LAKOS SÁNDOR

POLITIKAI RENDSZERÜNK KÉRDÉSEI

KOSSUTH

A politikai hatalom gyakorlása, a politikai rendszer felvetette kérdések helyes megválaszolása, a valóban megfelelő megoldások kimunkálása több kutatásnak, tanulmánynak, vitának, sőt magának az MSZMP egész politikájának is a lényegéhez tartozik. Ezeket a problémákat tárgyalja ez a kötet, amely Lakos Sándornak az elmúlt másfél évtizedben írott munkáiból válogat.

A könyv első fejezetének tanulmányai a politikai rendszer működését, a demokratizmus fejlesztésének lehetőségeit elemzik. Több írásban foglalkozik a szerző a szövetségi politikával, a párt és a pártonkívüliek viszonyának kérdéseivel, a gazdaság pártirányításával. A továbbiakban három tanulmány is a tanácsok helyét elemzi az államélet, a demokrácia fejlesztésében, s foglalkozik a tanácstörvény működésének tapasztalataival.

A kötetben elemzett kérdések zöme tudományos és társadalmi közéletünket ma is foglalkoztatja. A korábbi időszakok vizsgálódásai, elemzései és következtetései támpontot nyújthatnak a jelenleg előttünk álló feladatok megoldásához is.

POLITIKAI RENDSZERÜNK KÉRDÉSEI

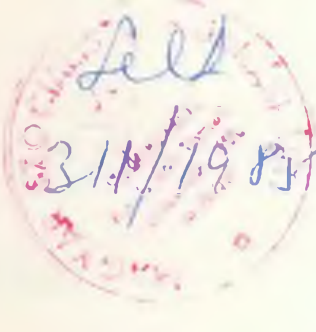

LAKOS SÁNDOR

Politikai rendszerünk kérdései

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1983

ISBN 963 09 2179 0
© Lakos Sándor, 1983
(3600)

TARTALOM

Előszó
7

A POLITIKAI RENDSZER MŰKÖDÉSE
9

Az államélet demokratizmusa
11

A szocialista demokrácia egyes kérdései
37

Demokrácia és érdek
66

Közigazgatás és társadalom
81

A politikai rendszer kérdései
98

A politikai rendszer továbbfejlesztésének útján
116

A PÁRT
131

A párt tömegkapcsolatainak egyes kérdései Magyarországon
133

A párt és a pártonkívüliek viszonyának mai vonatkozású problémáihoz
151

A párt gazdasági munkájáról
167

A párt politikai és szervező munkája a gazdaságban
184

A TANÁCSOK
229

A tanácsok helye az államélet és a demokrácia fejlesztésében
231

Zárszó a tanácsokról folyt eszmecseréhez
274

A tanácstörvény a gyakorlatban
290

ELŐSZÓ

Ennek a kötetnek a tanulmányai zömmel az elmúlt 15 évben, 1967–1982 között íródtak. Néhány minimális, többnyire stiláris jellegű változtatástól eltekintve – eredeti szövegezésben olvashatók. Helyenként elmaradtak olyan, konkrét eseményekhez kötődő rövid utalások, amelyek az akkori körülmények ismerete nélkül ma nem lennének érthetőek. Kivétel ez alól az első és a harmadik tanulmány – mindkettő több azonos témával foglalkozó írásból készült, ezeknek mintegy összegzése és összedolgozása. A tömörítés e helyeken azért tűnt célszerűnek, mert ezáltal elkerülhetőek az olvasót feleslegesen terhelő ismétlések.

Az írásokban érintett kérdések tudományos és társadalmi közéletünket ma is foglalkoztatják. A szerző reméli, hogy a korábbi időszakok vizsgálódásai, elemzései és következtetései támpontot nyújthatnak a jelenleg előttünk álló feladatok megoldásához is. Ugyanakkor arra kötelezik, hogy a megírás időpontjának megfelelő álláspont kifejtésére szorítkozzon. Ez az oka annak, hogy több helyen, ahol erre lehetőség kínálkozna, sem törekedett újabb álláspontok, elemzések ismeretében a szöveg utólagos kiigazítására.

Úgy vélem, a tudományos álláspontok, benne a szerző nézeteinek mindenkori állapota, fejlődése, hasznos adalék lehet a címül választott téma elemzéséhez, megértéséhez.

A SZERZŐ

A politikai rendszer működése

AZ ÁLLAMÉLET DEMOKRATIZMUSA

A Magyar Szocialista Munkáspárt 1957 óta, 12 éve folytatja megújult politikáját. Ennek az időszaknak az első részében a korábbi politikától való egyértelmű elhatárolódás állt az előtérben, most azonban a figyelem súlypontja egyre inkább áthelyeződik a leghelyesebb megoldások kimunkálására. Vonatkozik ez különösen a hatalomgyakorlás mechanizmusaira, a politikai rendszer kérdéseire. Ez a fő oka annak, hogy a mostani évek egyik legvitatottabb kérdése hazánkban az állam szerepének megítélése.

I

A marxizmus klasszikusainak hagyatékában jelentős helyet foglalnak el az államról, a szocialista államról, az állam és a demokrácia összefüggéseiről szóló előmunkálatok (lásd: egyebek mellett Marx–Engels elemzését a Párizsi Kommünről, a „Gothai Program kritikája", Lenin: „Állam és forradalom", „A proletár forradalom és a renegát Kautsky" és más írásokat). Ugyancsak ismertek s fontosak a szovjet állam megteremtését megelőző és követő elméleti viták és gyakorlati tapasztalatok.

Lenin különös figyelmet fordított Marxnak és Engelsnek az államról szóló írásaira. Egyetértve mondanivalójuk lényegével, nem jelentéktelen pontokon módosította, önmaga számára korrigálta álláspontjukat. Vallotta, hogy a munkásosztálynak céljai megvalósításához feltétlenül meg kell ragadnia az államhatalmat, de abból a tényből, hogy a marxi elképzelésektől eltérően nem a kapitalizmus legfejlettebb országaiban, s történelmileg nem többé-kevésbé egyidőben győzött a forradalom, fontos következtetéseket vont le a hatalom megvalósulására, az államhatalom jellegére. A forradalom fejlődésének tapasztalatai alapján saját nézeteit is kritikus, önkritikus vizsgálatnak vetette alá. Míg például korábban, főleg a Párizsi Kommün marxi elemzéseinek hatására, az államgépezet teljes és azonnali szétzúzásának szükségességét, a „minden szakácsnő" által is ellátható államirányítás felfogását képviselte, a munkásokkal

azonos módon és mértékben fizetett hivatalnoki apparátus célszerűségét vallotta, a helyzet konszolidálódásának hatására lényegbevágóan módosította e korábbi nézeteit.

Az állam lenini elemzéséből különös figyelmet érdemelnek a világforradalom perspektíváival kapcsolatos következtetései. Az Októberi Forradalom győzelme, a helyreállítás megkezdése után mindenkinél korábban ismerte fel, hogy a világforradalom nem közeli realitás, s ezért a szocializmus felépítése hosszú, egész történelmi időszakot igénylő feladat. Ebből adódott számára az a következtetés, hogy ebben az időszakban a proletariátus csak akkor számíthat sikerre, ha megteremti a hatalomgyakorlás szilárd alapjait, kiépíti annak állami és társadalmi szervezetrendszerét. Éppen azért, mert leszámolt a szocializmusba való azonnali, közvetlen, vörösgárdista rohammal való átmenet illúzióival, jutott el a jól szervezett igazgatási apparátusok kiépítésének szükségességéhez.

Határozottan különbözik az egyes feladatok lenini megközelítése a forradalom viharos és már-már stabilizálódó korszakában. Amint észleli a stabilizálódás első jeleit, a feladatok bonyolultabbá válására hivatkozva kitartóan követeli a központi irányító szervek megerősítését. Az ún. szakszervezeti vitában, a szakszervezetek államosításának hamis jelszavával, anarchista követelésekkel szemben, a munkásellenzékkel, a decistákkal és elsősorban a Trockijjal folytatott vitáiban a szakszerűség szerepének, a szakképzettség emelésének, az egyszemélyi felelősség növelésének fontosságát hangsúlyozza. Számára a demokrácia erősítése és az állami szakigazgatási szervek munkájának hatékonyabbá tétele egyszerre, egyidejűleg vetődött fel, ez volt egyike azon problémáknak, amelyek élete utolsó éveiben a leggyakrabban foglalkoztatták.

A Lenin halálát követő évtizedekben az állam szerepének megítélése kapcsán e dialektikus kettősség háttérbe szorul. Egyre inkább az állam uralmi, hatalmi funkciói domborodnak ki. Az államelméleti vizsgálódások megrekednek, a dogmatizmus válik jellemzővé. Mindez hatást gyakorol a szocializmus elméletére és gyakorlatára, a szocialista országok, köztük hazánk fejlődésére is. Magyarországon az 1956 előtti vezetés hibás politikájában kiéleződnek és tovább torzulnak e felfogások és a gyakorlatban nagy kárt okoznak. Szerepük van abban, hogy hazánkban tragikus eseményekre kerül sor.

Az előzmények ismeretében érthető, hogy az elmúlt évek vitáiban Magyarországon központi helyet foglaltak el a hatalom és az állam kérdései. A korábbi évek torzulásai, a hatalommal való visszaélés közeli

emlékei miatt a tudományos és társadalmi közvéleményt élénken foglalkoztatta a hatalom gyakorlásának módja és ellenőrzöttsége, a lehetséges és szükséges garanciák léte vagy megteremtése, a hatalom és a demokrácia, a hatalom és az erkölcs viszonya.

A viták kiindulópontja az állam funkciójának értelmezése, a lenini álláspontho z és gyakorlathoz való visszatérés volt. Az állam a mindenkori uralkodó osztály elnyomó szerve. Mivel azonban a szocialista forradalom a nagy többség érdekeit érvényesíti, ez sajátos módon vetődik fel a szocialista állam esetében. Azt a sajátos lehetőséget kínálja, hogy történelmileg viszonylag rövid idő alatt az állam egyéb funkciói kerüljenek előtérbe. Felismerve ezt a lehetőséget, Lenin már rövid idővel az Októberi Forradalom győzelme után hangsúlyozta, hogy a szocialista államnak nem az elnyomás, hanem a gazdaságszervező és kulturális-nevelő funkció gyakorlása a lényege. Hazánkban az ellenforradalom előtt a pártvezetés szavakban ugyan sokszor elismételte e lenini intelmeket, a valóságban mégis ennek az ellenkezője érvényesült. Az akkori időket a személyek ellen elkövetett törvénytelenségek mellett, a társadalmi élet minden területén, a hatalmi-adminisztratív eszközök indokolatlan mértékű igénybevétele jellemezte, ami szükségszerűen visszatükröződött az állam szerepének megítélésében is.

Az állam a szocializmus építésének fő eszköze, de egyáltalában nem mellékes, hogyan értelmezzük, miben látjuk központi szerepkörét. A szocialista építés korábbi időszakában túlbecsülték és misztifikálták a szerepét, ezért ezt az időszakot a túlzott államcentrikusság jellemezte. Gyakorlatilag minden kérdést állami eszközökkel kívántak megoldani, ami a társadalmi-politikai élet egyfajta, nem kívánatos „államosítását" jelentette.

Felismerhető és nyomon követhető ennek a gyakorlatnak elméleti „megalapozása". Az állam az uralmon levő dolgozók többségének állama, minden cselekedetét eleve a többség érdeke vezérli. Ez tehát globális felhatalmazást ad, önmagában is indokolja a hatalmi eszközök igénybevételét. Az állam a munkásosztály érdekeit képviseli, amelyek lényegében egybeesnek az össztársadalmi érdekekkel – ezért csupán az a megoldandó feladat, hogy a dolgozókkal megismertessék a célokat és a minél jobb végrehajtáshoz kérjék aktivitásukat. Ebben a logikai gondolatrendszerben fel sem vetődhetett az államilag megfogalmazott célok helyességének vagy helytelenségének alternatívája.

E felfogás logikus következménye, gyakorlati megjelenése volt a társadalmi folyamatok szinte teljes mértékű centralizálása, központi irányítása.

Ez különösen markánsan mutatkozott meg a gazdaság területén. Magától értetődőnek tűnt, hogy az állam mint a termelési eszközök döntő részének tulajdonosa és mint az össztársadalmi érdek kifejezője, hivatottan szabja meg a részletekig a feladatokat. Ennek megfelelően az indokoltnál nagyobb mértékben növekedett az államigazgatás szerepe a gazdaságban, s ez a felfogás tükröződött az igazgatás szinte mindent maga alá rendelő, a politikai-meggyőző munkát is helyettesíteni akaró túlburjánzásában, a társadalmi és politikai folyamatok elbürokratizálódásában. Kihatott még a szűken vett politikai szférára is, amelyre ugyancsak a folyamatok felülről vezényeltsége volt a jellemző.

Az állam és az állampolgárok viszonya egyirányúvá torzult. Szinte csak az domborodott ki belőle, hogy az államnak – mivel jobban látja és fogalmazza meg a többség valós érdekeit –, intenzíven hatnia kell az állampolgárokra, hogy azok saját érdekeik szerint cselekedjenek. Azt tekintették a fő követelménynek, hogy az állampolgár a közvetlen érdekeit alárendelje a fentről jobban látott távlati érdekeknek. Ebben a képletben nem maradt hely annak igénylésére, hogy az állampolgárok saját szervezeteik útján hassanak az államra, formálják, módosítsák az államvezetés elképzeléseit. Ebből szükségszerűen adódott a társadalmi szervek feladatkörének egyoldalú leszűkítése a felülről megszabott feladatok „levitelére", a tömegek mozgósítására, aktivizálására. A politikai szféra szinte teljes mértékben centralizálódott. A politikai kezdeményezések, akciók szinte kivétel nélkül a felső vezetésben fogalmazódtak meg. A párt középső és alsó láncszemeinek, a társadalmi szerveknek jóformán csak a végrehajtásban jelöltek ki feladatokat. Természetes, hogy mindennek következtében elszürkült a közélet, kiiktatódtak az eltérő felfogások, eltűntek a valódi kezdeményezések.

A politika megújításának igénye kijelölte az elméleti munka legsürgősebb teendőit is. Ezek között az első helyek egyikére kívánkozott a hatalomról, az államról vallott hibás felfogások korrigálása. Világossá vált: a szocialista fejlődés során egyre többen fogadják el céljainkat, ezért a hatalmi, adminisztratív eszközök alkalmazása csak a törvényeket megsértőkkel szemben indokolt. Ennek szavatolására pontosan meg kell húzni azokat a határvonalakat, melyeket az állam nem léphet át és meg kell teremteni az ezzel kapcsolatos jogi garanciákat. Az állampolgár helyzetét, jogainak világos megfogalmazásával és védelmével, erősíteni kell a társadalmi élet minden területén. A túlzott igazgatás-centrikusság leküzdése érdekében meg kell változtatni a központi és a helyi igazgatás

arányait, növelve a helyi hatásköröket. Meg kell valósítani a gazdasági reformot, mely az államtól azt igényli, hogy a fő folyamatok tervvel történő szabályozása mellett a gazdaságot ne közvetlen igazgatási eszközökkel irányítsa. A politika felülről vezéreltségének megszüntetése érdekében előtérbe kerül a demokrácia szélesítése és elmélyítése, a politikai intézményrendszer önállóságának növelése minden szinten, különösen az alsó és középső láncszemekben. A korábbi torzulások ellensúlyozására a társadalmi szervek tevékenységében most egyértelműen az kap hangsúlyt, hogy közvetítsék az állampolgárok hatását az államra.

Ebben az összefüggésben szükségszerűen előtérbe kerül az érdekviszonyok problémája. Pontosítani kell felfogásunkat az össztársadalmi érdek és az állam viszonyáról. Az állam az uralkodó többséget, az össztársadalmi érdeket képviseli, ám ezzel a munkásosztály, a dolgozók érdekei csak végső soron esnek egybe. Az egybeesés mindig hosszan tartó, önmagát szüntelenül megismétlő, állandó folyamat eredménye.

A szocializmusban is léteznek objektív rész- és partikuláris érdekek, melyek hatnak a politikára, a társadalomra, az államra. Nem dönthető el eleve biztonságosan, hogy ezeknek milyen a viszonyuk az össztársadalmi érdekhez. Ezért szükséges az érdekek objektív megméretése, szembesítése és szintetizálása. Csak ennek alapján dönthető el viszonyuk az össztársadalmi érdekhez.

Az érdekek szembesítése és ütköztetése nem káros, hanem végeredményét tekintve hasznos folyamat. A különböző részérdekek egymással történő szembesítése sok esetben jár azzal, hogy kiegyenlítik, semlegesítik egymást, s megkönnyítik a prioritások kimunkálását. Ezzel végső soron elősegítik az össztársadalmi érdek meghatározását is, mely – éppen mert nem eleve adott – teljes pontossággal a legfejlettebb technikai módszerek alkalmazásával sem „megkonstruálható".

A politikai rendszer egyes intézményeinek nagyobb gondot kell fordítaniuk arra, hogy markánsan képviseljék a sajátos érdekeket is, mert ezzel segítik a társadalom általánosabb érdekeinek helyes megfogalmazódását. Ha minden szerv úgy véli, hogy az össztársadalmi érdekek általános képviselete a feladata, értelmetlenné válik, tartalmát veszti a politikai élet. Az elmúlt években az érdekviszonyok „állampolgári jogának" elismerése és becsatlakoztatása a politikai rendszer életébe helyes irányú hatást gyakorolt az állami cselekvésre. Korlátozta vagy legalábbis csökkentette annak mindenhatóságát, a politikai intézmények között célszerűbb együttműködést alakított ki.

Az új társadalom győzelme a hatalom megragadását követően a legszembetűnőbben a tulajdonviszonyok megváltoztatásában fejeződik ki. A kizsákmányoló osztályok hatalma a termelési eszközök tulajdonából következett, e tulajdon felszámolása a kizsákmányolás objektív alapjait szüntette meg. A termelési eszközök döntő részének társadalmi tulajdonba vétele a legfontosabb politikai és gazdasági feltétele a szocialista irányú fejlődésnek. Voltak, akik e vitathatatlan tényből a gyakorlat számára leegyszerűsített következtetéseket vontak le. A szocialista építés első időszakát végigkísérte az a hibás felfogás, hogy a termelési eszközök döntő részének társadalmi, állami tulajdona szükségszerűen megköveteli a gazdaságirányítás teljesen centralizált, központosított formáját, amelyben az állam minden részletre kiterjedő utasítások révén irányít. A tulajdonviszonyok jellegének változásából levont hibás következtetések ily módon kulcsszerepet játszottak a túlzottan centralizált, nem elég hatékony irányítási rendszer kialakulásában. És fordítva: az állam funkciójának helyesebb megítélése a tulajdonra vonatkozó nézetek reálisabbá válásának következménye.

Az ötvenes évekig abból a vitathatatlan tényből kiindulva, hogy a tulajdonosi minőség a politikai hatalom alapja, általános volt az a felfogás, hogy a termelési eszközök állami tulajdona egységes és oszthatatlan. Ezen azt értették, hogy az állam a tulajdonos, az állami vállalatok jogosultsága csupán a tulajdon kezelésére terjed ki. A hatvanas évekre világossá vált, hogy meg kell különböztetni egymástól az állam gazdaságpolitikai irányítói, tehát közhatalmi, valamint tulajdonosi jogkörét. Első megközelítésben a tulajdonosi jogköröket lényegében (főleg) az ágazati minisztériumoknál elhelyezkedő vállalati felügyeleti funkcióval azonosították, illetve annak keretében kívánták megoldani. Ez túlzott leegyszerűsítésnek bizonyult; az ágazati vállalatfelügyelet szélesebb területet ölel fel, mint az állami tulajdonosi jogok gyakorlása, minthogy a munkáltatói, valamint vállalatalapítói, illetve -megszüntetői feladatok mellett sajátos gazdaságirányítási tevékenységet is jelent. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy az állami tulajdonosi jogokat nemcsak a vállalatokat felügyelő ágazati szervek gyakorolják, hanem a kormányzati szervek és a minisztériumok is, például a jövedelemelvonási, érdekeltségi rendszer szabályozásával. Amikor az állam meghatározza a vállalati alapok nagyságát, elvonja a tiszta jövedelem egy részét, tulajdonosi

funkciókat gyakorol (lásd Marx felfogását, hogy a tulajdon egyenlő az elsajátítással), ám e feladatokat nem az ágazati minisztériumok látják el.

Elméletileg az a legnagyobb horderejű felismerés, hogy feltétlenül el kell választani egymástól az állam tulajdonosi funkcióit a tulajdonnal való rendelkezés funkciójától. Behatóbb elemzést kíván, hogy mit soroljunk az egyikbe és a másikba. A tulajdonosi jogkörhöz tartozó feladatok közé számíthatjuk a vállalatok alapítását és megszüntetését, a fontosabb vállalati vezetők kinevezését és leváltását, a vállalati tevékenység ellenőrzését. A rendelkezési funkció a termelési eszközök birtoklásában, használatában és hasznosításában, tehát a tényleges gazdálkodásban valósul meg, ami lényegileg vállalati hatáskör.

Más szóval: világosan el kell határolnunk egymástól az állami tulajdon körében az állam és a vállalatok feladatát, jogkörét, annak érdekében, hogy az állam erre illetékes szervei a gazdaságirányítás általánosabb kérdéseivel foglalkozzanak és ne tekintsék feladatuknak a vállalati gazdálkodásba való aprólékos beavatkozást, a vállalat viszont önállóan gazdálkodhasson. Ennek egyik feltétele, hogy szabadon rendelkezzen az adók befizetése után megmaradt jövedelemmel.

Hogyan képzelhető el e két – egymással szorosan összefüggő – funkció elkülönítése? Elvileg egyazon és különböző szervezetekben egyaránt. Felvetődött e két funkció olyan jellegű elkülönítése, hogy a tulajdonosi funkció gyakorlására önálló szervezet jöjjön létre az országgyűlés, az elnöki tanács vagy a minisztertanács mellett. Más elképzelések szerint az egyes minisztériumokban önálló osztályok alakulnának, melyek alapvető feladata a termelési eszközökkel való rendeltetésszerű gazdálkodás ellenőrzése volna. Ebben az esetben, tekintettel a vállalatok növekvő önállóságára, a felsőbb szintű gazdaságirányítás egyéb szervei a szakmai irányítás, orientálás, segítés és ellenőrzés feladatait látnák el. Ugyancsak reális lehetőség kínálkozna arra, hogy kiszélesítsük a vállalati felügyelő bizottságok jogkörét (módosítsuk személyi összetételét megnövelve a kellő áttekintéssel rendelkező szakértők és a termelési folyamatban részt vevő dolgozók arányát) és felhatalmazást adjunk nekik a vállalati tulajdonban levő termelési eszközök rendeltetésszerű felhasználásának ellenőrzésére.*

* Az elmúlt 14 évben e téma körül széles körű vita bontakozott ki, mely napjainkra tovább konkretizálta, gazdagította, és részben módosította is az akkori elképzeléseket. Mivel e tanulmány 1969-ben készült, tudatosan nem törekedtünk arra, hogy a vita új fejleményeit itt taglaljuk.

Bármelyik megoldást nézzük is, a lényeg az állam szerepének a korábbitól eltérő, másfajta felfogása. Nem kívánatos, nem célszerű, ha az állam tulajdonosi jogán államigazgatási eszközökkel akarja irányítani a gazdaságot; ez különböző jellegű funkciók összekeveredéséhez vezet és gazdaságilag sem bizonyul a leghatékonyabb útnak. A központi szerveknek a gazdaságot átfogó irányok kimunkálásával, a megvalósításukat biztosító közgazdasági szabályozók meghatározásával, az áru–pénzviszonyokkal számoló közgazdasági eszközökkel kell irányítania. És éppen ez kívánja meg az állami tulajdonosi funkcióban rejlő kettősség világosabb meghatározását.

A mindennapi munka során, a termelőfolyamatban az emberek elsősorban nem tulajdonosként vesznek részt. A termelés nem képzelhető el alá- és fölérendeltségi viszonyok, utasítások és végrehajtás, szervezettség és fegyelem nélkül. A dolgozók tehát kettős minőségben részesei az építőmunkának – tulajdonosként és munkavállalóként. E kettősséget a társadalmi folyamatok kezelése során messzemenően figyelembe kell venni; voltaképpen ebben rejlik a szocializmus egyik legmélyebben fekvő és legnehezebben megoldható ellentmondása.

Az a tény, hogy a társadalom tagjai tulajdonosai az ország termelési eszközeinek, vagyonának, azt követeli, hogy kellő befolyásuk legyen a társadalomirányításban, az igazgatásban. S ugyanez veti fel annak szükségességét, hogy a termelőegységekben is kellően érvényesüljön az ott dolgozók tulajdonosi szerepe. Ez az alaphelyzet a gyakorlat számára azt a kérdést veti fel: milyen pontokon, hol érvényesíthető a dolgozók tulajdonosi, és mely területeken munkavállalói szerepe.

Mivel nyilvánvaló, hogy az egyes területeken külön-külön minden állampolgár nem léphet fel döntésre jogot formáló tulajdonosként, kézenfekvő, hogy ebbeli minőségét csakis közvetve, megbízottai, különféle szervek útján gyakorolja. Ám éppen ebben rejlik e megbízottak, illetve szervek állandó elidegenedésének, valamint annak veszélye, hogy a valódi tulajdonosok elvesztik tényleges befolyásukat a termelési eszközök felhasználásának miként jét illetően. Eddig valamiféle túlzott és indokolatlan könnyedséggel kezeltük a kérdésnek ezt az oldalát. Olyan felfogás kísértett, ha egyszer össztársadalmi, össznépi a tulajdon, akkor kezelése, ellenőrzése magától értetődően megoldott, nem kíván semmiféle külön intézményesítést. E nézet felülvizsgálatra szorul. Az állampolgárok tulajdonnal kapcsolatos kettős minőségének elismeréséből az a döntő következtetés adódik, hogy a szocializmusban is szükség van a tulajdonosi

pozíciók valódi gyakorlását biztosító sajátos intézményes megoldásokra.

Annak a ténynek az erőteljesebb tudatosulása, hogy az állampolgár a szocializmusban az általános tulajdonosi pozíciója mellett munkavállalói minőségben tevékenykedik, szükségszerűen előtérbe állította a dolgozói érdekvédelem markánsabb gyakorlásának igényét. Nem véletlen, hogy a szakszervezetek szerepéről folyó évtizedes viták után éppen a hatvanas években fogalmazódott meg hangsúlyosan az érdekvédelmi funkció jelentősége. Kell-e védeni a szocializmusban a hatalmon levő dolgozók érdekeit – tették fel sokan a kérdést. Felfogásuk szerint erre nincsen szükség: elegendő garanciát nyújt az a tény, hogy a dolgozók képviselői ülnek a vezetői posztokon, a hatalmat gyakorló szervekben.

Anélkül, hogy lebecsülnénk e valóban nagy lehetőségeket, ezekkel a nézetekkel nem érthetünk egyet, azokban az állampolgárok kettős helyzetének meg nem értése tükröződik. Túl azon, hogy a dolgozók – alapvetően választott szerveik útján – érdemi befolyást gyakorolnak a társadalmi összfolyamatokra, az is szükséges, hogy munkahelyeiken konkrét érdekeiket is képviselhessék, védhessék, nem általában az állammal, hanem az állami, igazgatási, gazdasági szervek, apparátusok intézkedéseivel, döntéseivel szemben. A munkamegosztásban elfoglalt eltérő hely, az alá- és fölérendeltségi viszonyok és más tényezők miatt a szocializmus feltételei között is különböznek, sőt szemben állhatnak egymással az érdekek, számtalan konfliktusos helyzet bontakozhat ki, melyek időbeni megoldása létérdekünk.

Elkülönül-e, s ha igen, mennyire különül el a mi körülményeink között az igazgatás a társadalom egészétől? E kérdésre a szocializmus monolit jellegére vonatkozó korábbi felfogásoknak megfelelően sokáig egyértelműen tagadó volt a válasz. Azt az ismert marxi megállapítást idézték perdöntő érvként, miszerint az állam a társadalomnak mindenben alávetett szerve kell hogy legyen. Ám ez a marxi álláspont feladatmeghatározó célkitűzés, de még nem valóság. Amikor Marx e nézetét megfogalmazta – miként később Lenin az Októberi Forradalmat megelőző és közvetlenül követő időben – az államapparátus gyökeres, azonnali lerombolásának, megújításának szükségességéből indult ki, amire ténylegesen nem került sor. A konszolidált igazgatási szervezet kiépítésének körülményei vetették fel e szervezet elidegenedésének lehetőségét.

A szocializmusra vonatkozó és sokáig uralkodó abszolút harmónia illúziója megnehezítette ennek az összefüggésnek a megfogalmazását.

Ez is oka annak, hogy az elmúlt években elemi erővel tört fel az ezzel kapcsolatos vita. Nagy helyet kapott benne Max Weber nézeteinek újrafelfedezése az igazgatás szükségességéről és a bürokráciával való azonosításáról, az a felfogás, hogy a korszerű társadalomirányítás elképzelhetetlen „jó bürokrácia" nélkül, mely óhatatlanul elkülönülő tevékenység, de hatékony, szakszerű és személytelen. Az tehát a végiggondolandó kérdés: nálunk is elkülönülő tevékenység-e az igazgatás, magával hozza-e a korábbi társadalmakból ismert elidegenedés jelenségét.

Az igazgatás – a munkamegosztás sajátos formájaként – a mi feltételeink között is elkülönülő tevékenység. Ennek tagadásával társadalmunk nem válna szocialistábbá, felismerésével viszont eredményesebben küzdhetünk nemkívánatos mellékhatásai ellen. A szocializmusban is állandóan fennáll az állam és a társadalom közötti elidegenedés lehetősége. Pontosabban szólva ez nem csupán lehetőség, hanem szüntelenül megteremtődő valóság, amelynek csak a méreteit, a hatását korlátozhatjuk, ellensúlyozhatjuk társadalmi eszközökkel. Ennek kapcsán a vitákban nem véletlenül kapott nagy helyet az a kérdés, hogy az apparátusoknak az elkülönültségükből eredően van-e olyan külön érdekük, mely szembeállítja őket az állampolgárok többségével.

Úgy véljük, a mi feltételeink között távlati vagy akár a fő területekre vonatkozó kérdésekben az apparátusoknak nincs külön érdeke. Mindennapi munkájuk során mégis kirajzolódnak bizonyos olyan közös jegyek, melyek gyakorlati értelemben érdekké is formálódhatnak, illetve formálódnak. Sajátos helyzetükből adódóan az apparátusokban rövid távon erőteljes a vezetéshez való alkalmazkodás szándéka, a vezetés esetleges várható bírálatának a kivédésére, illetve elkerülésére irányuló törekvés, ami többnyire együtt jár a vélemények megfogalmazásának lekerekítésével, a problémák megszelídítésével vagy éppen megszépítésével. Függetlenül a szándéktól, mindez az objektív valóság elhomályosításával jár. S bár ezt a magatartási formát politikai rendszerünk egyetlen intézménye, vezető szerve sem igényli, mégis tény, hogy ellene nem folyik elég eréllyel a harc. Ez az állapot nemegyszer kölcsönösen előnyösebbnek, jobbnak tűnik, az általános megelégedettség érzetét keltheti. Nem teremtődtek – nem teremtettük – meg azokat az intézményes garanciákat, amelyek az apparátusokat ilyen esetekben, az effajta érdekkel szemben az objektivitás, a vita vállalásának irányába terelnék. Ezért az ilyen típusú bürokrácia megerősödésének magunk is okai vagyunk.

Látni kell az apparátusok kettős kötődését is: az őket irányító szervek-

hez, személyekhez (ez érthető módon az erősebb, közvetlenebb) és a társadalom egészéhez, mely kötődés ugyan alapvető, de nem hat olyan közvetlen erővel. Arról sem kellene szemlesütve beszélni, hogy konkrét esetekben a kettős kötődés irányultsága nem esik feltétlenül egybe. Amikor az apparátus – a vázolt körülmények miatt – a vezetésnek nem közvetíti elég objektíven a valós ellentmondásokat, ezt az állampolgárok az élettől elszakadt bürokrácia jelének fogják fel. Fordítva, amikor arra kényszerül, hogy az adott pillanatban népszerűtlen, sokak által nem elfogadott, de a távlati érdekeknek megfelelő lépéseket tegyen, emiatt tartják elidegenedettnek. E jelenség alapvető oka tehát egyik esetben sem az igazgatási szervekben dolgozók bürokratikus munkastílusa, a „hivatal packázása". Még csak nem is az esetenként – és nem általánosíthatóan – előforduló anyagi előnyök, privilégiumok hajszolása – bár ez nem csak elszórtan létező jelenség, és politikai szempontból természetesen egyértelműen káros. A bürokrácia alapvető oka az apparátusoknak a nem távlati és nem alapkérdésekre vonatkozó sajátos érdekeltsége, a nehezen megszüntethető, ám objektíve nagy veszély forrását jelentő túlzott alkalmazkodási készsége, egyebek mellett sajátos előnyök biztosítása érdekében.

A bürokratizmus, az elidegenedés visszaszorítását szolgálja a demokratikus mozgásformák fejlesztése, az állami intézményrendszer munkájának javítása, a társadalmi szervek érdemibb tevékenysége, a közélet növekvő szerepe. Társadalmunkban elfoglalt vezető helyénél fogva mindenekelőtt a párt határozott elvi fellépése nyújthat tényleges garanciákat a bürokrácia, az elidegenedés veszélyei ellen. Ennek fontos feltétele, hogy a saját sorain belül felszámolja a hasonló jelenségeket, és képes legyen az állandó megújulásra.

Az igazgatás elkülönültsége és lehetséges elidegenedése veti fel az állam perspektívájának kérdését. Marxisták számára nem lehet kétséges, hogy az állam egy történelmi korszak terméke, hogy a kommunizmus elérése az állam elhalását is jelenti. De meddig terjed ez a korszak, hogyan oldódnak meg rendszerünkben az állam elkülönültségéből keletkező problémák, s hogyan közelítsünk e távlati célunkhoz?

Az elmúlt évek gyakorlata – véleményünk szerint – egyértelműen megcáfolta azokat a nézeteket, amelyek a közeljövőre tették az állam gyökeres minőségi átalakulását vagy éppen elhalását. Ennek a kommunizmus perspektívájában reális problémának az előrehozása, erőltetése óriási kárt okozhat ügyünknek. Ezért kell kritikusan vizsgálnunk azt az elmúlt évek gyakorlati intézkedéseiben is lecsapódó elméleti irányzatot,

mely helytelennek bizonyult: az állami feladatok társadalmi szerveknek történő átadását.

Az elmúlt években eléggé elterjedt volt az a felfogás, hogy a szocialista állam továbbfejlődésének fő útja az állami feladatok „társadalmasítása", s tettünk ebbe az irányba mutató lépéseket is. Ezek megalapozottságát illetően kételyek fogalmazódnak meg. A társadalmi szervek érdemibb részvétele az össztársadalmi, állami feladatok megoldásában természetesen szükséges. Elvileg még annak lehetősége sem vitatható, hogy bizonyos feladatok jobb helyen lehetnek a társadalmi, mint az állami szerveknél. Az csupán a kérdés, hogy ez jelenti-e ma nálunk a szocialista állam továbbfejlődésének fő útját, továbbá, hogy ez irányú gyakorlati lépéseink mennyiben jelentik a tömegek érdemibb részvételét a társadalom irányításában.

Ami a kérdés első részét illeti, úgy vélem, egyértelműen nemmel kell felelnünk. A jelenlegi időszakban az állami teendők társadalmasítása semmiképpen sem jelentheti számunkra a fő utat. Csakis olyan feladatokat célszerű a társadalmi szerveknek átadni, amelyek átvételének igénye valóban megérett, s amelyek jellegük szerint a társadalmi szervek profiljába illeszkednek, ellátásuk mozgalmi eszközökkel biztosítható. Az állami feladatok többségére – úgy vélem – ez ma nem állítható. Következésképpen: a társadalmi szervek szerepét elsődlegesen nem ezen az úton kell növelnünk.

Az állam sokféleképpen valósíthatja meg feladatait. Államinak nevezzük a tevékenységet, ha az állam bíróságai útján ítélkezik, büntet, adminisztratív eszközökkel parancsol és akkor is, amikor gazdaságpolitikai módszerekkel, például hitelpolitikával, adópolitikával befolyásolja a társadalmi-gazdasági folyamatokat. Mégis szembetűnő a különbség. Ezért nem a hatáskörök egyik vagy másik helyre történő telepítésében van a lényeg, nem az állam szerepének csökkenéséről vagy növeléséről, hanem annak lényeges módosulásáról van szó.

Nehezebb egyértelmű választ adni a kérdés második felére. Az egyes állami feladatoknak társadalmasítása az elmúlt években különféle tapasztalatokat hozott. Kedvező, hogy e lépések hatására kiépült egy széles körű társadalmi aktívahálózat, ami a demokratikus lehetőségeket is bővítette. Ugyanakkor negatívuma volt e folyamatnak, hogy az esetek többségében nem lényegi, csupán formális változások történtek. A társadalmasítás nem változtatta meg az ügyintézés jellegét, az esetek zömében csak az elnevezést módosították. Nem tisztázódtak az átadás elvi indítékai,

nem tudtuk világosan meghatározni, mikor van „állami" s mikor „társadalmi" jellegű feladatokról szó.

Mindebből bizonyos tanulságok vonhatók le. Az egyik, hogy a kommunizmus irányába való haladás nem jár szükségszerűen együtt a társadalmilag elvégzendő feladatok egyre nagyobb részének kivonásával az állami hatáskörből. Egyes területeken – ilyen például a szociálpolitika – ennek éppen az ellenkezője a valószínűbb. A szocialista államnak fokozódó mértékben kell magára vállalnia a gondoskodást a nyugdíjasokról, az önhibájukon kívül munkaképtelenekről. Ez egyre inkább állami feladattá válik, állami eszközökből elégítjük ki az igények nagy részét, állami intézményekkel, utasításokkal, rendeletekkel szabályozzuk a kielégítés sorrendiségét, formáját, módját. Az állami szerveknek akkor is növekszik a szerepe a szociálpolitika alakításának területén, ha eközben szükségszerűen fokozódik a társadalmi szervek, a társadalom egészének részvállalása a megoldásban.*

Távlatilag nagyobb szerep hárul az államra a fiatal generáció iskoláztatásában, képzésében. Valószínű, hogy a gyermeknevelés, a képzés, az oktatás feltételeinek megteremtése is a korábbinál nagyobb mértékben hárul az államra. A társadalmi szervek mindig is nagy szerepet töltenek be e feladatok megoldásában, de ez nem a szervezeti lebonyolításban, az ügyvitel átvételében jelentkezik, hanem a mozgalmi jelleghez közelebb álló formákban: az igények felmérésében, a hatékony társadalmi ellenőrzésben, a bírálatban, a konstruktív közreműködésben.

Létezhetnek és lesznek olyan teendők, melyek társadalmasítása már most indokolt, vagy a jövőben válik azzá. Példa lehet erre az érdekvédelem ellátásához kapcsolódó tevékenységi kör, az iskolán kívüli oktatás, a népművelés, és valószínűleg egyre inkább a helyi, főleg a községpolitika. Ezzel egyidejűleg különösen a közművelődés, a kulturális élet, a sport területén és másutt, szélesíteni kellene az öntevékenységen alapuló társadalmi mozgások lehetőségét.

Az eddigi társadalmasítások megítélésénél és továbbiak elhatározásánál a feladatok jellegéből kell kiindulni. Olyan esetekben, amikor állami típusú feladatról van szó, az eszközök és intézmények zöme az állam kezében van, állami jogszabályok határozzák meg a kielégítés módját, a „társadalmasítás" csak formális lehet. Olyan perspektivikus megoldásokat kell találnunk, melyek egyesítik magukban a különböző elemeket: a

* Itt ismét eltekintünk az újabb vizsgálódások eredményeinek ismertetésétől.

szükséges pontokon biztosítják az állami szervek hatékony befolyását, ugyanakkor megőriznek minden előnyt, ami a társadalmi szervek széles körű aktívahálózatának öntevékenységéből származhat. Ez szolgálja reálisan az állam továbbfejlődését.

III

Az állam távlatai, szerepe, az igazgatás elkülönülése és a bürokratizmus viszonya kapcsán az érdeklődés fokozódó mértékben fordul a szocialista demokrácia problémái felé. Az elmúlt évek vitáiban az eltérő nézetek különösen a közvetlen demokrácia kérdésében jelentkeztek. A demokrácia nem kielégítő hatásfoka miatti borúlátás, az állami tevékenység túlburjánzása volt az objektív táptalaja annak a felfogásnak, hogy az igazi megoldás a társadalmi méretekben is kibontakoztatandó közvetlen demokrácia kiteljesülése. A nézetek szélsőségesen polarizálódtak: egyesek szerint az előrelépés egyetlen s egyben legoptimálisabb útja a közvetlen demokrácia megvalósítása; mások elvi és gyakorlati érvekre hivatkozva teljes egészében elvetették alkalmazásának lehetőségét, realitását. A viták hátterében mindkét oldalon a múlt, pontosabban a közelmúlt, az 1944–1945-ös évek tapasztalatainak értelmezése állott.

Történelmi tény, hogy 1944 végén és 1945 elején az alulról jövő, spontánul szerveződő népi szervek, a nemzeti bizottságok, az üzemi bizottságok, a földosztó bizottságok nagy és pozitív szerepet játszottak a zűrzavar, az anarchia leküzdésében, az élet beindításában. Az sem tagadható, hogy jogosítványaikat közvetlenül a néptől kapták, tevékenységük révén közvetlenül a nép kezében összpontosult a hatalom. Működésükben feléledtek történelmünk – különösen a helyi önkormányzatok – korábbi tradíciói, amelyekhez népünk történelmi múltjának nem egy pozitív emléke is fűződik. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy az akkori idők intézményei némi romantikus tartalommal is töltődtek.

Voltak és vannak, akik úgy vélik: hazánkban csakis a felszabadulást követő hónapokban voltak igazán demokratikus viszonyok, mert akkor a demokrácia közvetlen formái érvényesültek, és a nép helyi szervei útján közvetlenül gyakorolta a hatalmat. A konszolidáció kikontakozását, a pártok, az államszervezet kiépülését egyértelműen az igazi demokrácia útjáról való letérésnek minősítik, egészében véve torzulásnak tekintik. S ebből következik javaslatuk is: vissza az igazi, a közvetlen demok-

rácia gyakorlatához. E nézetek képviselői szem elől tévesztenek fontos összefüggéseket, mindenekelőtt az akkori történelmi körülmények sajátosságait.

A közvetlen demokrácia fórumai, szervei akkor játszhattak döntő szerepet, amikor a háború okozta rombolás következtében a régi társadalom széthullott, az új viszont még nem épült ki. Olyan ügyek képviseletében élvezték a bizalmat és tevékenykedtek, melyekben az egyes közösségek, de voltaképpen az ország egész lakossága, osztályhovatartozástól függetlenül egyetértett, egyformán érdekelt volt: a rendkívül szűkös élelemforrások lehető legigazságosabb elosztása, a közlekedés helyreállítása, az anarchia megfékezése, az élet beindítása. E kérdésekben érthető módon létrejött egyfajta össznemzeti egység.

Alapvetően megváltozott a helyzet, amikor a fejlődés hosszabb távra szóló kérdései, például a föld birtoklása és felosztása, az üzemek termékeivel való rendelkezés, a csak országos áttekintés alapján megítélhető prioritások meghatározása (pl. a szénbányászat központi eszközökből történő elsődleges fejlesztése) vagy az ország nemzetközi kapcsolatrendszerének alakítása került napirendre. Ekkor nyomban kiderült, hogy a népi szervek nem bírják, nem is bírhatják a nép egységes támogatását. Az csak bizonyos ügyekre vonatkozott, miközben jelentős belső érdekellentmondásokat takart. A népnek csak addig volt egységes az álláspontja, amíg nem fogalmazódtak meg az osztály-, csoport- és rétegérdekek, amíg az égető feladatok összekovácsoló ereje ezeket elhomályosította vagy háttérbe szorította. A konszolidáció szükségszerűen olyan feladatok megoldását tűzte napirendre, melyekben nem eshettek egybe az osztály-, csoportérdekek, sőt azok nyílt ellentmondásba is kerültek egymással.

Az ország gazdaságának, mindenekelőtt iparának helyreállítása, nemzetközi kapcsolatainak rendezése (a háborús helyzet végleges megszüntetése), a közrend intézményes biztosítása és a továbbhaladás perspektíváinak tisztázása kényszerítő erővel vetette fel a központi hatalom megteremtésének szükségességét, az ország egészére kiterjedő, egységes közigazgatási rendszer kiépítését. Az élet e tekintetben meghaladta a nemzeti bizottságok korát.

1944 végén megalakultak a különböző pártok, az ideiglenes nemzetgyűlés, és megfogalmazódott a központi hatalom kiépítésének igénye. A koalíció véget kívánt vetni a kettős hatalom elemeit is magában foglaló állapotnak, amikor a kormány is és közvetlenül a nép is gyakorolta

a hatalmat. S ebben a koalíció jobb- és baloldala között sajátos egyetértés alakult ki. A jobboldal azért ellenezte a népi bizottságok létét, mert azok harcoltak a régi uralkodó osztályok tagjaiból álló reakciós hivatalnoki apparátusok ellen. A baloldal, benne a kommunista párt azt kívánta, hogy megmaradjon a nemzeti bizottságok progresszív szerepe és irányultsága, viszont ne gyakoroljanak hatalmi, közhatalmi funkciókat. Ennek az időszaknak nemzetközi körülményei is ellentmondtak az azonnali, gyökeres, alulról vezényelt demokratikus átalakulásnak. A szövetséges hatalmak győzelme a fasizmus felett, a közöttük kialakuló pozitív együttműködés sajátos „koalíciós" nemzetközi feltételeket teremtett. Mindezért a tömegmozgalmakból sarjadó közvetlen demokratizmus formáit hazánkban szükségszerűen a közvetett képviseleti demokrácia formái váltották fel. 1945 januárjában a kormány rendelete a közigazgatás újjászervezéséről megtiltotta a közhatalom gyakorlásába való beavatkozást.

A történelmi körülmények szükségképpen elnagyolt felvázolása is mutatja, hogy megalapozatlan a konkrét, meghatározott helyzetben létrejött közvetlen demokratikus formák misztifikálása, modellé magasztosítása. Nélkülözi a realitásokat az olyan vélekedés, miszerint a közvetlen népi szervek megszűnésével a népet kirekesztették a közügyek intézéséből, a társadalomirányítás intézményesülése törvényszerűen szülte a rákövetkező időszak, benne a személyi kultusz periódusának minden hibáját, bűnét. Nem helytálló az az állítás, hogy az akkori változások miatt jött létre egy néptől elidegenedett vezető réteg, mely önkényes, voluntarista módon irányíthatta a társadalmat. Következésképpen azzal a véleménnyel sem érthetünk egyet, hogy csak a közvetlen néphatalomhoz, önigazgatáshoz való visszatérés nyújthatna biztosítékot a dolgozók cselekvő részvételéhez a közügyek intézésében.

Ugyanakkor – elvetve e felfogások végleteit – azt is határozottan meg kell állapítani, hogy nem volt szükségszerű e mozgalmak elsorvasztása. Ez vesztesége, méghozzá komoly vesztesége felszabadulás utáni fejlődésünknek. Azzal is számolva, hogy hazánkban kezdettől fogva összefonódott a polgári demokratikus és a szocialista forradalom feladatainak megoldása, meg kellett volna találni e népi szervek számára a megfelelő helyet. Így például valószínűleg a kezdeti időszakokban is helytelen volt a helyi kommunális ügyek nagymértékű centralizálása, hiszen ezzel kapcsolatban a községi önkormányzatoknak megvoltak a maguk erős tradíciói. Feltehetően nagyobb teret, hosszabb távra szóló feladatokat

kaphattak volna az e bizottságok égisze alatt működő egyéb alakulatok, szervezetek (például földosztó bizottságok). Mindenképpen hasznos lett volna megőrizni és az új helyzetbe is átmenteni, alkalmazni a közvetlen népi részvétel számos, jól bevált formáját.

Természetesen könnyű és feltehetően történelmietlen utólag, mai ismereteink birtokában ítélkezni az akkor történteken. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a kommunista párt annak idején igen nehéz körülmények között folytatta politikai küzdelmét és szükségszerűen mindent ennek rendelt alá. De talán megengedhető az a feltételezés, hogy a párt túlságosan könnyen mondott le e népi szervekről. Nem vállalta megőrzésüket, élő mozgalmakként vezetésüket, ami valószínűleg elszegényítette politikai életünket, gyengítette a később – tragikus események után – más alapon újjászerveződő népfrontmozgalom meglevő és biztató alapjait. Talán eltúlozta a keretükben megjelenő nyílt politikai küzdelmek veszélyeit, holott az itt vívott eredményes harc, a szövetségi politika gyümölcsöző megvalósulásának színtere is lehetett volna.

A fenti időszak elemzése fontos tanulsággal szolgál. A demokrácia közvetlenebbé tétele társadalmi életünknek elérendő célja, de csak annak arányában szélesíthető, amilyen mértékben megteremthetők ennek objektív és szubjektív feltételei. Szubjektív oldalról az szükséges, hogy az állampolgárok kulturális színvonaluk emelése, közéleti ismereteik bővülése révén képesekké váljanak minden fontosabb kérdés közvetlen eldöntésére. Objektív oldalról pedig elengedhetetlen, hogy a közvetlen demokrácia biztosítsa a döntések hatékonyságának magasabb szintjét.

Aligha szorul bizonyításra, hogy még nem értük el ezt a szintet. A rövid ideig és sajátos körülmények között létezett közvetlen népi szervek felváltása közvetett képviseleti szervekkel, előre- és nem hátralépés volt történelmünkben.

A közvetlen és közvetett demokrácia nem ellentétpárok, nem állnak szemben egymással, nem zárják ki egymást. Formáinak helyes kombinálására kell törekednünk. Mindazokon a helyeken, ahol az ügyek áttekintése, mérete lehetővé teszi, szélesíteni kellene a közvetlen demokrácia formáit. Különösen az alsó szinteken, főleg a községekben, ahol például a falugyűlés ténylegesen szerepet játszhat a lakosság egészét érintő kérdések eldöntésében. Vonatkozik ez a képviseleti demokrácia területeire is. A jelöltek állítása a jelölő- vagy falugyűléseken, maga a választás, a képviselők beszámoltatása, valamint az elvileg lehetséges, de nemigen gyakorolt visszahívásuk a közvetlen demokrácia kifejezői. A közvetett és

közvetlen demokrácia feltételezi és kiegészíti egymást, ám jelenlegi szintünkön a képviseleti demokrácia fejlesztését tekintjük fő feladatunknak. Az állampolgárok a megbízottaik, a képviselőik révén gyakorolhatják a legnagyobb befolyást a hatalmukat megvalósító államra, ezen az úton érvényesíthetik a leghatékonyabban érdekeiket.

Az elmondottakból következik, hogy a demokráciát nem lehet annak formai oldalai alapján megítélni. Az elmúlt évek egyaránt szolgáltattak példát a formai oldal túl- és lebecsülésére. Abból a tényből, hogy jelenleg a közvetett demokráciát tartjuk a meghatározónak, született az a formális vélekedés, miszerint minél több kérdésben dönt a választott szerv, annál demokratikusabb az ügyintézés. Úgy tűnik, ez téves megközelítés.

A választott szervek által tárgyalt ügyek száma önmagában nem meghatározó, annál inkább a megvitatásra kerülő témák jellege. Hiába bővítjük extenzív módon a választott szervek hatáskörét, ha a döntésre beterjesztett ügyek érdemi elbírálására alkalmatlanok. A választott szervek elé olyan kérdéseket kell terjeszteni, amelyekhez érdemben tudnak hozzászólni, amelyek megítélésében a társadalom, az egyes rétegek érdeke közvetlenül és nagy súllyal esik latba. Ezek többnyire nem rész- és szakproblémák, hanem átfogó, irányt megjelölő, az összfolyamatokat alapvetően befolyásoló, a csoport- és rétegérdekeket érintő témák. De ide tartozhatnak természetesen olyan – a választott szervek (például a tanácsok) hatáskörébe utalt – egyedi döntések, mint a szociális, lakásügyek, melyek társadalmi szempontból jelentősek. A kérdések hordereje, politikai súlya tehát a meghatározó. A politikai elemek szerepe a döntési folyamatban nem csökken, hanem növekszik.

A demokrácia formai oldalának túlbecsülése jelenik meg a politikai intézményrendszer szervezeti lehetőségeinek fetisizálásában is. A múltban az állampolgárok hatékonyabb közéleti aktivizálását, az állam munkájának tökéletesítését nemegyszer elsődlegesen szervezeti változtatások sorának fogtuk fel. Nem kevés olyan átszervezés, visszaszervezés volt, mely nem hozott valódi eredményt, áltevékenységnek bizonyult. Ennek fő oka, hogy előzőleg nem tisztázódott: milyen jellegű feladatok elvégzéséről van szó. Nem átgondolt elméleti rendező-elv szerint határolták el, helyezték át vagy vissza a hatásköröket, ami később szükségszerűen megbosszulta magát. Gyakorlati tapasztalatok mutatják, ha egy minisztérium, főhatóság létszámát adminisztratív eszközökkel csökkentjük, de eközben nem tisztázzuk, melyek az elvileg nem odavaló feladatok, s nem

biztosítjuk, hogy ezeket más szervek ellássák, a létszám a későbbiek során szükségszerűen visszaáll vagy bujtatott formában marad meg.

A legfontosabb tehát a feladatok jellegének tisztázása. Ugyanaz a feladat mást foglal magában a hatalom megragadásának másnapján, mint a szocializmus alapjainak lerakásakor vagy a fejlett szocialista társadalom idején. A Szovjetunióban például a hadikommunizmus időszakában a munkakötelezettség, a minden termékre vonatkozó kötelező begyűjtés szükséges volt. A NEP-re való áttérés után viszont súlyos hiba lett volna ezeknek a hadiállapothoz szabott, katonai jellegű intézkedéseknek a fenntartása, ez veszélybe sodorhatta volna a szocializmus ügyét. Erre utalt Lenin, amikor a terményadó bevezetésének, a kereskedelem felélénkítésének szükségességét indokolta. Módosult tehát a feladatok jellege. Vegyünk egy hasonló hazai példát. 1956 előtt a mezőgazdasági termékek beszolgáltatása – sajnos az akkori helyzetben sem indokolt módon – adminisztratív intézkedés volt. 1956 után a beszolgáltatást a felvásárlás helyettesítette, ami jellegét tekintve gazdasági folyamattá tette a korábban adminisztratív intézkedést. A felvásárlás hatékonyabbnak bizonyult, mint az adminisztratív megoldás. Egy adott történelmi időszakban helyesen kell megítélni, mely feladat tekinthető állami, adminisztratív vagy gazdasági jellegűnek. Ennek meghatározása ugyanis kihat az állam működésére, a demokrácia színvonalára. A tevékenységi körök jellegének szüntelen „átminősülése" a szocializmus fejlődésének törvényszerű, de eddig nem kellően vizsgált folyamata.

A szocialista demokrácia lényege: osztálymeghatározottsága, tartalma, de súlyos hiba lenne emiatt formáinak lebecsülése. Nem lehet a tartalmat elválasztani a formától. Nem szabad azt hinni, hogy a szocialista tartalom kellően és szinte automatikusan garantálja a szocialista formát. Erre negatív történelmi tapasztalatok is figyelmeztetnek. Hazánk – a nép nagy erőfeszítései nyomán – 1956 előtt is a szocializmus irányában haladt, de a hatalomgyakorlásnak akkor alkalmazott módszerei, ha kezdetben „csupán" formai hiányosságoknak tűnhettek is, később – szükségszerűen – a hatalom, a demokrácia lényegét kérdőjelezték meg. A demokrácia – Marx szavaival – a tartalom és a forma egysége; a kettő között dialektikus kölcsönhatás áll fenn.

A demokrácia formai oldalainak lebecsülése fejeződött ki például a polgári berendezkedésű államok intézményeinek vulgarizált és sommás megítélésében. A két rendszer politikai berendezkedésének mechanikus összevetése felületes és terméketlen eljárás. Nem adhat segítséget a gya-

korlati munkához, mert figyelmen kívül hagyja, hogy rendszerünk minőségileg különböző alaphelyzetéből következően az egyes intézmények szükségszerűen eltérő szerepet töltenek be. De ez mégsem indokolhatja a polgári társadalmakban évszázadok alatt kiépült formák, mechanizmusok teljes elvetését. Az alapvető tartalmi különbségek ellenére egyáltalán nem zárható ki, hogy akad közöttük nálunk is alkalmazható megoldás. Nem jelenti elveink feladását, ha ezeket viszonyainkra adaptáljuk.

Számos olyan eszköz van, mely a polgári társadalmakban szükségszerűen csupán formális lehetőség, és éppen a szocializmusban töltődhet meg igazi tartalommal. Amikor a tőkés országokban is létező formákat működtetünk (képviselet, választás, közhatalmat gyakorló szervek), természetesen nem azt tekintjük fő feladatunknak, hogy az ott meglevő űröket kitöltsük, hanem azt, hogy sajátos feltételeinknek megfelelően továbbfejlesszük és szocialista céljaink elérésének szolgálatába állítsuk ezeket. Nem taktikai megfontolások vezérelnek ebben bennünket, hanem abból az alapvető marxi pozícióból indulunk ki, hogy a fejlettebb társadalomnak az emberiség történelméből át kell vennie minden értékes elemet.

A tartalom és a forma egyoldalú megítélése elhomályosította a szocialista demokrácia formai elemeinek jelentőségét, ami károkat okozott. Beigazolódott, hogy bizonyos formai jegyek megszűnése előbb vagy utóbb a lényeget, a tartalmat veszélyezteti. 1956 előtt a pártvezetés szüntelenül hangoztatta például a kollektív vezetés szükségességét, a valóságban azonban egy szűk csoport a legfelsőbb vezetésben kivonhatta magát mindenféle ellenőrzés alól, önkényes döntéseket hozhatott. Elvileg minden állampolgárnak egyformán joga, hogy részt vegyen a közügyek eldöntésében. Ám a valóságban a munkamegosztás szerinti hierarchiában elfoglalt hely, beosztás súlya gyakran nagyobb, mint a véleményeké. Arra törekszünk, hogy azonos felkészültség, képzettség esetén mindenki egyenlő esélyekkel rendelkezzék bármely poszt betöltésére. Ugyanakkor tudjuk, hogy káderkiválasztási mechanizmusaink, eszközeink gyengeségei s az eléggé elterjedt szubjektivizmus miatt elveink nem mindig érvényesülnek. Az emberek szubjektív megítélésének súlya sokszor nagyobbnak bizonyul, mint a jóval nehezebben lemérhető tényleges munkáé. S ez nem formai, hanem tartalmi kérdés, mivel ilyen esetekben (látszólag formai, eljárási hibák miatt) könnyen előfordulhat, hogy nem a dolgozók tényleges érdekeinek megfelelő döntés születik.

Az elmúlt évtizedekben tudatosan arra törekedtünk, hogy a pártban kötelező legyen bizonyos eljárási formák betartása. Szélesebb megközelítésben is vizsgáltuk a pártélet „formai" oldalait. A pártélet egyik alapelve, hogy a párttagokat egyenlő jogok illetik meg. A gyakorlatból tudjuk azonban, hogy lehetőségeik ezek érvényesítésére a betöltött funkciótól, beosztástól függően eltérőek. E helyzetkülönbség ellensúlyozására intézményesített garanciális formákat honosítottunk meg. Pozitív változások ellenére továbbra sem kielégítően megoldott a kérdés. Fontos célunk, hogy a választott szervek meghatározó szerepet töltsenek be a döntési folyamatokban, de e tekintetben is sok még a tennivaló. Hasonló a helyzet az állami szervek társadalmi ellenőrzésének lehetőségével és valóságával, a választott képviselők visszahívhatóságával, egyszóval a politikai demokrácia több fontos formai elemével. Bizonyítani sem kell, hogy e formák kivétel nélkül a tartalmat is érintik. Nyilvánvaló, mennyire szétválaszthatatlan a demokrácia tartalmi és formai oldala. Ezért kell megkülönböztetett figyelmet fordítanunk a hatalomgyakorlás olyan formáinak, eszközeinek alkalmazására, amelyek érdemi garanciát nyújtanak a szocialista demokrácia érvényesüléséhez.

IV

Jelenlegi törekvéseink lényegét fejezi ki az a megállapítás, hogy rendszerünk szocialista jellegének erősítése, a demokrácia szélesítése és mélyítése a társadalmi élet minden területén a választott szervek szerepének növelését kívánja. Hazánkban az országgyűlés a legfelsőbb államhatalmi szerv. Legfontosabb funkciója a törvényhozás. A törvényhozói tevékenység – vitathatatlan fejlődése ellenére – még nem kielégítő. Bár a számok önmagukban keveset mondanak, nem feltétlenül a lényeget mutatják, bizonyos szempontból mégis elgondolkoztató az a tény, hogy a parlament viszonylag kevés törvényt alkot. Évi átlagban ötöt-hatot, amiből kettő a terv és a költségvetés jóváhagyása. A fennmaradó három-négy törvény is jellegében inkább közelít az általános irányelvekhez. Több törvény a szó hagyományos értelmében nem is törvény, mivel csupán a cselekvés kereteit szabályozza. Ugyanakkor köztudott, hogy az elnöki tanács törvényerejű rendeletekkel, a minisztertanács, az egyes miniszterek – évente több száz – rendelettel, utasításokkal szabályoznak sok kérdést. A jogi szabályozásban is szembeötlő a végrehajtó szervek túl-

súlya. Ez némileg ellentmond annak az alapelvünknek, hogy az emberi együttélés alapvető társadalmi viszonyait, az állami szervek és az állampolgárok jogait törvényekkel szabályozzuk. Mivel ez fontos biztosítéka politikai rendszerünk demokratikus működésének, növelnünk kell a társadalomban a törvények rangját.

Szélesíteni kellene és az alkotmányban is új módon kellene rögzíteni a törvénykezdeményezés jogát. Nagyobb szerepet kellene adni a törvények kezdeményezésében, kidolgozásában a társadalmi szerveknek. Jelenleg az esetek túlnyomó többségében a minisztertanács, a miniszteterek, tehát a végrehajtó apparátus él a törvénykezdeményezési jogkörrel. Szorgalmazni kellene, hogy a törvénykezdeményezési jogkörrel rendelkező intézmények éljenek e lehetőséggel, mivel ez módot adna aktívabb részvételükhöz a politika alakításában.

Fokozatos változások kívánatosak az eljárási formákban is. A választott testület hatékonyabb működése szempontjából nem látszik célszerűnek, ha a törvénykezdeményezést nyomban a törvény szövegének parlamenti vitája követi. Ilyenkor érthető módon már erősen korlátozottak a véleménynyilvánítási, -változtatási lehetőségek. Hasznosabbnak tűnik, ha – legalábbis fontosabb ügyekben – először a törvény koncepciója kerülne az országgyűlés elé. A jelenlegi rendszerben a törvények szövegének tárgyalása a szakmai részletek, a megfogalmazások irányába tereli az eszmecserét, ami akarva-akaratlanul háttérbe szorítja a fontosabb, általánosabb összefüggéseket. A koncepció tárgyalásától inkább elvárható, hogy a vitában megjelenjenek és megütközzenek a különböző társadalmi csoportok, rétegek eltérő érdekei. Ez érdemibbé tehetné a munkát.

A politikai főirányokat a mi körülményeink között nem a parlament határozza meg, de részese ezek kimunkálásának. Állást foglal a politika alakításának, megvalósításának számos, nagy horderejű kérdésében, s ezért a társadalom érdektagoltságának, az eltérő érdekekből adódó különböző megközelítéseknek tükröződniük kell az országgyűlésben. Az országgyűlés támogatja a párt politikáját, a szocializmus építését programjának tekinti. Nincs félnivaló attól, ha akár a gazdasági, akár a kulturális, az ideológiai élet kapcsán az érdekeltéréseket kifejező nézetkülönbségek nyíltan megjelennek a parlament fórumán. Ellenkezőleg, ez a közvélemény ellenőrző szerepének fontos megnyilvánulása. A parlamentben ilyen típusú vitára mégis nagyon ritkán kerül sor, ami vesztesége közéletünknek.

Ez bizonyos szempontból politikai gyakorlatunknak, a párt és az állam

sajátos viszonyának következménye. Mivel a fontosabb döntéseket megalapozó előterjesztéseket mind a párt, mind az állam vezető szervei megtárgyalják, mindkét intézmény apparátusában párhuzamosan folyik az előkészítő munka. Ennek során, gyakorlati okok miatt, a párt vezető szervei többnyire az állami apparátusokkal alakítanak ki folyamatos munkakontaktusokat. Az állami apparátusok ennek következtében közvetlenebbül vesznek részt a párt politikájának alakításában, mint a választott szervek, de talán a szerepük is nagyobb ebben. Mivel ez nem kis horderejű körülmény, e megállapítást pontosítani kell.

Közelebbről nézve először is kiderül, hogy a mindennapi munka során elsősorban az apparátusok szintjén, a párt- és az államapparátusok között alakul ki közvetlen partneri viszony és jóval kevésbé a párt és az állam választott testületei között. Ez nem megnyugtató és nem kielégítő gyakorlat. Nem az okoz gondot, hogy az apparátusok között jó és szoros a kapcsolat, ami szükséges, hasznos és az ügynek is előnyös. Abban rejlik némi veszély, hogy a választott szervek szintjén nem ilyen intenzív az együttműködés. E két kapcsolatrendszer együttes fejlődése nagyobb biztonságot adna.

Célszerű lenne, ha a párt vezető szervei a politika megvalósításában jobban támaszkodnának a választott állami testületekre, mindenekelőtt az országgyűlésre. Rendszerré kellene tenni azt – ami ma csak esetenként fordul elő –, hogy a párt vezető szervei felkérik az országgyűlést fontosnak tartott kérdések megvizsgálására anélkül, hogy maguk előzetesen kialakítanák álláspontjukat. Az előzetes pártállásfoglalás nagyobb horderejű kérdésekben természetesen fontos és általában segít. De azt is látni kell, hogy akarva-akaratlanul bizonyos keretek közé is szorítja a tárgyalást, a vitát. Nem biztos, hogy ez minden esetben célszerű vagy szükséges. Például olyan esetekben, amikor a parlament kétszer tárgyal egy kérdést – koncepció és törvénytervezet formájában –, függetlenül az adott ügy súlyától, az látszik célszerűnek, ha az első tárgyalás előtt nincs még előzetes pártállásfoglalás. Ilyenkor éppen ennek kialakulásához adhat jelentős segítséget a parlament érdekfeltáró, -felhozó és -közvetítő szerepe. Úgy véljük, e területen bátrabban lehetne építeni a néphatalmi szervek önállóságára.

A párt politikáját az országgyűlésben levő kommunisták megfelelően tudják képviselni. Szélesíteni lehetne tehát azoknak a kérdéseknek a körét, amelyekben az országgyűlésnek nagyobb az önálló cselekvési lehetősége, sőt kényszere. Ezt elősegíthetné például az állandó (terv- és

pénzügyi, kereskedelmi stb.) bizottságok rendszeres beszámoltatása a testület teljes ülésén, mivel ilyenkor nem egy törvény szemszögéből ítélnének, hanem a társadalmi élet egy-egy területét vitatnák meg átfogóan. Ily módon az eddiginél sokkal hatékonyabban lehetne a törvényhozás útján politizálni.

Az országgyűlés mint a néphatalom legfelsőbb szerve, különös szerepet tölt be az állami tevékenység alkotmányos ellenőrzésében. Ennek alapvető formája a minisztertanács, a miniszterek beszámoltatása az országgyűlés plénuma előtt. Ezt a formát jelenleg a korábbinál érdemibb módon alkalmazzuk. A képviselők minősítik, vitatják, bírálják az egyes tárcák munkáját. Ezek fontos mozzanatok. De mindezt szemérmesen, erősen visszafogottan, félszegen teszik, aminek mélyebb okai vannak.

Nem tudatosult eléggé, hogy a miniszterek ugyan a párt egyetértésével kerültek funkciójukba, de tevékenységük kritikája – ha a képviselők kellő okot látnak erre – nem a párt ellen irányul. Semmiképpen sem volna helyes politikailag elítélendőnek tekinteni, ha a parlament egy-egy minisztertől nem kielégítő munkája miatt megvonná a bizalmat, aminek feltehetően csakis a funkcióról való lemondás lehetne a következménye. Nem élünk ezzel a lehetőséggel, bár jogi akadálya nincs és alkalmazása növelné az országgyűlés tekintélyét.

Voltak és lesznek jól és kevésbé jól dolgozó állami vezetők. Egy-egy vezető jó vagy rossz munkája nem a politikáról állít ki bizonyítványt. Munkájuk megítélése nem a kormány egészének politikai minősítése. A parlamentnek ebben önállóbb és nyilvánosabb szerepet kellene vállalnia. Kívánatos és hasznos lenne, hogy tényszerűen és kritikusan beszéljünk a nyilvánosság előtt is a vezető állami tisztségviselők munkájáról. A személyi ügyek nyilvánosabb kezelése szétoszlatná a vezető tisztségek betöltése körül olykor meglevő homályt, a rejtett összefüggések feltételezésének hitét, ami kárt okoz a politikának. Amennyiben a minisztertanács beszámolóját egészében nem fogadná el az országgyűlés, ez természetesen a kormány lemondását is követelné és ezt feltétlenül úgy kellene értékelni, mint a politika iránti bizalmatlanságot. Ám még ez is segítségként értelmezhető, mert ilyenkor a parlament a párt figyelmét időben hívná fel politikájának gyengeségeire. Az egypártrendszer körülményei között – komolyabb hibák elkerülése végett – a pártnak a politikai rendszerbe tudatosan be kell építenie bíráló ellenpontokat. Az országgyűlés a kormány hatékonyabb beszámoltatásával bátrabban vállalhatna ilyen funkciót.

Más formában is szélesíteni kellene ellenőrző jogkörét. Jóllehet, a törvényes lehetőségek adottak, mégis alig került sor arra, hogy az országgyűlés – mint az ügyrendjében olvasható – „bármely kérdés megvizsgálására" bizottságot küldjön ki soraiból és megvitassa ennek jelentését. Biztos, hogy akadna ilyen vizsgálódásra érdemes ügy.

Felvetődik az az igény, hogy az államháztartás pénzügyeit az országgyűlésnek alárendelten egy legfőbb számvevőszék ellenőrizze. Van hasonló jogkörük a parlamenti bizottságoknak is, de a munka érdemibb és eredményesebb lenne, ha azt önálló szervezetben végeznék. Nincsenek akut problémák, amelyek sürgetnék egy ilyen szerv létrehozását. Az állam pénzügyeit folyamatosan ellenőrzik és rendeltetésszerűen kezelik. Előfordulnak természetesen visszaélések, de ezek kivédésére megfelelő eszközök állnak rendelkezésünkre. A javaslat mögött tehát nem rejlik kényszerítő elem. Csupán arról van szó, hogy az ellenőrzés döntően a végrehajtó apparátusok kereteiben történik, ami nem látszik elegendőnek. Sohasem zárható ki a nagyobb szabálytalanság vagy visszaélés lehetősége, mely ellen intézményes garanciák kellenek. Ehhez az országgyűlés jogi státusa kellő erkölcsi súlyt adhat.

Hasonló ok miatt megfontolás tárgya a törvények legfelsőbb szintű betartásának ellenőrzésére létrehozandó alkotmánybíróság. Működése csakis az országgyűlés fennhatósága alatt képzelhető el. Feladata a legfelsőbb állami szervek tevékenységének rendeltetésszerű, alkotmányossági és törvényességi ellenőrzése, a kiadott jogszabályok alkotmányosságának vizsgálata, valamint annak elemzése lenne, hogy az alacsonyabb szintű jogszabályok nem keresztezik-e a magasabb szintűeket. Az alkotmánybíróság vizsgálatokat folytathat, eljárást indíthat, felelősségre vonhat állami szerveket és vezetőket egyaránt, azzal a kikötéssel, hogy az országgyűlésnek tartozik beszámolni.

A felső szintű állami vezetés munkáját elsősorban a párt ellenőrzi, de ez lényegét tekintve politikai ellenőrzés. A párt választott testületei e feladatot részleteiben nem vehetik magukra. A legfontosabb posztokon levő állami vezetők tevékenységének ellenőrzése gyakorlatilag az apparátusok kezében van. A vezetők és az apparátusok között sajátos és bonyolult kölcsönös függések rendszere alakul ki, melyben nagy szerep juthat a szubjektív elemeknek. Tekintettel arra, hogy az állami vezetői réteg munkája sok szempontból fejlődésünk meghatározója, az itt vázolt intézményesítés pótlólagos és érdemi garanciákat teremthet, megóvhat a súlyosabb hibáktól.

További átgondolásra érett a népi ellenőrzés rendszere is. Helye, szerepe az elmúlt évtizedek során többször változott. A felszabadulást követő években a tőkés vállalkozások, később az állami egységek ellenőrző szerveként, utána Állami Ellenőrzési Minisztériumként, majd 1956-ot követően a népi ellenőrzés formájában tevékenykedett. Jelenlegi helyzetét sajátos kettősség jellemzi: népi és állami. Elnevezésében és nemcsak elnevezésében népi, mivel vizsgálatait az adott alkalomra bevont szakemberek végzik. Az állampolgárok bizalommal fordulnak hozzá és bejelentései nyomán sok visszásságot derít fel, küszöböl ki. Ezzel egyidejűleg állami szerv is. A Központi Népi Ellenőrzési Bizottság a minisztertanács felügyelete alatt működik, mely megtárgyalja, jóváhagyja jelentéseit. Miközben népi és állami szerv is, a lényeget tekintve egyik vonása sem bontakozott ki eléggé markánsan. Az ellenőrzés egyéb intézményeitől főleg az különböztetheti meg, hogy a középszinten folyó munka kérdéseire koncentrálná a figyelmet, erre összpontosítaná vizsgálatait, elemzéseit. Növelné szerepét, ha nem a minisztertanácshoz, hanem az országgyűléshez tartozna. Így egyértelműbbé válna, megerősödne népi jellege. Észrevételeit, javaslatait mind a minisztertanácsnak, mind az országgyűlésnek továbbíthatná. E változások nyilvánvalóan megkívánnák szervezetének, munkájának átalakítását.

Az országgyűlés szerepének bővítése, illetve növelése lehetséges és szükséges is. Ha tevékenységében csökken a formalizmus és növekszik a valódibb tartalom, azzal gazdagszik közéletünk, hatékonyabbá válik a munka, szélesedik a rendszer demokratizmusa.

Részlet egy hosszabb tanulmányból. Készült a Politikai Főiskolán 1969. szeptember 19-én és 1970. június 11-én tartott előadások jegyzete, valamint a Magyar Szocialista Munkáspárt és a Béke és Szocializmus Szerkesztősége által rendezett tudományos tanácskozás bevezető előadása és vitazárója alapján. (Szocialista államiság és demokrácia. Béke és Szocializmus, 1971. 9. sz.)

A SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA EGYES KÉRDÉSEI

A szocializmus megvalósításának egyik alapvető célja és egyben fontos feltétele a demokrácia szélesítése és erősítése. A szocialista demokrácia kibontakozását és izmosodását egész politikánknak, a politikai rendszer működésének kell elősegítenie.

I

A szocializmus politikai rendszerének – mint minden politikai rendszernek – központi problémája a hatalom. A hatalom gyakorlásának formája, módja meghatározza az összfejlődés menetét. A szocialista társadalom építésének legfontosabb előfeltétele a munkásosztály hatalmának léte és erősödése.

A marxizmus klasszikusai mindig megkülönböztetett jelentőséget tulajdonítottak a hatalom kérdésének. Marx és Engels e tekintetben a ma számára is jelentős következtetésekig jutott el. Ezek közül rendkívül fontos az a megállapításuk, hogy a proletárhatalom a legfontosabb társadalmi folyamatokban centralizált, egységes cselekvést és szervezetet igényel. Ezt elsődlegesen a különböző anarchista irányzatokkal szemben hangsúlyozták. Ugyanakkor egyértelmű volt számukra, hogy ez a hatalom csak demokratikus eszközökkel valósítható meg. A fő folyamatok centralizált vezetése, az államiság az egyik oldalról és a másik oldalról az államszervezet alárendelése a társadalomnak – ez az alapellentmondás foglalkoztatta őket. Ez volt Lenin elméleti munkásságának is egyik döntő eleme. Lenin 1917 után két irányban folytatta politikai harcát. Küzdött egyrészt az államszervezet kiépítése ellen fellépő különböző irányzatokkal, másrészt az erőszakot misztifikáló, a csak erőszakra támaszkodni akaró elképzelésekkel szemben, hangsúlyozva a hatalomgyakorlás demokratikus jellegének szükségességét. Ennek a kornak politikai alapproblémái tükröződnek az „Állam és forradalom", „A szovjethatalom soron levő feladatai" című műveiben. Ezeknek az írásoknak éppen az az egyik

központi kérdése, hogy milyen legyen az orosz munkásmozgalom viszonya a centralizáltságot is jelképező államhoz.

A marxizmus–leninizmus klasszikusai írásaikban kiemelik, hogy a politikai hatalom alapja a gazdasági uralom, a „tulajdon hatalma", és ebből eredően a társadalom alapvető termelési eszközeivel való rendelkezés. Ebben látják a hatalom lényegi, tartalmi oldalát, amelyet elválasztanak megjelenési formáitól (az államformáktól). A hatalom jellegét és végső soron gyakorlásának mikéntjét is a gazdasági viszonyok szabják meg. A hatalom gyakorlásának módja emellett a mindenkori konkrét politikai, történeti viszonyok terméke is.

A politikai rendszerben a hatalom gyakorlásának mikéntje fejeződik ki. A politikai rendszer a legáltalánosabb megközelítésben a társadalom politikai viszonyainak megjelenési formája, kerete. Amikor a politikai rendszerről beszélünk, akkor azoknak a jelenségeknek, s ezek egymáshoz való viszonyának a meghatározására törekszünk, amelyek a politikában, a hatalom gyakorlásában való részvétel során jelentkeznek. A politikai viszonyok alapvetően társadalmi osztályok, csoportok egymáshoz és a politikai szervezetekhez való viszonyát jelentik, de magukban foglalják a társadalom és a társadalom egyes csoportjainak, valamint a társadalomnak és az egyénnek a viszonylatait is. A politikai rendszer kategóriája a marxista–leninista társadalomtudományokat az elmúlt másfél évtizedben intenzívebben foglalkoztatja. Ennek során a hatvanas évek közepe és vége felé a politikai rendszer szervezeti jellegű megközelítése került előtérbe. A későbbi vizsgálódások nemcsak pontosabbá, teljesebbé tették a képet, hanem a megközelítés módja is szélesedett. Politikai és elméleti dokumentumok – lényegében azonos tartalommal – kétféle kifejezést használnak ezzel kapcsolatban: „a szocialista társadalom politikai szervezete" és „a szocializmus politikai rendszere" fogalmát. E kétféle elnevezést az elméleti irodalom ma általában szinonim fogalmakként kezeli, ez azonban nem látszik problémamentesnek, további átgondolásra késztet, mert a szervezetre leszűkítő képzeteket erősíthet.

A politikai rendszer fogalmát a marxista társadalomtudományok többféle értelemben használják. Egyes felfogások a fogalmat alapvetően az állami berendezkedésre szűkítik le: az állam politikai rendszerét tekintik a tulajdonképpeni vizsgálat tárgyának. E fogalmon legtöbben a politikai hatalmat megvalósító állami és társadalmi intézményrendszert és annak működését értik.

Vannak, akik a fogalmat tágabban értelmezve olyan társadalmi szer-

veket is beleértenek, amelyek a politikai hatalom gyakorlásában közvetlenül nem vesznek részt, de arra befolyást gyakorolnak. Itt azokról a szervezetekről van szó, amelyeknek ugyan más a közvetlen rendeltetésük, de ilyen vagy olyan formában, tagjaik formálásával és aktivizálásával a hatalom gyakorlására is hatnak. Szociológiai irodalmunk e három elemet: az állami és társadalmi politikai szervezeteket, a jogi és társadalmi normarendszert és az emberi magatartási formákat utalja a politikai rendszer fogalmába.

A közelmúltban több nemzetközi tanácskozás foglalkozott a szocializmus politikai rendszerének kérdéseivel. Ezeken megmutatkozott, hogy e fogalmat a szocialista országok tudósai többféleképpen értelmezik. Egyetértés volt a tekintetben, hogy a politikai rendszer alapvető részét képezik az előbbiekben is említett intézmények (állam, párt, tömegszervezetek stb.). A vita akörül összpontosult: helyes-e a szocializmus politikai rendszerén csak intézményeket érteni. Többé-kevésbé egységes volt az a vélemény, hogy ez a téma leszűkítéséhez, félreértéséhez vezetne. A szocializmus politikai rendszerének fogalma nem szűkíthető le statikus szervezeti keretekre. Így vizsgálatánál nem az a lényeges, mi tartozik egy-egy intézményhez, hanem mindenekelőtt az, hogyan tevékenykednek, hogyan működnek ezek az intézmények. A szocializmus politikai rendszere tehát nem egyszerűen az intézmények összességét jelenti, hanem azok egészének működési folyamatát. A politikai rendszer és különösen a demokrácia kérdéseit eddig sokszor alapjában jogi kérdésként kezelték, holott ez ennél jóval több, és más is – elsődlegesen társadalompolitikai összefüggéseiben ragadható meg. Ez a tény természetesen nem csökkenti e kérdéskör jogi vonatkozásainak továbbra is igen nagy jelentőségét, csupán a probléma komplexitására utal.

Noha elismerjük, hogy a fogalom szélesítésének és szűkítésének is meg lehet a maga jelentősége, a magunk részéről úgy véljük, hogy jelenleg elsősorban nem a fogalom pontosítása visz előre, ez könnyen skolasztikus, tartalmatlan vitává válhat. Célszerűbbnek látszik, ha azt ragadjuk meg belőle, ami kétséget kizáróan a lényeghez tartozik: a ma létező szervezetrendszert, s annak működését. Kiindulópontként elfogadhatjuk, hogy politikai rendszeren a politikai hatalmat megvalósító szervezeteket, ezek egymáshoz való viszonyát értjük, a társadalmi folyamatok alakításában játszott szerepükkel, tevékenységükkel és a hatalom gyakorlását jelentősen befolyásoló más tényezőkkel együtt. A politikai rendszerre – így a szocializmus politikai rendszerére is – más tényezők is lényeges

hatást gyakorolnak, ilyen például az illető ország történelmi múltja, tradíciói stb.

A politikai rendszer szerepének helyes értelmezése szempontjából döntő fontosságú, hogy helyesen értelmezzük a gazdaság és a politika konkrét összefüggéseit. A gazdasági viszonyok az érdekek közvetítésével politikai törekvések formájában csatolódnak be a politikai rendszerbe, mely a maga részéről állandó hatást gyakorol a gazdasági alap viszonyainak változására. A szocialista társadalom fejlődésével párhuzamosan, a tudatosság szerepének növekedésével együtt ez a hatás felerősödik.

A közelmúlt tudományos eszmecseréi a politikai rendszer meghatározása kapcsán még további tényezők szerepét is érintették. Találkozni olyan felfogással, mely a már említetteken túlmenően a politikai nézeteket, eszméket, ideológiákat is a politikai rendszer önálló elemének tekinti, mivel ezek átszövik annak egész működését. Nyilvánvalóan ez az oka annak, hogy az elméleti irodalom rendszerszemléleti megközelítésben e nézeteket, eszméket gyakran a politikai rendszer önálló elemének tekinti. E tényezők szoros egymásra hatása vitathatatlan. Ezért itt sem a pontok szerinti „besorolást", hanem a kölcsönhatások konkrét vizsgálatát tartjuk tényleges feladatnak. Az említett érvek viszont felvetik annak lehetőségét, hogy terminológiai szempontból a jövőben esetleg két – egymástól tartalmilag jól megkülönböztethető – fogalommal operáljunk: „a szocialista társadalom politikai rendszere", melyen csakis a hatalom megvalósításában részt vevő vagy arra számottevő befolyást gyakorló szervezeteket értenénk, és „a szocializmus politikai rendszere", mely szélesebben az intézményeken kívül a hatalom megvalósításával kapcsolatos jogi és politikai normákat, politikai eszméket, értékeket is magába foglalná.

A politikai rendszer vizsgálata számunkra nem elvont igény. Fejlesztése a hazai építőmunkának s egyben a nemzetközi-ideológiai harcnak is központi kérdése, s érinti az egyes intézmények, a szocialista demokrácia különböző területeinek, a közéleti tevékenységnek és más folyamatoknak az elemzését.

A politikai rendszert nem statikus, nem mozdulatlan állapotban, nem pillanatkép alapján vizsgáljuk. Élő, működő és ezért szükségszerűen állandóan változó, fejlődő mechanizmussal van dolgunk. Működésének megértéséhez természetesen szükség van a mindenkori helyzet leírására, elemzésére, „pillanatképszerű" rögzítésére, de hiba lenne, ha tevékenységünk ebben kimerülne. Számunkra a politikai rendszer dinamikus

mozgása, változása a legfontosabb, elméleti elemzéseinkben ezért ezt kell nagyító alá helyezni, megragadni. A változások, mozgások irányainak feltárása adhatja elméletileg a legtöbbet. Elsősorban ebből vonhatunk le a gyakorlati munkában is hasznosítható következtetéseket, mert a szocializmus politikai rendszerének kiépítését még nem tekintjük befejezettnek, lezártnak. Politikai rendszerünk alakulóban, fejlődőben van. Az intézmények tevékenységét olyan irányban javítjuk, hogy egyre valóságosabban fejezzék ki a társadalomban meglevő érdekeket, s ezzel is lehetővé tegyék optimális érvényesítésüket, egyeztetésüket. Gondolkozunk az egyes intézmények között meglevő viszonyok tökéletesítésén. Tudjuk, hogy elképzeléseink, célkitűzéseink a létező intézményrendszer gyengeségei, hiányosságai miatt olykor nem úgy valósulnak meg, ahogy azt ismereteink, körülményeink megkívánnák és lehetővé is tennék. A munka megjavításának kulcsszava itt is a hatékonyság növelése. Ennek kettős fő iránya: a politikai rendszer szolgálja következetesen a hatalom gyakorlását, s ugyanakkor a tömegek politikai aktivitásának szüntelen növelésével – a demokrácia szélesítését.

A szocializmus politikai rendszerének vannak a polgári társadalmakkal formailag megegyező intézményei, vonásai és ugyanakkor természetesen specifikus tényezői is. Mielőtt ennek részleteit próbáljuk áttekinteni, először a maga egészének szerepét kell helyesen értelmeznünk. A politikai rendszer – ha különböző részeinek az elkülönült ténykedéséből adódóan bizonyos önállósága van is – mindig a maga egészében fejti ki hatását. Ezért nem vezet helyes eredményre, ha a politikai rendszer egy-egy (a többitől elkülönített) elemének szerepét, működését próbáljuk összevetni egymással, és ebből a társadalmi rendszer egészéről, a szocializmus vagy a kapitalizmus előnyéről vonnak le következtetéseket.

Gondoljuk csak vázlatosan végig, milyen elemekből áll a szocializmus politikai rendszere. A párt, az állami, a társadalmi szervek (a szakszervezetek, az ifjúsági szövetség, a szövetkezeti szövetségek, a Hazafias Népfront), amelyek széles körű szervezeti és aktívahálózattal, fórumrendszerrel rendelkeznek. Az országgyűlés, a tanácsok, az államigazgatás központi és helyi szervei, az egyéb társadalmi szervek s az ezen belül működő vagy kereteiken kívül létező közéleti fórumok, tanácskozások, a tömegtájékoztatás eszközei stb. – mind a politikai rendszer részei. Mindezek létező, élő formák, lehetővé teszik az állampolgárok tömegeinek bekapcsolódását a közérdekű kérdések megoldásába. A legkisebb túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a szocializmus politikai rend-

szere, egészét tekintve lényegesen több valódi lehetőséget és jogot biztosít az állampolgároknak sorsuk intézésére, a társadalom ügyeinek eldöntésére, mint bármelyik, akár legfejlettebb tőkés társadalom. A kapitalista országokban az egyén újságoknak írhat, utcán, parkokban felszólalhat és botrányosnak tűnő dolgokat is mondhat, de ettől még az emberek zöme a munkahelyén és otthon egy életen át kisemmizett és kiszolgáltatott marad. Politikai rendszerünk egésze az emberek minőségileg más társadalmi helyzetét biztosítja, akkor is, ha annak egyes elemei a mi körülményeink között sokszor szükségszerűen vagy objektíve más szerepet töltenek be, mint a tőkés társadalmak politikai rendszerének formailag hasonló elemei.

II

Érdemes a politikai rendszer egyes elemeit külön-külön is szemügyre venni. Fontosságánál és elméleti jelentőségénél fogva a párttal kezdjük az elemzést. A párt a szocializmus politikai rendszerében központi helyet foglal el. Politikánknak közismert, sokszor megfogalmazott és elismert tétele a párt vezető szerepe a társadalmi élet minden területén. Nem felesleges ezt a magától értetődőnek tűnő, politikánk alapját képező tényt a politikai rendszer szempontjából következetesen végiggondolni.

A párt a munkásosztály, a dolgozók élcsapata, kifejezi és érvényesíti az egész nép alapvető érdekeit. A párt irányítja a szocialista építés folyamatát, ami annyit is jelent, hogy a párt a mi körülményeink között a társadalom politikai központjának szerepét tölti be. A pártról szóló elvi álláspontunk és gyakorlati tapasztalataink egyaránt megerősítik ezt.

A párt vezető szerepe azt is jelenti, hogy a legfontosabb döntéseket a párt központi szervei vállalják magukra. A párt politikai irányvonala megszabja az egyéb szervek tevékenységét. Nem feltételezhető, sőt bizonyos mértékig ellent is mondana politikai rendszerünk logikájának, ha más szervek is igényt tartanának arra, hogy ehhez hasonló jellegű politikai központ szerepét töltsék be. Az elmúlt időszakban, konkrét ügyek tárgyalása kapcsán ezt végig kellett gondolnunk, és más összefüggésben is ugyanilyen eredményre jutottunk. Az elmúlt évtizedekben gondos elemzés és mérlegelés alapján foglalt állást pártunk úgy, hogy az ilyen törekvések – a mi körülményeink között – nem vinnének előre.

A párt szerveinek állásfoglalásai meghatározóak politikai rendszerünk

legfelsőbb szintjein, s ezek a középső és alsó szinteken is döntőek. Tulajdonképpen politikai rendszerünknek ez az egyik legjellemzőbb sajátossága.

Ez a körülmény szükségszerűen kihat a politikai rendszer minden elemének működésére. Lehet-e a parlamenti, a kormányzati, a területi vagy az üzemi vezetés kérdéseinél figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy ezekben a párt a maga speciális szerepével és súlyával jelen van? Kézenfekvő, hogy nem. Ezért nincs ellentmondás abban, hogy az országgyűlés az alkotmány szavai szerint a néphatalom legfelső szerve – ami alkotmányjogi, törvényhozási, tehát legfőbb államirányítási pozícióját érzékelteti –, és hogy a párt társadalmunk irányító ereje, mint a társadalmi érdek érvényesítője politikai szerepet tölt be, melyet alkotmányunk szintén rögzít.

Ez természetesen felvetheti azt a kérdést, hogy előnyére vagy hátrányára válik-e rendszerünk demokratizmusának a párt vezető szerepének az előbbiek szerinti érvényesülése? Válaszunk egyértelmű: a párt vezető szerepe a demokratizmus erősítését szolgálja, s ez minőségileg új, jelentős többlete politikai rendszerünknek.

A párt sajátos képviseleti szervnek is tekinthető, amely választott testületekkel, belső szervezettel, a döntéseket előkészítő, szakszerű apparátussal rendelkezik. A különböző szinteken a párttagok megválasztják képviselőiket, testületeiket, ezek irányítanak, munkájukat viszont a tagság ellenőrzi. A párt belső élete visszatükrözi az állami, társadalmi folyamatokat, a különböző érdekek felszínre hozását és egyeztetését. A pártmunka sajátos problémái mellett ugyanazoknak a kérdéseknek a megvitatása, azoknak a döntéseknek az előkészítése megy végbe kereteiben, mint az állami, társadalmi szervekben. Ez teszi lehetővé, hogy a párt belső tevékenysége mintegy kontrollja lehessen az állami, társadalmi folyamatoknak.

A párt összműködése a társadalmi folyamatok intézményesített tömegellenőrzésének állandóan ható többlettényezője a polgári demokratikus berendezkedésű országokkal szemben. A tőkés országokban működő polgári pártok nagyobbik részénél az állampolgárok a be- és kilépés aktusán túl elsősorban a választásokon nyilváníthatnak – bizonyos keretek között – véleményt azzal, hogy az egyik vagy a másik pártra szavaznak. Két választás között nincs módjuk rendszeresen részt venni a társadalmi kérdések eldöntésében, e pártok élete nem is teremt ilyen lehetőséget és igényeket.

Abból a tényből, hogy a párt politikai rendszerünkben központi helyet foglal el, az is következik, hogy különösen nagy a felelőssége. A párton belüli életnek felszínre kell hoznia a különböző véleményeket, ellenvéleményeket. Elsősorban a párton belüli demokrácia segítségével kell megvalósulnia, hogy pártunk „önmaga ellenzékének" a szerepét is betöltse. Ha ehhez a követelményhez mérjük a helyzetünket, sok tennivalót látunk. Ma még elég gyakori a rutinjelleggel végzett munka, és nem csekély mértékben érvényesülnek presztízsjellegű és szubjektív szempontok is. Ha e jelenségeket az előbbi megközelítés kereteibe helyezzük, nyilvánvaló ezek kiküszöbölésének nagy elvi-politikai jelentősége.

Nagyon fontos hozzátenni az előbbiekhez – és csak ezzel együtt teljes a kép –, hogy a párt nem kiváltságnak, hanem mint sokszor kifejtettük, szolgálatnak tekinti vezető szerepét, érvényesítésével nem kívánja más szervek feladatait kisebbíteni. Amikor például azt mondjuk, hogy tovább kell erősíteni a párt vezető szerepét, ebbe mindig beleértjük – ha nem is tesszük mindig hozzá – a politikai rendszer minden elemének növekvő fontosságát. Ez a fejlődés dialektikája és politikánk alapvető vonása.

Ha arról beszélünk, hogy tovább növekszik a párt szerepe, nem arra gondolunk, hogy az valakinek vagy valaminek a rovására történik. A párt vezető szerepének erősödése mindenekelőtt abban fejeződik ki, hogy egyre többen fogadják el világnézetét, a marxizmus–leninizmust, támogatják politikáját. Ennek következtében egyre többen dolgoznak aktívan a párt által megfogalmazott célokért. Szélesedik a szocialista építőmunka hatóköre. Ennek során több feladat hárul az állami és társadalmi szervekre is, szükségszerűen növekszik feladatkörük, önállóságuk. Az új körülmények között újabb kezdeményezésekkel lépnek fel, és mindez újabb és újabb feladatokat ró a pártra. Az egyre kiterjedtebbé váló szocialista építőmunka irányítása, összehangolása egy magasabb szinten ismét azt követeli – bár ez természetesen állandó, folyamatos feladat is –, hogy tovább erősítsük, növeljük a párt vezető szerepét. A szocialista építőmunka menetében a párt növekvő szerepe a társadalmi mozgások erjesztője és elősegítője. A politikai rendszer egyéb elemei és a párt között sokoldalú és szoros kapcsolat van, kölcsönösen ösztönzik egymás tevékenységét, miközben a politikai rendszer egészének befolyása az emberek egyre szélesebb körére terjed ki. Azt hiszem, vázlatosan és – valószínűleg több ponton szükségszerűen – csak fő vonalaiban ez a politikai mozgások fő útja. S ez ad választ arra is, hogyan lehetséges, hogy egyidejűleg növekedjék politikai rendszerünk minden

láncszemének jelentősége és szerepe. Ez politikánk sarkalatos pontja. Mi teszi lehetővé ezt az első hallásra ellentmondásosan ható egyidejűséget; azt, hogy a párt vezető szerepének erősödésével egyben növekszik a többi szerv társadalmi súlya is?

Fejlődésünk természetes következménye, hogy bonyolultabbá válnak feladataink, megoldásuknál mind több összefüggést kell figyelembe venni. Ez egyebek mellett mennyiségileg is több munkát jelent, azt igényli, hogy jobban, ésszerűbben osszuk meg a tennivalókat. Szerepet játszik ebben a közvetlen értelemben vett politikai és a nem politikai szféra dialektikus kapcsolata. A körülmények változásának hatására a feladatok módosulnak, egyes feladatok bekerülnek a közvetlenül politikai szféra körébe, mások viszont kikerülnek belőle. Azért hangsúlyozzuk, hogy közvetlen értelemben, mert a politikai és a nem politikai szféra megkülönböztetése csak bizonyos szempontból indokolt. A politika szélesebb felfogásban átfogja a társadalmi élet minden területét, jelen van a mindennapok teendőiben. Még a szűkebb felfogás esetén is, a társadalmi fejlődés bizonyos körülményei, feltételei mellett, meghatározott ideig minden kérdés közvetlenül politikai jellegűvé válhat. A korábban egyértelműen politikai jellegű feladatok egy része a fejlődés természetes velejárójaként az állami, a gazdasági szervek munkájává válik. Míg például 25–30 évvel ezelőtt a marxizmus–leninizmus oktatásával szinte kizárólag vagy legalábbis zömében közvetlenül a pártnak kellett foglalkoznia, ez ma már beépült az általános közép- és felsőfokú oktatás tananyagába és a társadalmi szervek többségének is rendszeres teendőjévé vált. Itt egyre inkább a pártoktatás és az egész marxizmus–leninizmus-oktatás tartalmi befolyásolása, irányítása tartozik a „politikai szférába". És fordítva: a mindenkori szükségleteknek megfelelően korábban nem ide tartozó ügyek is tartósan a közvetlen politikai tevékenység hatáskörébe kerülhetnek (például a népesedéspolitika, mely a széles körű társadalmi összefüggések miatt – anya- és gyermekgondozási hálózat, az ezzel kapcsolatos szemléletformálás stb. – a jelek szerint tartósan a politikai szféra körébe is bekerült). E mozgások eredményeként gyarapszik a különböző szervek által elvégzendő munka.

Fejlődésünk menetében, az átalakulások folyamán szükségszerűen módosul a politikai rendszer egyes szerveinek profilja, tevékenysége. Kiegészül, új formákkal, elemekkel gazdagszik és megszabadul, tehermentesül másoktól. Ez a pártra is vonatkozik. Elég azokra a nem csekély változásokra utalni, amelyek a szakszervezetek, a szövetkezetek, a KISZ

munkájában, szerepében az elmúlt időszakban végbementek. A szakszervezetek érdekképviselő funkciója – csak a legutóbbi időkben, például a jogsegély-szolgáltatás útján – új és új területekre terjedt ki és ezzel jellegében is fejlődött. Mindez megmagyarázza, miért reális az a célkitűzés, hogy a politikai szervezetrendszer minden elemének egyidejűleg növekedjék a szerepe.

E kérdés megítélésében lényeges mozzanat, hogy a felszabadulás óta több mint 30 esztendő telt el, a párt befolyása nagy, a társadalom egységesebbé vált jellegében, összetételében, a szocialista célok elfogadásában. A nép túlnyomó többsége meggyőződéssel helyesli a szocialista célkitűzéseket (ám tudjuk, hogy ezáltal nem mindenki vált meggyőződéses marxistává). Ebben a helyzetben a párt vezető szerepét az eddigieknél is nagyobb mértékben a meggyőzés, az eszmei befolyásolás eszközeivel támasztja alá.

A korábbi időszakok vagy rendkívüli körülmények által esetleg indokolt közvetlen beavatkozás, operatív intézkedés perspektivikusan egyre kevésbé hárulhat közvetlenül a párt szerveire. A politikai rendszer fejlődése együtt jár különböző elemeinek erősödésével, az intézmények jellegének gazdagodásával és módosulásával, az intézmények közötti viszonyok szorosabbá válásával és változásával.

III

A hatalom gyakorlásának legfőbb eszköze az állam. A szocialista állam a termelési eszközökkel való rendelkezést a többség érdekeinek érvényesítésére használja, s ezért a központi irányító tevékenység a demokrácia megvalósulásának nem korlátozó, hanem elősegítő tényezője.

Történelmi tanulságaink nagyon világos és meggyőző választ adnak a hatalom és a demokrácia dialektikus összefüggéseire.

Egyfelől az ellenséges támadással szemben tanúsított erélyes fellépés alapja és feltétele volt a demokrácia szélesítésének. Az elmúlt húsz esztendő minden tapasztalata azt mutatja: ha a hatalommal helyesen élünk, beleértve ebbe szükség esetén – de csak szükség esetén és csak indokolt mértékig – az adminisztratív eszközök alkalmazását, ez a nagy tömegek számára egyúttal a demokrácia lehetőségeit is szavatolja.

Nem sikerült eléggé meggyőzően bizonyítani az állami, központi tevékenység pozitív szerepét a demokrácia kibontakozásában, s ezzel

teret engedtünk olyan hibás felfogásoknak, mintha minden központi, állami ténykedés szükségszerűen ellentéte lenne a demokráciának.

Másfelől: változatlanul szem előtt tartjuk azt a lenini intelmet, hogy a szocialista állam csak abban az esetben látja el helyesen feladatát, ha biztosítjuk tevékenységének állandó társadalmi kontrollját. Nálunk az állami tevékenység társadalmi ellenőrzésének széles körű mechanizmusa alakult ki, de működésének javítása állandó feladat. Ez az a terület, ahol felelős és egyre érdemibb szerep hárul például az országgyűlésre s általában a képviseleti szervekre. Az országgyűlés munkája az elmúlt években hatékonyabb lett. Főleg a bizottságokban folyik egyre tartalmasabb munka. Különösen az ott zajló szakszerű, lényegbevágó eszmecsere érdemel említést, amely azonban még nem kap a jelentőségének megfelelő nyilvánosságot. Az előrelépés fontos feltétele, hogy a lehetőségek elvi megítélése egyértelmű legyen. Úgy véljük, a parlament nem vállalkozhat a kormány tevékenységének mindennapos operatív irányítására, s ez valószínűleg nem is szükséges. Az állami és különösen a központi állami intézmények munkájának ellenőrzésében a mi körülményeink között a párt illetékes szervei fontos szerepet játszanak.

Érdemes ennek kapcsán röviden érinteni az ellentétes osztályokra bomló és alapvető ellentmondásokkal terhelt polgári társadalmak parlamentarizmusát. Itt is különbséget kell tenni az úgynevezett elnöki rendszerben működő (Egyesült Államok, Franciaország stb.) és az egyéb államok között. Az előbbiekben az elnök rendkívül széles körű hatalma miatt a képviselet eleve kisebb szerepet játszik, ami önmagában véve sem érdektelen jelenség. Most – e helyütt – azonban az utóbbiakról, a tőkés országok – különösen a nyugat-európai tőkés országok – többségéről, az úgynevezett klasszikus parlamentarizmus országairól beszélünk. Ezekben a legtöbb konkrét kérdés eldöntése egyben alapvető politikai ellentmondásokat érint. Az említett országokban a parlament (a választási rendszer fondorlatai miatt természetesen csak nagyon megközelítően, torz módon) ellentmondásos osztályérdekek ütköztetésének színhelye.* A mi körülményeink között, amikor megszűntek a kibékíthetetlen osztályellentétek, amikor a kormány a párt politikájának szellemében dolgozik, a polgári parlamentarizmus e vonásai nem reprodukálhatók,

* Meg kell jegyezni, hogy a legfontosabb döntések ezekben az országokban sem a parlament vitáiban, hanem a legnagyobb tőkés társaságok szűk vezérkarában születnek.

s ez nem is látszik szükségesnek. Ez nálunk nem a demokrácia erősödését jelentené, ellenkezőleg: felesleges és nagymértékű bürokráciát eredményezne. A parlament – a mi körülményeink között – a kormány munkáját politikai szempontból irányítja és ellenőrzi. Ennek formája lehet egy-egy tárcához tartozó terület, egy-egy átfogó kérdés áttekintése, megvitatása. Kívánatos, hogy az effajta ellenőrzés erősödjék, hogy a képviselők megfelelően részt vegyenek a döntések, koncepciók előkészítésében. A parlament munkájában tovább kell fejleszteni az alapvető helyet elfoglaló törvényalkotói tényked ést, s annak széles körű nyilvánosságot is kell kapnia, követve azt a gyakorlatot, hogy olyan időpontban tegyék lehetővé a tömeges hozzászólást, amikor még figyelembe lehet venni az észrevételeket. Mindezzel el kell érni, hogy a parlament érdemi segítséget nyújtson a kormányzatnak, a kormányzati tevékenység egyre érdemibb kontrollja legyen.

A parlament általános politikai irányító szerepében tehát kifejeződik a szocialista társadalom eltérő politikai alaphelyzete. Kiviláglik: a tőkés országokkal összehasonlítva nálunk a parlament tényked ésében az azonos vonások mellett megvannak a társadalmunk jellegéből fakadó sajátosságok is. Mivel nincsenek antagonisztikus ellentmondások, a parlament nem alapvető politikai összeütközések színhelye. A társadalom egységesülésének objektíve végbemenő folyamata (az osztályviszonyokban, az osztályok, társadalmi rétegek életszínvonalában, életkörülményeiben, gondolkodásmódjában stb.) abban jut kifejezésre, hogy – a parlamentben – a politikai jellegű összecsapások helyét mindinkább a tárgyszerű, munka jellegű, olykor igen éles nézetkülönbségek, viták váltják fel. S világos, hogy más a jellege azoknak a véleményütközéseknek, ahol a vitázó felek alapvető célja azonos, sőt sokszor világnézetük is ugyanaz. Ez többek között abban is tükröződik, hogy a mi parlamentünkben az úgynevezett hivatásos politikusok aránya jóval kisebb, viszont a különféle szakemberek aránya sokkal nagyobb, mint a polgári parlamentekben. Fontosságát, érdemi jellegét nem csökkenti, hogy nem produkálhatja a polgári parlamentek látványos szócsatáit. E munka hatékonysága különösen a parlamenti bizottságokban érzékelhető. Előfordul, hogy miniszteri előterjesztéseket ezek a bizottságok – a soraikban helyet foglaló szakemberek véleménye alapján – utasítanak el, melyek ily módon nem is kerülnek a parlament fóruma elé. Ez komoly, érdemi tevékenység, tartalmát tekintve tulajdonképpen a döntés egyik fajtája. Előkészítő jellege miatt ez sokszor nem jut a szélesebb körű nyilvánosság tudomására.

Mivel azonban ez működő demokratizmusunk fontos része, lehetséges, hogy a parlamenti bizottságokban folyó szakszerű és valós eredményt teremtő vitákról a nyilvánosságot nagyobb mértékben kellene tájékoztatni.

Ha mindezt áttesszük az elmélet síkjára, azt mondhatjuk: a különböző érdekek megfogalmazódása, kifejeződése nálunk nem elsősorban a parlamentben történik. Ezt azonban nem tekinthetjük egyszerű hiányosságnak vagy mulasztásnak, ez általános helyzetünk következménye. Nálunk a polgári államokban nem létező politikai fórumok, intézmények és szervek is léteznek. Társadalmunkban folyamatosan és egyidejűleg több helyen, szervben is folyik az érdek- és nézetkülönbségek képviselete, egyeztetése, ütköztetése. A szocialista demokrácia egész mechanizmusa biztosítja az érdekek kifejeződését, rangsorolását, érvényesülését.

A parlamentben és a képviseleti szervekben nagy és a jelek szerint növekvő helyet foglalnak el az állami élet kérdései. A társadalom minden területének problémái szükség szerint az országgyűlés elé kerülhetnek, de reálisnak látszik, hogy ezek között megkülönböztetett helyet kapjanak az állami élet dolgai, problémái. Mint a néphatalom legfelsőbb szerve, a parlament egyre markánsabban az állami tevékenység ellenőrzésének fórumává válhat. Úgy tűnik, az országgyűlés munkáját ebben az irányban érdemes erősíteni.

A párt tevékenységében fontos helyet foglal el az állami, különösen a központi állami intézkedések folyamatos ellenőrzése. Az állami szervek pártirányításának alanyai a gyakorlatban – érthető módon – a leggyakrabban az államigazgatási szervek (kormány, minisztériumok, főhatóságok). Ezek ténykedése veti fel folyamatosan az igényt a fontosabb kérdések egyeztetésére, megkonzultálására. A munka meghatározott szintjén célszerűvé válik a képviseleti szervek bekapcsolása e folyamatba. A párt illetékes szervei – sok konkrét ügy kapcsán – véleményt formálhatnak az igazgatás egészéről vagy egy-egy láncszeméről. Az általánosítható tanulságok végett szorgalmazhatják, hogy azok a képviselet elé is kerüljenek. Ha az ilyen esetek gyakoribbá válnak, ez megnöveli a képviseletek súlyát. A parlament szerepe ennek kapcsán például azzal is növelhető, ha a napi munka során felvetődő, közérdeklődésre számot tartó, általánosabb jelentőségű problémák elemzésével, vizsgálatával gyakrabban foglalkozna nyilvánosan, ha tehát e tekintetben erőteljesebbé válna egyfajta feladatmegosztás az állami és a pártszervek tevékenységében. S ez

már érinti, tágabb értelemben is felveti a párt és az állami szervek viszonyának rendkívül fontos, összetett kérdését.

Fejlődésünk korábbi, túlhaladott időszakában elintézettnek véltük a dolgot azzal a megállapítással, hogy a párt és az állam egy. Abból a tényből, hogy – az akkori irodalomban használt kifejezéssel élve – a párt és az állami vezetés csúcsai összeérnek, az a következtetés született, hogy nincs szükség a párt- és állami tevékenység önálló profiljára, funkcióinak markánsabb meghatározására. Ha lehettek is a történelmi helyzetből eredő indokai a párt- és állami tevékenység összemosódásának – például az éles, fegyveres harc idején –, ezek nem nyújtanak alapot ahhoz, hogy a szükségszerűségből elvet kovácsoljunk. A párt és az állam összemosódása nem törvényszerűsége a szocializmusnak. Jelenleg hazánkban nem látunk olyan körülményeket, amelyek ezt indokolnák. Csak abban az értelemben fogadhatjuk el helyesnek azt a megállapítást, hogy a párt és az állam egy, ha ezen a munka közös irányát, célját értjük.

Az állam a hatalom gyakorlásának legfőbb eszköze a szocializmusban. Az állam és szervei (országgyűlés, minisztertanács, minisztériumok, tanácsok) jogilag körülírt hatáskörük keretében önállóan dolgoznak, saját tevékenységükért felelnek. Miközben a kidolgozott fő irányvonalat átültetik a gyakorlatba, ellenőrzik, részleteiben szükségszerűen korrigálják, módosítják is azt vagy javasolják módosítását. A mi körülményeink között például a minisztertanács, a kormány nem csupán igazgatási szempontból foglal el központi helyet, hanem a tulajdonosi funkciók jó részének gyakorlója a társadalmi élet irányításában is; tehát több is, más is a polgári országok kormányainál. Az elmúlt évek során erősítettük az állami szervek önállóságát, és mégis úgy véljük, hogy az még mindig növelhető és növelendő.

A párt és az állam tevékenysége nálunk feltehetően a szükségesnél nagyobb mértékben és nem mindig helyes módon fonódik össze. Az utóbbi időben végrehajtott helyes irányú változások ellenére is sok még a vezető párt- és állami szervek munkájában az átfedés, a párhuzamos, nem mindig eléggé egyeztetett ténykedés. Központi szerveink az elmúlt években például sokat foglakoztak a döntési mechanizmus kérdéseivel. Ennek során világossá vált, hogy egyértelműbben kell megfogalmazni a párt- és állami szervek feladatát és felelősségét egy-egy döntés meghozatalában; arra kell törekedni, hogy a párt elsősorban politikai szempontból határozza meg a fő irányokat, a megvalósítás pedig a kormány,

az állami szervek önálló feladata legyen. A párt nem vállalhatja át az állami, gazdasági szervek funkcióit, ezzel elmosódna felelősségük, és a párt elvesztené azt a lehetőségét, hogy folyamatokról, intézményekről önállóan véleményt mondjon.

Ugyanakkor látni kell, hogy itt nem tudatos összemosásról van szó, nem rosszindulatot kell leküzdenünk, inkább a nem megfelelő munkastílus, a korábbi berögződések szülik, táplálják ezt. Adott esetben kényelmesebb és egyszerűbb pártdöntésre várni, és ezzel a felelősséget is áthárítani, máskor viszont a rendkívüli körülmények olyan helyzetet teremtenek, hogy akkor is pártdöntést kell hozni, amikor ez elvileg egyébként nem lenne indokolt. Állásfoglalásunk lényege tehát így összegezhető: a párt és az állam egy irányban dolgozik, de a párt és az állam nem egy. A párt megszabja a tevékenység fő irányát, ám helyes és kívánatos, hogy fokozódjék az állami szervek önállósága.

Társadalmunk politikai rendszere a társadalmi szervezettséget és a demokrácia növelésének lehetőségeit egyaránt biztosítja. Mégis – hasonlóan más szocialista országokhoz – állandóan napirenden levő feladatnak tartjuk továbbfejlesztését. Ezt egyébként a társadalmi viszonyokban és a társadalmi struktúrában bekövetkezett változások – főleg társadalmunk fokozódó egységesülése – igénylik is, s egyúttal objektíve új lehetőségeket teremtenek ehhez.

Az előrehaladás útján jelenleg egyidejűleg két ellentétes irányú, de egymást feltételező folyamat megy végbe: egyfelől tovább növekszik az állam szerepe és felelőssége nemcsak a gazdasági és a kulturális élet, az oktatási és szociális ellátás, hanem a tágabb értelemben felfogott társadalmi folyamatok irányításában. Másfelől az eddiginél szélesebb lehetőség nyílik az önállóság, a kezdeményezés előtt a társadalmi élet szinte minden vetületében. Annak arányában, ahogyan kibontakoznak a társadalmi együttélés szocialista elemei, szokják meg az emberek azt, hogy ezeket ellenőrzés és alárendelés nélkül „tiszteletben tartsák". Ennek arányában az állam által jelenleg ellátott funkciók egy része – nem a társadalmasítás korábban használt globális értelmében – társadalmi-gazdasági szervek hatáskörébe kerülhet, mivel az érintett területeken megszűnik az állami eszközök igénybevételének szükségessége. A különböző típusú kollektív szervezetek önmaguk látnak el egyre több feladatot. A főbb területeken viszont növekszik az állam szerepe. Ebbe az irányba hat a fokozódó nemzetközi gazdasági együttműködés, a tudományos-technikai haladás, a társadalom egészét érintő problémák (pl. környezetvédelem) igénye.

A szocialista állam továbbfejlődési irányairól szólva figyelemmel kell lennünk történelmi elemekre is. A munkáshatalom megteremtése után – annak következtében, hogy az állam válik a főbb termelési eszközök gazdájává – mind a gazdaság-, mind a társadalomirányításban törvényszerű, hogy szerepe megnövekszik és minőségi változáson is átmegy. Ez az alapvetően új helyzet, valamint az, hogy eddig a szocializmus útjára lépő országok többsége viszonylagosan elmaradott volt, a társadalomirányítás centralizmusának meghatározott fokát és formáit igényelte. A későbbiek során – az 1950-es évek elején – ennek az objektíve adott helyzetnek eltúlzása, abszolutizálása a centralizáltság, az állami eszközök indokolatlan méretű alkalmazásához vezetett. Ez együtt járt hibás elméleti következtetések levonásával, egyben az állam szerepének tényleges eltorzulásával. Az elmúlt húsz esztendőben leküzdöttük a hibás nézeteket, lefaragtuk a centrális irányítás túlzott elemeit (noha nem mondhatjuk, hogy ez befejezett folyamat, és megoldottnak tekinthető). Az élet által felvetett igényeknek megfelelően – ahol ez célszerűnek és hatékonyabbnak látszott – növeltük a helyi és alsóbb szervek önállóságát, felelősségét, azaz bizonyos értelemben és mértékben decentralizáltuk az irányítást. E törekvésünket az a tézis fejezi ki a legpontosabban, hogy a döntések ott szülessenek, ahol meghozatalukhoz a legkedvezőbbek a feltételek (információ, áttekintés, felelősség). Mindez – szükségszerűen – módosította az állami szervek tevékenységét, szerepét.

Az elmúlt évek eseményei e tekintetben is új helyzetet teremtettek. A megváltozott világgazdasági helyzet ránk háruló következményei egyfelől (feltehetően átmeneti időre) erőteljesebb központi beavatkozást igényelnek az anyaggazdálkodás, az export-import vonatkozásában és más területeken; másfelől tartósan növelik a nemzetközi gazdasági együttműködés igényét – például a nyersanyag-kitermelésben – a legkorszerűbb technika nemzetközi összefogással is megvalósuló, hallatlan költségigényes fejlesztésében. Mindez az állami irányítás súlyát növelő tényező. A szocializmus építésének jelenlegi követelményei és még inkább a fejlett szocialista társadalom megteremtésének távlati céljai ugyanakkor a szocialista demokráciának a mainál is szélesebb körű és hatékonyabb érvényesülését követelik. Ez azzal is kapcsolatos, hogy növekszik a tudatosság szerepe az emberek tevékenységében. A demokrácia erősödése érinti az állam tevékenységét, tökéletesítésüket, alakításukat sürgetve befolyást gyakorol a társadalom vezetésének módszereire.

Az állam továbbfejlődése a két fő (gazdaságépítő, kulturális-nevelő)

funkción belül is azt jelenti, hogy bennük a szervezői elem kerül előtérbe, ami az állami tevékenység jellegének bizonyos mérvű változását is jelenti. Ezzel kapcsolatban a következők érdemelnek figyelmet:

1. Mindenféle állami intézkedésnek végső soron a hatalom a lényege, mögötte a kényszer alkalmazásának lehetősége húzódik meg. Fejlődésünket itt az jellemzi, hogy a mindennapi tevékenység során ez egyre inkább csak végső biztosítékként van jelen: a szervezői, a társadalmi együttélés fő normáit szabályozó, a demokratikus lehetőségek megvalósításának feltételeit biztosító ténykedés kerül előtérbe.

2. Az állami tevékenységen belül egyre nagyobb mértékű a nem közvetlenül hatalmi jellegű, központi kényszert nem igénylő intézkedés.

3. Aktivizálódik, megélénkül, több színű lesz a társadalom politikai élete, tartalmasabbá válnak a közélet fórumai és szükség szerint új formákkal is gazdagodnak. Az állam továbbfejlődésének fő jellemzője a döntő területeken markánsabbá váló szerep és az állami munka fokozottabb, hatékonyabb társadalmi ellenőrzöttsége.

Az állami tevékenység döntő jelentőségű láncszeme az igazgatás. Az igazgatás folyamatokat szabályoz, nyilvántart, kötelez, szankciókat alkalmaz. Emellett nagy a jelentősége a fontos döntések előkészítésében és végrehajtásában. Az igazgatás (államigazgatás) közvetíti a központi elképzeléseket az állampolgárok tömegeihez, az igazgatás szervei naponta kapcsolatban állnak velük. Az állam kérdéseivel foglalkozó tudományos irodalom az állam ellenőrzöttségénél a hatalmi ténykedés társadalmi kontrolljára helyezi a hangsúlyt, ami kétségkívül lényegbevágó. Úgy tűnik azonban, hogy ehhez képest valamelyest háttérbe szorult az igazgatás társadalmi ellenőrzöttsége.

A fejlődés napirendre tűzte az igazgatás funkciójának, helyének pontosabb meghatározását a társadalomirányítás rendszerében. Így például újra átgondolást kíván – és ez folyamatban is van a szocialista országokban –, hogy a tudományos-technikai forradalom hatását mennyire, hogyan lehet és kell az igazgatás eszközeivel segíteni. Példaként említhetjük meg az úgynevezett komplex programokat, amelyeknek irányítása már csak azért is új módszereket igényel, mivel ezek a szakágazatok kereteit szétfeszítik. E problémán belül válaszra vár az a kérdés, hogy a tudomány irányítását – figyelembe véve annak sajátosságait – mennyire lehet igazgatási eszközökkel megoldani. Vitatott része a problémának a szakszerűség és a politika összefüggése. A szocialista országokban vizsgálódás tárgya, hogy a termelésben, a társadalomirányításban milyen

hely illesse meg az igazgatást. Végül – különösen a jogi irodalomban – fel-felvetődő kérdés, hogy az állampolgári jogok tekintetében hogyan kell pontosabban körvonalazni az igazgatás funkcióit.

Az elmondottakból kérdőjel is kirajzolódhat: csökken-e vagy növekszik az igazgatás szerepe? Mivel sok helyen túlzottan elburjánzott, továbbá, mert a gazdaságban, a tudományban stb. más eszközök hatékonyabbak lehetnek, ezeken a területeken bizonyos csökkenés kívánatos lenne. Másutt viszont az igazgatás nem tölti be megfelelően a szerepét.

Az államigazgatás szerepének megítélésével kapcsolatban találkozni lehet annak lebecsülésével és túlbecsülésével is. Az előbbi csupán egyfajta leegyszerűsített végrehajtói szerepet lát és elfeledkezik például arról, hogy az államigazgatás – a mi körülményeink között – egyre nagyobb feladatokat lát el a különféle döntések előkészítésében. Az utóbbi a társadalomirányítás komplex teendői közül az államigazgatást mindenhatónak tartja. A jelenlegi viszonyok között ez látszik a súlyosabb, nagyobb veszélynek. A megoldandó feladatok növekvő bonyolultsága, összetettsége is azt követeli, hogy a befolyásolás sokféle módját alkalmazzuk egyidejűleg (társadalmi, politikai, elméleti, állami és ez utóbbin belül nem csupán az államigazgatási módszereket). Könnyebb, de nem mindig célravezetőbb az államigazgatás ismert hatósági eszközeinek (engedélyek, tilalmak, kötelezések, bejelentések) alkalmazása. Mindezek nélkülözhetetlenek a korszerű társadalom irányításában, de óvakodnunk kell fetisizálásuktól.

A lényeg – és úgy tűnik, ez visz közelebb a válaszhoz –, hogy módosul az igazgatás szerepe. Megváltoznak az államigazgatással szemben támasztott követelmények. A módosulás lényege a feladatok jellegének változásaiban keresendő. Hasonlóan ahhoz, ahogyan a gazdaságirányítás több pontján korábban igazgatási jellegű feladatokat hatékonyabban tudtunk megoldani más úton, ilyen lehetőségek az igazgatás más területén is kínálkoznak. Jobban hasznosítható ebből a szempontból az a körülmény, hogy az állam a konkrét esetek nagy részében egyszerre tulajdonos, gazdálkodó és igazgatási szerv. (Így például hatósági, igazgatási úton szabályozzák, hogy az állami szervek milyen házakat építhetnek. Mivel azonban egyes esetekben csak állami vállalatok lehetnek a tervkészítők, a kivitelezők vagy a megrendelők, az állami akarat nem pusztán hatósági ténykedés útján, hanem a tulajdonosi irányítási tevékenység révén is érvényre juthat. Ez esetben az állami tervezővállalatok tervajánlatai, típusajánlatai is irányíthatnak folyamatokat. Ebben az esetben

sok építési engedély feleslegessé válhat. Ilyen lehetőség sok helyen adódik.)

S itt érkeztünk el a kérdés lényegéhez. Arra kell törekednünk, hogy amit szükséges, azt jól, hatékonyan szabályozzuk. A hatósági eljárást igénylő folyamatokat a szakigazgatás saját eszközeivel tartsa a szükséges keretekben. De mindenhol, ahol az nem látszik elengedhetetlennek, más irányokat kell erősíteni, más módszereket kell alkalmazni. Ilyen területeken lehet növekvő mértékben helyettesíteni korábbi igazgatási tevékenységeket szakirányítással, társadalmi mozzanatokkal. Ezt nem könnyű elérni, nagyon erős beidegződéssel állunk szemben. Megszokottabb és könnyebb is rendeleteket hozni, mint például érdemi szakirányítással segíteni a teendőket. De a rendeleteknek az elmúlt években is nagymértékben megnövekedett száma intő, figyelmeztető jel: nagy számuk és bonyolultságuk esetén nemcsak az ügyfeleknek, de az ügyintézőknek is gondot okoz a jogszabályok, rendeletek, utasítások megismerése, helyes megértése, jó alkalmazása. És mindez a demokrácia szintjére kiható tényező, mely hátrányosan befolyásolja a tömegek közéleti aktivitását is. Ezért a lehetőségek keretein belül meggondoltan, de következetesen az egyszerűbb megoldásokat szorgalmazzuk.

Az igazgatási tevékenység fejlesztésének alapproblémája a hatósági eljárások egyszerűsítése, a bürokratizmus visszaszorítása és garanciák teremtése annak újjáéledésével szemben. Itt figyelemmel kell lenni az úgynevezett kis ügyek – tömeges előfordulásuk miatti – társadalmi jelentőségére, a demokratikus közérzetre gyakorolt hatásukra. Az állampolgár nem lehet kiszolgáltatott pozícióban. Az a kívánatos, hogy az államigazgatás ilyen esetekben az állampolgárral szemben egyre inkább szolgáltatóként, s egyre kevésbé hatalmi szervként jelenjék meg. Ennek érdekében az elmúlt egy-két évben például sok helyen a dolgozók munkaidejéhez igazítottuk a hivatalok munkarendjét. A délutáni, az esti fogadási idő sok helyen bevált, a szombati ügyelet – ügyfél híján – átgondolandó. Állandó ügyeletet, felvilágosító szolgálatot vezettünk be. A hivatalokat több vonatkozásban közelebb vittük a munkahelyekhez. (E tekintetben további lépések is elképzelhetők: rutin jellegű adatkiegészítések vagy okmányok ellenőrzésére az igazgatási szervek ki is szállhatnak nagyobb termelési egységekbe.) Az ezzel kapcsolatos tartalékokat, nagy lehetőségeket jól példázza az a látszólag csekély, csupán gyakorlati jellegűnek tűnő előrelépés, amely a munkahelyi jogsegélyszolgálat területén történt és nagy – több millió embert érintő – visszhangot váltott ki, mert az

ügyintézés egyszerűsítését, az állampolgárok jogainak hatékonyabb érvényesítését szolgálja.

Az igazgatási szerveken belül is működtetünk demokratikus intézményeket (munkahelyi párt- és tömegszervezetek), s ez vitathatatlanul szocialista vívmány, tőkés államban ilyen nem lehet. Ezek is fontos szerepet tölthetnek be a hivatali bürokrácia visszaszorításában. A bürokratizmust nem tekinthetjük sorscsapásnak; az ügyek bürokratikus intézésébe nem lehet belenyugodni, már csak azért sem, mert ez politikai kárt is okoz. Visszaszorításával, csökkentésével tehát továbbra is konkrétan, felelősen kell foglalkozni.

IV

A szocializmus politikai rendszere továbbfejlesztésének lényege a szocialista demokrácia kiterebélyesedése. Mivel fontos részeivel – mint például a tanácsi, az üzemi demokrácia – az utóbbi időben meglehetősen sokat foglalkoztunk, itt csupán néhány problémakör kiemelésére szorítkozunk.

Elöljáróban nem szükségtelen hangsúlyozni, hogy a szocialista demokrácia kérdéseivel megalapozottabban kell foglalkozni. A demokrácia szélesítése, fejlesztése alapvető célunk, az erre irányuló javaslatok viszont gyakran nélkülözik a komoly tanulmányozást, a lényegi, tartalmi vonatkozásokat és ezért irreálisak. Olykor külsődleges, formai jegyeit helyezik előtérbe és ezek fejlesztésében látják a fő feladatot. Ez a kérdés leegyszerűsítése. Konkrét operatív ügyek eldöntése – különösen a termelési folyamat keretében – nem történhet széles demokratikus formák, fórumok igénybevételével vagy szavazás útján. A demokrácia és a szervezettség, a demokrácia és a fegyelem összetartozó fogalmak. A demokratizmus továbbfejlesztésének megvannak az objektív és szubjektív előfeltételei; ezek megteremtése nélkül nincs előrelépés. Ezekre a feltételekre nagy figyelmet kell fordítani.

Hol és mennyire igényeljük a nagyobb demokráciát? Ez természetesen mindenütt kívánatos, és a társadalmi folyamatok egymásba fonódása miatt nem volna helyes mereven elhatárolható szakaszokban gondolkodni. Ha a lényeg markánsabb megfogalmazása végett mégis erre törekszünk, azt mondhatjuk: elsősorban a döntés előtt volna szükséges és hasznos a széles körű véleménynyilvánítás.

Elegendő-e nálunk a beleszólás lehetősége? Mennyiségileg feltétlenül

elegendő, bár természetesen nem a mennyiség a mérvadó. Ha az összejövetelek, értekezletek számát nézzük, megállapítható, hogy valóban nem kevés a véleménynyilvánítási lehetőség. A demokratikus irányítási stílus sok időt igényel a vezetőktől és a beosztottaktól egyaránt. Ez is arra figyelmeztet, hogy ezen a területen elsősorban nem az extenzív irányú fejlődés a szükséges.

Az a tény, hogy sokszor és sok helyen tárgyalják meg ugyanazt a kérdést, önmagában még nem biztosítéka annak, hogy szélesedett a demokrácia. Talán nem is a legmegfelelőbb kifejezés az oly gyakran használt szó, hogy biztosítsuk a „beleszólási" lehetőséget. Kissé passzív csengésű, s nem a lényegre utaló kifejezés ez, amellett mintha több „beszédre" ösztönözne. Mi jobban tudjuk, mint bírálóink, hogy nem a megjegyzések mennyiségében, hanem inkább érdemi számbavételükben, továbbításukban, a sajnos meglehetősen erős szubjektivizmus torzító hatásában, a fogadtatásban vannak gyenge pontjaink.

Fejlett, magukat a demokrácia szempontjából is fejlett országoknak tartó tőkés államokban (például a Német Szövetségi Köztársaságban) jelenleg is azért folyik a harc, hogy választott szakszervezeti tisztségviselők mandátumuk lejárta után kapjanak munkajogi védelmet: egy ideig ne lehessen őket elbocsátani. Ez – törvényesen – nálunk már régen rendezett ügy. A mandátum lejárta után a volt választott funkcionáriust két évig nem lehet elbocsátani. De ez a mi feltételeink között kevés. Nyilvánvalóan léteznek másfajta lehetőségek arra, hogy a kezdeményezők, a bírálók dolgát megnehezítsék, indirekt, burkolt retorziót alkalmazzanak. Mint ismeretes, vannak vezetők, akik rosszabb munkakörbe helyezéssel, kedvezmények megvonásával és más eszközökkel válaszolnak a bírálatra. Az ilyen jelenségek ellen is következetesen kell fellépni; nálunk állami és pártfegyelmi büntetéssel sújtottak emiatt vezetőket. Arra törekszünk, hogy a dolgozók közéleti aktivitását minden eszközzel erősítsük, támogassuk és védjük.

A beleszólási lehetőség mellett, az eddiginél erőteljesebben a részvétel fontosságát kell hangsúlyozni, természetesen meghatározott értelemben. Nem helyénvaló az a kívánság, hogy tegyük lehetővé a dolgozóknak a részvételt valamennyi kérdés eldöntésében. Úgy tűnik, ez irreális és felesleges követelés. Amint erről már szó volt: megfelelő információ, hely- és tárgyismeret nélkül a demokratikus vitáktól nem várhatunk érdemi segítséget.

Jobban kell kiválasztani azokat a kérdéseket, amelyeknek eldöntésé-

ben érdemi módon vállalhatnak részt a kisebb vagy a nagyobb kollektívák. Vonatkozik ez különösen az üzemi demokráciára, amelynek fejlesztését ma központi feladatnak tekintjük. Ennek során az egyik legnehezebben megoldható feladat a tömegekkel megtárgyalandó ügyek helyes kiválasztása ahhoz, hogy véleményüket érdemi módon lehessen figyelembe venni. A kiválasztásnak objektívnek kell lennie, tehát nem jelentheti azt, hogy kényesnek tekintett területeket kiiktatunk. A demokrácia gyakorlásában is érvényesíteni kellene a hatékonyság követelményeit.

Itt vetődik fel a többpártrendszer, a politikai pluralizmus kérdése. Elvi álláspontunk egyértelmű: a szocializmus építése lehetséges egy- és többpártrendszerben, a lényeg a munkásosztály vezető szerepe, a munkásosztály hatalma. Ha megpróbáljuk végiggondolni, mi a lényege annak, amit Nyugaton „politikai pluralizmusnak" neveznek, megállapíthatjuk, hogy valójában a társadalmi érdekkülönbségek fennállásának elismeréséről, ezek kifejezésre jutásának a megengedéséről, figyelembevételéről van szó. Világos, hogy akik a többpártrendszer követelését hangoztatják, többféle érdek képviseletére gondolnak. Ami ezt a lényegi tartalmat illeti, az elmúlt húsz év tapasztalatai arról győznek meg, hogy a különböző érdekek megjelenését messzemenően lehetővé tettük. Konkrét döntésekben többnyire nem lehet általános, teljes az egyetértés, ezért ilyenkor a nagy többség érdekeinek érvényesítése a legdemokratikusabb megoldás. Az érdekek sokfélesége (ha úgy tetszik, „pluralitása"), egyeztetésük révén az alapvető érdekazonosságot erősítette, amely társadalmi méretekben a nemzeti egységben öltött testet.

A többpártrendszer követelése azt a többnyire ki nem mondott állítást tartalmazza, hogy enélkül nem lehetséges igazi demokrácia, ellenvélemények képviselete, véleményszabadság. Nem felesleges és viszonylag könnyű ezzel kapcsolatban bebizonyítani, hogy számos tőkés országban a többpártrendszer nem az objektív erőviszonyok kifejeződését, nem a demokrácia kiterebélyesedését, nem az eltérő érdekek és nézetek hatékonyabb érvényesülését, hanem inkább azok elkendőzését szolgálja. Nem nehéz bemutatni, hogy több vezető tőkés országban a különböző, hatalmon osztozó pártok (gyakorlatilag két párt) közötti különbségek nagyon is relatívak és nem nyújtanak – éppen a legalapvetőbb kérdésekben – tényleges alternatívát a dolgozóknak. Ha tehát csupán arra szűkítjük le vizsgálódásunkat, hogy egy vagy több párt létezik-e, akkor nagymértékben formai megközelítést alkalmazunk.

A kérdés lényege nem egyszerűen több párt léte, hanem eltérő érdekek képviseletének, a „hivatalos" álláspontal szemben álló erők megjelenésének a lehetősége. Ezért válaszunknak is erre kell irányulnia. A kommunista párt számára fontos, hogy a társadalmi folyamatok vizsgálatánál létezzenek különböző megközelítések és ezek felszínre is kerüljenek. Ezt nem tekinti a rendszer fenyegetésének, sőt a gyakorlatában messzemenően figyelembe is veszi.

A pluralizmus és az érdekek problémájánál ismét az egész politikai rendszer működésére kell utalnunk; ez adja a tulajdonképpeni választ. Fontos szerepet játszanak ebben az állami, a társadalmi szervek, a szakszervezetek, a KISZ, a Hazafias Népfront, a szövetkezeti szövetségek. Ezek nemcsak az általuk képviselt tagok nagy száma, hanem politikai súlyuk és szerepük miatt is jelentős tényezői politikai és egész társadalmi rendszerünknek. Nem pártként működnek, de társadalmi méretekben és a napi munka során fontos feladatokat látnak el. Ezek a szervek olyan informáltsággal, munkalehetőséggel rendelkeznek, hogy érdemben hozzá tudnak szólni a kormányzás ügyeihez. Ezt rendszerünk számukra tudatosan biztosítja, sőt szüntelenül javítja ennek feltételeit.

A polgári parlamenti rendszerben az ellenzéki pártok – ezt a közelmúltban írásaikban nem marxista társadalomtudósok is tényekkel bizonyították – rendkívül csekély, olykor minimális lehetőségekkel rendelkeznek. A kormányzási ügyek szakszerű elemzéséhez, vizsgálatához nem kapnak még megfelelő és elegendő információt sem.

A szakszervezetek, a KISZ, a népfront vezető testületeiben a párt irányító szerepe az ott dolgozó kommunisták révén érvényesül. Az e szervezetekben vezető munkakörben dolgozó kommunisták általában egyidejűleg tagjai a párt vezető testületeinek, tehát rendszeresen és intézményesen részt vehetnek az itt tárgyalt fontos ügyek eldöntésében. A minisztertanács elé kerülő fontosabb anyagokat az említett szervekkel előzetesen egyeztetik, konzultálnak róluk. Ez eleve több és más, mint egy-egy parlamenti vitában való felszólalás. A párt a fontosabb döntések előtt közvetlenül is megkérdezi és figyelembe veszi más szervek véleményét, vezető szerveinek ülésén – a tárgyalt kérdésektől függően – esetenként pártonkívüliek is részt vesznek. A társadalmi élet különböző fórumain és a pártban is az eltérő érdekek figyelembevételével születnek, formálódnak a döntések. A szocializmusban a politikai rendszer minden részének feladata a társadalmi érdek érvényesülésének segítése, de emellett minden intézmény sajátos érdekeket is képvisel. Az érdekképviselet és

egyeztetés kérdéseire – kiemelkedő fontossága miatt — külön is visszatérünk.* Összhatásában mindez legalább annyira biztosítja az eltérő érdekek figyelembevételét, mintha nálunk még két-három párt létezne.

V

Pártunk következetesen szélesíteni kívánja az állampolgárok közéleti aktivitásának lehetőségeit. Ez egyidejűleg szolgálja a szocialista demokrácia erősítését és a személyiség sokoldalú fejlesztését. Eközben figyelembe vesszük, hogy a közéleti aktivitás iránti igény, a kollektivizmus a különböző embereknél nem szükségképpen azonos módon születik.

Véleményünk szerint a közéletiség erősítésében fontos szerepet játszik a közvélemény és annak nyilvánossága. Arra törekszünk, hogy bizonyos negatív társadalmi jelenségek ellen tudatosan mozgósítsuk a közvéleményt, hogy annak erejével is erősítsük rendszerünk szocialista vonásait. Ezt szolgálja a visszásságok nyilvános feltárása, ezekről a tömegek informálása, valamint véleményük kikérése azok megszüntetésének legcélravezetőbb útjairól.

A hazánkban végbement társadalmi változások megteremtették az objektív alapját annak, hogy a közvélemény bizonyos lényegbevágó kérdésekben – észrevehetően – mindinkább egységessé váljon. A szocializmus talaján létrejövő egység természetesen nem teljes, ami azzal is kapcsolatos, hogy a munkásosztálynak, a parasztságnak és az értelmiségnek, a társadalom különböző rétegeinek részkérdésekben eltérnek az érdekei és nézetei. Hogyan viszonyulunk ehhez az objektív helyzethez? Mennyire biztosítja rendszerünk az érdekeltérésekből adódó nézetkülönbségek felszínre kerülését; a gyakran emlegetett állampolgári jogok, szabadságjogok érvényesülését?

E jogokat többféleképpen csoportosíthatjuk és tárgyalhatjuk. Az egyik bontásban meg kell különböztetnünk egyfelől az alapvető gazdasági, szociális, kulturális jogokat, másfelől az úgynevezett általános politikai szabadságjogokat. Az első csoportba tartozik a munkához való jog, melyet – más szocialista országokhoz hasonlóan – alkotmányunk rögzít, s ami önmagában több egyéb jogot és lehetőséget garantál, mint a többi

* A tanulmány ezzel kapcsolatos elemzését itt mellőzzük, mivel lényegét e kötet másik önálló írása magában foglalja. Lásd: Demokrácia és érdek. 66. old.

együttvéve. Ez jelenti a létbiztonságot, szemben a minden tőkés országban állandó, fenyegető munkanélküliséggel, létbizonytalansággal. Ez utóbbi nemcsak gazdasági, hanem politikai kiszolgáltatottságot is magával hoz; a politikai ténykedés, a baloldali erőkhöz vagy éppen a kommunista párthoz való tartozás miatt – mint ismeretes, a fejlett tőkés országok többségében – a munkakörök számos területéről kirekesztik az embereket.

Nem kisebb a jelentősége a képzettség megszerzését biztosító egyenlő lehetőségnek. Az elemi iskolai oktatás a legtöbb fejlett tőkés országban ugyan ingyenes, de a közép- és a felsőfokú oktatás már nem az. (Nálunk is van a főiskolákon tandíj, de a tőkés országokéhoz viszonyítva minimális.) A képzés lehetőségeiben, az emberiség kulturális javainak elsajátításában – minden tőkés országban – óriási egyenlőtlenségek keletkeznek. A képzettség megszerzésének, az előrejutási lehetőségeknek az akadályai közvetve és közvetlenül is kihatnak az egyéb jogok gyakorlására (széles tömegek nem kellő ismeretszintje stb.). Ismert tény továbbá, hogy gyermekeik továbbtanulási lehetőségének eléréséért a tőkés országokban az emberek milliói áldozzák fel politikai tevékenységüket, például azzal, hogy tartózkodnak tőle. A szociális ellátottsággal kapcsolatos jogokról (egészségügyi, gyermeknevelési és egyéb szociális intézmények igénybevétele) elmondható, hogy ezeket még a fejlettebb tőkés országok sem biztosítják állampolgáraiknak a mienkéhez hasonló színvonalon. Világos, hogy ezeknek hiánya is kiszolgáltatottságot jelent.

Ezért joggal állíthatjuk, hogy mi azokon a területeken biztosítjuk az állampolgári jogokat, melyek meghatározzák, determinálják az összes többit, amelyek alapvető feltételét jelentik annak, hogy az emberek élhessenek szabadságjogaikkal. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy a fejlett tőkés országok sora – például az Egyesült Államok – nem írta alá az ENSZ egyezményeit az állampolgári jogokról (az 1948-as nyilatkozat, az 1966-os egyezmények); más tőkés országok pedig több mint tíz éve nem ratifikálják azokat. Természetesen az aláírás egyik napról a másikra nem változtatná meg a helyzetet, ám meg nem történte jogossá teszi annak a felvetését: vajon saját országukban felszámolják-e a munkanélküliséget, biztosítják-e a munkát mindenkinek, politikai tevékenységétől, állásfoglalásától, meggyőződésétől függetlenül. Az ilyen követelések megfogalmazódása sem csekély következményekkel járhatna.

Az emberi jogokat vizsgálhatjuk formai és tartalmi vonásaik szerint. A burzsoá jog azt tekinti állampolgári jognak, amit az állam nem korlá-

toz, nem befolyásol. Ennek példája lehet a nagy francia forradalmat követő időszakból a tanszabadság, amelyen azt értették, hogy az állam nem tiltja, nem korlátozza jogi eszközökkel az állampolgárok továbbtanulását. Hogy van-e bármi realitása e jogok megvalósításának, az figyelmen kívül marad. A munkásmozgalom ezzel szemben kezdettől fogva a jogok anyagi biztosítékát tartotta meghatározónak, s nem helyezkedett az előbbi, nyilvánvalóan formai álláspontra.

Foglalkoznunk kell a törvényekben rögzített és a ténylegesen létező jogok kérdésével. Nemcsak azért, mert – mint régóta ismert – a tőkés országokban deklarált számos jog érvényesítésének elemi feltételei is hiányoznak, hanem azért is, mert a mi jogalkotásunk még viszonylag fiatal, nincs minden részletében teljesen kidolgozva. A mi körülményeink között számításba kell venni olyan jogokat is, amelyeknek politikai-hatalmi biztosítékai vannak, de nincsenek részletekbe menő, rögzített jogi garanciái. Valóságos jog, hogy társadalmunkban minden funkciót – a pártfunkció kivételével – minden állampolgár betölthet, és e jog tényleges gyakorlat. Valóságos a párttagok, a szakszervezeti és a szövetkezeti tagok információs joga, beleszólási lehetősége a közügyekbe saját szervezetük révén. Ezek pontos jogi szabályozottság nélkül is valóságos és tényleges jogok. Egyik-másik ilyen valóságos jog nincs eléggé szabatosan szabályozva, és e tekintetben is munkánk állandó tökéletesítésére kell törekednünk. Az összehasonlítás végett viszont nem árt emlékeztetni arra, hogy a tőkés országok úgynevezett polgári szabadságjogait két évszázadon át fogalmazták, formálták, amihez képest a mi 25–30 esztendőnk még nem tekinthető túl hosszú időnek. A nagy francia forradalom 1789-ben deklarálta az általános, titkos, egyenlő választójog követelését, s ezt követően még több mint száz év telt el, amíg azt jogilag is rögzítették, ám enyhén szólva ma is volna kifogásolnivaló a szabályozottság módján, formáin.

Egyébként igen valószínű, hogy az a kisebb rossz, ha az emberek olyan jogokkal is élhetnek, amelyek még nincsenek jogilag pontosan szabályozva, mint ennek a fordítottja, amikor a szabályozott jogok érvényesítésének hiányzik minden realitása. A precízebb szabályozást nálunk nem elvi megfontolások hátráltatják. Valószínűleg szakmai, gyakorlati nehézségek játszanak ebben szerepet, amelyeket azonban fokozatosan ki kell küszöbölni.

Az állampolgári jogokra is vonatkozik az, amit a politikai rendszer elemeire mondottunk: félrevezető, ha bármelyiket egyoldalúan kiragad-

juk összefüggésükből. Ahogyan a politikai rendszer tevékenysége is csak a maga összességében, komplexitásában ítélhető meg, az állampolgári jogokkal is ez a helyzet. A polgári ideológia tudatosan egyes elemeket ragad ki és a leglényegesebbeket, az előbbieket is meghatározókat hallgatással mellőzi.

Politikai szabadságjogok címén szó esik manapság az ellenvélemények képviseletének lehetőségéről. Mi az ezzel kapcsolatos pozíciónk? Eltérő vélemények, ellenvélemények jelentkezése – az érdekkülönbségek miatt – objektív szükségszerűség a szocializmusban is. Ezek képviseletének lehetősége (a fórumok sokasága) nem kevés. A különböző vélemények, ellenvélemények megjelenése, egyeztetése és ütköztetése a társadalmi élet minden területén állandóan jelenlevő és magát megismétlő folyamat. Ez visszatükröződik, jelentkezik a nyilvánosság előtt is, a sajtóban, az irodalomban napvilágot látó sokféle állásfoglalásban, a tömegkommunikációs eszközök munkájában, de mindenekelőtt a gyakorlati tevékenységben. A párt állásfoglalásai vezető szerveinek határozatai révén válnak ismertté. A nyilvánosság csak bizonyos mértékig ismeri a párton belüli előkészítő munkálatokat, érdekegyeztetéseket, pedig ezek érdemi, fontos dolgok. A véleménykülönbségek – e körülmények folytán is – nálunk más módon, kevésbé szembetűnő és „mutatós" formában jelennek meg, mint a nyugati országokban. Ezért az ottani, kétségkívül kisebb, vérszegényebb demokráciát látványos külsőségei miatt – sokszor nem eredménytelenül – nagyobbnak tudják feltüntetni, mint mi a valódibb, a kérdések tartalmi megoldását biztosító demokráciánkat. A magunk részéről viszont keresni kell következetesen a nyilvánosság növelésének további lehetőségeit.

Alapvető kérdés számunkra a nézetkülönbségek kezelése. Elismerjük a nézetek nyílt harcát, ha ezek a nézetek, elméletek nem fordulnak szembe a szocializmus építésének programjával. Ez a politika a társadalom döntő többségének nemcsak objektív érdekeivel találkozik, hanem csakis ez egyengeti útját a szocializmus talaján történő világnézeti egységesülésnek.

Az ellenvéleményekkel szemben elsősorban érvekkel harcolunk. Vélemények, ellenvélemények nélkül nincs tudomány, nincs elmélet, nincs politika. Vállaljuk az eddig követett politikánkat, az igen széles körű véleménynyilvánítási szabadságot. Továbbra is érvényesnek tartjuk pártunk ismert állásfoglalását, mely a maximális szabadságot a maximális felelősséggel párosítja. Bár ennek kapcsán a felelősség helyenkénti

hiányáról is szólni kell, úgy véljük, hogy a hatalmi helyzetek vagy egyszerűen a rutinszerűség nem indokolható módon visszatarthat gondolatokat, amit szintén nem helyeslünk. Nem tartjuk szégyellnivalónak azt a pozíciónkat, amely szerint mindent megteszünk azért, hogy érvekkel győzzünk, de ha törvényeinket sértő, jogrendünkbe ütköző tevékenységről van szó, akkor ideológiai, kulturális területen is szükség lehet igazgatási (adminisztratív) eszközök alkalmazására. Nem tudunk egyetérteni olyan vélekedésekkel, amelyek abszolutizálják a vitát, s azt tartják, hogy minden nézetnek mindenkor nyilvánosságot kell adni. Fasiszta, népellenes, háborúra uszító nézeteknek nem adunk teret. (Ezeknek a terjesztését egyébként még ENSZ-dokumentumok is korlátozzák, illetve tiltják.)

Jól felfogott érdekünk, hogy minden – akár csak a legcsekélyebb mértékben is lényeges – vélemény, ellenvélemény hasznosuljon, figyelembe vehető legyen. Ezért például a döntési rendszer továbbfejlesztése során alapvető feladatnak tartjuk, hogy a jövőben még jobban biztosítsuk a különböző fórumokra történő előterjesztéseknél az ellenvélemények objektív továbbítását, tárgyszerű figyelembevételét. Ezzel kapcsolatos szervezeti intézkedéseken is dolgozunk.

A szocialista építés fejlettebb szakaszára való áttérés a tudatosság magasabb fokát, az alkotóképesség széles körű kibontakozását igényli. A szocializmus alapjainak lerakása és megszilárdítása révén a szocialista célokat illetően széles körű nemzeti egység jött létre, s ez még nagyobb lehetőséget teremt a szocialista demokráciában kifejeződő tömeges alkotókészség felkarolására. Ahogy haladunk előre, erősödik a nép egyetértése céljainkkal. Ez azonban nem egyhangúsághoz, szürkeséghez, fejbólogatáshoz, hanem az őszinte egyetértésből fakadó tömeges kezdeményezésekhez, tevékeny közéleti magatartási formák elterjedéséhez vezet. A szocializmus nem uniformizálja, ellenkezőleg: a lehetőségek megteremtésével, a képességek fejlesztésével felszabadítja az emberekben szunnyadó alkotókészséget, és ezzel segíti a közélet megélénkülését, a vélemények sokszínűségét, a konstruktív eszmecseréket.

A szocializmusnak nincs félnivalója az igazságtól, sőt érdeke annak minél teljesebb megismerése. Az ellenvélemények hatalmas többsége nem szemben áll a szocializmussal, hanem azt kívánja szolgálni. Ezért gondoskodnunk kell arról, hogy eddigi gyakorlatunknak megfelelően, de még következetesebben, politikai rendszerünk minden láncszeménél, minden

szervezet belső életében, a mindennapi munka során az ellenvélemények kellő figyelemben részesüljenek.

Jelenleg és hosszú távon a gazdasági kérdések állnak figyelmünk előterében. De ezektől elválaszthatatlan társadalmunk szocialista viszonyainak alakítása, a demokrácia erősítése. Nem túlzás azt mondani, hogy szocialista építőmunkánk egyik hosszú távon, stratégiai szempontból is központi helyet elfoglaló kérdése a demokrácia fejlesztése. Tartalmát, lényegét tekintve minden lehetőségünk megvan arra, hogy működését egyre érdemibbé tegyük.

Valóság és tudat. Kossuth Könyvkiadó 1978.

DEMOKRÁCIA ÉS ÉRDEK

A szocialista demokrácia szélesítésének alapja a munkásosztály hatalma; tartalma: a dolgozók érdekeinek helyes érvényesítése. Demokrácia és hatalom, demokrácia és érdek elválaszthatatlan, összetartozó fogalmak.

Az ország általános érdekeinek, a nagy többség érdekeinek következetes érvényesítése a szocialista rendszer legjellemzőbb vonása. A szocializmusban az alapvető érdekek egybeesésének kereteiben léteznek objektív érdekkülönbségek is, amelyek egyeztetése és újratermelődése állandó folyamat. Ez a gyakorlati munka során szerteágazó, sokrétű feladatokat ad.

I

A gazdasági viszonyok – mondja Engels – érdekként jelennek meg és fejeződnek ki a politikában. A társadalmi folyamatok zöme a gazdasági alap viszonyaiban keletkezik és az érdekek közvetítésével politikai törekvések formájában kapcsolódik a politikai rendszerhez. A politikai rendszer működése a maga részéről állandóan hat a gazdasági alap viszonyaira, azok változásaira. Az állampolgárok arra törekszenek, hogy sokféle érdekeikből a legfontosabbakat, a megegyezőket csoportérdekké integrálják, mivel ily módon megnövekszik érvényesítésük esélye. Ebből adódik a politikai szervezetek, pártok, társadalmi szervek különleges szerepe.

Az emberek fontosabb érdekeiket a társadalmi szervezetrendszer útján, annak segítségével tudják közös nevezőre hozni, integrálni, eredményesen érvényesíteni. Ennek során válnak az objektíve létező érdekek a politikai rendszer intézményeiben szervezett erővé. A szocializmus nagy lépést tett előre azzal, hogy a dolgozó osztályoknak a polgári világban elnyomott szervezeteit tette a társadalom politikai intézményrendszerének gerincévé. Ezeknek széles körű, törvényekben is garantált valóságos lehetőségei vannak arra, hogy tagjaik érdekeit a konkrét döntések előkészítése és meghozatala során érvényesítsék.

A szocializmus körülményei között az eltérő részérdekek kifejeződését, megjelenését az intézményrendszer demokratizmusa szavatolja. Konkrét kérdések eldöntésében – az objektív helyzetből adódóan – különbözőek az érdekek. Ilyenkor választani, dönteni kell. Minden döntés más lehetséges variánsok rangsorolását, elvetését jelenti, és mivel a legtöbb mögött embercsoportok érdekei húzódnak meg – az érdekrangsorolás politikai mozzanat, a politika alakításának tartalma. A politikai rendszer alapvető szerepet tölt be az érdekek egyeztetésében, ennek a folyamatnak a fő eszköze. Feladatának akkor tud megfelelni, ha időben és objektíven biztosítja az érdekek megjelenését, egymással való szembesülését. Mivel az érdek objektív kategória, akkor is létezik, ha nem ismerik fel, de ebben az esetben hatása váratlan feszültségeket okozhat. Ezért döntő fontosságú, hogy a politikai rendszer a lehető legjobb lehetőséget biztosítsa a különböző érdekek és nézetek felszínre kerüléséhez, mert azok éppen ezáltal válnak áttekinthetővé, politikailag kezelhetővé és befolyásolhatóvá.

Hazánkban az érdekkifejezésnek szervezetileg két formája alakult ki: az államszervezetbe beépülő képviseleti szervek (országgyűlés, helyi tanácsok) és a társadalmi szervek útján. Mindkét intézményrendszerben lezajlik az érdekegyeztetési, -integrálódási folyamat. Ebben a folyamatban sajátos helyet foglalnak el a képviseletek, melyek a társadalmi szervektől kapott érdekimpulzusokat az állami szervekhez közvetítik. Legfőbb államhatalmi szervünk – az országgyűlés – mind törvényhozói, mind ellenőrzői tevékenységével fontos helyet foglal el társadalmunkban. Növekvő szerepét jelzi az a tény, hogy a ma hatályos törvények felét 1970 óta alkották, valamint a törvényalkotás mélyülő demokratizmusa, mely kifejeződik a nagyobb horderejű törvények társadalmi vitájában, a parlamenti bizottságok előkészítő munkájában és más területeken.

E pozitív vonások ismeretében is látnunk kell, hogy mind az országgyűlés, mind a tanácsok érdekkifejező szerepe erőtlen. Soraikban ott vannak a munkásosztály, a parasztság, a különböző társadalmi csoportok, rétegek képviselői, de a konkrét döntések meghozatala előtt nem fogalmazódnak meg markánsan az eltérő csoport-, rétegérdekek. Ez részben annak következménye, hogy a különböző alternatívák, megközelítések az apparátusi előkészítés során vetődnek fel, szembesülnek, többnyire nem kapnak nyilvánosságot, nem jutnak el a választott testületekig. E jelenség annak is tükröződése, hogy választott szerveink nem fektetnek kellő súlyt az érdekszempontú mérlegelésre, és kifejezője továbbá intézményeink sokszor formális tevékenységének. Egy-egy kérdés

tárgyalásánál nem fogalmazódnak meg markánsan a meglevő érdekkülönbségek, ezért nem is tudnak érdemben megütközni, és ez gyengíti a döntéshozatal hatékonyságát.

A képviseleti szervek munkájának éppen ezt az elemét szeretnénk erősíteni. Arra törekszünk, hogy az állami, társadalmi szervekben megfogalmazódó érdekek a parlament, a tanácsok tevékenységében is súlyuknak megfelelően megjelenjenek. Minthogy előrehaladásunk fontos feltétele az érdekkülönbségeknek az össztársadalmi érdekek alapján történő feloldása, az érdekek minden szinten végbemenő egyeztetése, ma különösen megnőtt az e folyamatban meghatározó helyet elfoglaló társadalmi szervek szerepe, jelentősége is.

Az érdekprobléma kezelésében tapasztalható bizonyos egyoldalúság, az érdekkifejezés jelentőségének abszolutizálása. Az érdekkifejezés csak egyik – alapvetően fontos – eleme e folyamatnak; döntő előfeltétel, de nem ön- vagy végcél. A különböző érdekek bármilyen markáns megjelenítése, artikulálása önmagában nem elegendő. A cél a feladatok helyes megfogalmazása, az érdekek kellő számbavétele, rangsorolása, ütköztetése, szintetizálása révén. A cél a különböző elképzelések, igények mérlegelésével és szembesítésével a döntések optimalizálása. Nem önmagáért való aktusokról van tehát szó, hanem egy szüntelen oda-visszacsatolási, szintézisbe ötvöződési folyamatról.

Az érdek felszínre hozatalában döntő fontosságú az idő-tényező. Alapvető jelentősége van annak, hogy a politikai rendszer és a középpontjában elhelyezkedő párt időben észlelje az érdekkülönbségeket, mert csak ily módon, ezáltal válik képessé ezeket megfelelően figyelembe venni. Ehhez elengedhetetlen, hogy a párt helyesen vegye számba az érdekek tartalmát és differenciáltan kezelje az egyeztetés folyamatát. Számolnia kell a politikai gyakorlatban elfogadott érdektagozódással (társadalmi, csoport-, egyéni érdek), de figyelemmel kell lennie az ezt más metszetben átszövő, olykor szükségszerűen keresztező közeli és távlati, ágazati és szakmai, a termelési területen a vállalati, a politikai területen a szervezeti formákhoz kötődő érdekekre. Mindegyik külön-külön létezik és hat, szervezetekhez kötődik vagy próbál kötődni, miközben egymásba is fonódnak. Helyes kezelésük a politikai rendszer működésének egyik legbonyolultabb feladata.

Ha végigtekintünk az elmúlt évtizedeken, nyilvánvalóvá válik, hogy mind központi, mind alsó szinten éppen annak körvonalazása okozza a fő gondot, hogy a különböző csoport-, rétegérdekeket adott helyen me-

lyik szerv képviselje, fogalmazza meg. A gyakorlat során kialakult ennek intézményes formája, de ez nem elég hatékony. Gyakori, hogy a különféle intézmények azonos módon lépnek fel, elmosódik az érdekek szempontjából a különbség közöttük. Más esetben megcserélődnek a szerepek, a fellépésekből gyakran egy másik intézmény profilja rajzolódik ki. És a legáltalánosabb hiányosság: sem a társadalmi, sem a csoport-, rétegérdeket nem képviselik elég markánsan az arra hivatott intézmények, és a szükséges érdekintegráció emiatt nem megy, nem mehet végbe. Az érdekkülönbségek árnyalt kezelése a feloldásukat szolgáló eszköztár sokrétűségét is igényli. Ez esetenként az érdekek mögött rejtőző szükségletek kielégítését, máskor a kielégítést szolgáló eszközök rangsorolását vagy éppen a lehetőségek és a szükségletek jobb összehangolását követeli.

Az érdek nem önmagában létező kategória, csakis más érdekkel összevetve kap értelmet. Az érdek emberek közötti, társadalmi viszony. E viszony ismerete és alakítása a politika egyik legfőbb feladata. Mivel az érdeknek a politikai szférában való megjelenése szükségszerűen más csoportok érdekeivel való szembesítését követeli, ez mindenkor magában hordja feszültségek, konfliktusok keletkezésének lehetőségét. Ilyen szempontból az érdek a gyakorlatban elválaszthatatlan az ütköztetéstől, a konfrontációtól.

Ha a szükségletek kielégítésére rendelkezésre álló eszközöket adottnak vesszük, a csoportérdekek csak egymás rovására érvényesíthetők. Ennyiben az érdek szempontjából a konfliktusos helyzet állandó forma. De ez túlságosan általános megállapítás, elvont megközelítés. Mivel egy-egy személy, csoport egyidejűleg többféle, egymással sem egyeztetett érdek hordozója, az érdekegyeztetés – a lényeget tekintve – a mindenkori legalapvetőbb érdekekre összpontosul, egyszerűsödik, s ezek megoldódása egyben a konfliktusos helyzet feloldását is jelenti. A politikai szférában az egyén akkor azonosul a csoport-, osztályérdekekkel, ha tapasztalja, érzi, hogy a legalapvetőbbnek tartott érdekei érvényesülnek. Tehát nemcsak az osztályantagonizmus hoz létre konfliktusokat, ezek a szocializmusban is természetesek, de éppen azáltal válnak feloldhatóvá, mert a legalapvetőbb érdekek érvényesítésének itt nincs elvi akadálya. Ez a lényege az érdekütközés és -feloldás folyamatának a szocializmusban, ebben van az állandóan ható dialektikája.

Valamennyi létező vagy megfogalmazódó érdek kielégítése nyilvánvalóan a realitások határán kívül fekszik. Ha azonban a legalapvetőbb érdekek szenvednek csorbát, a latens érdekellentétek akut konfliktussá

éleződnek, és fordítva, ha ezek kellő figyelemben részesülnek, az alapvető érdekazonosság dominál és politikai egyetértésben jut kifejezésre. Az érdekkonfrontáció, -szembesülés tehát mindig jelenlevő mozzanat. A meghatározó az, hogy mennyire éleződik ki ez a szembenállás, menynyire vezet konfliktusos helyzetekhez. Az érdek objektíve akkor is jelen van, ha a konfrontációnak, az ütközésnek nincsen jele, de ebben az esetben kevésbé tadatosul az emberekben, olyan benyomást kelthet, mintha létével nem kellene számolni. A politika számára természetének ez a vonása jelenti a legnagyobb veszélyt.

Az érdek a mindennapi élet során a cselekedetek végső mozgatórugója, de közvetlenül szükségletek, kívánságok formájában, célok elfogadásában, követésében fejeződik ki. Időbeni észlelése és kezelése ezért kettős folyamat egybeötvözését igényli. A dolgozók érdekei a legkézzelfoghatóbban, a legmarkánsabban a közvetlen, rövid távú kérdésekben fogalmazódnak meg. A politikának ezekkel – akár egybeesnek a maga által kitűzött távlati célokkal, ideálokkal, akár nem – a legfelelősségteljesebben számolnia kell, mivel elhanyagolásuk súlyos következményekkel járhat. A közvetlen, napi érdekek időbeni észlelése ugyanakkor megköveteli egybevetésüket, szembesítésüket más – távlati – célokkal, az eltérések okainak elemzését, valamint politikai befolyásolásukat.

A párt, miközben reálisan számol minden létező érdekkel, nem viszonyul közömbösen hozzájuk. A nép érdekeit kifejező céljait követve szüntelenül hatni kíván az érdekviszonyok alakulására. Gondosan elemzi megjelenésük okait, indítékait, hogy súlyuknak megfelel-e a szerepük. A napi érdekek torz formában is jelentkezhetnek, például annak következtében, hogy nem megfelelő a csoport (intézményi, vállalati) érdek szervezeten belüli szintetizálódásának módja, formája. Fontos, hogy ezek a formák, mechanizmusok a különböző érdekelemek ütköztetésével kiszűrjék az irreális mozzanatokat. Ha ezt nem oldják meg, az érdekegyeztetés folyamata hibás pályára terelődhet.

Ismert példa alapján: a népgazdaság, főleg az ipar profiljának korszerűsítését nemegyszer az tartotta vissza, hogy egy iparág vagy vállalat viszonylag szűk vezető kollektívája egy rosszul felfogott, torz „vállalati érdek" nevében görcsösen ragaszkodott a megszokotthoz, a régihez, nem tudta vagy nem akarta tudomásul venni, hogy ezzel a kollektíva saját távlati érdekei ellen is cselekszik. A politikai rendszer működésének hiányosságát jelzi az a tény, hogy a vezetők ilyen csoportjai elég lehetőséggel, eszközzel rendelkeztek ahhoz, hogy megakadályozzák a társada-

lom egészének érdekét szolgáló változtatást. Az is figyelmeztető tanulság, hogy az eltérő nézetek, vélemények a döntési fórumokon nem kaphattak egyenlő képviseleti lehetőséget. Mindez közrejátszott népgazdaságilag káros döntések létrejöttében. Világos, hogy ilyen esetben szükség volt a felülről jövő ráhatásra, befolyásolásra, amely gyakran megkésett.

Ha mind az „alulról", mind a „felülről" jövő felismerés időben történik, s ennek mechanizmusai jobban kiépítettek, a kétféle érdek megütközik, szembesül, de ez „normális" keretek között marad, elősegíti a fejlődést, nem hoz létre kiélezett, válságos szituációt. Rendkívül fontos ezért a konfliktusos állapothoz vezető helyzetek, állomások, körülmények, összefüggések objektív, elfogulatlan tanulmányozása, ismerete, mely lehetővé teszi a biztosítékok objektív rendszerének működését. Az érdekek időben történő figyelembevétele megakadályozza a feszültségek politikai kiéleződését, politikai konfliktussá válását.

A szocializmus építésének fő vonalából, az elérendő célokból a legalapvetőbb társadalmi érdekek megfogalmazhatók. De ezek a gyakorlatban a különböző érdekek számbavételével, egyeztetésével, céljainknak a lehetőségekkel való összevetésével maguk is szüntelenül formálódnak. Kölcsönhatással van tehát dolgunk. A társadalmi célok megszabják a szocialista építés főbb tennivalóit, de a megvalósítás menetében megjelenő különböző érdekek nemcsak figyelembevételüket igénylik, hanem pontosíthatják és módosíthatják is azt: mi a társadalom érdeke. A társadalmi érdek nem egyszer s mindenkorra adott, nem részletekbe menő automatikus szabályozó, hanem egyebek között azáltal formálódik és tükrözi mind teljesebb formában a társadalomban létező különféle rétegek érdekeit, hogy a csoport- és egyéni érdekek – s a mögöttük meghúzódó igények, szükségletek – megjelenhetnek, kifejlődhetnek, megfogalmazódhatnak. A társadalmi érdek formálódása tehát bonyolult kölcsönhatások eredménye: több és más, mint a különböző érdekek mechanikus összegződése. Egyebek mellett ebből következik az érdekviszonyok és a szocialista demokrácia közötti szoros kapcsolat; ez utóbbi döntő biztosítéka az érdekek optimális integrálódásának, a társadalmi érdek érvényesülésének.

Mivel az érdekek konkrét döntéseken keresztül érvényesülnek, e döntések egyszersmind az érdekegyeztetések csomópontjai, alapvető mozzanatai. Az előkészítő munka eredménye a döntésben realizálódik, mely ily módon az eddigi érdekegyeztetések szintézisét is jelenti. Ilyen összefüggésben nézve a dolgot, minden döntéssel lezárul egy szakasz, szinté-

zisben ötvöződik a korábbi sokrétűség. Ám látni kell, hogy a társadalmi élet döntések láncolata, ami az érdekképviselet folyamatosságát követeli. Minden döntés valamilyen társadalmi szükségletet elégít ki. S egyben új szükségleteket kelt, ezek új viszonyokat teremtenek, új érdekekben fejeződnek ki. Az érdekegyeztetés az érdekek érvényesülésének ezért is állandó eleme. A döntés előtt létező érdekek a döntés meghozatalával nem szűnnek meg létezni. Ezért a végrehajtás során is nagy figyelmet kell fordítani rájuk, mivel objektív továbbélésük alapja lehet a döntések eltérő értelmezésének, eltérő kezelésének. Az érdekek egyeztetése a szocializmus körülményei között tehát állandó, folyamatos igény és gyakorlat.

A döntéshozatal szempontjából foglalkoznunk kell az érdekek felismerésével, képviseletével, egyeztetésével és érvényesítésével. Fontos – és bonyolult feladat – az érdekek helyes felismerése. Ennek mechanizmusai – mint látható – még nem kellően épültek ki, ez a közélet demokratikus eszközeivel, formáival biztosítható. Hatékonysága attól is függ, hogy az eltérő érdekek milyen mértékig rendelkeznek adekvát kifejeződési lehetőségekkel. A felismerés továbbá annak is függvénye, mennyire tudatosult az adott csoportban, rétegben saját érdeke. Az érdekképviseletre, -védelemre hivatott szervek egyik fontos feladata e tudatosulá s folyamat segítése a tények, összefüggések megismertetésével. A felismert érdekek képviselete alapvető feladata a politikai rendszer intézményeinek. Az érdekszembesítés, -egyeztetés hatékonysága jórészt attól függ, hogy az egyes csoportok, rétegek milyen eszközökkel rendelkeznek ehhez. Olyan demokratikus viszonyok és feltételek szükségesek, melyek lehetővé teszik, hogy a különböző érdekek súlyuknak megfelelően tudjanak kifejeződni. A főleg intézmények által képviselt érdekek egyeztetése a szocializmus egész politikai rendszerének egyik alapvető funkciója, és az egyeztetett érdekek érvényesítése adja a mindennapi munka tartalmát.

Az érdekviszonyok említett láncszemeinek mindegyikénél elvileg adott az optimális, a helyes megoldás, de egyúttal a hibás alternatíva, a tévedés lehetősége is. Egyfelől az a veszély fenyeget, hogy a szubjektív megítélés nem adekvátan fejezi ki a tényleges érdeket, másfelől, hogy a gyakorlati munka során az érdekviszonyok bármelyik láncszeménél a megvalósulás eltávolodik a tényleges érdekviszonyok adta követelményektől. Mindkét veszély kikerülésében a legfontosabb biztosíték a szocialista demokrácia hatékony működése. A polgári demokráciák legfeljebb az uralkodó osztály érdekeinek felismeréséig, képviseletéig jut-

nak el, de nem adnak kellő lehetőséget arra, hogy a dolgozók tömegeinek érdekei súlyuknak megfelelően kifejezésre jussanak, s még kevésbé biztosítják azok kellő figyelembevételét, érvényesítését. A feloldhatatlan ellentmondások itt kizárják annak lehetőségét, hogy az érdekeket objektíven, súlyuknak megfelelően egyeztetni lehessen. Az a tény, hogy a szocialista demokrácia a megvalósulás folyamatában, a végrehajtás során is garantálni tudja a dolgozók érdekeinek folyamatos egyeztetését és érvényesítését, minőségileg eleve a polgári demokrácia fölé emeli. Ez biztosíthatja a szocializmusban is létező érdekkülönbségek, érdekeltérések, érdekellentmondások helyes, társadalmi megrázkódtatásokat elkerülő megoldását, az érdekek szubjektív, önkényes „kezelésének", „képviseletének" elkerülését. A demokrácia a szocializmus lényege, mert következetesen szavatolja az emberek minden fontos érdekének felismerését, képviseletét és érvényesítését.

II

A munkásosztály hatalma a legdemokratikusabb hatalom az emberiség történetében, de a demokrácia fejlődésének nem „utolsó szava". Életünk bármely területét nézzük: azért van szükség hatalmi eszközökre is, hogy a többség érdekeit érvényesíteni és ha szükséges, védeni lehessen. Vonatkozik ez a szocialista állam szervező és nevelő funkcióinak ellátására is. Nem az elnyomás, hanem a közös célok megvalósítása e hatalom lényege. Megvalósítása, a központi irányító tevékenység a mi körülményeink között egyben a demokrácia kibontakozásának folyamata is. Ennek elengedhetetlen része az állampolgárok fokozódó bevonása a közéleti tevékenységbe, s ennek révén a hatalom gyakorlásának, a hatósági tevékenységnek folyamatos ellenőrzése. Ez a munka minden szakaszában szükséges.

A végrehajtásért felelős szervek a döntés előtt ismertetik az előzetes elgondolásokat a széles körű véleménynyilvánítás céljából. Ebben a szakaszban lehet a leginkább figyelembe venni a javaslatokat, a véleményeket. A vélemények kifejtéséhez információ, bizonyos helyzet- és szakismeret, megfelelő fórumok működtetése szükséges, szakmai és nem szakmai körökben.

Következik a döntés fázisa, amelyben már konkrétabb javaslatok, alternatívák, bíráló megjegyzések a kívánatosak. Ezért ez már érthetően

kisebb kört érint, főleg a végrehajtásban is érdekelt állami és társadalmi szerveket, intézményeket, az adott kérdés szakértőit. Mivel minden esetben több alternatíva létezhet, feltehetően többféle, egymástól eltérő szakértői véleményekkel kell számolni. A politikai vezetés számára nem könnyű feladat az eligazodás, a választás közöttük. Alapvető feltétele ennek: a vélemények objektivizálása. Bármennyire magától értetődőnek is tűnhet ez, politikai gyakorlatunk még nem tudta megteremteni a vélemények objektivizálásának intézményesült formáit, egzakt módon működő mechanizmusait, következésképpen e folyamat szinte minden szakaszában túlzott szerepet kapnak a szubjektív mozzanatok.

Eltekintve azoktól az esetektől, amikor bizonyos hatáskörök, jogosítványok közvetlenül is átadhatók a kollektíváknak, az állampolgárok a döntési folyamatban főleg képviselőik útján fejthetik ki befolyásukat. A döntés szakaszában a demokrácia elsősorban a képviseleti alapon felépülő párt-, állami, társadalmi intézmények tevékenysége révén valósul meg. Mindez nagymértékben megnöveli e testületek felelősségét.

A döntést követő periódusban a vitának nem a döntésről, hanem a végrehajtásról kell folynia. Ez egyúttal a demokratikus ellenőrzés megjelenési formája. A végrehajtás ellenőrzése arra is módot ad, hogy a döntéssel elvetett nézetek szembesüljenek a tapasztalatokkal és ismét megmérettessenek. Bár itt természetesen az az alapvető cél, hogy az ellenőrzés a jobb végrehajtást segítse, eközben óhatatlanul az is szerepe, hogy a döntés helyességét is mérlegre tegye, ha szükséges, korrekciókat is javasoljon. Mivel a döntéshozatal több állomást magában foglaló hosszabb folyamat, maximálisan törekedni kell az érdekegyeztetések személytelenítésére, funkciótól, beosztástól, hatalmi helyzettől való függetlenítésére.

Tudjuk, hogy ma e szakaszok sokszor indokolatlanul felcserélődnek. Ez főként a döntési mechanizmus problémája (ha nincs jól előkészítve vagy nem egyértelmű a döntés, akkor utána kezdődik az „igazi" vita az értelmezéséről). Ez nem ritka jelenség: többnyire az egyes döntések túl általános voltát és a döntéselőkészítés demokratizmusának nem kielégítő hatékonyságát tükrözi.

Az érdekek politikai eszmékben, nézetekben is megjelennek. Az eszmék, ideológiák ebből a szempontból az érdekek általánosított kifejeződései. A politikai nézetek, eszmék átszövik a politikai rendszer egészét, hatnak az érdekfelismerés, -tudatosulás folyamatára, éppúgy, mint kezelésük módjára. Világnézetünk, a marxizmus–leninizmus létrejötte ilyen szempontból azt jelentette, hogy a munkásokban, a dolgozókban tuda-

tosította: mi az osztályérdekük, hogyan harcolhatnak érvényesítéséért. A politikai eszmék, nézetek nagy szerepet játszanak az érdekek gyakorlati érvényesítésében.

Mivel a szocializmusban létező eltérő érdekek különböző nézetekben fejeződnek ki, fontos, hogy az eltérő nézeteket a politikai intézményrendszer keretein belül, a közvélemény előtt megfelelően képviselni lehessen. S nem kevésbé lényeges, hogy ezek tárgyszerű vitában nyíltan megütközzenek annak érdekében, hogy a mögöttük meghúzódó érdekek egymáshoz való közelítését, szükség esetén kompromisszumos egyeztetését segítsék. A társadalmi szervezetek politikai tevékenységükkel e ponton segíthetik a legjobban a döntések megalapozását, optimalizálását. A nézetkülönbségek és véleményeltérések ismerete, felhasználása alapvető érdekünk.

A politikai rendszer minden részének feladata a társadalmi érdek érvényesülésének segítése. De emellett minden intézmény bizonyos sajátos érdekeket is képvisel. (Mivel a párt alapvető feladata a társadalmi érdek képviselete, helyzete ebben a tekintetben eltér más szervezetekétől.) Ebből a szempontból joggal mondhatjuk, hogy a különböző érdekek egyeztetése, illetve ütközése a politikai intézményrendszer szerveinek egymáshoz való viszonyában jelenik meg, jut kifejezésre. Ám az egyes intézmények által képviselt külön érdekek maguk is differenciáltak. Ezért szükséges az intézményekben, például a pártban, a szakszervezetekben a különböző érdekek számbavétele, szembesítése, egyeztetése, esetenként ütköztetése is. Bizonyos értelemben kidolgozottabbak a különböző intézmények közötti érdekegyeztetés vagy -ütköztetés mechanizmusai, mint ennek az egyes szervezeteken belüli módszerei.

E kérdés jelentőségét megnövelték a társadalmunk struktúrájában bekövetkezett jelentős változások. Az elmúlt évtizedben, az alapvető területeken folytatódott társadalmunk egységesülése, ugyanakkor felerősödött a nagyobb társadalmi csoportok, osztályok belső differenciálódása. A munkásosztályon belüli rétegek között lényeges pontokon nagyobbak a különbségek, mint az átlag munkás és az átlag értelmiségi között, s ugyanez a helyzet más társadalmi csoportok belső viszonyaiban. Hol, milyen síkon szintetizálódjék ilyen körülmények között az osztály-, a csoport- és a rétegérdek? Ha azt akarjuk, hogy ezeket sikerrel lehessen összevetni és ütköztetni más csoportérdekkel, akkor a belső érdekintegrálódási folyamatnak megfelelően kell működnie. Ilyen szempontból

tölt be nagyon fontos és mással nem pótolható szerepet a társadalmi szervek belső élete, a pártdemokrácia, a szakszervezeti demokrácia.

A párt belső élete visszatükrözi az állami, társadalmi folyamatokat. A párt érdekstrukturált szervezet, kereteiben és tagjai révén magában foglalja a társadalmi folyamatok érdekelemeit, de érthető okból sajátos formában. A párt tagjait az alapvető társadalmi jelenségek azonos elvi-ideológiai megközelítése, megítélése jellemzi, ebből a szempontból tehát nem ugyanolyan az érdekstrukturáltsága, mint a társadalomnak. De a párton belül is léteznek – szükségszerűen – különböző érdekek, melyek eltérő véleményekben, magatartásokban fejeződnek ki. Ez a körülmény ad különös jelentőséget annak, hogy a párt belső életében ezek nyíltan megjelenhessenek, ha kell, megütközhessenek és a meggyőződésen alapuló egységben feloldódjanak. Háttérbe szorításuk vagy elhallgattatásuk hiba lenne, veszélyek forrásává válhat.

A párt cselekvőképessége szempontjából nélkülözhetetlen egységet folyamatosan, mindig újból és újból, a különböző érdekek által motivált nézetek egyeztetésével kell megteremtenünk. Ennek érdekében a pártélet szervezeti szabályozottsága megjelöli azokat a kötelezettségeket, amelyeket mindenki, aki a pártba belép, önként vállal magára, de tartalmazza azokat a széles körű véleménynyilvánítási és határozathozatali jogokat is, amelyek minden tagot megilletnek. A gyakorlat mégis egyenetlen, olykor ellentmondásos képet mutat. Kísért a pártegység mitikus felfogása, olyan tévhit, mintha az alapvető egyetértés feleslegessé, illetlenné tenné pártfórumokon az akár éles vitákat. Az ilyen vélekedés veszélyek forrása lehet. Ha a különböző érdekek és nézetek a nyílt szembesülés helyett rejtve maradnak vagy a háttérben szubjektív elemekkel is átszőve személyi, hatalmi harcokban jelennek meg, gyengítik a párt erejét. Ez az egyik nem lebecsülhető oka a határozatok következetlen végrehajtásának. Az érdekelemek párton belüli nyílt kezelése egyaránt fontos munkánk hatékonysága és demokratikus viszonyaink fejlődése szempontjából.

A különböző érdekek nem köthetők egyértelműen egy-egy intézményhez. Ami meglevő társadalmi, vállalati szervezeteinket illeti, átgondolandó, hogy mostani formájukban mennyire képesek biztosítani az érdekegyeztetést és -képviseletet. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a pozitív irányú változások ellenére a jelenlegi megoldások nem teremtenek kellő feltételeket ehhez. Ez részben azzal kapcsolatos, hogy nem vontuk le az érdekek sokféleségéből adódó megfelelő következtetéseket a demokrácia

gyakorlásának mikéntjére, módozataira és szervezeti kereteire vonatkozóan. A többféle érdek létezéséből törvényszerűen következik a szabad nézetütközés igénye, de ennek nyílt, demokratikus formái még nem tekinthetők társadalmilag elfogadottaknak. A vitakészség, az ellenvélemények elfogulatlan, tényszerű kezelése, a személyi indulatoktól mentes megegyezés igénye még nem jellemzője a politikai életnek. A „sima" egyetértést gyakorlatunk sokszor többre becsüli, mint az ütközést, holott az ügy szempontjából az utóbbi fontosabb és hasznosabb is lehet. Nincs meg tehát a demokrácia formai és tartalmi elemei között a kellő összhang.

A szocialista demokrácia tartalma az alapvető osztályérdekekben való egyetértés. Az alapvető egyetértés lényege demokráciánknak, de nem szabja meg működésének mikéntjét, nem szavatolja automatikusan hatékonyságát sem. Éppen az érdektagoltság léte és elismerése követeli ennek formai eszközeit is, azt, aminek kiépítésén évek óta és jelenleg is fáradozunk. Ezért van a tartalmi egyetértés mellett nagy jelentősége a megfelelő formák, módszerek alkalmazásának. Szem előtt tartva az érdekek sokféleségét, arra kell törekednünk, hogy az eddiginél pontosabban határozzuk meg egy-egy szervezet, szerv ezzel kapcsolatos feladatát. Egy termelőegységben, intézményben például gyakorlatilag minden dolgozó tagja a szakszervezeteknek. Mire gondolunk tehát, amikor valljuk és mondjuk, hogy a szakszervezetek elsőrendű feladata az érdekvédelem? A szakszervezet milyen érdekek képviseletére érezze magát hivatottnak? Ha erre általánosságban válaszolunk (és ennek megfelelő a gyakorlatunk), a dolgozók elbizonytalanodnak abban: mennyiben tekintsék a szakszervezeteket érdekeik képviselőinek és formálisnak érezhetik kötődésüket.

Szintenként is jelentősek a különbségek. A politikai rendszer központi és helyi szervei más intenzitással képviselik a napi és a távlati érdekeket. Több vizsgálat tanúsága szerint különösen a termelőegységekben, a vállalatoknál nem megfelelően, olykor egyáltalán nem megoldott az érdekek képviselete és egyeztetése (főleg azért, mert nem világos, melyik szerv mit képvisel). Ennek következtében nem formálódik, nem fogalmazódik meg markánsan a kollektív vállalati érdek sem, ami egyik legnagyobb akadálya az üzemi demokrácia kibontakozásának. A vállalati érdek lehet az a viszonyítási alap, amely az egyének, csoportok törekvéseit motiválja, mely értelmet ad az aktív közéleti tevékenységnek.

Sok szó esett az elmúlt években a másik akadályról, de a valóságban alig haladtunk előre. Nem sikerült megteremtenünk a vezetők és a be-

osztottak közötti kölcsönös függést – ez ma változatlanul és majdnem kizárólagosan egyirányú. A termelési folyamatban a dolgozók többek között azért is kötelesek végrehajtani a gazdasági vezetők utasításait, mert kimondatlanul abból a feltételezésből indulunk ki, hogy ezek a magasabb rendű, a csoportérdek megfelelő kifejezői. Mivel erre nincs teljes értékű biztosíték, lehetőséget kellene teremteni arra, hogy a dolgozók a vezetői tevékenységet ismerjék és megítélhessék, hogy a vezetői megbízatás közvetlenebbül is függjön a dolgozóktól. Ez mélyebb, a demokrácia szintjét lényegi pontokon meghatározó összefüggéseket vet fel.

A kölcsönös függőség hiánya akarva-akaratlanul indokolatlan mértékű hatalmi helyzeteket teremt a vezetés oldalán. Több vizsgálat tanúsága szerint – törekvéseink ellenére – a vezetők túlzottan védett hatalmi helyzetben vannak az üzemekben, intézményekben a munkásokkal, a dolgozókkal szemben. Az objektív feltételek (a munkamegosztási hierarchiában elfoglalt hely és ennek mindennapi következményei) nyomán egyenlőtlen erőviszonyok alakulnak ki, melyek a demokrácia valódi kibontakozását is fékezik.

Az egyenlőtlenséget növeli az a körülmény, hogy a szakmai és politikai vezető posztokon nagy a személyi átfedés, jó részüket azonos személyek töltik be. Ilyen körülmények között összemosódik, illetve relativizálódik a társadalmi és csoportérdek közötti viszony. A vezetők – feltehetően meggyőződésből – az általuk képviselt érdekeket többnyire azonosítják a társadalmi érdekkel. Ez azonban nagyfokú leegyszerűsítés, félrevezető látszat, mely objektíve eltorzítja az érdekviszonyokat, s lényegi ponton eleve formálissá teszi a demokrácia gyakorlatát. Ezen a helyzeten kívántak változtatni azok a javaslatok, amelyek az elmúlt években megfogalmazódtak: hogy a kollektíva egésze évenként minősítse a gazdasági vezetők munkáját, és a felsőbb szervek kötelesek legyenek a minősítést figyelembe venni. Felvetődött továbbá a vezetők meghatározott időre szóló megbízatásának, megválasztásának lehetősége is. E lépések nagyobb helyzetegyenlőséget kívánnak teremteni a munkamegosztás különböző szintjein elhelyezkedő dolgozók között, ami érdemi tartalmat adhat a demokráciának.

A vezetők munkáját erőteljesen motiválhatná vagy éppen meghatározná a csoportérdek, ha személyes anyagi és erkölcsi érdekeltségük megegyezne azzal. A társadalom érdekviszonyai ezt követelnék, a gyakorlat viszont más képet mutat. A vezetők érdekeltsége elsődlegesen másfajta, sajátos kritériumok szerint formálódik és sokszor a csoportérdektől el-

térő irányú. Nagy súllyal esnek latba benne informális tényezők: a személyi kiválasztás következményei, a kádermunka nem csekély szubjektivizmusa, ami ösztönzi a felsőbb szervekhez, személyekhez való alkalmazkodást. A vezető tevékenységét ily módon kettős érdekkötődés jellemzi: a csoportérdek (melynek hivatalos megtestesítője és képviselője), valamint a személyi perspektíváit erősen determináló informális viszonylatok. Az előbbi tényező a kollektíva érdekeinek markánsabb érvényesítése céljából fontos; hogy növekedjék a dolgozók befolyása a vezetőre, fokozódjék a vezetés ilyen irányú ellenőrzése, hogy ezzel is csökkentsék a szükségszerűen létrejövő hatalmi pozíciók súlyát. Ez a demokrácia érvényesülésének elengedhetetlen feltétele, nemcsak vállalati szinten, hanem a társadalmi élet minden területén. Miként a társadalmi érdek, úgy a csoportérdek sem eleve adott, és nem is ellentmondásmentes. Formálódása, kialakulása maga is a demokrácia megvalósulásának fontos tényezője.

A csoportérdekek más szemszögből nézve sem egységesek; halmozódhatnak, keresztezhetik, metszhetik egymást. Egy-egy üzem dolgozói például mint kollektíva, érdekeltek az üzem egészének eredményében, de üzemegységenként, szakmánként és sok más szempontból egymástól eltérő lehet az érdekeltségük. Ugyanez mondható el az egyes személyekről is, akiknek helyzetében rendszeresen többféle érdek van egyidejűleg jelen, és akik a konkrét, adott esettől függően más-más érdeküket helyezhetik előtérbe.

Amikor azt mondjuk, hogy a döntések előkészítésében van leginkább szükség és lehetőség a demokrácia fejlesztésére, szem előtt tartjuk a társadalmi folyamatok összességét. Így figyelembe vesszük azt, hogy az egyes szintek egymáshoz kapcsolódása révén az alsóbb szintű döntés a középső szint szemszögéből nézve döntéselőkészítő elem és fordítva, minden felsőbb szintű döntés – mint objektív tény – az alsó szint számára az.

A döntések kidolgozásakor kell számba venni a különböző érdekeket, a társadalmi érdek elsőbbsége alapján. A döntések meghozatalánál nem lehet minden létező érdekre tekintettel lenni: ez a demokrácia követelményeinek teljes félreértése lenne. Az utóbbi években például tudatosan arra törekedtünk, hogy nagyobb lehetőséget adjunk a különféle csoportérdekek kifejeződésének, felszínre kerülésének, s a reális lehetőségeken belül azok érvényesítésének is. Ez helyesnek bizonyult, lehetővé tette társadalmi ellentmondások felismerését és megoldását. A termelési lehe-

tőségek egyenlőtlen területi megoszlása valóságos érdekkülönbségeket takar, rejt magában. Amennyiben ezek nem kapnak legális megjelenési formát, informális úton jelennek meg és hatásuk társadalmilag kedvezőtlen lesz. A megfelelő egyeztetést itt is a nyílt közéleti demokratizmus szavatolja. A helyesen kezelt érdek társadalmi rendszerünket, a szocialista demokráciát erősítő tényező.

Demokrácia, állampolgári jogok és szocializmus címmel Varsóban 1978. szeptember 27–29 között rendezett tudományos tanácskozáson elhangzott előadás. Demokracia, praw czlowieka, szocializm. Ksiaźka i Wiedza, 1978.

KÖZIGAZGATÁS ÉS TÁRSADALOM

Mi az oka annak, hogy az igazgatás, különösen a közigazgatás kérdései huzamosabb ideje s nem csökkenő mértékben a társadalom érdeklődésének előterében állnak? Vajon munkájának gyengéi magyarázzák ezt, melyek viszonylag széles körben váltanak ki visszhangot? A közigazgatás munkájának hiányosságairól valóban gyakrabban beszélnek, mint sokrétű, eredményes tevékenységéről, ám ez mégsem tűnik elegendő magyarázatnak. Úgy véljük, inkább arról van szó – mint azt a Társadalmi Szemle ez évi számaiban megjelent értékes és időszerű cikkek is mutatják –, hogy a közigazgatás kérdései a szocializmus építésének alapvető problémáihoz kapcsolódnak, azoknak mélyebben fekvő, valószínűleg nem kellően feltárt összefüggéseit is felvillantják. Ezért a válaszkeresés közben a szocialista társadalom előnyeinek kihasználását, optimális irányítását segítő és gátló tényezőket kell elemeznünk, vizsgálnunk.

I

Nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy a közigazgatás fejlődésünknek egyre jelentősebb tényezője. Fontossága azzal kapcsolatos, hogy tevékenysége mintegy átszövi a társadalomirányítás egészét, köze van a hatalomgyakorláshoz, nagy szerepet játszik a társadalmi élet szervezésében és jelentősen hat a szocialista demokrácia állapotára, szintjére. E hármas kötődés kölcsönhatásából és ellentmondásaiból adódik a közigazgatás megítélésének bonyolultsága.

Hol érintkezik az igazgatás a hatalomgyakorlással? A hatalmat a mi rendszerünkben a párt vezetésével a munkásosztály gyakorolja szövetségeseivel együtt, s ez politikai tevékenységet jelent. A munkásosztály és szövetségesei, támaszkodva a termelőeszközök társadalmi tulajdonára, választott szerveik útján biztosítják érdekeik érvényesülését, az azoknak megfelelő célok kitűzését, feladatok meghatározását és megoldásuk feltételeit. E folyamatban döntő szerepet töltenek be legfelső néphatalmi

szerveink, az országgyűlés, az elnöki tanács, valamint a párt és a dolgozók egyéb szervei. A társadalmi és tömegszervezetek befolyásolják a hatalom gyakorlását, mert részesei a politikai irányvonal – s az ennek megfelelő tennivalók – kijelölésének, az érdekek egyeztetésének. A hatalom gyakorlása tehát a szélesen értelmezett képviseleti, választott szervek elsődleges és alapvető feladata. Az igazgatási-közigazgatási szervek ehhez viszonyítva előkészítő és végrehajtó funkciókat látnak el.

A közigazgatás teendőit közvetlenül, az államszervezetbe beépülő képviseletek jelölik ki. Ezek nyilvánvalóan csak a legfontosabb folyamatok átfogó jellegű – többnyire törvényszintű – szabályozására törekedhetnek, amivel a tevékenység keretét és irányát szabják meg, de nem adnak elég konkrét eligazítást a végrehajtáshoz. Ezért szükségszerűnek kell tekinteni, hogy a döntések konkretizálása és megvalósítása céljából a képviseleti szervek átruháznak bizonyos hatalmi jogosítványokat a közigazgatásra. Ily módon az eligazító jellegű átfogó állásfoglalások alapján, konkrét és egyedi esetekben – legyen szó társadalmi, gazdálkodó egységekről vagy állampolgárokról – a közigazgatási döntések hatalmi elemeket is tartalmaznak. Ez elkerülhetetlen jelensége a korszerű társadalomirányításnak és önmagában nem jelent helytelen irányú kinövést. Még a választott és az igazgatási szervek közötti ideális viszonyok esetén is – amikor nem beszélhetünk bürokráciáról, hatáskörök túllépéséről, torzulásról – ott van az igazgatási tevékenységben a hatalmi elem, mivel az eljárás törvényben meghatározott magatartást kényszerít ki. Az igazgatásnak a hatalomhoz kötődése tehát objektíve szükségszerű, ezért nem minősíthető sem pozitívan, sem negatívan. Foglalkozni tulajdonképpen a kötődés mértékével és módjával kell, azzal, hogy meddig terjedjen az igazgatás hatásköre a társadalmi viszonyok alakításában.

A közigazgatás fontos szerepet tölt be a társadalomirányításban. Amikor a hatalmi döntések végrehajtójaként lép fel, eleve ellát társadalomszervezői feladatokat is, s ennek révén befolyást gyakorol a társadalmi egységek és az állampolgárok magatartására.

Sajátosan a mi társadalmunkra jellemző eleme a szervező funkciónak a koordináló, összehangoló, segítő tevékenység. A hatalmi funkciókat realizáló igazgatás korábban elsősorban a „hagyományos" eszköztárral: hatósági eljárásokkal, adminisztratív előírásokkal, engedélyezéssel, tiltással, büntetéssel operált, főleg ezek révén terelte az általa kívánt irányba a folyamatokat. Közigazgatásunkban a hatósági beállítottság évszázados tradíciói ma is éreztetik hatásukat. Ezeket felerősítette szo-

cialista fejlődésünk kezdeti szakaszában a közigazgatás szerepének torz felfogása. Abból a tényből, hogy a szocialista állam az alapvető termelőeszközök tulajdonosa, helytelen következtetéseket vontak le. Kialakult a társadalomirányításnak túlzottan centralizált állami rendszere, amelyben a közigazgatás eszköztára elsődlegesen, gyakorlatilag pedig szinte kizárólagosan a hatósági és a szervezeti hierarchiából adódó merev alá- és fölérendeltség elemeire korlátozódott.

Az elmúlt évtizedek fontos, elvi jelentőségű felismerése, hogy a szocialista rendszer, a szocialista tulajdon létéből nem következik az igazgatás hatósági jellegének egyeduralkodóvá válása. A gazdasági, kulturális életben és más területeken is beigazolódott a központi, nem hatósági jellegű szervezői, koordináló tevékenység előnye, haszna. A központi igazgatási szervek szélesebb körű információval rendelkeznek, nagyobb áttekintésük van, a társadalom egészének szükségleteit jobban ismerik; ebből adódik az a lehetőség, hogy nem közvetlen utasításokkal, hanem közvetett szabályozókkal, helyes érdekeltségi rendszerrel, a különböző egységeknek nyújtott orientációval tereljék a folyamatokat helyes irányba.

Ha a társadalomszervező tevékenység e két oldalát együttesen vizsgáljuk, azt mondhatnánk, hogy az első – a hatósági és hierarchikus oldal – inkább túlságosan kifejlett, az utóbbi viszont még nem foglalta el az őt megillető helyet. Pedig a mi körülményeink között – éppen rendszerünk sajátosságai miatt – ebben nagy lehetőségek rejlenek. A központi helyről jobban látható szükségletek és lehetőségek összehangolása, a vállalatok, intézmények munkájának segítése, az önállóságra építő, a döntési lehetőségeket szélesítő orientálás hasznos, szükséges tevékenység; az ilyen jellegű központi befolyást az alsóbb szervek szívesen fogadnák, több is elkelne belőle. Elég utalni a megfelelő iparpolitika szempontjából ma különösen nagy jelentőségű, világpiaci szükségleteket, lehetőségeket továbbító orientációra.

Az elmondottak voltaképpen már érintik a közigazgatás és a demokrácia összefüggéseit is. Az állampolgárok mindennapi életük során közvetlenül nem valamiféle elvont hatalommal, hanem annak végrehajtó szerveivel találkoznak. A közigazgatás egész tevékenysége révén – bármelyik oldalról nézzük is ezt – tömegesen kerül kapcsolatba a dolgozókkal. Attól, hogy miként látja el végrehajtói, szervezői, hatósági szerepkörét, nagymértékben függ a szocialista demokrácia egészének állapota.

A közigazgatásnak a hatalomhoz, a társadalomirányításhoz és a de-

mokráciához való hármas kötődése a számunkra jelenleg legfontosabb társadalmi mozzanatokra utal. A konkrét ügyek intézése során természetesen nehezen különíthető el az egyik vagy a másik oldal, ám adott esetben mégis fontos világosan látni, hogy a közigazgatásnak milyen minőségben kell fellépnie. Ha az előbbiekben azt mondottuk, hogy a közigazgatási feladatok ellátása hatalmi elemet is tartalmaz, most azt kell aláhúzni, hogy óvakodjunk ennek túlhangsúlyozásától. Úgy véljük, jelenleg – és az előttünk álló időben még inkább – a közigazgatásban mind jobban előtérbe nyomul a szervező-koordináló tevékenység; a közhatalmi-hatósági eszközök egyre inkább végső biztosítékként lesznek jelen.

Az elmúlt évtizedek eredményeiben az igazgatás nagy munkája is tükröződik. Társadalmunk ugyanakkor érzi feszítő problémáit is: nem kielégítő hatékonyságát, a hatósági eszközök túlburjánzását, az ebből származó bürokráciát. A szocialista közigazgatás alapvetően pozitív szerepet tölt be, ám bizonyos – nem kis jelentőségű – kérdései mindmáig nem elég világosak, elméletileg nem megoldottak. Még nem sikerült bizonyos mélyebben fekvő összefüggéseket megvilágítani, de úgy tűnik, elkezdődött egy nagyon termékeny tisztázási folyamat. Sürgeti ezt a magasabb követelményeket támasztó, sok szempontból új helyzet is.

Úgy véljük, a jobb eligazodást jelentősen segítheti azoknak a kölcsönhatásoknak a vizsgálata, melyek a közigazgatás társadalmi meghatározottságából fakadnak. Írásunkkal elsősorban ennek miértjét, mértékét és módját kívánjuk szemügyre venni, mert szerintünk e nélkül nem lehetséges jelenlegi problémáink tartós és hatékony megoldása.

II

Nézzük először az állam és az államigazgatás egymáshoz kapcsolódó kérdéseit. A hatalom gyakorlásának fő eszköze az állam. Az állami tevékenység szélesebb, mint az igazgatás, mert olyan szervek működése is része, mint a képviseletek, az igazságszolgáltatás stb. Hangsúlyozva ezeknek az intézményeknek fontos szerepét, mégis joggal mondhatjuk, hogy az állam össztevékenysége a közigazgatásban koncentrált módon jut kifejezésre. A szocializmus körülményei között, amikor az állam a főbb termelési eszközök tulajdonosává válik, szerepe megnő és minőségi változáson megy át. Miután az elmúlt két évtizedben kijavítottuk az indo-

kolatlan méretű centralizálásból és adminisztratív irányításból származó hibákat, az állam hasznosan és eredményesen szolgálja a szocialista építés ügyét.

A nemzeti gazdaságok összekapcsolódása, a tudományos-technikai haladás többnyire az országok határain is túlmutató feladatai, az országon belüli munkamegosztás elmélyülése, a kollektívák és egyének növekvő egymásrautaltsága, a társadalmi együttélés szorosabbá válása és más tényezők kihatnak az élet társadalmibbá válására, közösségi formáinak fejlődésére. Véleményünk szerint az ebből fakadó igényeket az államnak is jobban ki kell elégítenie, de ebben az esetben nyilvánvalóan nem a hatalmi súlyának, hanem szervező-koordináló szerepének kell növekednie. Ez eltérő módon vetődik fel a tőkés és a szocialista országokban, de a technikai fejlődés, a korszerű társadalomirányítás kikerülhetetlen velejárója és ennyiben világprobléma is.

Kézenfekvő, hogy az egyre magasabb szinten megszervezett társadalom irányításában egyre kevésbé lehet nélkülözni az államot. Az élet meghaladta a polgári ideológiában reneszánszát élő „államellenességet", azokat a leegyszerűsített nézeteket, amelyek szerint minden, ami állami, az rossz, antidemokratikus – és minden, ami nem állami, az hasznos, demokratikus; hogy az állami eszközök alkalmazása egyenlő a bürokratikus jelleg erősödésével.

Ugyanakkor látnunk kell, hogy az állami szerepkör kiterjedése távolról sem ellentmondásoktól mentes folyamat. Ez ugyanis szükségképpen több hivatali tevékenységet jelent, ami – a legjobb szándékú törekvések ellenére is – növelheti a bürokrácia objektív lehetőségeit. Az állam szerepének növekedése a korábban társadalmi alapon szervezett feladatok ellátásában többnyire együtt jár a szakszerűbb, gyorsabb, racionálisabb ügyintézéssel. De eközben maga az ügyintézés folyamata távolabb kerül az egyéntől vagy kollektíváktól, éppen azoktól, akiket érint. Ilyen esetekben háttérbe szorul a közvetlen érdekeltségi elem, csökken vagy el is tűnik a tevékenységekből a társadalmi-mozgalmi jelleg.

A jelenben és feltehetően a jövőben is számolnunk kell az állami szervező tevékenység növekvő súlyával, és ez nem tekinthető fejlődésünk negatív velejárójának. Viszont átgondoltan és folyamatosan arra kell törekednünk, hogy ellensúlyozzuk az ily módon nemcsak újratermelődő, hanem esetleg növekvő bürokratikus veszélyeket, melyek elsősorban a hatósági tevékenységben, de a szervező-koordináló tényekedésben is megjelenhetnek.

A jelenlegi helyzetben megváltoznak az államigazgatással szemben támasztott követelmények, módosul annak szerepe. Ez különösen világosan látszik a gazdaságirányítás területén. Arra törekszünk, hogy ahol az állami szabályozás nem elengedhetetlen, azt inkább nem állami jellegű szakirányítással, társadalmi elemekkel helyettesítsük. A bürokrácia csökkentése, az igazgatási munka hatékonyságának növelése érdekében ezért elvileg pontosabban kell meghatároznunk, hogy meddig terjedjen és milyen formákat öltsön az állami szervek beavatkozása a társadalom viszonyaiba.

A közigazgatás javítható azzal, ha munkatársai jobban dolgoznak. Az ebben rejlő lehetőségeket semmiképpen sem szabad lebecsülni. Mégis: nagyobb és főleg tartós eredményt elsősorban attól várhatunk, ha jobban tisztázzuk, pontosabban meghatározzuk: mit kell, mit célszerű igazgatási eszközökkel megoldani. Más szóval: ha világosabban körülhatároljuk, kijelöljük az igazgatás társadalmi helyét.

A közigazgatás megfelelő működési kereteinek betartását többféle módon segíthetjük. A politikai rendszer egyéb intézményei – egyebek között az érdekképviseleti, választott szervek – szerepének növelésével elérhető, hogy bizonyos kérdések megoldása ne terelődjön közigazgatási útra. A társadalmi szervezetek és az állampolgárok tevékenységét a politikai és gazdasági ráhatás eszközeivel sok esetben érdemibb módon alakíthatjuk, mint igazgatási cselekményekkel. Társadalmunkban az alapvető érdekek kiformálódott egysége erre tág lehetőséget nyújt. A tanácsi önállóság növekedése például fokozta a társadalmi elemek szerepét a településfejlesztéssel, a rendelkezésre álló eszközök elosztásával kapcsolatos kérdések eldöntésében, s itt továbbra is kiaknázatlan tartalékaink vannak. Számos példa bizonyítja, hogy a gyakorlatban nem realizálhatók az olyan törekvések, melyek minden megoldandó kérdést az igazgatás nyelvére akarnak lefordítani. Viszont tény, hogy széles körben berögződött szokássá vált a különböző feladatok vagy hiányosságok láttán az igazgatási szintű fellépés igénye. Ez sok esetben nem felel meg a társadalom valóságos érdekeinek. Ehelyett a képviseleti és társadalmi szervek aktívabb fellépése, választóik, illetve tagságuk orientálása és mozgósítása nagyobb eredményt hoz.

Ezzel kapcsolatban szükségszerűen felvetődik az állami és a társadalmi szervek, különösen a párt és az állam viszonyának a kérdése. Nyilvánvaló, hogy ennek a viszonynak a milyensége sokféleképpen kihat az igazgatási tevékenység tartalmára, terjedelmére és formáira. Pártunk

álláspontja e tekintetben ismert: arra törekszünk, hogy a politikai rendszer minden intézménye önállóan, felelősen és rendeltetésszerűen működjék. A párt és a társadalmi szervek önálló állásfoglalása, tagjaik orientálása, mozgósítása közéletünk sok kérdésének megoldását segítheti – mozgalmi eszközökkel. A mozgalmi eszközök alkalmazására a jövőben nagyobb gondot kell fordítani, mert ez olykor és helyenként háttérbe szorul.

Ugyanakkor változatlanul ügyelni kell arra, hogy a különböző jellegű tevékenységek ne fonódjanak össze, hogy például a párt szervei ne vállaljanak át állami feladatokat. Pártunk ezzel kapcsolatos álláspontja hosszabb ideje világos, egyértelmű. Már a IX. kongresszus is leszögezte: „Időszerű változtatni azon a gyakorlaton, hogy azonos gazdasági és kulturális kérdésekkel párhuzamosan és lényegében azonos módon foglalkozzanak a párt- és az állami, szakigazgatási szervek. A feladatok helyes megosztása erősíti a párt irányító tevékenységét, növeli az államhatalmi és államigazgatási szervek önállóságát és felelősségét."

Az elmúlt évek gyakorlata e tekintetben is fontos tanulságokkal szolgál. A bonyolultabbá váló helyzetben erősödött a közvetlen segíteni akarás és többször vált szükségessé is, hogy a párt vezető szervei foglalkozzanak a gazdasági helyzet fontos területeivel, problémáival. Mivel az átfogó jellegű gazdasági döntéseknek igen nagy a politikai hatásuk, a továbbiakban is szükség van ilyen esetben a párt vezető szerveinek politikai állásfoglalására. Az elmúlt években azonban némileg eltolódtak a helyesnek tekinthető arányok, a jelek szerint nemkívánatos irányba. A párthatározatok nagy része igazgatási lépések igényét is felveti; ez bizonyos önkorlátozásra int, a határozatok meghozatalánál ezt figyelembe kell venni. A nehezebbé váló feltételek nem indokolhatják a korábbi, túlzottan részletekbe menő irányítási módszerekhez való visszatérést, a sürgető kívánságokra nemcsak igazgatási úton lehet reagálni.

Az államigazgatási tevékenységnek újabb területekre történő kiterjedése a szocializmusban együtt jár egy ellenkező előjelű folyamattal. Bizonyos állami jellegű feladatok kikerülnek a közigazgatás szférájából, mert megszűnik ennek szükségessége és ehelyett gazdasági és egyéb szabályozási eszközökkel intézhetők el hatékonyan. A központi tevékenységhez viszonyított önállóság fokozása a gazdasági, kulturális, szociális ellátást biztosító egységek munkájában a vállalati önállóság növelése célszerű érvényességi körének kijelöléséhez is hozzájárul. Az említett szervezetek és intézmények alkalmasnak látszanak arra, hogy átvegye-

nek olyan ügyeket, amelyeket korábban az államigazgatás központi szervei intéztek és saját eszközeikkel, sajátos módszereikkel oldják meg azokat.

Ez is az igazgatási tevékenység egyfajta társadalmasításának tekinthető, amely azonban lényegi pontokon tér el a mintegy másfél évtizede kipróbált és akkor be nem vált ún. társadalmasításoktól, amikor is állami feladatokat érdemi változtatás nélkül társadalmi szervek hatáskörébe helyeztünk. Annak idején vagy vissza kellett lépnünk, vagy bele kellett törődnünk abba, hogy ez a dolog lényegét illetően nem jelentett változást. Mivel a feladat továbbra is államigazgatási maradt, jellege nem változott, az történt csupán, hogy más helyen intézték el. Most viszont úgy tűnik, több területen megvan a lehetőség arra, hogy megváltozzék mind a feladat jellege, mind a végrehajtás módszere, és – ami nem utolsó szempont – mindezzel növekedjék az igazgatási munka hatékonysága, s tehermentesüljön az apparátus.

Az igazgatás kereteinek célszerű megvonásához hozzájárulhat a jogi eszközök eredményesebb alkalmazása is. Az elmúlt években arra törekedtünk, hogy a legfontosabb társadalmi folyamatokat törvényekkel szabályozzuk. A törvényi szabályozást előnyben kell részesítenünk az igazgatási szervek útján történő szabályozókkal szemben. Viszont azt is meg kell állapítanunk, hogy társadalmunkban tapasztalható bizonyos jogi túlszabályozottság, s ez az állami beavatkozás eszközeinek túlbecsüléséről tanúskodik. Ebből következett, hogy fontos folyamatok jogi szabályozása inkább az államigazgatási szervek által kiadott végrehajtási rendelkezésekben történt.

Az is említést érdemel, hogy ma túl széles a jogalkotással megbízott szervek és személyek köre. A miniszterek mellett az államtitkárok, a miniszterhelyettesek nagy része is kapott ilyen felhatalmazást, amellyel nem csupán végrehajtási részkérdéseket rendeznek. A tanácsi területen az elmúlt években folytatott egyik vizsgálat szerint hét tanácsi ágazatban a jogszabályok között 20 törvény, 75 törvényerejű rendelet, 299 publikált minisztertanácsi jogszabály és 2216 miniszteri, miniszterhelyettesi jogszabály jelent meg. Az előbbiek mellett igen nagy az irányelvek, elvi állásfoglalások, körlevelek száma, amelyeket gyakran az említett körnél alacsonyabb beosztású minisztériumi vezetők adnak ki. S e körlevelek nem annyira magyaráznak, értelmeznek vagy ajánlanak, mint amennyire szabályoznak. Mindez szükségszerűen megnöveli az igazgatási apparátus munkáját. E nemkívánatos folyamat megállítása, helyes mederbe terelése

jelentősen tehermentesítené a közigazgatást, elzárná a bürokrácia egyik – nem lebecsülendő – forrását.

Nem kis szerepet játszhat az igazgatási tevékenység korlátozásában a polgári jog eszközeinek szélesebb körű alkalmazása is. Az állampolgárok egymással kapcsolatos kölcsönös viszonyát tulajdonjogi kérdésekben, adásvételi aktusokban, a különböző szerződéskapcsolatokban a polgári jogi szabályozással is megoldhatjuk, illetve befolyásolhatjuk, sőt az ügyek jellegét tekintve elsősorban ez volna erre hivatott. A polgári jog eszközeinek alkalmazásával növekszik az állampolgárok cselekvési, döntési önállósága, s végső fokon az össztársadalmi szabályozás hatékonyabb lesz, mint az ugyanilyen célt szolgáló közigazgatási eljárások esetén, amelyek szükségszerűen általánosító jellege az említett területeken akaratlanul is újabb feszültségek forrásává válhat. A polgári szerződések a jogilag megszabott cselekvési határon belül azért lehetnek hathatósabbak, mert meghatározott folyamatokat differenciáltabban szabályozhatnak.

Az igazgatás össztevékenységét és egyben a szükséges keretek közé szorítását is segítheti a demokratikus ellenőrzés erősítése. Ennek egyik leglényegesebb oldala – amit pártunk mindig is hangoztatott –, hogy a közigazgatási szerveknek a társadalom ellenőrzése alatt kell működniük, s ennek hozzá kell járulnia az igazgatási munka bürokratikus vonásainak csökkentéséhez is. A kívülről jövő ellenőrzést a társadalmi és tömegmozgalmak, a képviseleti, a népi ellenőrzési szervek valósítják meg. Ez a kérdésnek a közvélemény előtt ismertebb, gyakrabban tárgyalt oldala.

Viszonylag kevesebbet beszélünk a dolog másik oldaláról – a demokratikus ellenőrzés lehetőségeiről és módjairól magán a közigazgatáson belül. Ez összefügg a központi igazgatási szervek közötti együttműködés, a kapcsolatrendszer kérdésével. Az ún. funkcionális és ágazati minisztériumok, főhatóságok szerteágazó, de egyben bonyolult mechanizmussal egyeztetik az írásos előterjesztéseket, s ez növeli a döntések időigényét. Úgy tűnik, az egyeztetés túl széles felületre terjed ki és sok formális elemet is hordoz. Jelen vannak benne indokolatlan érdektörekvések és hatásköri ambíciók. Ezek végeredményben a nyilvánosság előtt úgy jelennek meg, mint a közigazgatás bürokratizmusának bizonyítékai. Az államigazgatási intézmények különböző szintjein elhelyezkedő demokratikus szerveknek erre is gondolniuk kell, hogy eredményesebben küzdhessenek e jelenségek ellen, s útját állják a felesleges ügyintézésnek. Az igazgatásban szükségszerűen létező hierarchia, az alá- és fölérendeltség nem mindig párosul a döntések vagy módszerek kiválasztásánál demokratikus, kolle-

giális viszonyokkal. Pedig ezek a munkát is javíthatják, a bürokráciát is csökkenthetik, s mindezzel a hasznos, szükséges igazgatás társadalmi pozícióit is erősíthetik.

III

A közigazgatás eredményes működésének alapvető feltétele a képviseletek és az igazgatási szervek, apparátusok helyes viszonya. Ez talán a legismertebb, a leggyakrabban tárgyalt része e témakörnek. Az ezzel kapcsolatos viták szinte végigkísérik a szocialista fejlődés egész időszakát. Az alapképlet olyannyira világosnak tűnik, hogy szinte magyarázatra szorul, miért kell mégis foglalkozni e kérdéssel. A képviseletek fő feladata a nép érdekeit kifejező törvények, határozatok meghozatala, melyeket a közigazgatási apparátus állami eszközökkel érvényesít. A képviselet a meghatározó, a döntést hozó – az apparátus az előkészítő és a végrehajtó.

Az a tény, hogy a közigazgatási tevékenységnek objektíve – akaratunktól függetlenül – hatalmi jellegű elemei is vannak, már rávilágít a kérdés bonyolultságára. A képviselet meghatározó volta többek között abban is kifejezésre jut, hogy közvetlenül vagy közvetve maga hozza létre igazgatási szerveit, apparátusait, amelyeknek fő feladata a testületi döntések előkészítése és végrehajtása. Az elmúlt évek vizsgálódásai kellőképpen rávilágítottak arra, hogy a döntés-előkészítés közelebbről nézve nemcsak előkészítés, hanem jóval több annál. Éppen a döntés-előkészítés menetében jelentkeznek a szakmai és terepismeret előnyei, ami a dolog lényegét tekintve, javaslatok készítése során sokszor kész helyzeteket teremt. Többnyire olyan előterjesztések születnek, amelyek gyakorlatilag már majdnem döntések és a valóságban minimális változtatásokkal döntésekké is válnak. Az is közrejátszik ebben, hogy az apparátusok által előkészített, átfogóbb jellegű előterjesztések konzisztensek, a testületi vitákban már csak részletekben változtathatók, más koncepcióval gyakorlatilag nem helyettesíthetők. Ez az apparátusnak nem hibájaként vagy illetéktelen tevékenységeként fogható fel, az apparátus szakértelme, terepismerete, a kérdések koncepcionális megközelítési módja voltaképpen érdem. A kialakult helyzet mégis megváltoztatja a képviselet és az apparátus pozícióját. Lényeges és távolról sem könnyen megoldható ellentmondása ez helyzetünknek.

Ennek az ellentmondásnak a feloldásához mindenekelőtt a testületek

munkáját kell fejleszteni, javítani. Mint ismeretes, a testületi munkában kiemelkedően fontos az érdekegyeztetés. Társadalmunkban az alapvető érdekek azonossága mellett jelen vannak, újratermelődnek, szinte minden fontosabb kérdésben megjelennek egymástól eltérő érdekek, amelyek osztályok, rétegek, szakmák, ágazatok, területek különböző, önmagukban indokolt törekvéseit, szándékait tükrözik. A képviseletek munkájának eredményessége nagymértékben attól függ, mennyire tudják felszínre hozni ezeket az eltérő érdekeket, megteremteni az érdekütközések intézményesebb formáit, s biztosítani – a társadalmi érdek elsődlegessége mellett – integrálódásukat. Az érdekek mérlegelése, figyelembevétele a képviseleteknek magasabb szintű rálátást tesz lehetővé az eléjük kerülő kérdések megítélésében, ami potenciális előny, de ennek kiaknázása, érvényesítésének mechanizmusa még nem épült ki eléggé, javításra szorul.

Az egyik nehézség abban van, hogy valóságos érdekegyeztetés elsősorban a koncepció megfogalmazásánál, a döntést előkészítő folyamatban lehetséges; a határozathozatal szakaszában erre nincs meg a kellő intézményes mód. Ezért újra és újra át kell gondolni, hogyan lehet az apparátusi előterjesztésekben – konzisztens jellegüket nem érintve – megőrizni a fontosabb érdekekhez kötődő eltérő véleményeket, hogy maga a döntéshozatal helyes kompromisszum, elvi kompromisszum eredménye legyen. Ha nem így történik, a korábban is létező érdekek tovább élnek, a kompromisszumban sok lesz a rögtönzés, inkonzisztencia keletkezik, megnehezül a végrehajtás, elsikkad a felelősség. Ez az egyik, nem lebecsülhető oka a határozatok ma sokszor ostorozott, nem eléggé következetes végrehajtásának.

Gyakrabban és rendszeresebben kellene bevonni a képviseletek, testületek tagjait a döntés-előkészítő munkába, a meglevő s ezzel foglalkozó bizottságokba, ahol aktívan figyelemmel kísérhetnék a folyamatot a koncepció felvetésétől a végrehajtásig. A szakapparátus és a testületek közötti munkakapcsolatok erősítésében a bizottságok töltik be a legaktívabb szerepet. Ezeket időközönként azzal is meg kellene bízni, hogy tekintsék át a legjelentősebb határozatok végrehajtását. E munka felszínre hozhatná a végrehajtás kedvező és kedvezőtlen jelenségeit, s ezeket a döntést hozó szervnek is figyelmébe lehetne ajánlani. A bizottságoknak az eddiginél bátrabban kellene javaslatot tenniük az információt összeállító, javaslatot előkészítő, azt végrehajtó tisztségviselők jutalmazására, illetve elmarasztalására. Különösen súlyos vétségnek kellene tekinteni azokat az eseteket, amikor a javaslat tudatos dezinformációt tartalmaz.

A bevonás e módszerének nem formális kiterjesztése fokozná a testület ellenőrző szerepét, a munka nyilvánosságát, demokratizmusát, arra kényszerítené az apparátust, hogy körültekintőbben, nagyobb felelősséggel végezze dolgát.

A testületi munka javítása végett igényelni kellene, hogy a beterjesztett javaslatokban az elérendő célok mellett a döntés indokai, ismételt döntések esetén a korábbi határozatok végrehajtásának, illetve végre nem hajtásának tapasztalatai is szerepeljenek. A testületek eredményesebben dolgozhatnának, ha az előterjesztések megfelelő figyelmet fordítanának a szakmai és társadalompolitikai összefüggésekre. Mivel ugyancsak hosszabb ideje napirenden levő és vitatott kérdés a szakmai és a laikus elem szerepe a döntésekben, nem árt hangsúlyozni, hogy a testület össztudás szempontjából nincs laikus pozícióban, társadalompolitikai kérdések megítélésében pedig tagjainak többsége szakembernek tekinthető. A tapasztalat azt mutatja, hogy a testületek lehetőségeit még nem aknáztuk ki eléggé.

A képviseletek, testületek szerepének erősítése mellett nagyobb figyelmet kell fordítani az apparátusi munka feltételeire, viszonyaira. Az apparátusok szerepének megítélésével kapcsolatos viták társadalmunkban nem zárultak le. A közvélemény hajlamos az apparátus hiányosságait, a bürokráciát a tisztségviselők magatartására visszavezetni. Nem lehet kétséges, hogy – nem is elszórtan – vannak az államigazgatásnak is olyan dolgozói, akik nem szolgálatnak, hanem szívességnek vagy éppen hatalmi pozíciónak tekintik beosztásukat, „aktatologatással" kárt okoznak az ügynek is, az állampolgárnak is. Világos, hogy ez ellen mindenütt kellő eréllyel kell fellépni. A fő figyelmet azonban a bürokráciát kiváltó okokra kell összpontosítani. Az egyik ilyen – más összefüggésben már említett – jelenség, hogy a társadalom problémáit akkor is jogszabállyal kívánják rendezni, amikor annak megoldására a jog önmagában alkalmatlan. Ez közvetlenül kihat az apparátus munkájára, növeli annak nehézségeit.

Így például figyelmet érdemel, hogy a jogszabályok nem mindig konzisztensek; nemcsak erősíthetik, hanem le is ronthatják egymás hatását. Ennek tipikus példája, amikor az állam közhatalmi funkciójában olyan követelményeket fogalmaz meg, amelyeket az állam mint tulajdonos – anyagi eszközök hiányában – nem tud teljesíteni. Az ellentmondás következménye: céltalan, időt rabló ügyintézés. A bürokrácia forrása lehet az is, ha a magasabb szintű államigazgatási szervek az alsóbbaknak hatásköröket és ezekkel együtt járó feladatokat adnak át anélkül, hogy biztó-

sítanák a döntéshez szükséges információt és a végrehajtáshoz szükséges anyagi, személyi feltételeket. A bürokrácia elleni harc ilyen esetekben azért különösen nehéz, mert a kiváltó ok a jogalkotásban keletkezik, viszont a joggyakorlásban csapódik le. A túlszabályozás, illetve a joghézagok óvatosságra, időhúzásra késztetik az ügyintézőt, tehát növelik az ügyek számát, a bürokráciát.

Végül említsük meg azokat a nem elszórt eseteket, amikor az alsó szintű igazgatási szervek kivihetetlen utasításokat kapnak és lépéskényszerbe kerülnek. Az építkezési tevékenységet, annak műszaki mutatóit például olyan mélységig szabályozták közigazgatási eszközökkel, hogy ennek betartására és ellenőrzésére a jelenlegi apparátus többszörösére lenne szükség.* Mivel az apparátusoknak ilyen esetekben is tenniük kell valamit, álmozgásba kezdenek, és ilyenkor indul meg egy „kényszerpackázásnak" is nevezhető folyamat. Egy jellemző példa: államigazgatási eszközökkel próbálták megoldani az igényjogosultságot meghaladó többletlakások eladását. Az egyik megyében több évi munka után a nyilvántartásba vett mintegy 850 többletlakásból mindössze hármat sikerült kényszerértékesítéssel eladni. Az igazgatási szervek általvékenységének hullámai más intézményeket és állampolgárokat is érintenek, sőt megmozgatnak, miközben eleve látható a munka céltalansága.

Torz és leegyszerűsített tehát az olyan beállítás, hogy a demokráciát a tömegek, a bürokráciát pedig az igazgatási dolgozók képviselik. Sajátos ellentmondásként a bürokráciának gyakran ők is szenvedő alanyai. Nem az igazgatás tehet arról, ha olyasmivel bízzák meg, amire nem hivatott. A társadalmi kontrollnak, a demokratikus részvételnek a közügyek intézésében ezekre a körülményekre is ki kell terjednie, hogy „mindkét oldalról" nézve racionálisabb, egyszerűbb, demokratikusabb legyen az ügyintézés, hogy ne az igazgatás ellen, hanem az igazgatással együtt növeljük munkájának hatékonyságát.

IV

Jelenleg a legfontosabb kérdés a munka hatékonyságának a fokozása a közigazgatás minden szintjén és területén. A közigazgatásnak megnövekedett feladatait azonos vagy csökkenő létszámmal kell ellátnia,

* Ezt a szabályozást azóta egyszerűsítették.

tehát emelni kell az igazgatási munka „termelékenységét". Ez racionálisabb, egyszerűbb és gyorsabb ügyintézést, nem több ügyiratot és papírt, hanem nagyobb munkaintenzitást követel. Ennek vannak technikai feltételei (irodagépesítés, a nyilvántartások vezetésének automatizálása stb.), de ennél fontosabb, hogy a közigazgatási eljárások egyszerűsödjenek. Megvizsgálandó, hogy valóban szükség van-e az igazgatási folyamatok mai bonyolult láncolatára, nincs-e sok, ma már felesleges, „túlbiztosításnak" minősülő igazgatási munka. Könnyíteni kell az állampolgárok ügyintézési, bizonyítási terhein és erősíteni az állami, állampolgári fegyelmet.

Annak hangsúlyozása mellett, hogy a közigazgatás össztevékenysége nagymértékben hozzájárul építőmunkánk sikereihez, arra is rá kell mutatni, hogy sok része némileg túlméretezett, valószínűleg indokolatlanul mélyen tagolt. Az előttünk álló időszakban a társadalomirányítás eszköztárának bővítésére, arányosabbá tételére kell törekedni. Ha a jelenleg nemkívánatosnak tekintett jelenségek okait akarjuk kutatni, a különböző szintek problémáit önmagukban is szemügyre kell vennünk.

A gazdaságirányítás továbbfejlesztése során az állami tevékenységgel szemben támasztott fő követelmény – s ez nemcsak a gazdaságra vonatkozik – az volt, hogy a központi irányítás nagyobb hatásfokkal tartsa kézben a társadalom szempontjából legfontosabb folyamatokat, és ennek érdekében az alsóbb szintű szervek önállóságának fokozásával szabaduljon meg a részügyek sokaságának napi intézésétől. E tekintetben számottevő eredményt értünk el. A legutóbbi esztendők alatt azonban lényegesen megnövekedett a központi igazgatási szervek közvetlen beavatkozása az alsóbb szintű gazdasági és más egységek tevékenységébe. Igaz, hogy a nehezebbé vált, főleg nemzetközi gazdasági feltételek több területen direktebb eszközök igénybevételét is kívánták, de az elmúlt években ez az indokoltnál jóval nagyobb méretűvé és eléggé általánossá vált. A napi értelemben vett operatív beavatkozás kiterjedése óhatatlanul és akaratlanul csökkentette az alsóbb szintű egységek önállóságát, felelősségét, és eközben – vagy éppen ezért – nem sikerült hatékonyan kézben tartani a fejlődés szempontjából főbb folyamatokat.

Ez mindenekelőtt a döntési jogok telepítésében mutatkozott meg. Ezek természetét vizsgálva megállapítható, hogy a döntések igen gyakran nem ott születnek, ahol ez indokolt lenne. Döntési jogosítványok pontos meghatározására mindenkor érvényes szabályokat természetesen nem lehet megállapítani. De a gyakorlatban érvényesíteni kell azt az elvet,

hogy a döntéseket ott hozzák meg, ahol az előkészítésükhöz szükséges szakismeret és a végrehajtás feltételei megvannak. Ennek az elvnek következetes szem előtt tartása egyaránt szolgálja a hatékonyság emelkedését és a közigazgatás terheinek csökkentését.

Növelni kell a központi igazgatási szervek, nem utolsósorban a minisztertanács felelősségét és önállóságát. A minisztertanács a mi körülményeink között nemcsak az államigazgatás központi szerve, hanem a legfelső néphatalmi szerv megbízásából össznépi-tulajdonosi funkciókat is ellát, felel a társadalmi folyamatok alakulásáért. A szerteágazó államigazgatási munka koordinálása még nincs kielégítően megoldva, ugyanakkor nagyon a valóságra épül az erre irányuló igény. Ezt tükrözi furcsa módon a különböző konkrét feladatok koordinálására hivatott kormánybizottságok léte. Alapításuk indoka mindig az, hogy egy-egy fontos feladat megoldásában az érdekelt szervek munkája nincs eléggé összehangolva. Néhány évvel ezelőtt elhatároztuk számuk csökkentését, azóta mégis szaporodtak. E bizottságok átmenetileg és adott kérdésben segíthetik az ügyek megoldását, de hosszabb távon szaporítják a működő szervezetek számát, az ügyintézés mennyiségét. Világos, hogy nem minden koordinációt igénylő kérdés igényel bizottságot. A központi koordinációban növelni kell a nem állandó bizottságok szerepét és javítani a miniszterek hatáskörében végzett összehangoló munkát. A minisztertanács hatáskörének bővítése révén maga is többet vállalhat a koordinációs feladatokból. Ezáltal egyebek mellett csökkenthetők az igen nagy arányokat öltő párhuzamosságok, amikor például párt- és állami szervek többször tárgyalják meg ugyanazt a kérdést, sőt előterjesztést, anélkül, hogy erre valóban mindig szükség volna.

Fontos metszete a társadalomirányításnak a központi-funkcionális és a központi-ágazati intézmények közötti együttműködés. Nálunk kialakult az államigazgatás funkcionális és ágazati rendszere, az ennek megfelelő minisztériumokkal és főhatóságokkal. Kiépült az ehhez igazodó döntési rendszer, amely egészében eredményesen funkcionál. Mégis átgondolásra érdemes a továbblépés iránya. A jelenlegi helyzetben a funkcionális minisztériumok, főhatóságok az össztársadalmi érdek képviselőjeként jelennek meg, szemben az ágazati főhatóságokkal, melyek ebben a felfogásban az ágazatok érdekeit jelenítik meg. Viszont mindkettő a központi akarat megtestesítőjeként lép fel a közép- és alsó szintű szervekkel, egységekkel szemben. Amikor tehát központi és vállalati, központi és helyi irányításról és igazgatásról beszélünk, abból a ki nem

mondott feltételezésből indulunk ki, hogy a központi igazgatás egy egységet jelent. Mint látjuk, ez nem így van.

Javítani kell a különböző központi igazgatási szervek egymás közötti kapcsolatait ahhoz, hogy egyértelműbbé váljék szerepük a főbb folyamatok irányításában, és megszüntessük vagy legalábbis jelentősen csökkentsük az egymásnak ellentmondó, egymás szándékait keresztező lépéseket. Ez is fontos feltétele annak, hogy a határozatok végrehajtása következetesebb legyen.

A központi funkcionális szervek szerepe nélkülözhetetlen, de úgy tűnik, jelenleg túl széles körben és mélységben avatkoznak be a társadalmi-gazdasági folyamatokba. Meglevő szervezetrendszerünkben nem határozható meg elég pontosan, hogy mi az „ágazati", mert az ágazatoknak nevezett egységek túl szélesek, heterogének, egymástól nagymértékben elütő érdekeket és lehetőségeket integrálnak magukba. Növeli a kérdés súlyát, hogy ma a társadalmi és tudományos-technikai fejlődés eredményeként egyre több olyan feladattal kell megbirkóznunk, amelyek szétfeszítik a jelenlegi ágazatok kereteit (atomenergia, elektronika, környezetvédelem és sok más). Egy-egy ágazat fejlesztésénél mind több ágazaton kívüli szempontot is figyelembe kell venni, mert azok olykor nagyobb mértékben szabják meg a lehetőségeket, mint az ágazaton belüliek. Ebből következik, hogy komplexebb megközelítésre, ágazatközi szemléletre és ágazatok közötti megoldások keresésére kell törekednünk. Vannak ebbe az irányba mutató kezdeményezések (például az építőiparban és másutt). Valószínűleg ezt a szemléletet kell az eddiginél következetesebben érvényesítenünk.

A közigazgatás néhány fontosnak ítélt kérdését tárgyaltuk. Tudatosan nem foglalkoztunk részletezően a közigazgatás és a gazdaság viszonyával, tehát a központi gazdaságirányítási szervek és a vállalatok, a vállalatok egymás közötti és a tanácsokhoz fűződő kapcsolataival. Ennek mélyrehatóbb tárgyalása külön tanulmányt igényelne. Ugyanakkor úgy véljük, hogy az itt vázolt fő következtetések értelemszerűen vonatkoztathatók a közigazgatás és a gazdaság kapcsolatára is. Nyilvánvaló, hogy az igazgatás funkcióinak módosulása jelentős mértékben függ a gazdaságirányítás eszközrendszerének fejlődésétől és hat is arra. A gazdaságirányítás és a köz- vagy államigazgatás helyzete között szükségszerű bizonyos összhang. Az igazgatás és a gazdaság nemcsak a termelés

irányításának miként jénél érintkezik egymással, hanem az elosztás rendszerénél is: centralizáltságának mértéke elválaszthatatlan az államigazgatás ilyen irányú funkcióitól. Ha például következetesebben akarunk a munkateljesítmények szerinti bérezés irányába előrelépni, ez valószínűleg az ezzel kapcsolatos központi szabályozás mértékének, módjának változtatását, a vállalatok cselekvési terének szélesítését igényli, mivel a rendkívül eltérő egyéni teljesítményeket központi szabályozással aligha lehet jól körülhatárolni. Azt is figyelembe véve, hogy a fontosabb gazdasági döntések az igazgatás szférájában születnek, úgy véljük: a közigazgatás munkájáról mondottak szorosan és lényegi pontokon kapcsolódnak gazdasági feladataink megoldásához, nem kis mértékben segíthetik azt.

Az elmondottakból kiviláglik: a közigazgatás – eredményes tevékenysége mellett – az indokoltnál nagyobb mértékben szélesítette tevékenységét, ezért szükség lehet új szervezeti megoldások, a létszám-megtakarítás lehetőségeinek keresésére. Egyiknek sem vitatható az indokoltsága, mégis úgy véljük: ha nem a funkciók oldaláról közelítjük meg a kérdést, ha nem szüntetünk meg, nem vonunk össze vagy nem módosítunk felesleges igazgatási feladatköröket, a szervezeti és létszámmegoldások nem bizonyulnak tartósnak, előbb-utóbb visszaáll a régi helyzet. A bürokrácia csökkentése nem képzelhető el a bürokrata magatartás, a lelketlen ügyintézés visszaszorítása nélkül, de igazi megoldást a bürokráciát szülő objektív körülmények megváltoztatása, a munka ésszerűsítése jelenthet. Közigazgatásunkat demokratikusabbá kell tenni, a munka stílusát, formáját tekintve is, tevékenységébe több beleszólást biztosítva a dolgozóknak; de a lényeg itt is az igazgatási munka egyszerűsítése, hatékonyságának növelése, mert a közigazgatás ezzel járulhat hozzá a leginkább a szocialista demokrácia erősítéséhez.

Társadalmunk szervezett társadalom. Szüksége van az igazgatásra, mely sokféleképpen segíti haladásunkat. Az a feladat áll előttünk, hogy egyszerre tegyük érdemibbé munkáját, tisztázzuk jobban helyét, szerepét társadalmunkban és növeljük állampolgáraink részvételének lehetőségét a közéletben.

A POLITIKAI RENDSZER KÉRDÉSEI

Az elmúlt években az elmélet és a gyakorlat megkülönböztetett figyelmet fordított a politikai rendszer kérdéseire. Ami az elméleti munkát illeti, vizsgálódások folytak a szocializmus politikai rendszere és a demokrácia összefüggéseiről, a párt szerepéről a politikai rendszerben, a szocialista demokrácia történelmi előzményeiről hazánkban, az államigazgatás demokratizmusáról, a képviseleti rendszer fejlődési irányairól, a munkahelyi demokráciáról. Az alábbiakban ezek közül emelünk ki néhány különösen fontosnak tartott kérdést.

I

Az eddigi elemzések lényeges megállapítása, hogy a szocialista demokrácia mind mélyebben áthatja társadalmi életünket. Az elmúlt időszakban érzékelhetően szélesedett és intenzívebbé vált az állampolgárok részvétele a nagy horderejű döntések előkészítésében, megvitatásában, a problémák felvetésében és megoldásában. A párt ezt az aktivitást azzal is serkentette, hogy vezető szerepét egyre következetesebben a fő irányok helyes megjelölésére, a kérdések politikai kezelésére vonatkoztatta, s a gyakorlati munkában nagyobb önállóságot igyekezett biztosítani az állami, a gazdasági, valamint a társadalmi szervek számára. A központi bizottság saját munkáját is elemezte, s az eddig is követett helyes módszerek erősítése mellett újabb biztosítékokat épített be tevékenységébe: kötelezte a pártapparátust a vezető szervek alaposabb informálására, az előterjesztések jellegének olyan irányú módosítására, hogy az általános megállapítások csökkentésével párhuzamosan az érdemi mondanivaló, az eltérő felfogások, a vitatott nézetek markánsabban fogalmazódjanak meg. A központi bizottság fellépett a pártélet formális vonásai, a tartalmatlan önmozgás és a bürokrácia ellen.

Növekedett a társadalmi-érdekképviseleti szervek önállósága. A már kialakult tevékenységi formákban kedvező változások történtek, s ered-

ményesen működő új fórumok jöttek létre. A szakszervezetek, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa és a KISZ az ár, bér, munkavédelem, lakás, oktatás, pályakezdés kérdéseiben az eddiginél határozottabban képviselték tagságuk nézeteit és érdekeit.

Új elem a közéletben a nyilvánosság erősödése is. A sajtóban, a rádióban, a televízióban és a folyóiratokban felélénkültek a viták; a különböző nézetek őszintébben ütköztek ezeken a fórumokon, nagyobb lett az állampolgári aktivitás.

A vizsgálódások egyik fontos megállapítása, hogy a fejlődés összességében örvendetes, egészséges irányba halad, de a pozitívumok ellenére sem tart lépést a megnövekedett követelményekkel. Ezért törekednünk kell a jelenlegi feltételekhez jobban igazodó, a demokratikus lehetőségeket még inkább kiszélesítő eljárási módok, módszerek és formák gyorsabb ütemű fejlesztésére. A szocialista demokrácia meglevő intézményeiben még számottevő belső tartalékok rejlenek, amelyek feltárása, hasznosítása a nehezebbé váló gazdasági helyzetben különösen indokolt.

Az elmúlt időszak eredményei és törekvései jelzik a tennivalókat is. Politikai rendszerünk egészséges működése szükségszerűen magában foglalja a folyamatos megújulást. A legfontosabb társadalmi és gazdasági kérdések mindenkor a politikai szférában dőlnek el, ezért a politikai rendszer működésének javítása egyben döntő előfeltétele a társadalmi hatékonyság növelésének is. A gazdasági döntések realitását és végrehajthatóságát nagymértékben az határozza meg, hogy ezeket az összefüggéseket kellően figyelembe veszik-e. A szocialista társadalomban különösen nagy – és egyben sajátos is – a gazdasági döntések társadalmi hatása; itt nem képzelhetők el olyan „megoldások", mint a tömeges munkanélküliség, vagy olyan lépések, amelyek a dolgozók szélesebb köre számára a korábbinál lényegesen kedvezőtlenebb helyzetet teremtenének. A szocialista társadalomnak ez lényegi vonása; ebben rejlik, így értelmezhető a politika elsődlegessége.

II

A politikai rendszerünkben a párt központi helyet foglal el. Társadalmunk elismeri, pártunk gyakorolja vezető szerepét. A párt a szocialista demokrácia kibontakozásának legfontosabb tényezője. Közvetlenül befolyásolja a társadalomirányítás demokratizálását, azzal, hogy meg-

szabja a fejlesztésére vonatkozó politikai irányokat, valamint azzal is, hogy elősegíti az ehhez szükséges feltételek kialakulását. A párt életének belső demokratizmusa meghatározza a társadalom más intézményeinek működését is: a pártdemokrácia erősítése a szocialista demokrácia fejlesztésének élesztője.

Az elmúlt évek eredményei ellenére is alapvető fontosságú kérdés a vezető szerep egyértelműbb értelmezése. Mindenekelőtt annak világosabbá tétele (és következetesebb gyakorlati megvalósítása), hogy a vezető szerep döntően az eltérő érdekek egyeztetésének, integrálásának, rangsorolásának alapján a lehetséges cselekvési alternatívák közül a társadalmi szempontból legoptimálisabb megoldások kiválasztására, a fejlődés főbb irányainak megfogalmazására, a célok megértetésére, a megvalósítás ösztönzésére és a folyamatok összességének politikai ellenőrzésére vonatkozik. Ez nem jelenthet napi, heti vagy havi értelemben vett közvetlen operatív ténykedést a társadalmi élet – párton kívül eső – területein. Egyfelől azért, mert a párt nem kívánatos, indokolatlan méretű operativitása csökkenti, szűk keretek közé szorítja más szervezetek önállóságát, kezdeményezési lehetőségeit. Erre az összefüggésre az elmúlt években többször utaltunk. Másfelől, és erről ritkábban szóltunk, az effajta operativitás elveszi az időt és az energiát a vezető szerep szempontjából meghatározó jelentőségű elvi-orientáló tevékenységtől, ami pedig a párt munkájának lényege.

Az elmúlt évek örvendetes eredménye a társadalmi közélet megélénkülése, a viták felpezsdülése, a sokszínű és gyakran egymásnak ellentmondó nézetek megjelenése. Pártunk őszintén kívánta, akarta és ösztönözte is ezt mint politikájának természetes velejáróját, mivel nemcsak elméletileg ismeri el, hanem a gyakorlatban is számol a társadalmunkban megjelenő különböző nézetekkel, érdekekkel. Felszínre kerülésük azonban nem öncélú, nem önmagáért való folyamat. Voltaképpen az a rendeltetése, hogy eredményeként a társadalom többségének érdekeit jól tükröző döntések szülessenek. És itt ragadható meg a párt vezető szerepének lényege: helyesen és időben felismerni a társadalom előtt álló fő feladatokat, ösztönözni azok megoldását, támogatni az útkeresést, igényelni a szakemberek, a társadalmi és szaktestületek véleményét, gondolatait és önálló kezdeményezését. S e folyamat közben állandóan arra is törekedni, hogy mindez újból és újból összegeződjék, a lényegre koncentrálódjék. Ez a sokféle megközelítés, vélemény állandó tanulmányozását, rendszerezését igényli. A párt csak ennek alapján képes az előrehaladást leg-

inkább szolgáló álláspont kidolgozására, amellyel a leghatékonyabban orientálhatja a társadalmi folyamatokat, cselekvéseket.

A pártnak alapvető feladata, hogy a különböző vitákat, véleményeket újból és újból szintetizálva, a politikai célokkal, a megvalósítás lehetőségeivel egybevesse. Egyoldalú megközelítés lenne azt hinni, hogy a politikai rendszer már azáltal is hatékonyan működik, ha minden intézmény markánsan sajátos érdekeket képvisel, ha „mindenki mondja a magáét". Szükséges, de nem elegendő az eltérő érdekek megfogalmazása. A vélemények tanulmányozása során a párt természetesen nem mechanikus „összeadási" feladatra vállalkozik. Szintetizáló funkciójának ellátása közben aktív politikai hatást is gyakorol az érdekekre, nézetekre az egyeztetési folyamatban. Távlati céljait szem előtt tartva preferál vagy diszpreferál az érdekek között, és politikai munkájával igyekszik megértetni szándékainak belső összefüggéseit, lényegét. Csak ezáltal képes a cselekvést helyes irányba orientálni, ez teszi képessé arra, hogy folyamatosan ösztönözzön a szükségszerűen felvetődő új vagy a még nem eléggé kidolgozott, megértett kérdések vizsgálatára, vitájára.

Röviden és kissé leegyszerűsítve úgy is fogalmazhatnánk, hogy az elmúlt években nagyobb eredményeket értünk el a viták ösztönzésében, támogatásában, mint ezek orientálásában, tanulságainak következetes rendszerezésében, összefoglalásában, értékelésében, megfelelő állásfoglalások kialakításában, gyakorlati hasznosításukban. Ezek pedig alapvető mozzanatai a politikai rendszer működésének. Enélkül mindig újból fenyeget az a veszély, hogy a viták perifériikussá, parttalanná válnak.

Kialakult és fejlődött e folyamat párton belüli mechanizmusa: a vezető szervek mellett – kezdve a központi bizottságtól – szakmai munkaközösségek működnek, amelyek rendszeresen megvitatnak és véleményeznek előterjesztéseket, állásfoglalásokat. Hogy csak két példát említsünk a közelmúltból: a központi bizottság mellett működő közgazdasági munkaközösség többször folytatott értékes vitát az árrendszer kérdéseiről, jövőjéről; a központi bizottság mellett működő művelődéspolitikai munkaközösség pedig megvitatta az oktatás fejlesztésére vonatkozó elképzeléseket és érdemben kiegészítette az előterjesztést. A választott szervek számára ez fontos segítség. Vezető párttestületek egy-egy kérdés tanulmányozására rendszeresen létrehoznak ad hoc bizottságokat is (szakértőkből, párt-, állami vezetőkből), amelyek tevékenységüket, javaslataikat írásban összegezik. Mindez kétségkívül az összegezés és

orientálás céljait is szolgálja. De a helyzettel mégsem lehetünk elégedettek, tovább kell lépnünk.

A viták, szakértői vélemények – egyfelől – mennyiségileg is sokkal többet hoznak felszínre, mint amit a jelenlegi döntési rendszerünk jó hatásfokon be tud fogadni. Másfelől az is tény, hogy a munkamódszerek gyengeségei és az apparátusokat gyakran kísértő helytelen rögződések miatt elvesznek, a döntéshozatal során figyelmen kívül maradnak az előmunkálatok során elhangzott fontos és hasznosítható megállapítások. Ez többszörös gond forrása, s kétségkívül egyik oka annak, hogy utólagosan elemezve kiderül: maximális jó szándékot tételezve az érintettekről, túlságosan gyakran születnek nem kellően megalapozott, helytelen döntések. (Folyóirataink erre vonatkozó tanulságos példákkal szolgáltak.) A pártvezetés törekvései többek között ezért nem hozzák meg mindig a várt eredményt. Az érem másik oldalaként ez az oka annak is, hogy egy-egy döntésben érintett rétegek, csoportok, szakértők ilyen esetekben úgy érzik: véleményüket nem vagy nem kellő mértékben vették figyelembe.

A továbblépés feltétele az, hogy helyes elveinket és módszereinket következetesebben érvényesítsük. Pártunk 25 éve teljes egyértelműséggel azt vallja, hogy a döntések meghozatalára a választott szervek hivatottak, az apparátus viszont az előkészítésben, a végrehajtás segítésében és ellenőrzésében tölt be nélkülözhetetlen szerepet. Ez olyan alapvető jelentőségű rendezőelv, amelyet a fejlődés korábbi időszakának súlyos torzulásai érleltek meg. Megvalósulásának elengedhetetlen előfeltétele, hogy a választott szervek a határozathozatal előtt szigorú objektivitással ismerhessenek minden fontosabb érvet, ellenérvet és tényt, amelyek birtokában valóban optimálisan dönthetnek. Ne fordulhasson elő, hogy az apparátus indokolatlan mértékben vagy saját álláspontja által vezérelve megszűri a különböző érdekeket kifejező nézeteket, olykor még az objektív tényeket is. A döntések előkészítésekor ez a veszély – a résztvevők szándékától függetlenül – állandóan jelen van; újratermelődhetnek s ezáltal túlzott szerepet kaphatnak szubjektív, véletlen elemek. Az elmúlt évek elemzései azt mutatják, hogy ez nagyon is valóságos és élő gondunk.

A fenti jelenségek egyik előidézője az apparátus érdektelensége – sőt személyes siker elérése szempontjából ellenérdekeltsége – abban, hogy a „hivatalos" álláspontól eltérő véleményt képviseljen vagy feltüntessen, holott jól meggondolva a dolgot, ezzel nyújthatná a legnagyobb segít-

séget. Az apparátus kulcshelyzetét is figyelembe véve látni kell, hogy ez önmagában nagyobb hiba- és veszélyforrás, mint sok más tényező együttvéve. E helyzeten javítandó, garanciális biztosítékként általánossá és kötelezővé kellene tenni azt a gyakorlatot, amely az apparátust arra kötelezi, hogy súlyának megfelelően, objektíven, elfogulatlanul csatolja minden döntéshez az előterjesztéssel nem megegyező fontosabb ellenérveket. E látszólag formainak tűnő megoldás alapvető feltétele annak, hogy szándékainknak jobban megfelelő elhatározások szülessenek.

Ez a javaslat összefügg a pártdemokrácia és a kádermunka kérdéseivel is. A jelenlegi körülmények között különösen fontos az emberek reális megítélése, a kádermunka egyes tapasztalatainak figyelembevétele. Pártunk komolyan megszívlelte az 1956-ot megelőző időszak súlyos tanulságait. Tudatában volt annak, hogy a személyi kultusz időszakában elég sok volt az apparátusokban az alkalmazkodó, a vezetők jóindulatát kereső és kiérdemelni óhajtó ember, s ez egyik, nem lebecsülendő oka volt az elkövetett hibáknak. Ebből adódott az a rendkívül fontos következtetés – melyet a konszolidációt követő első pártkongresszus is hangsúlyozott –, hogy a megújuló politika szókimondó, az álláspontjukért harcolni, kiállni képes kommunistákat igényel. Ebben a tekintetben tagadhatatlanul nagy és pozitív változásokat értünk el, de látnunk kell gyengéinket is. A mindennapi munka menetében a könnyen vagy mindig egyetértők a vezetők nem kis részének szívesebben látott munkatársai, mint a gondolatokat, javaslatokat vagy éppen bírálatokat is felvetők. S mivel a mi vezetőink sem „különös anyagból" valók, az általános emberi gyengeségek hatását sem hagyhatjuk figyelmen kívül, óhatatlanul újratermelődnek e jelenségek. Ezért ellenük – nem csupán elveinket hangoztatva, morális, etikai elítéléssel – szervezeti intézkedésekkel is, határozottan kell harcolnunk. A pártvezetésnek a kádermunkában is hatékony biztosítékokra van szüksége ahhoz, hogy megóvhassa önmagát megalapozatlan döntések meghozatalától, hibák elkövetésétől.

Az elmúlt évtizedekben a pártmunka szempontjából hullámzó fejlődést figyelhettünk meg. Nagyon eleven, friss és ehhez viszonyítva szürkébb időszakok váltották egymást. Általánosítható tapasztalatként említhető, hogy gyakrabban jutottunk el a problémák felvetéséig, mint az okok feltárásáig, a tanulságok felelős levonásáig. A vezető szerep erősítése érdekében ezért javítani kell a munkastílust, fejleszteni a munkamódszereket, ami bizonyos szemléletváltozást is követel.

A pártban szükségtelenül és indokolatlanul nagy a szervezeti önmoz-

gás, a kötelező vagy annak tartott napirendek formális megtárgyalása a tagság valódi aktivitása nélkül. A munkatervek, általános beszámolók sokszor elveszik az időt a sokkal fontosabb, érdemibb ügyektől. Ez is oka lehet annak, hogy a párt rendezvényein gyakran nem kielégítő az aktivitás, ugyanakkor fontos kérdéseket, olykor még párttagok is, a párt fórumain kívül vitatnak meg. Ez mindenképpen arra figyelmeztet, hogy elébe menjünk a párttagság érdeklődésének, csökkentsük a formalitásokat, az áltevékenységet. El kell érnünk, hogy a párt fórumain a legfontosabb kérdések körül folyjék nyílt, őszinte vita, hogy a párt tagjait érdemibb módon vonjuk be a politika alakításába. A vezető szervek ebben az esetben jobban támaszkodhatnak a tagság véleményére, az ezekben rejlő érdekelemekre. A munkastílus javítása más kérdéseket vet fel a különböző szinteken, mást igényel a vezetéstől, mint az alapszervezettől, de egy tekintetben feltétlenül azonos a követelmény: a párt társadalmi-politikai szervezet, mozgalmi jellegét minden szinten erősíteni kell.

Az egypártrendszer körülményei között a pártot szükségszerűen fenyegetik az elbizakodottság, az önteltség, a szinte korlátlannak tűnő hatalmi lehetőségek veszélyei. Pártunk ezért vallja negyedszázada, hogy ilyen feltételek mellett önmaga „ellenzékének" is kell lennie. Ismernie kell és figyelembe kell vennie mindazokat a véleményeket, lehetséges ellenérveket is, melyeket egy több pártot működtető politikai rendszerben az ellenzéki pártok vetnek fel. Politikai intézményrendszerünk összműködésének biztosítania kell a sokszínű érdekmozgások objektív, arányuknak megfelelő megjelenését, s kellő figyelembevételét a döntések meghozatalánál. A társadalmi szervek hivatottak a különböző csoport- és rétegérdekek markáns megjelenítésére, éppen ezzel járulhatnak hozzá leginkább az össztársadalmi érdek, az azt érvényesíteni hivatott döntések megfogalmazásához. Politikai rendszerünk ily módon szavatolja a különböző, egymástól eltérő érdekek intézményes megjelenítését, ennek szervezeti sokszínűségét. Ez fontos eleme társadalmunk demokratikus közéletiségének. Ahhoz, hogy a párt helyesen töltse be vezető szerepét, szükség van a társadalom egészének, intézményrendszerének olyan aktív szerepére, mely a szocializmust akaró, de konkrét kérdésekben mégis ellenpontot, ellensúlyt, tehát garanciát nyújtó fellépésekben nyilvánul meg.

A szocializmus körülményei között a párt és az állam viszonya alapvető jelentőségű. A párt a politikai rendszer központi tényezője, az állam a közhatalom megvalósításának és végrehajtásának fő eszköze. Fejlő-

désünk korábbi periódusát a párt- és az állami tevékenység nem kívánatos, nem helyes arányú, mértékű és irányú összefonódása jellemezte: a párt deklaráltan is önmagát tartotta illetékesnek minden területen a közvetlen döntések meghozatalára. Ez az összefonódás nemcsak súlyos, tragikus hibák elkövetésében játszott nagy szerepet, hanem el is torzította a politikai intézmények működését, egymáshoz való viszonyát, egy túlcentralizált, nem hatékony, életképtelen politikai rendszer létrejöttének egyik lényeges okozója volt.

Pártunk negyedszázada világosan megfogalmazta a korábbi gyakorlattól merőben eltérő álláspontját, melynek lényege, hogy nem helyes a párt és az állami szervek ilyenfajta összemosódása. A párt, miközben arra törekszik, hogy a politikai rendszer minden intézménye önállóan, rendeltetésének megfelelően működjék, szüntelenül növelni kívánja az állami szervek önállóságát; nem akarja, s nem is tudja átvenni azok közvetlen irányító szerepét. Az elmúlt évtizedek fejlődését tekintve elmondhatjuk, hogy a párt és az állami szervek egymástól eltérő, de egymást kiegészítő tevékenysége, kapcsolata helyes irányban formálódott. A központi állami szervek önállóbban és felelősségteljesebben irányítják a társadalmi folyamatokat, miközben egyre inkább azok lényegére koncentrálják figyelmüket, nagyobb teret adva ezzel a társadalmi és gazdasági alapegységek növekvő önállóságának is.

Az egészében véve pozitív irányú fejlődés nem rejtheti el szemünk elől a tennivalókat. Nem csupán következetlenséggel, szubjektív gyengeségekkel vagy maradisággal magyarázható, hogy ehhez a kérdéshez újból és újból vissza kell térnünk. A nehezebbé vált világgazdasági körülmények és más tényezők hatására vissza-visszatérnek a közvetlen pártirányítás módszerei, jelei. Ezért nem tekinthető alaptalannak az a bírálat, miszerint még mindig túl sok részelem kerül be a párthatározatokba, hogy különösen a központi apparátusok munkája az indokolatlan mértékű operativitás irányába tolódik el. Előfordul az is, hogy központi állami szervek ágazati érdekeiket – megkerülve egyeztetési fórumokat – a párt felső szerveinek támogatásával próbálják érvényesíteni. E jelenségek mögött téves felfogások is rejlenek.

A párt és az állam azonos célt követ, azonos politikát valósít meg, de e folyamaton belül elvileg más helyet foglalnak el. Elvileg is mást jelent a pártnak a társadalomban betöltött politikai-irányító szerepe, mint az állami jellegű intézkedéseket kívánó kormányzás. A párt politikai mozgalomként és erőként alakítja ki, szabja meg a fejlődés irányát,

hozza meg határozatait, politikai eszközökkel küzd ezek valóra válásáért. A kormányzat állami eszközökkel, kötelező erejű határozatokkal, ha kell jogi szankciókkal is érvényt szerez határozatainak. Ezért sem lehet a párt és állam viszonyát a hatáskör oldaláról vizsgálni. Másról, többről van van szó: a megközelítés és a módszerek eltérő jellegéről.

Mint ismeretes, hazánkban sajátos történelmi feltételeink mellett egypártrendszer épült ki. Az egypártrendszer körülményei között a politikai központ szerepét betöltő párt tevékenysége akarva, nem akarva bizonyos mértékig szükségképpen beépül a kormányzás rendszerébe. Bármennyire is törekszik erre a párt, határozatait nemcsak politikai irányvonalként értelmezik. Félreértésből, valamint a felelősség elhárításának céljából olyan hivatkozási alapnak is minősül, amely részleges felmentésnek tűnik az önálló döntés kötelezettsége alól. Bármennyire is elfogadhatatlan számunkra e felfogás – objektíve jelen van. Elsősorban a pártnak kell szembeszállnia szerepének ilyenfajta eltorzításával. Ebből a szempontból számolnunk kell annak következményeivel, hogy a párt és az államvezetés csúcsai összeérnek, valamint azzal a ténnyel, hogy a párt és az állami szervek – szükségszerűen párhuzamosan, de nem szükségszerűen ugyanolyan módon – tárgyalnak meg azonos kérdéseket.

Mindezekkel szembenézve sincs okunk változtatni elvi álláspontunkon, de következetesebbnek kell lennünk hozzá. A pártnak még inkább kell arra törekednie, hogy „önmaga ellenzéke is legyen", azaz, hogy erősítse a konkrét döntési folyamatokban ellenpontot jelentő szervek, intézmények pozícióját, s szélesebb értelemben egész munkája felett a társadalmi kontroll lehetőségét. Következetesebbnek kell lennie abban is, hogy munkájában a politikai-mozgalmi jelleg dominál jon, mert éppen ezáltal óvhatja meg magát a szükségtelen operativitástól; hibák elkövetésétől, és kényszerül rá arra, hogy minden állásfoglalásához – újból és újból – megszerezze a dolgozók egyetértését.

III

Politikánkat, társadalmi életünk egészét átszövik az érdekek. A politikai rendszer fejlesztésének egyik centrális mozzanata az érdekképviselet, -szembesítés, -egyeztetés, -ütköztetés hatékonyabbá tétele. A szocialista társadalomban az emberek között érdekazonosság és egyetértés van az alapkérdések tekintetében, a kizsákmányolás felszámolása és lehetet-

lenné tétele, a tulajdon, a hatalom jellegét illetően, de az érdekazonosság, az egyetértés nem a korábban elképzelt módon teljes körű, mindenre kiterjedő, monolit jellegű. A szocializmusban is léteznek különböző, egymásnak szükségszerűen ellentmondó érdekek. Ezek az egyes emberek eltérő társadalmi helyzetéből, a munkamegosztásban, a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyzetéből, területi vagy más szempontokból adódnak. Ennek a körülménynek az elismerése és figyelembevétele politikánk egyik nagy sikere; munkánk ezáltal lényegesen közelebb került a társadalmi valósághoz. Gondolkodásunkban pedig sikerült visszaszorítani a helyzetünket idillikusnak, probléma- és ellentmondásmentesnek tekintő és kárt okozó illúziókat.

A hatvanas évek közepétől képviselt álláspontunk, miszerint társadalmunkat az érdekek hármas – társadalmi, csoport- és egyéni – tagozódása jellemzi, ebből a szempontból kétségkívül nagy előrelépésnek tekinthető, az érdekek kezelésének helyes irányát mutatta. Az érdekeknek ez a – máig is helytálló – hármas tagozódása viszont ma már nem mond eleget, sematikus és dogmaszerű ismételgetése pedig veszélyeket is rejt magában. Mindenekelőtt látni kell, hogy az érdekek bizonyos, lényeges szempontból történő csoportosítása egyben szükségszerűen a sokkal bonyolultabb, árnyaltabb valóság leegyszerűsítése, s így merev szemlélet szülője is lehet. Nem különálló érdekek ezek, az egyik nem lehet meg a másik nélkül, egymásba fonódnak, együtt léteznek, egymást alakítják, befolyásolják. A társadalmi érdek nem központilag eleve kigondolt, megkonstruált vagy adott, hanem újból és újból az egyéni és csoportérdekek egyeztetéséből, ütköztetéséből fejlődik ki. És létrejötte után sem egyszer s mindenkorra adott; a feltételek módosulásával maga is változik. Adott feltételek között például egy iparág kiemelt fejlesztése, preferálása a társadalom egészének érdeke lehet, más helyzetben nem. Ugyanakkor valószínűsíthető, hogy az adott ágazathoz kötődők egyéni és csoportérdeke tovább él, viszont ekkor már nem egyezik a társadalom egészének érdekeivel. Ha nem folyamatában és változásában tekintünk e tagozódásra, hanem előre elkészített sablonok kitöltésében véljük látni a feladatot, akkor a döntésekben indokolatlanul nagy szerepet kaphatnak a továbbélő csoport- és ágazati érdekek, fejlesztési irányok, és azok – helytelenül – a társadalmi érdek rangjára emelődnek. A mechanikus csoportosítás ezen mit sem segít, nem a fő célt szolgálja; a nagy többség igényeit kielégíteni hivatott döntések meghozatalát.

Az érdekek, főleg a döntési pontokon, álláspontok, nézetek formájá-

ban a politika szférájába tevődnek át. A politikai rendszer oly irányú fejlesztése kívánatos, hogy intézményei egyértelműbben, markánsabban fejezzék ki a különböző érdekeket, mivel ez fontos biztosítéka annak, hogy a társadalom érdek- és véleménytagoltsága a politikai rendszer keretein belül és ne azon kívül jelenjen meg. Itt természetesen lényegében átfogó jellegű érdekekre gondolunk, mert nem képzelhető el olyan helyzet, s nem is látszik annak indokoltsága, hogy minden érdek, nézet becsatolódjék a politikai intézményrendszerbe. A nagyobb horderejű, átfogó jellegű érdekeknek viszont folyamatosan és rendszeresen meg kell jelenniük benne.

Nem elhanyagolható, másodlagos az érdekek megjelenési módja, formája sem. Általános tapasztalatként fogalmazható meg, hogy az eddiginél jobban kell biztosítani intézményesen a társadalomban meglevő, megfogalmazódó vélemények és ellenvélemények nyilvánosságát. Ez sokféle formában elképzelhető: a döntési folyamatban a „hivatalos" állásponttal vitázó ellenszakértők igénybevételével, szakértői tanácsok működtetésével, a választott szervekben egy-egy tag megbízásával, hogy az ellenvélemények „képviselője" legyen, az apparátusi munka rendszeresebb ellenőrzésével. Mindez valamilyen formában létezik, de a belső viták, egyeztetések eredménye nem jut el a közvélemény tudomásáig. Pedig a nagyobb nyilvánosság fontos kontrollszelep is lehet; ez jól látható a tömegkommunikációs eszközök által feltárt ügyek társadalmi visszhangján, kezelésén.

A viták terjedelmének ésszerű határai, keretei vannak. Ha az indokoltnál szélesebb körben folyik az eszmecsere, az észrevételek egy ponton túl feltétlenül semlegesítik egymást és szinte szabad kezet adnak a határozatot fogalmazóknak vagy hozóknak. A jelek szerint nincs eléggé hatékony kontroll-mechanizmusunk, mely ezt lehetetlenné tenné. Nem döntésszociológiai, szervezeti, hanem elvi jellegű probléma tehát a viták méreteinek optimalizálása, tapasztalatainak becsatlakoztatása a döntésekbe. Ennek intézményesnek, rendszeresnek és objektívnek kell lennie, s ez nagy felelősséget ró az érdekeket kifejező politikai intézményeinkre, előtérbe állítja szoros együttműködésüket.

Az elmúlt évek vizsgálódásai tényekkel bizonyítják, hogy rendszerünkben növekszik a társadalmi szervek szerepe. Miközben részesei a hatalom gyakorlásának, segítői a szocialista építőmunkánknak, egyben sajátos érdekek hordozói. Szerepüket éppen abban kell növelni, hogy az általuk képviselt érdekeket önállóbban hozzák felszínre és markánsabban képvi-

seljék. Ez egyaránt fontos a döntések jobb megalapozása és a demokratikus közszellem erősítése végett.

Az érdekproblémáról szólva – és jelentőségét tekintve is – a társadalmi szervek között kiemelt hely illeti meg a szakszervezeteket. A szakszervezeteket, történelmileg nézve, alapvetően a dolgozók érdekeinek védelmére hozták létre. A szocialista építés első időszakában a közvetlen érdekvédelem háttérbe szorult, a szakszervezetek önállósága csorbát szenvedett. Az elmúlt évtizedekben szakítottunk azzal a korábbi időszakból származó felfogással, amely a szakszervezeteket, általában a társadalmi szerveket – körülményeink között hibásan – transzmissziós szíjaknak, tehát a központi intenciók, döntések végrehajtóinak tekintette. Nemcsak tisztáztuk, hogy felelős részesei a politika alakításának, a döntések meghozatalának, hanem ezt gyakorlattá is tettük.

A szakszervezetek – a dolgozók legátfogóbb tömegszervezetei – sokféleképpen kapcsolódnak az építőmunkához. A szocialista célokat szolgálják, de önállóan, sajátos jellegüknek megfelelően tevékenykednek. Ez abból adódik, hogy más a rendeltetésük, mint a pártnak vagy az államnak. Önállóságuk szervezetileg – többek között – abban jut kifejezésre, hogy a párt nem hozhat és nem is hoz semmiféle kötelező határozatot a szakszervezetekre vonatkozóan, ezek csakis az ott dolgozó kommunistákat kötelezik. Más szervek által el nem látható feladataik abban is megmutatkoznak, hogy a társadalmi fejlődés minden fontosabb kérdéséről önálló álláspontot alakítanak ki és azt sokféle formában, a párt és az állami irányító szervek legfelsőbb szintjeitől, minden láncszemnél képviselik a döntéseket előkészítő folyamatokban. Ez az egyik legfontosabb eleme az önállóságnak, mely azonban még nem érvényesül eléggé, s ezért erősítendő.

A szakszervezetek nem szorítkozhatnak arra, hogy a párt- és állami szervek által kidolgozott elképzeléseket, előterjesztéseket, javaslatokat véleményezzék, bírálják, bármennyire is kívánatos és indokolt is ez. Kezdeményezően kell föllépniük, maguknak kell kialakítaniuk a fő társadalmi problémákról javaslataikat. A szakszervezetek önállósága abban is kifejezésre jut, hogy törvényben biztosított jogaik vannak, döntési jogkörökkel rendelkeznek, főleg szociális és kulturális területen, míg más kérdésekben (például a munkakörülményeket érintő döntések meghozatalában) az egyetértésük szükséges, ismét más, meghatározott esetekben (például, ha a dolgozók érdekeit sértő körülményeket észlelnek) a vétójogot gyakorolhatják.

A szakszervezetek mindjobban élnek bővülő hatáskörükkel, jelentős tényezői társadalmi életünknek. Szerepük erősítése több problémát vet fel, mindenekelőtt saját tevékenységük területén. Ahhoz, hogy helyesen alakíthassák ki önálló álláspontjukat, érvényesíthessék tagságuk érdekeit és védhessék jogait, a szakszervezeteken belül tovább kell fejleszteni a különböző érdekek felszínre hozatalának és ütköztetésének belső mechanizmusát. A szakszervezeteknek, mielőtt a párt, a kormány vezető szerveivel egyeztetnék álláspontjukat, látniuk kell, hogy egyes szakmák, rétegek érdekei miben egyeznek vagy térnek el egymástól, melyeket indokolt preferáltan kezelni. Ha ez nem eléggé tisztázott, eseti szempontok, hangulati elemek alapján emelődnek ki igények, teret kaphat a minden kívánságot támogatni akaró demagógia. A szakszervezeteken belül folyó érdekegyeztetési és -integrálási folyamat tehát rendkívül jelentős, fontos, de ma nem elég hatékony.

Változtatni kell a szakszervezetek társadalmi megítélésén is. Ma még gyakori egyfajta kettősség e tekintetben: egyfelől biztatjuk, ösztönözzük a szakszervezeteket, hogy bátran képviseljék a tagság érdekeit, másfelől – illetékes szervek – konkrét esetekben sokszor nem fogadják jól, ha ez tényleg meg is történik, mivel óhatatlanul pótlólagos munkát jelent, gondot vet fel. Szükséges, hogy a közélet ne csak tolerálja, elfogadja a szakszervezetek önálló, kritikus fellépését, hanem azt egyre inkább igényelje is, ez megszokottá, mindennapossá váljék.

Különösen fontos, hogy a szakszervezetek tevékenysége nyilvánosabb legyen. Ez politikai rendszerünk kényesnek tekintett pontjait érinti. Így például tudott tény, hogy a szakszervezetek minden évben jóval több esetben gyakorolják a vétójogot, mint ahányról a nyilvánosság tudomást szerez. A tartózkodás oka helyzetünk sajátosságában keresendő. A szakszervezetek, amikor a munkakörülmények vagy más jogok védelmében szót emelnek, a szocialista állam vagy vállalat szerveivel kerülnek vitába, összeütközésbe. És nyomban megfogalmazódik a kérdés, helyes-e, célszerű-e a nézetkülönbségeket a nyilvánosság elé tárni. Hasonló a helyzet, amikor a szakszervezetek és a kormány vezetőinek tárgyalásain nehezen teljesíthető vagy éppen irreális igények fogalmazódnak meg. Előfordul, hogy a lehetőségek alaposabb megismerése után a szakszervezetek változtatnak eredeti álláspontjukon, viszont az is megtörténhet, hogy az állami szervek módosítják korábbi nézeteiket.

Világos tehát, hogy mind a vétójog gyakorlása; mind az egyeztetések során valódi érdekek és ellenérdekek ütköznek. Lehetséges, hogy ennek

nem minden részlete kívánkozik a nyilvánosság elé. Viszont azt is látni kell, hogy a szakszervezetek méreteiben is számottevő munkáját a tartózkodó tájékoztatás miatt a tömegek nem láthatják eléggé, s ez gyengítheti a tömegkapcsolatok erejét. Kétségtelen továbbá, hogy a viták, érvek széles körű ismertetése újabb figyelmet érdemlő szempontokat is felszínre hozhat. Az elmúlt évek társadalmi vitái ezt többszörösen bizonyították.

Az előttünk álló időszakban a szakszervezeti, állami vezető szervek és az apparátusok szintjén intenzíven folyó eszmecserék lényegét jobban meg kell ismertetni a közvéleménnyel, mert az ilyen kérdéseket nem lehet nyílt politikai eszmecsere nélkül megoldani. A nyíltabb politizálás a szakszervezetek belső tevékenységét is segítheti, jó eszköze a formális, üres rutinmunka csökkentésének, s egyben feltétele a tömegpolitikai munka intenzívebbé tételének. Ha az érvek és ellenérvek a gazdasági fejlődés, az életszínvonal, a jövedelmi különbségek és más kérdések tekintetében világosabban láthatók, ha a tömegszervezetek, így a szakszervezetek markánsan fogalmazzák meg álláspontjukat, a közvélemény jobban el fog igazodni, orientálódni a társadalom számára legfontosabb megoldások között, ami megnöveli az aktivitást, kezdeményezőkészséget.

Az érdekképviselet erősödése kimutatható más társadalmi szervek tevékenységének erősödésében, kiteljesedésében, a KISZ, a TOT, a SZÖVOSZ, az OKISZ, a szakmai és egyéb társaságok, szövetségek élénkülő munkájában. Elegendő megemlíteni, hogy hazánkban mintegy 600 bejegyzett társaság, szövetség működik a legkülönbözőbb célokkal, miközben mindegyiknek alapvető feladata a tagság sajátos érdekeinek képviselete, védelme. Ilyen célból oktatási intézményekben, munkahelyeken rendszeres fórumok működnek (például az ifjúsági parlamentek). A KISZ képviselői részt vesznek az ifjúság életkörülményeit, munkáját, tanulását, öntevékenységét, szórakozását segítő döntések előkészítésében és megvalósításában.

Sokféle, méreteiben és tartalmában egyaránt jelentős munka folyik a társadalmunkban meglevő érdekek számbavételére, kifejezésére. A jelen időszak főbb jellemzője ebből a szempontból, hogy a közéletben, közgondolkodásban markánsabbá válik a különböző érdekek jelenléte és megjelenítése, nem utolsósorban a tömegkommunikációs eszközök révén. Társadalmunk egyre inkább hozzászokik a közügyek nyilvános vitájához, mérlegeléséhez. Ez olyan tömegméretű politizálási folyamat, amely a szocialista demokrácia kiteljesedésének jele és biztosítéka.

Az érdekek kifejezésében és egyeztetésében fontos helyet foglalnak el a

képviseleti szervek: az országgyűlés, a tanácsok. Fejlődésünk jelenlegi szakaszában a szocialista demokrácia alapvető formája a közvetettség, a képviselet. Ez azt jelenti, hogy a dolgozók érdekeiket mindenekelőtt az általuk választott képviselők útján kívánják érvényesíteni. A különböző érdekek megjelenésének, nyilvános artikulásának, integrálásának fő fórumai ezért a képviseletek. Ebből következően fő feladatuk nem az egyes döntések szakmai szempontú elbírálása, hanem elsősorban a társadalom alapvető csoportjai, rétegei érdekeinek oldaláról való politikai megközelítése. A döntések szakmai megítélése ebben az összefüggésben alapvetően apparátusi feladat. Nyilvánvaló, hogy a két oldalt nem lehet egymással szembeállítani. A képviseleteknek – ahhoz, hogy helyesen foglalhassanak állást – rendelkezniük kell a szakmai ismeretek szükséges mennyiségével, és az apparátusok sem mellőzhetik a véleményformálásnál az érdekeket. Mégis: a képviseletektől elsősorban nem azt várjuk, hogy tevékenységük szakmai oldalát erősítsék, soraikban a szakemberek arányát növeljék, hanem, hogy jobban tudják mérlegelni, megítélni, integrálni a különböző érdekeket.

A pártnak a jövőben fokozottabban kellene élnie azzal a lehetőséggel, hogy a képviseleti szerveken keresztül gyakoroljon politikai irányítást. Ezáltal is növekedne a képviseletek súlya. Az ügyintézés menetében – érthető, de nem mindig indokolt mértékben – az apparátusi kapcsolati formák kerülnek előtérbe. Az irányító szervek a dolgok természeténél fogva napi értelemben az apparátusokkal érintkeznek. Ez óhatatlanul negnöveli a választott szervekkel szemben az apparátusok súlyát, olyan helyzeti előnyt nyújt nekik, melyet nagyon nehéz ellensúlyozni.

Bonyolítja a képletet, hogy a szűkebb körű tényleges irányító szervek, különösen a társadalmi, állami hierarchia csúcsán, lényegében a képviseletek és az apparátusok között helyezkednek el. A képviseletek szűkebb körű vezető testületei, melyekben a fontosabb döntések születnek, kulcsszerepet töltenek be az ügyek folyamatos intézésében is. A választott szervek megbízásából és azok nevében tekékenykednek, s ennyiben maguk is választott szerveknek tekinthetők, ugyanakkor az apparátusi munka irányítói is, így másik oldalról az apparátus vezető szerveiként is felfoghatók. Tehát kettős funkciót, egyfajta közvetítő szerepet töltenek be a választott szervek és az apparátusok között. Kivételes helyzetükből adódik az a mindig jelenlevő veszély, hogy apparátusi jogkörük a választott szervek, ez utóbbiakban elfoglalt helyük az apparátusok fölé helyezi őket. E veszély ellen objektíven létező garanciák beépítésére törekedtünk

és törekszünk. Nem helyeseljük például, ha munkájukban az ágazati jellegű megközelítés túlzott helyet kap, melyet itt is az eddiginél erősebben, az érdekek oldaláról történő politikai megítélésnek kell helyettesítenie.

Vizsgálódások sokasága bizonyítja, hogy a választott szervek döntése sokszor csak látszólagos, a valóságban apparátusi szinten korábban eldőlt ügyek tudomásulvételére, engedélyezésére szorítkozik. Ennek egyik oka, hogy a választott testületek tagjai a tények és szakmai összefüggések kellő ismeretének hiánya miatt gyakran nem tudnak érdemben véleményt nyilvánítani az eléjük kerülő ügyekben. Ez összefügg az előterjesztések túlzott szakmai jellegével, az információ színvonalával, olykor egyoldalúságával. Az tehát a kérdés, hogy lehet-e választott, szakmai szempontból laikusnak tekinthető testületeknek olyan feltételeket biztosítani, hogy átláthassák az ügyek bonyolult kölcsönhatásait. Úgy véljük, hogy ez elvileg feltétlenül lehetséges. Az szükséges hozzá, hogy az adott kérdéshez tartozó fő mondanivalót világosan eléjük tárják, a tényeket, érveket és ellenérveket hozzájuk objektíven továbbítsák.

Ehhez csökkenteni kell a túlzott előterjesztés-centrikusságot. Az apparátusok munkája gyakran nem a terület objektív eredményein, hanem az előterjesztések „jóságán" méretik. Így fordulhat elő, hogy egyazon kérdésről többször egymást követően születnek jónak minősített határozatok, miközben a megoldás alig vagy egyáltalán nem haladt előre. Ha nincs is az apparátusnak a társadalom egészével szemben hosszú távra vetítve „külön érdeke", rövid vagy középtávon az egyéni szempontok sokszor a lekerekítésre ösztönöznek. Igen fontos feladat ezért, hogy az apparátusokat ennek az ellenkezőjében, a minél objektívebb előterjesztésben tegyük érdekeltté. Mivel növekszik és nélkülözhetetlen a szerepük, a megfelelő döntéseknek hosszabb távon ez az egyik legfontosabb biztosítéka.

A választott testületekben a reszortok szerinti munkamegosztás és felelősség elve érvényesül. Ennek következtében egy-egy kérdés tárgyalásánál az adott területért felelős választott testületi tag egyben felügyelője az apparátus megfelelő részének. A dolog természeténél fogva ő ismeri a szóban forgó ügyet a legmélyebben, véleménye perdöntő, a testület általában nem képes arra, hogy érdemi módon ellenőrizze álláspontját. Azt is mondhatnánk, hogy a választott testületeken belül ily módon egyes személyek kezében túlzottan nagy és nem kellően ellenőrizhető hatalom összpontosul. Mivel az előkészítő munka során többnyire

együttműködik az apparátus megfelelő részével, létrejön egyfajta közös érdekeltség abban, hogy az előterjesztést elfogadják. Ez az eltérő jellegű (apparátusi, képviseleti) feladatok sajátos összefonódásának következménye. Nem kívánatos hatásait a viszonylatok világosabb meghatározásával, az intézményes opponálási és ellenőrzési lehetőségek növelésével lehet ellensúlyozni.

A választott szervek érdekképviseleti súlyát növelheti a létrejöttüket meghatározó választási rendszer továbbfejlesztése. Az általános, egyenlő, titkos és a területi elven nyugvó választási rendszerünk alapelvei a gyakorlatban igazolódtak. A továbblépés útját a különböző érdekek markánsabb megjelenítésében, a társadalmi szervek közvetlenebb részvételében látjuk. Fenntartva a képviselők zömének a területi elv szerint történő megválasztása gyakorlatát, reálisnak tűnő javaslat, hogy kisebb részét (10–20 százalékát) különálló országos listán válasszák meg, és a társadalmi szervek kapjanak jogot arra, hogy erre maguk jelölhessenek személyeket. Ennek lehetséges előnye, hogy a képviselők e része a társadalmi szervek közvetlen megbízottjaként fejthetné ki álláspontját, nézetét. Közvetlenebb lehet ebben az esetben a képviselők jelölése, beszámoltatása, szorosabbá válhatnak az országgyűlés és a társadalmi szervek közötti kapcsolatok. Ez egyben új színekkel gazdagíthatná az országgyűlés munkáját.

Ahol erre reális igény jelentkezik, továbbra is támogatni kívánjuk a több jelölt állításának gyakorlatát. Ennek a választó szempontjából akkor lehet nagyobb súlya, ha a jelölteknek, az alapvető politikai kérdésekben való nézetazonosságon túl, van saját elképzelésük is a kommunális, területfejlesztési kérdésekben. Fontos feltétel, hogy kiküszöböljük a korábbi évek negatív hatásait, melyek többek között a meg nem választott képviselő társadalmi presztízsének nehezen elviselhető csökkenésében („bukott emberré válásában") jelentkeztek. Mindezt feloldhatná a pótképviselői intézmény bevezetése, mely eleve minden helyre legalább két jelölt állítását tenné kötelezővé. A pótképviselőként megválasztott embereknek meghatározott funkciójuk, feladatuk is lehetne. További intézkedésekkel kell csökkenteni a választási rendszer még mindig nem kevés formális vonását is. Jobban meg kell ismertetni a képviselők személyét a választókkal, aminek újabb formái is kialakíthatók. Hasonlóan a termelőszövetkezeti elnökök választásához, érdemi előrelépésre kerülhet sor a tanácsi területen is. Reálisan elképzelhető az alsóbb szintű szervek még nagyobb, szélesebb, szinte teljes körű önállósága a tanácstag-

jelöltek állításában, így maguk választanák, jelölnék a tanácstagokat a Hazafias Népfront helyi szervezetének közreműködésével.

A dolog lényegét tekintve ez most is így van, de beidegződött reflexek, tudatmaradványok, valamint a statisztikai szemlélet jelenléte a gondolkodásban fékezőleg hat. Egyértelműbb biztatás sok energiát szabadíthat fel, s a tanácstag, a jelöltek melletti és elleni érvelés egészséges közéleti felpezsdülést is magával hozhat. Az tehát e törekvéseknek vezérlő elve, hogy a választók közelebb kerüljenek képviselőikhez, erősödjék választási rendszerünk demokratizmusa.

Politikai rendszerünk kérdéseit vázlatosan érintettük csupán, olykor csak a probléma jelzésére szorítkozva. Az elmondottakkal annak bemutatására törekedtünk, hogy alapvető jelentőségű a továbblépés a szocialista demokrácia elmélyítésében. Ez a jelenlegi körülmények között sok területen igényli a lehetőségek tárgyszerű, objektív mérlegelését és egyszersmind a politikai kezdeményezőkészséget, bátorságot. A világgazdasági és más tényezők által előidézett nehézségeink leküzdéséhez e területen nehezen túlbecsülhető tartalékok tárulkozhatnak fel, melyek gyorsíthatják egész társadalmi életünk fejlődését.

Tanulmányok a politikai rendszer vizsgálatának köréből. MSZMP Társadalomtudományi Intézete, 1983.

A POLITIKAI RENDSZER TOVÁBBFEJLESZTÉSÉNEK ÚTJÁN

Az 1956-os év eseményei, a korábbi vezetés hibái, a társadalmi válság, az ellenforradalom leküzdésének igénye központi kérdésként vetette fel a hatalom megszilárdítását. Mint ismeretes, ez adminisztratív, szervezeti-politikai jellegű feladatok sokaságának megoldását követelte, de nyilvánvaló, hogy a viszonylag gyors konszolidáció lényege, titka a politika, a néphatalom iránti bizalom helyreállítása volt. Az 1956 előtti években elkövetett hibák nem a szocializmus lényegéből, nem a hatalom jellegéből, hanem a hatalomgyakorlás torz módjából, vagyis a politikai rendszer hibás működéséből keletkeztek. Ezért a hibák kiküszöbölése is mindenekelőtt a politikai rendszer funkcionálásának új alapokra helyezésével, az ennek középpontjában levő párt megújulásával kezdődhetett el.

Hazánkban a társadalmi feszültségek, a politikai hibák a párton belüli viszonyok megromlásával, torzulásával kezdődtek. Ha a párton belül nem harapódzott volna el az önteltség, a gőg, a szubjektivizmus, az önkény, ha rendezettek lettek volna belső viszonyai, sohasem kerülhetett volna sor az akkori tragikus eseményekre. A párt megújulásának és megtisztulásának alapjául a lenini normák, a lenini elvek szolgáltak. A párt visszaállította érvényüket, egyben pontosította és konkretizálta az adott történelmi körülményekre tartalmukat.

A politikai rendszer fejlesztése az elmúlt huszonöt esztendő során mindig központi helyet foglalt el munkánkban. Külön – és feltehetően nem érdektelen – vizsgálódás tárgya lehetne ennek a periódusnak az ilyen szempontú elemzése, annak nyomon követése, hogyan törtek utat maguknak, fejlődtek tovább az említett elvek, miképpen tudtak vagy miért nem tudtak eléggé hatékonyan érvényesülni a gyakorlatban. Bármily érdekes volna is azonban egy ilyen történeti áttekintés, itt el kell tekintenünk tőle, mivel ez nyilvánvalóan szétfeszítené ennek az írásnak a kereteit. Ezzel kapcsolatos elemzésekre támaszkodva most csupán arra törekedhetünk, hogy a teljesség igénye nélkül utaljunk ennek a periódusnak egyes fontosabb történelmi állomásaira és elméleti tanulságaira.

I

Ha a politikai rendszer fejlődése szempontjából tekintjük végig az elmúlt huszonöt évet, nagy vonásokban három szakasz rajzolódik ki előttünk. Az első szakasz 1956-tól 1962-ig tartott, a második 1962-től 1968-ig, a harmadik pedig hozzávetőlegesen 1968-cal vette kezdetét. Mi volt a tartalma e három szakasznak?

Az 1956-tól 1962-ig terjedő szakaszban érthető módon és valószínűleg szükségszerűen a korábbi évek hibáinak elemzése és kritikája, az akkori politikai vonalvezetéstől, az alkalmazott módszerektől való elhatárolódás állt az előtérben. A párt a fontosabb kérdésekben elsősorban a korábbi időszakhoz viszonyítva próbálta meghatározni álláspontját. Arra törekedett, hogy kidolgozza és nyilvánosan felmutassa: milyen garanciákat kíván beépíteni politikai rendszerünkbe ahhoz, hogy a múlt hibái ne ismétlődhessenek meg. Ebben az időben rendkívül fontos elvek fogalmazódtak meg, főként a párt működésére, belső életére, rendjére, kapcsolati rendszerére, munkastílusára vonatkozóan. Ekkor honosodott meg munkastílusunkban mindaz, amit az emberközelség, nyitottság, közvetlenség gyűjtőkifejezésekkel szoktunk jelezni és ami a párt iránti bizalomnak kulcsfontosságú eleme. Ekkor alakultak ki a szövetségi politikának, a párt és az állam, a párt és a társadalmi szervek viszonyának máig érvényes fő elvei is. Ezek jelentették huszonötéves fejlődésünk alapját, ebben az időben a politikai rendszer működésének egészére vonatkozó koncepció elsősorban ezekben az elvekben testesült meg.

A második időszak nagyjából 1962–1968 közé tehető. 1962-ben volt a párt VIII. kongresszusa, mely fejlődésünk eredményei és a mezőgazdaság átszervezésének befejezése alapján megállapíthatta a szocializmus alapjainak lerakását. A szocialista viszonyok általánossá válása objektíve más feltételeket teremtett a kialakított elvek megvalósításához. Ezekben az években fogalmazódott meg hangsúlyosan a szocialista demokrácia fejlesztésének, a társadalomirányítás demokratizmusának programja, a szövetségi politika erősítésének, szervezeti keretei szélesítésének a feladata.

A harmadik szakasz kezdete az 1968-as évvel jelezhető. Ennek a periódusnak egyik fontos eleme a politikai rendszer működése szempontjából az érdekviszonyok és érdekstruktúrák hangsúlyos középpontba állítása. Ekkor tör utat magának az a felismerés, hogy a különböző érdekek szerepének feltárása, a közöttük levő ellentmondások feloldása, a szükséges

összhang megteremtése a politikai rendszer megfelelő működésének nélkülözhetetlen eleme, a demokrácia érvényesülésének pedig alapvető feltétele. Ebben az időszakban kerülnek fokozottan előtérbe a politikai rendszer és a gazdaság összefüggései: a döntések megfelelő szintű elhelyezése, az egyéni és kollektív érdekeltség növelése, a beleszólási lehetőség szélesítése és az ehhez szükséges hatáskörök, formák biztosítása. Ezek a módszerek azóta, különösen napjainkban újabb elemekkel gazdagodtak. Nagy vonásokban így határolható körül az elmúlt negyedszázad.

Az 1956 utáni fejlődés a társadalom politikai szférájában kezdődött. Az olyan irányok meghirdetése és megvalósításukra való törekvés, mint a túlzott központosítás csökkentése, a hatáskörök, döntési jogkörök jobb elhatárolása, a helyi önállóság növelése előkészítette a talajt a nagy jelentőségű gazdaságirányítási reform számára, amely ilyen értelemben folytatása volt az ellenforradalmat követő politikai törekvéseknek. Ez akkor is hangsúlyozandó, ha tudjuk, hogy a tudományos vitákban már korábban is felvetődött a radikálisabb gazdasági változások igénye, melyek megvalósíthatóságának feltételeit a politikai vezetés akkor nem látta biztosítottnak. Ugyanakkor tény, hogy a gazdasági mechanizmus reformjának valóra váltása fokozta az érdekproblémák helyes kezelésének, a központi irányítás és a helyi önállóság hatékonyabb összekapcsolásának jelentőségét, és a maga logikája folytán újra időszerűvé tette a társadalmi-politikai viszonyok továbbfejlesztésének, továbbalakításának szükségességét.

Ez volt az egyik fő oka annak, hogy a párt 1968 és 1970 között kiemelten és legfelsőbb szinten (központi bizottság, politikai bizottság) foglalkozott az államélet, a szocialista demokrácia kérdéseivel, külön határozatokat hozott a kormányzás, a népképviseletek, az országgyűlés, a tanácsok, az igazságszolgáltatás munkájáról, az alkotmány módosításáról és az állami munka pártirányításáról. A párt ezekben az években szisztematikusan áttekintette a politikai rendszer működésének összes fontos területét és nem lényegtelen pontokon továbblépéseket határozott el.

Negyedszázados utunk megmutatta, hogy a politikai gyakorlatban korábban már véglegesen megoldottnak hitt problémák újra és újra felvetődnek, újratermelődnek. Ez egyfelől természetes, hiszen a régi helyzetek már csak azért is reprodukálódhatnak, mert a generációk váltják egymást, és az új nemzedékeknek nincsenek személyes történelmi tapasztalatai. Másfelől a problémák megismétlődése arról is tanuskodik – és ez kellő önvizsgálatra is int –, hogy feltehetően megoldásaink sem voltak

kielégítőek, nem tudtak rendszerünkbe elég hatékony intézményes biztosítékokat beépíteni vagy a létező biztosítékok nem bizonyultak elegendőknek. Az is nyilvánvaló, hogy fejlődésünk szüntelenül új és új kérdéseket vet fel, melyek alkotó válaszokat igényelnek.

A legutóbbi években például a gazdasági körülmények változása késztetett bizonyos összefüggések mélyebb átgondolására. A gazdaságirányítás egyes korábban is megfogalmazott követelményeinek következetesebb alkalmazása a társadalomirányítás szemléletének és gyakorlatának megújulását, a politikai rendszer hatékonyabb működését is követeli: a gyorsabb, rugalmasabb reagálóképességet, az érdekelemek önálló kezdeményezésekben való megjelenését, s ami ettől elválaszthatatlan, az embereknek a teljesítmény szerinti jobb differenciálását. Mindennek érdekében vállalnunk kell átmenetileg pótlólagos gondokat, feszültségeket, konfliktusokat, melyek megoldása viszont hosszabb távon nagyobb eredményt ígér. A politikai rendszer ezek nyílt, kiegyensúlyozott kezelésével segíti előrehaladásunkat.

Pártunk ereje éppen abban rejlik, hogy tisztában van az állandó önvizsgálat, az állandó megújulás szükségességével, és ezt mindennapi gyakorlatává tette. Ez jól látható a politikai rendszer fejlődésén, néhány problémájának nyomon követésén.

II

Nem protokolláris okokból, de első helyre kívánkozik a párt irányító, vezető szerepének értelmezése. Ha tömören akarjuk megfogalmazni a korábbi időszak ezzel kapcsolatos hibáit, azt is mondhatnánk, hogy ezek elsősorban a párt mindenhatóságának gondolatában, deklarálásában és gyakorlásában fejeződtek ki. Ez a felfogás politikai-szervezeti síkon szükségszerűen együtt járt a munkásosztály szövetségeseinek, a politikai rendszer más intézményeinek lebecsülésével, semmibevételével, helytelen módszerek alkalmazásával, utasítgatásokkal, önkényeskedéssel. Pártunk elvileg szakított e felfogással, amikor nyomatékosan leszögezte: a párt a maga vezető szerepét nem uralomnak, hanem szolgálatnak tekinti és ennek szellemében igyekszik munkáját alakítani. A párt mindenhatóságának eszméje, gondolata azonban mélyebb összefüggéseket is felvet.

Egyfelől nyilvánvaló, hogy bizonyos körülmények között minden kérdés politikai jelentőségre tehet szert, és a párt ilyen esetekben nem foszt-

hatja meg magát az állásfoglalás lehetőségétől. Másfelől mindenképpen szükségesnek látszik a párt tevékenységének egyfajta lehatárolása, mivel éppen a politikai rendszerben elfoglalt központi helyéből adódik az az állandó veszély, hogy tevékenysége mindenre kiterjed, más mozgásokat is helyettesít. Feltétlenül egyet kell értenünk azzal az állásponttal, hogy a pártnak más szervekkel való kapcsolatait nem lehet az eldöntendő témák szerint elhatárolni, tételesen felsorolni: milyen kérdések tartozzanak a pártra és milyenek nem. Mégsem tűnik feleslegesnek az a törekvés, hogy nagy vonásokban kirajzolódjanak meghatározott kérdéskörök és még inkább olyan megközelítési módok, melyek a párt tevékenységét jellemzik.

Negyedszázada viták tárgya a párt és az állam viszonya. Nyilvánvaló, hogy mindkettő azonos célokat szolgál s lényegében azonos feladatok megoldásán fáradozik. Mégis látni kell, hogy más a kormányzás, mely jogi-hatalmi, adminisztratív eszközök igénybevételét is magában foglalja, és más a politikai vezető szerep, amelynek lényege az iránymutatás, az orientáció és az ennek alapján végzett szervező-ellenőrző tevékenység. Elvetettük azt a korábbi és durván leegyszerűsíthető tételt, hogy a párt és az állam egy. S bár azóta sokat tettünk – a különböző szinteknek megfelelő módon – e viszonylatok helyes alakításáért, még nem tudtuk kellő mélységben bemutatni, meghatározni e rendkívül fontos kapcsolatok bonyolultságát, differenciáltságát, milyenségét.

Alaptörekvésünket fejezi ki az a tétel, miszerint a párt a politikai irányok megszabására, az állami szervek, a kormány pedig ezek önálló alkalmazására és megvalósítására koncentrálják figyelmüket. Ennek megfelelően az elmúlt negyedszázadban, s különösen a legutóbbi tíz esztendőben tudatosan csökkentettük a pártdokumentumokban, a központi bizottság és kongresszusok határozataiban a konkrét tény- vagy számszerű előirányzatokat, hogy ily módon is szélesítsük az állami szervek önállóságát, mozgásterét. Rendeztük a vezető párt- és állami szervek közötti kapcsolatokat, a kölcsönös képviseletet. Mindennek következtében markánsabbá váltak és jobban elhatárolódtak egymástól a profilok. De a kérdés, mely ma sem alaptalanul foglalkoztat bennünket, távolról sincs megoldva.

Az elmúlt évek vizsgálatai több fontos összefüggésre irányították figyelmünket. Maga a valóság igényelte annak az említett tételnek pontosítását, hogy a párt az irányokat fogalmazza meg, az állami szervek, a kormány önállósága pedig a végrehajtásban jelentkezik. Alapjában helyes

irányultsága ellenére ez a tétel ilyen fogalmazásban egyoldalú, s leegyszerűsítő, mert a kormány tevékenysége más is, több is ennél. Autonóm, szuverén testület, mely szervezetileg csak az országgyűlésnek, a néphatalom legfelsőbb szervének van alárendelve. Miközben a párt politikájának irányában és szellemében tevékenykedik, a konkrét ügyekben önálló álláspontjának kidolgozásával részese is, formálója a politikának. E szerepet csak erősítheti az a gyakorlat, amikor a párt vezető szervei is javasolják fontosnak tartott kérdések megvizsgálását.

Az állami szervekre is vonatkozik az az ismert elvünk, hogy a párt rájuk nézve nem hoz határozatokat, politikájának az ott dolgozó kommunisták cselekvése révén szerez érvényt. Viszont látni kell, hogy itt sokkal szorosabb a kötődés, a párt álláspontja itt konkrétabban, közvetlenebbül hat. Többek között ezért egészítettük ki és pontosítottuk az idevágó álláspontunkat azzal a fontos mozzanattal, hogy a kommunisták és nem kommunisták ezekben a szervekben önállóan dolgoznak, sehol sem pusztán végrehajtók, hanem kezdeményező, cselekvő megvalósítói feladataiknak. Hogy hol húzódnak meg azok a határok, melyek a politika „végrehajtását" az „önálló tevékenységgel" összekötik vagy attól éppen elhatárolják, az mélyebb vizsgálatot igényel. Az eddigi elemzésekből annyi mindenesetre megállapítható, hogy az esetek valószínűleg nem kis részében – konkrét ügyekben – az jelentene érdemi előrelépést, ha teljesen kiiktatnánk az előzetes pártállásfoglalást mint nem szükségest és mint olyan momentumot, amely feleslegesen terheli a párt testületeit, s akarva-akaratlanul megköti, keretek közé szorítja az állami szervekben dolgozó kommunisták önállóságát, fékezi öntevékenységüket.

A párt és az állami szervek szükségszerűen párhuzamosan tevékenykednek, sok azonos kérdéssel foglalkoznak. Az csupán a valószínűleg jogosan feltehető kérdés, hogy a ma tapasztalható párhuzamosságok mértéke indokolt-e? Sok tény utal arra, hogy ez a mérték úgyszólván minden szinten túlzott. Mintha mindkét oldalon kísértene az a beidegződés, hogy csak akkor biztosított az ügyek helyes intézése, ha azokban a megfelelő szintű pártszerv közvetlenül is részt vesz. S ha eltekintünk is a mértéktől, a megközelítési módoknak a párhuzamos tárgyalás esetén mindenképpen el kell térniük egymástól. Legyen bár azonos kérdésről szó, ezeket másképp, más megközelítésben, más részletességgel, más céllal kell tárgyalnia a párt- és az állami szerveknek. Ha törekedtünk is erre, erőfeszítéseink csak viszonylag szerény eredményeket hoztak. Az előterjesztések nagy részéről nehéz volna megállapítani, hogy párt- vagy

állami szerv készítette-e őket. Indokolatlanul sok helyen tárgyalnak azonos anyagot – párhuzamosan – és nem a legnagyobb hatásfokkal. Ez egyszerre pozitívuma és negatívuma demokratizmusunk fejlődésének. Mindenképpen pozitívum, hogy gyakorlattá vált a széles körű konzultálás, véleménykérés; az anyagok jellegének azonossága viszont azért negatívum, mert feltehetően gátolja az adott testületben az érdemibb vitát, elmossa a felelősséget. A párttestületekben és apparátusokban fenyeget újra meg újra az a veszély, hogy a megközelítés túlságosan részletező, szinte állami-hivatali jellegű.

Az ismert világgazdasági hatások és saját nehézségeink miatt népgazdaságunk ma sok szempontból kényes – mondhatni – rendkívüli helyzetben van. Ez kétségkívül rendhagyó módszereket, rendkívüli intézkedéseket is igényel. A párt ma ebből következően minden szinten jóval több konkrét gazdasági üggyel kényszerül foglalkozni, mint korábban. A tények arról tanuskodnak, hogy ez a „kényszer" a gyakorlatban olyan mértékben mosta össze újra a párt- és állami tevékenységet, amelyet a rendkívüli helyzet sem indokolhat. Feléledtek és visszatértek a korábban – alapos megfontolás nyomán – elvetett módszerek, formák. Ez minden szinten megfigyelhető, többek között a központi apparátusok munkájában is.

A mai helyzet komolyabb átgondolást kíván. Mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy kialakulása több oldalú hatások eredménye. Vitathatatlan a jó szándék; a közvetlenebb beavatkozás sok esetben minden bizonnyal pótlólagos segítségnyújtás is. Gyakori, hogy a közvetlenebb pártállásfoglalásokat állami, társadalmi, gazdasági szervek, egységek igénylik, mert ezek növelik a biztonságérzetet és esetenként lehetővé teszik a felelősség megosztását, részbeni áthárítását. Mégis kétséges, hogy a jelenlegi módszereink a legcélravezetőbbek, leghatékonyabbak-e. Valószínűleg alábecsüljük, nem bízunk eléggé abban, hogy az önálló, felelős döntések pótlólagos értéket, mozgósító erőt hoznak felszínre és nem is ösztönzünk eléggé egyértelműen erre. Úgy tűnik, bátrabban kellene építenünk az önállóságra, hiszen ez felelne meg jobban távlati törekvéseinknek, céljainknak is. A közvetlen irányítás elsődlegességének gondolata a jelek szerint mélyebb gyökeret vert az emberek tudatában, mint ahogy gondoltuk, s ezért a régi szemlélet könnyen feléledhet.

E problémakör a centralizálás–decentralizálás, a központi irányítás–helyi önállóság, a választott szervek és apparátusok metszetében is megközelíthető. Az indokolatlan mértékű centralizálást, központosítást, az

apparátusok túlzott szerepét – egyértelműen – a korábbi időszakban elkövetett hibák egyik okának tekintettük. Úgy véljük, elvi álláspontunk a megváltozott és kétségkívül nehezebbé váló körülmények között is érvényes, és az eddiginél nagyobb figyelmet érdemel.

Általában joggal elmondhatjuk, hogy a választott szervek és az apparátusok viszonya alapvetően elveinknek megfelelően alakult, de nyomban hozzá kell tennünk, hogy az elmúlt években ezen a területen is nemkívánatos változások következtek be. Ezek egyértelműen és sokszor indokolatlan mértékben erősítették az apparátusok pozícióját. Ezzel kapcsolatban először arra kell utalni, hogy ez alapvetően objektív tényezőkre s nem elsődlegesen személyek rossz munkastílusára vezethető vissza. Világjelenség, hogy növekszik a szakszerű irányítás, az azt ellátó apparátusok szerepe. De ennek a mélyebb helyzetelemzésben, a segítő, orientálásban, a munka feltételeinek biztosításában (illetve segítésében), az ellenőrzésben s lehetőleg nem közvetlen beavatkozásban kell megmutatkoznia, realizálódnia. Ezért mindenképpen figyelmet érdemel, hogy az apparátusok kezében – sokszor akaratuk ellenére vagy önhibájukon kívül – ma ismét nagy hatalom összpontosul, direkt vagy indirekt formában a közvetlen beleszólás gyakorlata is érvényesül. Az apparátusoktól személyükben is túlzott mértékben függnek a társadalmi élet különböző területeinek vezetői.

Mindent meg kell őriznünk, ami az apparátusok szerepében vitathatatlanul pozitív, de összességében arra kell törekednünk, hogy fokozatosan megváltozzék a helyzet. Javítani és szélesíteni kell a közéleti ellenőrzést az igazgatási munka felett: az állami területen, a végrehajtás menetében ennek érdekében jobban kell támaszkodni a választott szervekre. A legfontosabb azonban mégis a pártirányítás elvi-orientáló jellegének erősítése. Ha igaz, hogy egy-egy kérdéssel túl sok határozat foglalkozik (ami valószínűsíthető), akkor az is nyilvánvaló, hogy ezek előkészítése az apparátusoknak ad tennivalót. A napi értelemben vett operatív ügyintézés ugyancsak sok munkával jár. Maguknak az apparátusoknak is érdeke, hogy e terhek csökkenjenek, mert ha a felszabaduló időben jobban tudnák átgondolni, elemezni a helyzetet, s több előrevivő javaslatot kidolgozni, ezzel sokszorta nagyobb segítséget nyújthatnának a választott szerveknek, az ügynek is. Ez lehet egyben a leghatásosabb védő- és ellenszere a túlzott operativitás irányában történő eltolódásnak is.

A probléma összetettségének érzékeltetésére, valamint a kép teljesebbé tétele érdekében hozzá kell tennünk, hogy a párt úgynevezett

„mindenhatósága" a valóságban, a konkrét munka során távolról sem olyan mérvű, mint azt sokan gondolják, mondják, mint az olykor kívülről látszik. A párthatározatok valószínűleg nagyobbik részét állami szervek készítik elő az állami céloknak megfelelő szakszerűséggel. A gazdasági lehetőségek körülhatároltak. Mivel továbbá az előterjesztésekben a társadalompolitikai szempontoknak a döntésekben többnyire kisebb hely, szerep jut, ilyen esetekben a párt testületeinek választási lehetősége erősen korlátozott, sokszor csak igen szűk sávban, előre megszabott pályán haladhat.

Közelebbről nézve a dolgot, kiderül, hogy a párthatározatok egy része csak az illetékes pártszerv egyetértését, jóváhagyását fejezi ki, de nem takar önálló állásfoglalást. Ebből viszont legalább két következtetés adódik. Egyfelől célszerű lenne átgondolni, hogy az ilyen határozatok esetében szükség van-e egyáltalán a pártjelleg megtartására, nem elegendő-e az állami állásfoglalás. Másfelől ez a körülmény is azt mutatja, hogy a párt elvibb jellegű, a különböző érdekeket, nézeteket mérlegelő politikai irányítása a jobb elhatárolódást is elősegítheti. A párt és az állam tevékenységéről, együttműködéséről, viszonyáról és önállóságáról szóló elveink időtállónak bizonyultak, de ezen a területen legalább ilyen időszerűek maradtak a tennivalóink, feladataink is.

III

Negyedszázados fejlődésünknek kiemelkedő eredménye a társadalmi szervek helyének, szerepének tisztázása, a hozzájuk fűződő viszony helyes alakítása. A pártnak azt a korábbi gyakorlatot kellett megváltoztatnia, amelyben a társadalmi szervek önállósága csak látszólag érvényesült, valójában viszont alárendelt, pusztán végrehajtó szerepet játszottak. Nyilvánvalóan ez a torzulás is erőteljesen hozzájárult ahhoz, hogy a párt tömegkapcsolatai meglazultak, meginogtak. A párt felismerve e súlyos hibát, tudatában volt annak, hogy a dolgozók többségével – tehát a lakosságnak több mint 90 százalékát jelentő pártonkívüliekkel is – elsősorban a társadalmi szervek tudják összekötni. A központi bizottság 1956. decemberi határozata, valamint az 1957. júniusi pártértekezlet ezért nyomatékkal szólt arról, hogy erősebben kell támaszkodni a társadalmi szervekre. E határozatok azonban már arra is utaltak (bár érthető módon ezt akkor még nem bontották ki), hogy helyesebben kell

értelmezni az úgynevezett összekötő, transzmissziós szerepet. Megfogalmazták a társadalmi szervek – és közülük is mindenekelőtt a szakszervezetek – kettős funkcióit a szocialista építés elősegítésében és a tagság érdekeinek képviseletében.

Az elmúlt két évtizedben tovább gazdagodott és differenciálódott a társadalmi szervekről vallott felfogásunk. Mind nagyobb hangsúlyt kapott, hogy kettős feladatuk ellátása egyben a politika kialakításában, a hatalom gyakorlásában való aktív részvételüket is jelenti. Más szóval nem egy irányú, felülről lefelé ható transzmissziós szíjaknak tekintjük őket, hanem a politikai rendszer önállóan funkcionáló, széles jogkörökkel rendelkező fontos szerveinek, amelyek részesei a politika állandó formálásának, megvalósításának, miközben mindvégig egyik legfontosabb feladatuk marad a tagság érdekeinek képviselete, védelme. Ez minden társadalmi szervezetre vonatkozik, de elsősorban a szakszervezetekre.

Hazánkban a szakszervezetek a legnagyobb társadalmi, tömegszervezetek. Feladatkörük az elmúlt negyedszázadban jelentősen kiszélesedett. A minisztertanács és a SZOT, a minisztériumok és a szakszervezetek, az üzemi felügyelő bizottságok és a három-négyszögek szintjén egyaránt partnerként lépnek fel, jogaikat törvényeink is szabályozzák. A kérdések egy részében vétó-, más részében egyetértési, továbbá hozzászólási, konzultációs joggal rendelkeznek. Hallatják szavukat minden fontosabb társadalmi–politikai kérdés eldöntésében. Részt vesznek az állami, gazdasági döntéselőkészítés folyamatában, valamint a párt- és a társadalmi fórumok munkájában egyaránt, jelentős tényezői közéletünknek.

Ahhoz, hogy tevékenységüket továbbfejlesszék, többek között fokozniuk kell önállóságukat, kezdeményezőkészségüket. Kívánatos és indokolt, hogy véleményt nyilvánítsanak a párt- és az állami szervek által készített jelentősebb előterjesztésekről, hogy bírálják ezeket, de nem kevésbé fontos, hogy a saját tagságukkal való aktív politizálás során kirajzolódó problémákról önálló álláspontot dolgozzanak ki és azt kezdeményezően vessék fel. Az ilyenfajta tevékenységnek bő tere kínálkozik. Ugyancsak fontos, hogy az érdekképviselet és -védelem hatékonyabbá tétele érdekében nagyobb gondot fordítsanak a saját kereteiken belül meglevő különböző szakmai, ágazati érdekek jobb megismerésére, rangsorolására, ütköztetésére és egyeztetésére, hogy a központi kormányzati szervekkel való tárgyalásaikon helyesen képviselhessék azt, ami az adott időben a legfontosabb. Ennek az utóbbi tevékenységnek a belső mecha-

nizmusai még nem alakultak ki megfelelően, működésük még nem eléggé eleven.

Mind az önálló állásfoglalások, mind a saját keretekben végzett érdekegyeztetési folyamat valódibb tartalmat adhat a szakszervezetek belső életének. Jó lenne, ha ez érdemibb politikai tartalommal telítődne. Változatlan gond – ezt a szakszervezetek saját kongresszusaikon is megfogalmazták –, hogy sok még az önmozgás, a rutin, a formalizmus, amiről – félő – többet beszéltünk, mint amennyit tettünk ellene. Ez mindenképpen gátolja a szakszervezeti tagok megfelelő aktivitását, hozzájárulhat ahhoz, hogy tagságukat formálisnak tekintsék. Azok az eredmények, amelyeket a huszonöt év alatt ezen a területen elértünk, egyfelől jó alapot, megfelelő kereteket nyújtanak, másfelől kiindulópontul szolgálhatnak ahhoz, hogy érdemibb módon erősítsük a szakszervezetek tevékenységét.

Az elmúlt évtizedekben általában megélénkült a társadalmi szervek munkája. A KISZ, a TOT, a SZÖVOSZ, az OKISZ markánsabban foglalkozott az érdekképviselettel, kezdeményezőbben lépett fel a gazdasági-társadalmi kérdésekben, komoly tényezője lett közéletünknek.

Politikai rendszerünk fejlődésének egyik újszerű jelensége, hogy hazánkban jelenleg mintegy 600 bejegyzett társaság, szövetség működik a legkülönbözőbb célokkal, míg abban valamennyi egységes, hogy lényeges feladatuk a tagság sajátos érdekeinek képviselete, védelme. Világos, hogy a nem közvetlenül politikai tevékenységet folytató szövetségek, társaságok tagjait is valamiféle sajátos, közös érdeklődés, érdek fűzi össze. A számukra kedvező közös megoldások, cselekvési területek keresése nyilvánvalóan együtt jár az érdekkifejezéssel is, ez tehát olyan folyamat, amely a politikai-ideológiai-tudati szférában is érezteti hatását. Miközben saját, szakmai tényekedésüket folytatják, érdekeik legjobb érvényesítésén fáradoznak, óhatatlanul kapcsolatba kerülnek az ágazati vagy éppen országos jelentőségű folyamatokkal, bizonyos metszetben találkoznak a politikai rendszer működésének egészével. Azáltal, hogy keresik helyüket benne, társadalmi, közéleti gyakorlatra tesznek szert, a közéletiség, a politizálás, az állampolgári aktivizálódás fórumaivá is válnak. E társaságok, szövetségek nagy része alapsejtekkel is rendelkezik, amelyek átfogják közéletünk egyes területeit.

Ezeknek az egyesületeknek, társaságoknak a tevékenysége az elmúlt években megerősödött. Főként a különböző szövetségek váltak a közéleti szereplésnek, a termékeny vitáknak, az érdek- és nézetütközéseknek,

illetve -egyeztetéseknek, tehát a politika érdemi formálásának színhelyeivé. Önállóságuk szélesedik, ami abban is kifejezésre jut, hogy egyre több fontos kérdés eldöntésében működnek együtt állami szervekkel. Önállóan vagy együttesen tesznek javaslatot különböző posztok, funkciók betöltésére, címek, kitüntetések odaítélésére. Mindez társadalmi demokratizmusunk kiszélesedésének fontos eleme.

Megélénkült a sajtó, a rádió, a televízió, a tömegkommunikáció munkája is. Egyre több tartalmas, önálló gondolatokat felvető, egymással is vitázó tanulmány, cikk lát napvilágot, hangzik el, jelenik meg a sajtó hasábjain, a rádió műsoraiban, a képernyőn. Mindez a nézetek gazdagságát, sokszínűségét, a különböző vélemények ütközésének lehetőségét bizonyítja. Ez a biztató, érezhető felpezsdülés örvendetes és lényegét tekintve egyértelműen pozitív jelenség. Ugyanakkor új kérdések meggondolására késztet, új feladatokat is felvet.

A párt tudatosan arra törekedett és a maga részéről mindent elkövetett azért, hogy őszinte, szabad légkör alakuljon ki, amelyben felszínre kerülhetnek és megütközhetnek a különböző nézetek. Az elmúlt évtizedekben szüntelenül erre biztatott, így most saját erőfeszítéseinek gyümölcsei értek be. Az is magától értetődő, hogy a sokféle nézet között akad olyan is, amelyik nem egyezik a párt álláspontjával, világnézetével, de ebben a tekintetben is következetesnek kell lennünk negyedszázada megfogalmazott alapelvünkhöz. Minden véleményre, nézetre szükségünk van, amely közös ügyünket elősegíti, amely javító szándékú, egyúttal azonban nélkülözhetetlen ezeknek a gondos és ha szükséges, kritikus elemzése, számbavétele is. A pártnak alapvető funkciója, vezető szerepének lényege, hogy mindig újra és újra megpróbálja integrálni, szintetizálni a felszínre kerülő nézetek sokaságát, hogy minden értékes elemet beépíthessen a politikába, hogy elősegítse a nézetek tisztázását, hasznosulását a gyakorlatban. Ez sem fogható fel egyirányú kapcsolatnak, nem értelmezhető úgy, mintha a párt eleve birtokában volna minden szükséges válasznak és mintegy tanítói szerepből igazítaná helyre a tévelygőket. A párt egésze részt vesz az eszmecserékben, maga is szüntelenül okul, tanul. De senkire át nem ruházható hivatása, felelőssége, hogy a mindenkori ismeretek szintjén megkísérelje az összesítést, a részszintetizálást, mert enélkül elveszti azt a képességét, hogy orientálja e folyamatokat, segítse a gyakorlatot. Ha van viszonylagos elmaradásunk, akkor az éppen ezen a területen érezhető.

Feladatunkat abban látjuk, hogy ösztönözzük e nagyon pozitív folya-

matot, továbblépjünk. Semmiféle fékezésről nem lehet szó. Látunk továbblépési lehetőséget a szakszervezeti tevékenység nyilvánosságának szélesítésében; a párt és az állami döntések előkészítésének folyamán a különböző variánsok, érvek, ellenérvek jobb megismertetésében, a szakértői vélemények gondosabb figyelembevételében, az üzemi, főhatósági középhad, munkatársi had jobb bevonásában az álláspontok kialakítása során. Ezzel egyidejűleg azonban jelentősen növelnünk kell erőfeszítéseinket az orientáló, szintetizáló, a gyakorlati hasznosulást segítő tevékenység javítására.

Különös figyelmet érdemel ezzel kapcsolatban a politika és a tudomány közötti viszony. Az elmúlt évtizedekben jelentős eredményekről adhatunk számot. A párt számos, nagy horderejű határozata a gazdasági mechanizmus reformjáról, a tudománypolitikai irányelvekről, a közoktatás helyzetéről a tudomány és a politika képviselőinek gyümölcsöző együttműködése révén született meg. Mégis mindkét oldalról szüntelenül felvetődik a kapcsolatok javításának igénye. A tudomány igényli, hogy a politikai vezetés vegye jobban igénybe a kutatási eredményeket, hogy támaszkodjon ezekre a döntések meghozatalánál. Gyakori kifogás tárgya egyes döntések nem kellő megalapozottsága. A politikai vezetés – egyetértve az előbbiekkel – többször hangot adott annak a kívánságának, hogy a tudomány forduljon jobban a gyakorlat felé, ezt tekintse irányt adónak a feldolgozási mód kiválasztásánál is, hogy az eredményeket közvetlenebbül lehessen alkalmazni.

Úgy tűnik, ebben is, abban is sok a megszívlelendő. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy az e kérdéssel kapcsolatos viták mintegy húsz esztendős múltra tekintenek vissza, melynek során javaslatként felvetődött a tanácsadói rendszer széles hálózatának működtetése, közös grémiumok (irányító testületek) létrehozása, a politikai vezetés megrendeléseinek, kívánságainak rendszeres megfogalmazása. A hosszú és középtávú országos kutatási tervek már ezt a szándékot tükrözik, de ez még csak kezdeti lépés.

Mindenképpen arra kell törekednünk, hogy szorosabbá váljék a tudomány és a politika kapcsolata, új meg új formák alakuljanak ki. Szorosabbra kell vonnunk ezeket a kötelékeket, de egyúttal objektívebbé is kell tennünk ezt a viszonyt. Ha a politikai vezetés és a tudomány kapcsolata szubjektív, személyi megfontolások alapján szerveződik, akkor tudományos formában és köntösben is megjelenhetnek a politikai rendszer előbbiekben bírált alapproblémái. Ha viszont helyesen élünk

ezzel a lehetőséggel, az nagyfokú biztonságérzetet ad a vezetésnek, jól megalapozza a döntéseket.

Erre számos megoldás kínálkozik. Mindenekelőtt nyitottabbá kell tenni a szakértők bevonását, valamint a különböző nézetek megütköztetését. Célszerűnek látszik szervezetileg is szabályozni, mintegy intézményesíteni a szakértői és ellenszakértői véleményezéseket, s talán attól sem kellene visszariadni, hogy esetleg meghatározott módon kötelezővé is tegyük ennek igénybevételét. Mindez objektívebbé teheti a döntéselőkészítés folyamatát, valamint az emberi viszonylatokat, ami jelentősen hozzájárulhat a politikai rendszer továbbfejlesztéséhez is.

Az 1956-ot követő években, okulva a korábbi hibákból, a párt tudatában volt annak, hogy az egypártrendszer körülményei között figyelembe kell vennie minden objektíve létező érdeket, érvet, ellenérvet, azaz sajátos módon „önmaga ellenzékének" is kell lennie. Ez egyaránt szükséges a helyes döntések kialakításához, valamint ahhoz, hogy tudatosan gátat vessünk a párt „mindenhatóságára" irányuló törekvéseknek. Érdemi lépések történtek ebben az irányban, tettek bizonyították, hogy ez az állásfoglalás nem üres szólam. De látni kell, hogy igen bonyolult képlettel van dolgunk. Azt a tételt, hogy a párt legyen „önmaga ellenzéke" is, a továbbhaladás igényével elemeire kellene bontani és részleteiben is megvizsgálni. Jelenlegi formájában ez inkább afféle politikai megállapítás, becsületes szándék, de még nem egzakt módon végiggondolt és megvalósított gyakorlat. Úgy tűnik, sokrétű feladatcsokorra kell gondolnunk.

A döntéselőkészítés folyamatában ez nyilvánvalóan a lehetséges ellenvélemények, ellenpontok kellő figyelembevételét igényli. Az állam társadalmi ellenőrzöttségének fokozását követeli a képviseleti és a társadalmi szervek szerepének növelésével. Jelenti a demokrácia intézményes és öntevékeny formáinak fejlesztését, a tudomány és a politika viszonyának előbbiekben vázolt alakítását, a szakértők jobb bevonását, véleményük hatékonyabb ütköztetését, az apparátusok tevékenységének ellenőrzöttségét. S igényli a párton belüli munkamódszerek tökéletesítését, a párt orientáló, irányító szerepének erősítését. Mindez együttesen fontos garanciája lehet annak, hogy a politikai rendszer összetettebb, nehezebbé vált körülményeink között hatékonyabban segítse a szocialista építésben előttünk álló feladatok megoldását.

A párt

A PÁRT TÖMEGKAPCSOLATAINAK EGYES KÉRDÉSEI MAGYARORSZÁGON

I

Barátaink örömmel, ellenségeink gyűlölettel és némi értetlenséggel veszik tudomásul azt a tényt, hogy a népi hatalom Magyarországon ma erősebb, mint az ellenforradalom előtt volt. Mindenki megértheti, hogy a nép bizalma, támogatása nélkül nem érhettük volna el ezt az eredményt. A párt iránti bizalom megszilárdulásának jelentőségét fokozza az a tény, hogy az ellenforradalom idején (s már előtte is) a párt tömegkapcsolatai meggyengültek.

A kommunista pártok csak akkor tölthetik be vezető szerepüket, ha a marxizmus–leninizmus általános érvényű törvényeinek alapos megértése és a valóság elmélyült tanulmányozása alapján helyesen határozzák meg politikai feladataikat és mozgósítani tudják a tömegeket. A pártnak egyrészt tanulmányoznia kell az ország gazdasági, történelmi adottságait, a tömegek problémáit, véleményét, másrészt a tömegek tapasztalatán állandóan ellenőriznie kell politikájának, irányvonalának helyességét a gyakorlatban. A párt nem hódol be a tömegek mindenkori véleményének, hanem formálja nézeteiket. De a pártnak minden körülmények között (tehát akkor is, amikor nem fogadják el álláspontját) számolnia kell a tömegek véleményével, mert csak így dolgozhat helyesen.

Ezen alapvető elveknek az érvényesülését a kommunista pártok életében bizonyos időben gátolták egyes egészségtelen tünetek, különösen a szubjektivizmus és a személyi kultusz. Elsőként a Szovjetunió Kommunista Pártja tárta fel e jelenségeket 1953 és 1956 között a központi bizottság számos fontos határozatában, s főleg a XX. pártkongresszuson. Ez a kongresszus nagy hatást gyakorolt az egész nemzetközi munkásmozgalomra. Azokban az országokban, ahol a párt vezetése, a párt helyesen vonta le a XX. kongresszus tanulságait, megújhodott a párt munkája, nagyszerű új eredmények születtek.

Magyarországon sajnos nem így történt. Az akkori vezetés nem volt képes felülvizsgálni saját politikáját, kijavítani a munkájában meglevő

hibákat. Ezt kihasználta a revizionizmus. Meghamisítva a XX. kongresszus gondolatait és különösen önkritikus mozzanatait, képviselői a XX. kongresszus híveinek hamis pózában törtek a párt ellen.

A Magyar Dolgozók Pártja fő politikai irányvonala alapjában helyes volt és nagy sikerekhez vezetett, de a vezetés később eltorzította e helyes irányvonalat, megsértette a lenini normákat, hibák történtek az ipar és a mezőgazdaság fejlesztése, az életszínvonal terén. E hibák gyökere kétségkívül a szubjektivizmus, a marxizmus tételeinek dogmatikus alkalmazása, a magyar valóság nem helyes ismerete, a tömegek szerepének szektás lebecsülése volt. A marxizmus elveinek megsértése következtében bizonyos zavarok jelentkeztek a párt és a tömegek viszonyában, amit a revizionisták és a népi demokráciának külső és belső ellenségei felhasználtak az ellenforradalom kirobbantására.

Hogy a XX. kongresszuson elhangzott nyílt bírálat mennyire helyes és szükséges volt és milyen óriási segítséget nyújtott minden kommunista pártnak, azt meggyőzően bizonyítja országunknak, a Szovjetuniónak és az egész szocialista világrendszernek az utóbbi évek alatt végbement gyors fejlődése. Mindazok az egészséges változások, amelyeket pártunk az ellenforradalom után munkájában végrehajtott és amelyeknek gyors fejlődésünk köszönhető volt, a XX. kongresszus eszméinek gyakorlati megvalósítását, magyarországi alkalmazását jelentették. A párt, szakítva a szubjektivista politikai és gazdaságpolitikai koncepciókkal, helyesebb módon folytatta a szocializmus építését, nagyobb gondot fordított a nép életszínvonalának emelésére, visszaállította a párt belső életében a lenini normákat. E változások lényege az, hogy a párt a valóság elemzésére, a tömegek megérett szükségleteire, azaz a való élet tényeire alapozta politikáját, és éppen ezért vissza tudta nyerni a tömegek bizalmát. Ez a magyarázata annak, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusa különös figyelemmel vizsgálta a párt és a tömegek kapcsolatát, a párton belüli helyzetet és a párt munkájának új vonásait.

II

Hogy a pártnak jó vagy rossz a kapcsolata a tömegekkel, az nem kismértékben attól függ, hogy milyenek a párton belüli viszonyok. A párt belső helyzete kihat a párton kívüliekre és sok vonatkozásban meghatározza a velük kiépített kapcsolatokat is. Különösen így van ez

olyan esetekben, amikor a kommunista pártok kormányzó pártok. Ez esetben belső helyzetük igen közvetlen és igen nagy hatással van a társadalom életére. Ezt bizonyítják az ellenforradalom előtti néhány esztendő negatív s az ezt követő évek pozitív tapasztalatai.

Nem kétséges, hogy az a folyamat, amely az ellenforradalom előtt és alatt a párt tömegkapcsolatainak megromlásához, a tömegek bizalmának ideiglenes megingásához vezetett, a párton belüli viszonyok romlásával kezdődött. Miután a munkásosztály teljesen meghódította a hatalmat, a pártvezetés munkájában egyre erősebben jelentkezett az elbizakodottság, az önteltség, a szubjektivizmus. Ez először a párton belül éreztette hatását és kifejeződött a pártdemokrácia elsorvasztásában és a párttagság egyre fokozódó lebecsülésében. 1949 előtt a párt vezetői – helyesen – minden fontosabb kampányt előzetesen megvitattak a párttagsággal, 1949-től kezdődően még jelentős kérdések eldöntése előtt is, vagy csak teljesen formálisan, vagy egyáltalán nem tanácskoztak még a pártaktívával sem. A bürokratikus módszerek elterjedése, a hatalmi szóval történő vezetés következtében sok párttag passzívvá, közömbössé vált a párt ügyei iránt. A pártvezetés a párttagságot, sőt még a pártaktivistákat sem tekintette egyenrangú, félnek. Mindennek következtében a pártvezetés gyakran nemcsak a párton kívüli tömegektől, hanem a párttagság jelentős részétől is elszakadt.

Tapasztalataink bizonyítják, hogy a hatalom teljes meghódítása, ha megkönnyíti is a párt helyzetét, egyben súlyos erőpróbát, kísértéseket is jelent. A „kormányzó párt" tagjai közt könnyebben terjed a bürokratizmus, a fennhéjázás, a parancsolgatás, az emberek lebecsülése. E hibák elleni harcban fontos szerepe van a párton belüli demokráciának, a kollektív vezetés elvének. A párttagság tömegei, az alapszervezetek közelebbről és némileg más nézőpontból látják az emberek problémáit, széles körű tapasztalataik vannak a párt politikája gyakorlati érvényesüléséről. A kollektív vezetési stílus ezért biztosítja a „tömegek hangulatának" meghallását, s ily módon reálisabbá teszi a politikát. Ez nagy hangsúlyt kapott a Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusán. Ha a nép egyszer a pártra bízta az ország vezetését, ez nemcsak hogy nem mentesíti vezetőit a tömegkapcsolatok erősítéséről való gondoskodás alól, hanem éppen arra kötelezi őket, hogy különösen érzékenyek legyenek a tömegek megnyilvánulásai iránt. Ha a vezetés nem törődik a párttagok véleményével s szubjektíve dönti el az ügyeket, akkor ez nem-

csak a pártmunka módszerére jellemző hiba, hanem óhatatlanul hibákhoz vezet a politikában is.

A Magyar Szocialista Munkáspárt az ellenforradalom után figyelembe vette e tapasztalatokat. Tisztában volt azzal, hogy a néptömegekhez fűződő viszonyunkat csakis akkor tudjuk megjavítani, ha sikerül megszilárdítanunk a pártvezetés és a párttagság egységét. A vezetés és a párttagság viszonyában beállott ez irányú változások lényege: a pártegység megvalósulása elvi alapokon, a mély, igazi demokratizmus erősítése a párton belül, a vezetők és a párttagok teljes egyenjogúsítása, a párttagok jogainak és felelősségének növelése, s mindezek következtében a vezetés és a tagság egymáshoz való közeledése.

Lenini módon nyúlt pártunk a pártegység kérdéséhez. A pártegység legfontosabb eleme a párttagok ideológiai egysége, amelyet elsősorban nem adminisztratív eszközökkel, hanem a nézetek pártszerű kicserélésével, ütköztetésével, politikai meggyőző munkával érhetünk el. Itt számolnunk kell azzal, hogy a párttagok nézeteire hatnak a pártot körülvevő körülmények, az osztályharc feltételei. A pártnak éppen ezért nem érdeke, hogy egyes tagjai elhallgassák, magukba fojtsák a helytelen nézeteket, még kevésbé, hogy a párton belül vagy kívül pártszerűtlen módon terjesszék őket, mert ez nagy kárt okozna a pártnak. A párt arra törekszik, hogy elvi harcban legyőzze a téves nézeteket, megszabadítsa a kételyekkel küzdő párttagokat fenntartásaiktól, meggyőzze őket. A párt politikai vonala az elmúlt három évben a revizionizmus és a dogmatizmus ellen folytatott éles elvi harcban forrt ki. E kétfrontos harc folyt a legfelsőbb pártszervezetekben éppen úgy, mint az alsó pártszervezetekben. Ennek eredményeként a központi bizottság jelenthette a kongresszusnak, hogy a párttagság zömében leküzdöttük a revizionizmus és a szektás dogmatizmus érvényesülését.

A bátor, szókimondó vitaszellemnek nagy szerepe van a párt politikájának kialakításában. A párt ezen az úton a pártszerű véleménycsere útján alakította ki, helyesbítette, tökéletesítette és tette egyre hatékonyabbá politikáját. Mint Kádár János megjegyezte, az ellenforradalmat követő hat hónap alatt a központi bizottságban több termékeny vita volt, mint az azt megelőző öt év alatt. Például mezőgazdasági politikáját a párt hosszan tartó viták közepette, a jobboldali és a baloldali felfogások elleni szívós harcban dolgozta ki.

A párton belüli élénk vitaszellem mély és megtermékenyítő hatást gyakorolt az egész pártéletre. Pártunk az ellenforradalom után olyan

pontot iktatott a szervezeti szabályzatba, mely biztosítja a párttagnak azt a jogot, hogy „ha nem ért egyet bizonyos határozatokkal, akkor e határozatokat pártszerűen végrehajtva, kifejtse ellentétes véleményét a felsőbb pártszerv előtt". Az a tudat, hogy a vélemények pártszerű kifejtése nem von maga után adminisztratív megtorlásokat, erősen megnövelte a párttagság aktivitását. Megtörtént, hogy a központi bizottság egyik tagja fontos kérdésben nem értett egyet a párt határozatával. A párt – bár megbírálta őt – türelmesen és hónapokig várt, hogy a tények győzzék meg az illetőt nézeteinek helytelenségéről, de nem kényszerítette arra, hogy meggyőződése ellenére gyakoroljon önkritikát. Ez rendkívül fontos, elvi jelentőségű mozzanat.

Az ellenség azzal vádolja a kommunistákat, hogy korlátozzák az emberek szabadságát, uniformizálják őket, megnyirbálják egyéniségüket, hogy a pártba való belépésük után csak az marad számukra, hogy ismételgessék a hivatalos formulákat. Pártunk, különösen az ellenforradalom utáni munkájával, szétzúzta ezeket a rágalmakat, s bebizonyította, hogy a kommunista pártnak nem fejbólogatókra, nem korlátolt végrehajtókra, hanem bátor, szókimondó, gondolkodó emberekre van szüksége. Nem azt az embert becsüljük többre – mutatott rá a kongresszus –, aki meg sem várja a mondat másik felét, máris felugrik, s azt kiáltja: hurrá, mindenben egyetértek!, hanem azt, aki a dolgok mélyére hatol és csak ha megértette a párt elgondolását, fejezi ki lelkesedését, fog hozzá a munkához. A meggyőződésből, a mély hitből fakadó támogatás a legértékesebb a párt számára.

A múlthoz képest e téren jelentős a változás. Ennek egyik eredménye az a bíráló és önbíráló légkör, amely a pártszervezetek többségét ma jellemzi. De a harc a bírálat és az önbírálat fejlesztéséért folytatódik. A kongresszus több szónoka beszélt arról, hogy sok helyütt nem elég önkritikus a légkör, hogy vannak olyan vezetőink, akik mindenre képesek, ha kell, meg is halnak a rendszerért, csak egyre nem képesek: beismerni, ha valami hiba van a saját munkájukban. Előfordul a kritika elnyomása is. Figyelembe véve, hogy e hibák nagy veszélyt rejtenek magukban, a kongresszus beiktatott a szervezeti szabályzatba egy pontot, amely kimondja, hogy mindenkit, „aki a bírálatot elnyomja, pártfegyelmi úton felelősségre kell vonni".

A párt belső életének egészségesebbé tétele segítette a pártot és előfeltétele volt annak, hogy megerősítse kapcsolatait a tömegekkel.

Annak eredményeképpen, hogy a párt az elmúlt években helyes, a marxizmus–leninizmus elveire támaszkodó, a nép érdekeit kifejező politikát folytatott, de azért is, mert egészségesebb lett a párton belüli helyzet, ma jobban érvényesül a párt vezető szerepe, mint az ellenforradalom előtt. A revizionista nézetek kihasználták és felnagyították a múltban elkövetett hibákat és úgy próbálták feltüntetni a dolgot, mintha ezek mind azt bizonyítanák, hogy nem szükséges, sőt egyenesen káros, ha a párt vezető szerepet játszik a kulturális életben, a gazdaság területén és általában az ország életében. Pártunk legyőzte ezeket a nézeteket. Saját tapasztalataink csak még nagyobb erővel bizonyítják annak a lenini tételnek helyességét, hogy a párt vezető szerepe a hatalom kivívása után nem csökken, hanem növekszik.

Gyengítette a párt vezető szerepét e vezető szerep szektás értelmezése és gyakorlása is.

A hatalomért folyó harc idején (1945–1948), a koalíció és a többpártrendszer viszonyai között a párt helyesen értelmezte és helyes módon, elsősorban politikai, azaz meggyőző tömegmunkával erősítette vezető szerepét. Ezt a vezető szerepet pártunk nem puszta határozatokkal vívta ki, hanem azzal, hogy a mindennapi munkában, a termelés megindításáért, a föld felosztásáért és a reakció szétzúzásáért vívott harcban a dolgozó nép élén haladt. A nép látta, hogy minden poszton a kommunisták küzdöttek a legönfeláldozóbban, a legelszántabban az érdekeiért.

Később fokozatosan tért hódított az a káros gyakorlat, hogy a meggyőző szót egyre inkább adminisztratív eszközökkel helyettesítették, amelyekkel látszólag gyorsabban és egyszerűbben lehetett megoldani a gyakorlati problémákat. Háttérbe szorult az az igen fontos elv, hogy a párt vezető szerepét mindenekelőtt az állami és a gazdasági szervekben, a termelésben, a tömegszervezetekben dolgozó kommunisták útján kell érvényesíteni, akiknek egyik legfőbb feladatuk, hogy felvilágosító szóval és tettel győzzék meg a tömegeket a párt politikájának helyességéről és mozgósítsák őket e politika végrehajtására. A párt most visszatért ezekhez a módszerekhez. A vezetés helyes elveinek visszaállításához hozzájárult az az új helyzet is, amely a pártban kialakult.

Pártunknak ma mintegy 50 százalékkal kevesebb tagja van, mint az ellenforradalom előtt volt (körülbelül 438 000, vagyis alig több, mint az ország lakosságának 4 százaléka). A két munkáspárt egyesülése után,

1948-ban a pártnak 1 100 000 és még az általános felülvizsgálat után is több mint 900 000 tagja volt. Ez a szám Magyarország viszonylatában túl magas volt. Ezért a párt az újjászervezés során tudatosan arra törekedett, hogy a taglétszámot megfelelő korlátok között tartsa. A tapasztalat azt mutatja, hogy a párt ennek ellenére ma erősebb, mint 1956 előtt volt, mert nincsenek benne az ellenséges, karrierista elemek és a szimpatizáló, de bizonytalan százezrek. A párt összetétele jobb lett. A párt munkásmagja megerősödött; ma a párt tagjainak 60 százaléka eredeti foglalkozás szerint munkás. Mindez egyik oka annak, hogy nálunk a fele akkora párt jobban tölti be vezető szerepét az ország életében, mint régebben a milliós párt.

A nagy taglétszám azelőtt szinte csábította a pártot arra, hogy megelégedjen saját sorainak aktivizálásával, hiszen ez egymagában is csaknem egymillió ember mozgósítását jelentette. Éppen ezért kapott lábra ez idő tájt a tömegszervezeteknek és a tömegszervezetekben végzett munkának bizonyos fokú lebecsülése. A párttagság mai létszáma mellett a tömegszervezetek elhanyagolása közvetlenebb és nagyobb veszélyt rejtene magában, különösen ha figyelembe vesszük, hogy csak a szakszervezeteknek több mint kétmillió tagjuk van. Ma már elképzelhetetlen nagyobb feladatok megoldása a tömegszervezetek mozgósítása nélkül. A kisebb párt tehát jobban támaszkodik a tömegszervezetekre, jobban használja fel erejüket. A párt vezetése ennek eredményeképpen is jobban érvényesül a munkásosztály, a dolgozók tömegeiben.

Kedvező hatást gyakorolt a pártapparátus csökkenése is, amely ma 40 százalékkal kisebb a réginél. E körülmény egészséges irányban fejlesztette a pártmunka módszereit, csökkentette a bürokráciát, arra kényszerítette a függetlenített pártmunkásokat, hogy több aktivistát mozgósítsanak. Ma minden pártbizottság, pártvezetőség körül a függetlenített pártmunkások létszámát négy-ötszörösen is meghaladó állandó aktívagárda dolgozik. A pártbizottságok és a pártvezetőségek ezáltal közelebb kerültek a párttagsághoz, jobban, helyesebben látják problémáit, eredményesebben oldják meg feladataikat. A kisebb pártapparátus a megnövekedett aktívahálózattal együtt ily módon jobban segíti érvényre jutni a párt vezető szerepét, végrehajtani a párt politikáját.

Lényegesen kevesebb tagja van ma pártunknak a minisztériumokban, az államapparátusban is. A párt természetesen itt is meghatározza a munka fő irányát és kitűzi a fő célokat, de a párt irányító szerepének érvényesítése mégis elsősorban az ott dolgozó kommunisták feladata.

A párt központi vezető szervei most nem helyettesítik az állami szerveket, nem avatkoznak bele közvetlenül az állami szervek munkájába, viszont arra törekednek, hogy a helyi pártszervezetek hatékonyabban képviseljék az állami intézményekben a párt politikáját. Ennek érdekében például a kongresszus megváltoztatta a szervezeti szabályzat egyik pontját és a miniszter egyszemélyi felelős vezetésének csorbítása nélkül megadta a minisztériumok és főhatóságok pártbizottságainak azt a jogot, hogy a központi bizottság határozatának megfelelően ellenőrizzék a vezetőknek és apparátusuknak hivatali munkáját. Fontos elvi mozzanatok ezek a párt vezető szerepének érvényesítésében.

IV

A párton belüli viszonyok normalizálása, a párt élcsapat szerepének helyes meghatározása nem öncél, hanem azt hivatott elősegíteni, hogy a párt jobban tudja megszervezni a tömegeket, hogy helyesebben alakíthassa hozzájuk való viszonyát. Az ország lakosságának csak kis része párttag. A párt természetesen rendszeresen felveszi soraiba az arra legérdemesebbeket, de a következő években sem kívánja jelentősen emelni taglétszámát. Az ország lakosságának túlnyomó többsége – több mint 90 százaléka – jelenleg is pártonkívüli és távolabbi perspektívában is pártonkívüli lesz. Ezért egész építőmunkánk sikere attól függ, hogy mennyire szoros a párt kapcsolata a párton kívüli tömegekkel, hogy mennyire helyesek azok az elvek, amelyekre ezek a kapcsolatok épülnek és hogyan érvényesülnek a gyakorlatban.

Nem fejlődhet a pártonkívüliekhez fűződő viszonyunk revizionista, opportunista alapon (lásd Nagy Imre és csoportjának nézeteit), a tömegek antimarxista, az osztályviszonyokat figyelmen kívül hagyó meghatározása, a „minden magyar testvér" jelszó alapján, nem fejlődhet az elvtelen udvarlás és ígérgetések útján. De nem képzelhető el tömegkapcsolatainak erősítése szektás alapon sem, a tömegekkel szembeni bizalmatlanság, türelmetlenség légkörében. A párt állandóan és szívósan küzd a fő veszély, a tömegek nevelését gátló revizionizmus veszélye ellen. A tömegkapcsolatok erősítésének szempontjából a hosszabban tartó s nem ritkán nehezebben leküzdhető akadály a sokáig és mélyen megrögződött szektás gondolkodásmód volt.

A marxizmus szerint a nép a történelem alkotója. A munkásosztály,

a dolgozó nép felszabadítását csak maga a munkásosztály, a dolgozó nép viheti véghez pártja vezetésével; a párt kidolgozza, megmutatja a követendő irányvonalat, szervezi, segíti és vezeti a tömegek küzdelmét. De a párt sohasem tekinti a tömegeket eszköznek, hanem tudatában van annak, hogy – a dolog lényegét tekintve – ő maga a dolgozó tömegek fegyvere.

A tömegek szolgálata – ez szabja meg alapjaiban a pártonkívüliekhez fűződő viszonyunkat. Természetesen nagy hiba volna azt gondolni, hogy a tömegek szolgálata „szolgai szerepre" kárhoztatja a pártot, a tömegek fetisizálását, kritikátlan istenítését jelenti. A tömegek ma még osztályokból tevődnek össze, s már csak ezért is különböző érdekek, helyes és helytelen nézetek, törekvések jelentkeznek soraikban. A párt akkor is a tömegek érdekeit képviseli, amikor fellép a káros törekvések ellen, amikor küzd a dolgozó tömegek szocialista átneveléséért, gondolkodásmódjuk megváltoztatásáért. A tömegek szolgálata tehát nem valamiféle kispolgári, idillikus, probléma- és harcmentes állapot, hanem magában foglalja a maradi nézetek elleni harc elemeit is. Pártunk az elmúlt három év alatt részletes dokumentumokat dolgozott ki a nacionalizmusról, a vallásos ideológiáról stb. és ezek alapján következetes harcot folytat a múlt káros maradványainak leküzdéséért. A párt együttműködésre törekszik a párton kívüli tömegekkel, de olyan együttműködésre, melynek folyamán leküzdi a soraikban fellépő helytelen nézeteket és arra törekszik, hogy gondolkodásmódjuk közelebb kerüljön a pártéhoz.

Ugyanakkor a párt számol a pártonkívüliek véleményével, kritikájával és hajlandó ennek alapján munkáját is megjavítani. Pártunk azért hangsúlyozza a tömegek szolgálatát, hogy – nem feledkezve el a maradi nézetek kritikájáról – mindenekelőtt a tömegek megbecsülését állítsa előtérbe, hogy a tömegek iránti bizalmat tegye még inkább, mint eddig, munkája alapjává. Ha javultak a párt tömegkapcsolatai az elmúlt évek folyamán, ez nem utolsósorban azért következhetett be, mert ez a szellem egyre erőteljesebben tért hódított pártunkban. A pártban olyan szellemnek kell érvényesülnie, amelyben uralkodó a tömegek iránti bizalom. Abból indulunk ki, hogy az emberek túlnyomó többsége – 90–95 százaléka – becsületes, rendes ember, akivel jól együtt tudunk dolgozni – mondotta Kádár János.

A pártonkívüliek a megbecsülés és a bizalom jelének tekintik pártunknak azt a többször kinyilvánított álláspontját, hogy a párttisztségek kivételével minden egyéb állami, gazdasági funkció betöltésénél a párton-

kívüliek ugyanolyan jogokat élveznek, mint a párttagok. Egyesek taktikai húzást látnak e lépésben, mások nem értik a párt álláspontját vagy vonakodnak gyakorlati megvalósításától. Pedig itt nem „taktikáról", hanem rendkívül fontos elvi álláspontról van szó. Ha a párt egészséges jelnek tekinti, hogy a korábbi párttagság fele nem lépett be a pártba, akkor magától értetődően gondoskodnia kell arról is, hogy ezeket az embereket emiatt ne érhesse hátrány. Ha egynéhány, egyébként jól dolgozó, becsületes embert állami vagy gazdasági funkcióból leváltanának csak azért, mert nem lépett be a pártba, ez megindítaná a karrieristák rohamát a párt felé, ami csak ártana az ügynek.

Pártunk az ellenforradalom után olyan új pontot iktatott szervezeti szabályzatába, amely felhatalmazza a központi bizottságot arra, hogy bevonjon pártonkívülieket is egyes határozatok előkészítésébe A párt azóta gyakran élt e jogával, számos esetben tanácskozott a határozatok meghozatala előtt egyes kérdésekről a pártonkívüliekkel, mint egyenlő felekkel. A mezőgazdaság kérdéseiről például a szakemberek és parasztok ezreivel tárgyalt. A művelődéspolitika irányelveit előzetesen megvitatták az értelmiség zömével és így tovább. Ily módon a párt nagy segítséget kapott saját munkájához, s egyszersmind elismerést vívott ki a pártonkívüliek körében. Ahogy a bizalmatlanságra annak idején bezárkóztak az emberek, úgy oldódnak fel most a bizalom jeleire. A tömegek nehézségeket is elviselnek – szívesebben dolgoznak többet is –, ha érzik, hogy bíznak bennük. Ez olyan erőforrás, amelynek méreteit nehéz túlbecsülni. Az elmúlt esztendők során a tömegek lendülete majdnem minden esetben túlhaladta eredeti elképzeléseinket s a vártnál nagyobbnak bizonyult.

Nézzük a munkásosztályt. A munkásosztály társadalmunk uralkodó osztálya, de csak kisebbik része tagja pártunknak. Pártunk az egész munkásosztályhoz fordult megbecsüléssel és bizalommal, mert a párt és a tömegek kapcsolata mindenekelőtt a munkásosztályhoz, a párt és a népi hatalom alapvető erejéhez fűződő kapcsolat. Az ellenforradalom sikeres leküzdése nem kis mértékben a munkásosztályhoz fűződő szoros kapcsolatoknak volt köszönhető. A párt és a munkásosztály egyre erősödő kapcsolatai döntő hatást gyakoroltak a többi rétegekkel kialakítandó kapcsolatokra; hozzájuk való viszonyát a párt erre az alapra építette. A központi bizottság és a pártszervek a munkások kritikai megjegyzései és javaslatai alapján számos intézkedést javasoltak. Ez növelte

a párt tekintélyét, s egyszersmind erősítette a munkásokban azt a tudatot, hogy valóban a munkásság az uralkodó erő országunkban.

A párt az elmúlt évben megvizsgálta a munkásosztály helyzetét, s eközben – részben egyénileg – kb. 45 000 párton kívüli munkással is tanácskozott. Pártunk vezetői a munkásgyűléseken nyíltan beszélnek az ország, az üzem életéről, nemcsak az eredményekről, hanem a nehézségekről és a hibákról is. És a munkásosztály válasza nem késett. A kongresszus tiszteletére indított szocialista munkaversenyben a kommunisták mellett a pártonkívüliek nagy tömegei is részt vettek. A verseny sikere, az ezernyi felajánlás, az alulról jövő kezdeményezésre megalakult csaknem négyezer szocialista brigád – mind azt bizonyítja, hogy a munkásosztályban megerősödött az a tudat, hogy ő az ország gazdája, fokozódott az érdeklődés az ország eredményes fejlődése iránt.

Vagy nézzük a parasztságot. A parasztság zöme pártonkívüli, emellett jelentős része még kistulajdonos, egyénileg gazdálkodó. A mezőgazdaság szocialista átszervezése kongresszusunk központi kérdése volt. Az állam sok milliárd forintot fordít beruházásokra, ezernyi traktort, műtrágyát juttat a mezőgazdaságnak, arra törekszik, hogy a mezőgazdasági termelés az átszervezés időszakában is növekedjék. Pártunk nagy jelentőséget tulajdonít e gazdasági feladatok megoldásának, s azt várja funkcionáriusaitól, hogy konkrétabban, behatóbban foglalkozzanak e kérdésekkel. Ugyanakkor a kongresszus elsősorban a mezőgazdaság szocialista átszervezésének politikai előfeltételeire irányította a párttagság figyelmét.

Pártunk az ellenforradalom után így vélekedett: a legfontosabb most kijavítani az előző években elkövetett hibákat, helyes politikát és gazdaságpolitikát folytatni, éreztetni a parasztsággal megbecsülésünket, bizalmunkat. Ebben az időben a párt nem állította előtérbe a szocialista átszervezés kérdéseit, mert tudta, hogy csakis akkor léphetünk újra előre a szocializmus felé, ha a parasztságnak a pártba vetett hite ismét szilárd lesz. Más szóval: a párt úgy vélte, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezésének fő feltétele a politikai előfeltétel; a parasztság és a párt közötti kölcsönös bizalom helyreállítása és megerősítése. E politika jó eredményeket hozott.

Az elmúlt esztendőben az önkéntesség elvének szigorú betartása mellett több paraszt lépett a szocialista útra, mint az azt megelőző tíz esztendő alatt. Itt is, mint annyi más területen, bebizonyosodott, hogyha a párt helyes politikát folytat, semmi szükség sincs az emberek feletti

bizalmatlankodó gyámkodásra, minden részlet előírására, utasítgatásra. Hány parasztnak írtuk elő a régebbi időkben pontosan, hónapról hónapra, hogy mikor szántson, mikor vessen, ellenőriztük őt, veszekedtünk vele, mégsem akart menni a dolog, és a paraszt is haragudott. Az utóbbi években elhagytuk az ilyen részletes előírásokat és kiderült, hogy a paraszt most szívesen dolgozik, gyorsabban, jobban végzi el munkáját, többek között azért, mert érzi a felé áramló bizalmat. Megszüntettük a kötelező beszolgáltatást, és felvásárlási szerződéskötési rendszerrel helyettesítettük. Ez a rendszer előnyösebb a parasztnak, és a mi körülményeink között jobban biztosítja az ország ellátását, mint a régebbi kötelező beszolgáltatás, hatékonyabb és jobban összekapcsolja a társadalmi és az egyéni érdekeket.

A pártonkívüliekhez való viszony érinti az értelmiség jelentős részét is. A párt erélyesen fellépett az értelmiség soraiban elterjedt revizionista befolyás ellen, az értelmiség vezető szerepéről szóló antimarxista nézetek ellen, de ugyanúgy fellép az olyan hamis általánosításokkal szemben is, melyek szerint az egész értelmiség reakciós. A párt bizalommal és megbecsüléssel viseltetik az értelmiség iránt, melynek zöme, bár nem marxista, részt vesz a szocializmus építésében, lojálisan támogatja a néphatalmat.

A párt abból kiindulva, hogy a városi kispolgárság fontos helyet foglal el a társadalom életében, e réteg irányában elvi, de ugyanakkor reális és rugalmas politikát folytat. Támogatja a társadalmilag szükséges tevékenységet, de egyszersmind küzd a nem tisztességes spekulációs szándékok ellen. Nem titkolja, hogy célja a kispolgárság átnevelése és szocialista útra térítése, de ugyanakkor nem hagyja létbizonytalanságban e réteget, hanem boldogulását, gyermekei jövőjét is figyelembe véve, azaz maximális emberséggel kívánja ezt elérni.

Az ellenséges osztályokat – mint osztályokat – lényegében felszámoltuk. Az a volt kizsákmányoló, aki szembeszáll népi demokratikus rendszerünkkel, a törvény teljes szigorával találkozik. Ugyanakkor rendszerünk erősödése – nem is beszélve a szocialista világrendszer erősödéséről – növeli a lehetőséget a volt kizsákmányolók átnevelésére. A volt kizsákmányoló osztályoknak a rendszerrel szemben lojálisan viselkedő tagjai a törvény előtt egyenrangú állampolgárok, biztosítva vannak számukra a normális létfeltételek. Becsületes magatartás esetén a volt kulák felvehető a termelőszövetkezetbe, és két évi jó munka után még tisztsé-

get is betölthet. A volt kizsákmányolók gyermekeinél pedig arra törekszünk, hogy ne terhelje őket életük során szüleik múltja.

Országunk népe évszázadokra kiható fordulóponthoz érkezett, véglegesen és visszavonhatatlanul épül az új társadalom. Az elkövetkező évtizedekben és évszázadokban szocialista, kommunista társadalmi rendszer lesz hazánkban. Mi történjék azokkal a tíz- és százezrekkel, akik korábbi osztályhelyzetüknél fogva nem hozzánk tartoznak, tartoztak, de ők maguk és főleg gyermekeik velünk együtt fognak élni és dolgozni? Pártunk ebben a kérdésben is elvi álláspontot foglal el, amely ezeknek a rétegeknek is perspektívát mutat. A népi állam csakis akkor nyúl kényszerintézkedésekhez, ha valaki ellene támad.

A párton kívüli dolgozókkal való gyümölcsöző együttműködés eredményeként „tovább erősödött népünk nemzeti egysége a szocializmus eszméi alapján. Ez a történelmi haladás jegyében született és a fejlődő új nemzeti egység ma erősebb, mint korábban bármikor volt." (A Központi Bizottság beszámolója a Magyar Szocialista Munkáspárt VII. pártkongresszusán.)

V

A tömegek iránti bizalom ma áthatja a párt mindennapi munkáját, nélkülözhetetlen eleme s egyben eredménye is a párt politikájának. A párt a tömegekhez való kapcsolatok erősítését tartja a még gyorsabb előrehaladás egyik legfontosabb előfeltételének.

A tömegek lebecsülése nem kis szerepet játszott abban, hogy a korábbi helyes politikát a vezetés később eltorzította. Szubjektíve ezek a vezetők a nép javát akarták, magukban minden bizonnyal meg voltak győződve arról, hogy a népért küzdenek. De egyrészt az egyszer megszerzett bizalmat örök érvényű mandátumnak tekintették, melyet nem szükséges megújítani, másrészt, minthogy a nép nagy részét éretlennek tartották, nem fordítottak kellő figyelmet a politikai lépések megmagyarázására, azt hitték, hogy a szocializmus felépítése után az emberek így is csak hálásak lesznek a pártnak. Ez mélységesen hibás elképzelés volt.

A szocializmus az emberiség legszebb álmait valósítja meg, de a nép még nem élt benne. Tapasztalataink azt mutatják, hogy az új társadalmat csak akkor építhetjük sikeresen, ha olyan utat, módot tudunk javasolni, mely a nem kommunisták, a nem proletár elemek, a kispolgári

tömegek számára is elfogadható, ha a szocializmushoz vezető út maga is rokonszenves számukra. Még a munkástömegek sem ismerik kellően a felépült szocializmust, s ezért munkamódszereinkből, mindennapi munkánkból vonnak le következtetéseket a szocializmusra vonatkozóan is. Ezért a párt azt tartja, hogy egész tevékenységével közelebb kell hoznia a tömegeket a szocializmus ügyéhez, segítenie kell nekik abban, hogy megértsék eszméinket. Nemcsak a szocializmus nagy céljainak helyességéről kell meggyőzni a népet, hanem napról napra meg kell mutatnunk azt is, hogyan függnek össze a célokkal a napi problémák, miért helyesek az általunk javasolt módszerek. Napról napra újból és újból meg kell nyernünk a tömegeket a szocializmus ügyének, mert éppen mindennapi tapasztalataiknak, a napi módszereknek kell bebizonyítaniuk a szocializmus eszméinek helyességét. Ez ad különös jelentőséget a párt munkamódszerei megválogatásának.

A mai pártmunka egyik legjellemzőbb vonása az emberközelség. Ez a szó a politikai életben nálunk a legutóbbi három év alatt vált közhasználatúvá. Annyit jelent, hogy a párt vezetői, funkcionáriusai egyszerű emberi nyelven beszélnek és arra törekednek, hogy minden kérdés eldöntésekor a tömegek, az emberek nézőpontját is figyelembe vegyék. A kommunisták – bár rendszerint nagyobb politikai ismeretekkel rendelkeznek, aktívabbak, harcosabbak, mint mások – nem szabad, hogy „különb" embereknek tekintsék magukat. Arra kell törekedniük, hogy emberek legyenek a szó teljes értelmében, hogy osztozzanak a nép bajaiban és örömeiben egyaránt.

Sokkal kevesebb már a frázis, a meggyőződés nélkül csengő, előre elkészített jegyzetből felolvasott nagy szó, az üres szólam. Túl sokat és túl gyakran használtuk egy időben a „leg"-eket, az „óriási", „hatalmas" jelzőket, túl sokat beszéltünk „az egy emberként mögöttünk menetelő nép"-ről és így tovább. E kifejezések nem meggondolt használatával gyakran magunk csökkentettük értéküket, és sok szónak elkopott a csengése. Agitációnk azelőtt gyakran túl hangos, fülsértő volt. Most ezen is változtattunk. A régi választásokat plakát- és röpcédulatenger jellemezte, házról házra jártak agitátorcsoportok, amelyek néha háromszor-négyszer is felkerestek egy-egy választót. És az agitáció gyakran mégsem ragadta meg az embereket. A legutóbbi választások előtt a párt csupán egy plakátot adott ki, a párttagok főleg az ismerőseikkel beszélgettek. A párt megmondotta: nem akarjuk sem zaklatni, sem agyonbeszélni az

embereket. Egész munkánkat mérlegeljék, ne csak a választás előtti két hetet. És a mértéktartás hatékonyabbnak bizonyult.

Természetesen nem arról van szó, hogy a párt lemondott az agitációról vagy akár csak kisebb jelentőséget tulajdonít neki. A párt csak a kampányszerű, sablonos, felületes agitáció ellen lép fel. Ugyanakkor erősíti a rendszeres, napról napra folyó agitációs munkát, amelynek folyamán megvilágítja a dolgozók előtt a párt politikai céljait, megvitatja velük e célok helyességét. Az ilyen agitáció egyre inkább a pártmunka szerves részévé válik. A párt vezetői és funkcionáriusai rendszeresen és gyakrabban, mint régen, részt vesznek gyűléseken, üzemekben és falvakban, elbeszélgetnek a dolgozókkal, mégpedig nemcsak ünnepek alkalmával, nemcsak kampányok idején. Arra törekednek, hogy a munkahelyen és a lakóhelyen rendszeres kapcsolatot tartsanak a párttagokkal és a pártonkívüliekkel, hogy minél gyakrabban elbeszélgessenek velük a pártpolitika aktuális kérdéseiről. Ha a rendszeres agitációs munka hatékony, a munkások folyamatosan tájékoztatva vannak tevékenységünkről és cselekvő részvevői munkánknak. A sablonos agitáció kiküszöbölése nem hagy űrt maga után. A frázis, a sablonos munka természetesen még nem tűnt el, még azok sem egykönnyen szabadulnak ettől a gyakorlattól, akikben tudatosul káros jellege. De egészében a fejlődés biztató. És a legfontosabb, hogy mindenütt állandó harc folyik e jelenségek ellen.

Ismét erősödő vonása pártunk munkájának a gyakorlatiasság. Rendes körülmények között a párt tömegbefolyásának növekedése mindenekelőtt a gazdasági és kulturális építés feladatainak helyes megoldásától függ. Ez érthető, hiszen a dolgozók jelentős részét elsősorban nem az általános politikai, hanem éppen e konkrét kérdések érdeklik, véleményüket a pártról és a rendszerről is ezek alapján alakítják ki. A párt politikájában központi helyet foglal el az életszínvonal emelésének kérdése; a párt úgy véli, hogy a szocialista építéssel párhuzamosan rendszeresen javulniuk kell a dolgozók életkörülményeinek is. A párt tagjainak egyre nagyobb hozzáértéssel kell elősegíteniük a termelés növelését, bővíteniük kell gazdasági és kulturális ismereteiket.

Viszont arról sem szabad megfeledkezni, hogy a dolgozók életkörülményeit nemcsak béremeléssel, hanem igen gyakran kisebb-nagyobb ügyek elrendezésével is lehet javítani. A párt ezért határozottan küzd a nemtörődömség ellen, és olyan légkör kialakítására törekszik, melyben a párt minden tagja nagy figyelmet tanúsít az emberek úgynevezett kis ügyei iránt, és igyekszik – ahol csak tud – segíteni. Állandóan hangoz-

tatja, hogy nincsen „tiszta", csakis politikai pártmunka. A mi politikánk: az emberek életének jobbá tétele, ezért minden, ami kapcsolatos az emberek életével, figyelmet érdemel a pártmunkában is.

Fontos eleme a párt jelenlegi munkastílusának az alsóbb szervek fokozódó megbecsülése és nagyobb önállósága. A központi vezetés azzal, hogy erejét a legfontosabb, országos jelentőségű kérdésekre összpontosította, nem gyengült, ellenkezőleg, erősebbé, hatékonyabbá vált. Ez ugyanakkor lehetővé tette az alsóbb szervek, a nagy tömegek még fokozottabb bevonását a társadalmi ügyek intézésébe. A múlt évi tanácsválasztások előtt a központi szervek a jelölést a helyi emberekre és a szervekre bízták. Igen tanulságos, hogy a jelölés az esetek túlnyomó többségében így is teljesen megfelelt a párt politikai célkitűzéseinek. Jó hatást gyakorolt a parasztságra az az elhatározás, hogy szemben a régebbi gyakorlattal, a központi szervek nem szólnak bele közvetlenül a szövetkezeti tisztségek betöltésébe, hanem rábízzák azt a parasztságra és a helyi szervezetekre. A helyi vezetők jó kiválasztása elsősorban a helyi emberek érdeke, hiszen ők fognak dolgozni velük. A szövetkezetbe belépő parasztemberek számára az a legmegnyugtatóbb, ha tudják, hogy senki sem kényszerít rájuk kívülről vezetőket, maguk döntik el a kérdést. A tapasztalat azt mutatja, hogy ez egyébként a leghasznosabb az ügy számára is. Ugyancsak a parasztságra bízta a kormány annak eldöntését, melyik kulákot kívánják felvenni a szövetkezetbe, melyiket nem. Mindez elősegíti az aktivitás növelését falun.

Sok az új vonás az emberekkel való bánásmódban. Az osztályharc állandó éleződéséről szóló helytelen elmélet nyomán régebben a pártmunka egyik jelszava volt: „A hibák mögött keresd az ellenséget!" Minthogy az emberek gyakran követnek el hibát, elég gyakran „keresték nálunk az ellenséget". Ennek következtében olyan légkör alakult ki, amelyben nem a hibákkal, hanem az emberekkel szemben volt türelmetlenség. Ma azt valljuk: a harcot az emberek hibái, a hiányosságok ellen folytatjuk, de támogatjuk, segítjük a becsületes embert.

A párt határozottan küzd az emberek egyoldalú vagy szubjektív megítélése ellen. Fontos feladatának tekinti, hogy kiküszöbölje a kádermunkából a titokzatosságot. Terjed az a gyakorlat, hogy a káderekről alkotott véleményeket, jellemzéseket magukkal az érdekeltekkel is megbeszélik. A párt olyan légkör meghonosítására törekszik – és már jelentős eredményeket is ért el ebben –, amelyben az emberek bátran és nyíltan

megmondják egymásról alkotott véleményüket, mert az segít a legtöbbet az embereknek és az ügynek is.

A helytelen munkamódszereket még nem küzdöttük le teljes egészében. Nehezítik e munkát az egyes emberekben mélyen meggyökeresedett nézetek, szokások és fékezi helyenként az elbizakodottság. Az elbizakodottság veszélye ellen nem vagyunk bebiztosítva. Az a tény, hogy az elmúlt három év alatt pártunk nem kevés eredményt ért el, még fokozza e veszélyt. Ezért időszerű ma emlékeztetni arra, hogy a régi pártvezetés akkor kezdte elkövetni a hibákat, „amikor minden nagyszerűen ment". A párt ilyen szempontból is gondosan mérlegeli a múlt tanulságait és a pártmunka mindennapi feladatává teszi az elbizakodottság elleni küzdelmet, nem engedi meg, hogy még egyszer nagyra nőjön e veszély.

Akadnak, akik úgy vélik: az új vonások a párt munkájában arról tanúskodnak, hogy a mostani vezetés nem ragaszkodik „oly szigorúan" a marxizmus–leninizmus elvi tételeihez, mint a korábbi, „liberálisabb", „engedékenyebb" politikát folytat. Akik így gondolkodnak, mélységesen tévednek, s nem értik igazán a marxizmust sem. Lenin maró gúnnyal beszélt azokról a „for-r-radalmárokról", akik „engedményeknek", „taktikának" tekintették a kommunistáknak azt a „mérsékelt" felfogását, hogy bár elítélik a vallást, mégsem vallásháborút hirdetnek, hanem együttműködést ajánlanak fel a vallásos tömegeknek. Semmit sem engedünk elveinkből – mondotta –, ha megkeressük a leghelyesebb módját annak, hogyan lehet elveinket megvalósítani.

A tények arról tanúskodnak, hogy pártunk ma nemcsak rugalmasabb, de egyben elvibb politikát is folytat, olyan politikát, amely mindenkor a való helyzet szükségleteihez alkalmazkodik. Közvetlenül az ellenforradalom után szigorúan fellépett az árulók nem kis részével szemben; nem ingott meg a legnehezebb körülmények között sem – amikor a revizionisták megzavarták sokak tisztánlátását –, és kijelentette, hogy nem tárgyal az árulókkal. Ugyancsak megingathatatlan elvi alapra helyezkedett a párt annak idején az írókkal szemben. Arra törekedett, hogy az ellenforradalmat ne forradalomnak tekintsék, elfogadják a proletárdiktatúrát, a párt vezetését. E nagy horderejű kérdésekben a párt a legkisebb engedményt sem tette. De a párt a keménységet sohasem tekintette öncélnak és azt tartotta, hogy az elvi szigorúságot kellő megértéssel és türelemmel kell párosítani, hogy a néphatalom megerősödésével párhuzamosan egyre inkább előtérbe helyezhető a demokratizmus szélesítése. A párt nem esik pánikba és nem tekinti tragédiának, ha egy – a fő

kérdésekben egyetértő – értelmiségi kisebb jelentőségű kérdésben más véleményt képvisel. A párt természetesen a kisebb hibákat is megbírálja, de ugyanakkor támogatja, segíti az ország érdekében folytatott munkát. A párt álláspontja itt sem liberálisabb, hanem elvibb és ezért reálisabb, és összhatásában jobban érvényre juttatja a marxizmus eszméit.

Az elvibb politika fontos eleme a szó és a tett ismét helyreállított egysége. Azelőtt taktikai szempontból megengedhetőnek tűnt az igazság egyik vagy másik oldalának kiemelése, egyes kis eredményeknek az agitáció érdekében történő eltúlzása stb. Most szigorúbb, azaz elvibb követelményeket állít a párt önmaga elé. A legkisebb dologban sem engedi eltérni a szavakat a tettektől, mindig szem előtt tartja, hogy ha a tömegek csak egy esetben is azt tapasztalnák, hogy felelőtlenül túlzott, megrendülne hitük a párt szavában.

Szigorú elvszerűség párosulva a messzemenő rugalmassággal – ez jellemzi leginkább pártunk munkamódszereit. Ez is bizonyítja, hogy a párt igen nagy mértékben épít a tömegekre, s hogy ebben a szellemben neveli tagjait is.

Béke és Szocializmus, 1960. 3. sz.

A PÁRT ÉS A PÁRTONKÍVÜLIEK VISZONYÁNAK MAI VONATKOZÁSÚ PROBLÉMÁIHOZ

A párt és a pártonkívüliek viszonya igen széles terjedelmű kérdés. Lényege: a fő kérdésekben (a béke, a munkáshatalom, a szocializmus stb.) való egyetértés és a megvalósításukért folytatott közös gyakorlati harc. A közfunkciók betöltésének módja nem tartozik a párt és a pártonkívüliek viszonyának legfontosabb elemei közé. Ugyanakkor tény, hogy manapság mégis elsősorban a pártnak a körül az álláspontja körül folyik élénk vita, amely szerint pártonkívülieknek és párttagoknak egyenlő elbírálásban kell részesülniük a közfunkciók betöltésénél. Mi ennek az oka?

Egyrészt az, hogy sok ferde, főleg baloldali, dogmatikus elképzelés megmaradt a múltból. Másrészt az, hogy a párt és a pártonkívüliek kapcsolata ma sok szempontból új módon vetődik fel. Helyenként félreértik vagy túlhajtják a párt álláspontját, sőt ellenséges propaganda is tapasztalható. És végül: párttagok és pártonkívüliek az élet minden területén dolgoznak, a közöttük levő viszony már csak ezért is az egész társadalmat, megoldandó feladataink zömét érinti. Mindez megmagyarázza az e kérdés iránt megnyilvánuló nagy érdeklődést.

A dolog természetéből következik, hogy ma elsősorban a pártban folyik ekörül vita, ahol ezzel kapcsolatban többnyire „baloldali" nézetekkel kell megküzdeni. Helyenként például ellenállás van a pártonkívüliek állami és közéleti funkcióba állításával szemben. Emögött gyakran elvi tisztázatlanság is rejlik: olyan feltételezések, hogy a párt „elvi engedményeket" tesz, „jobbra csúszik". Sajnos, olyan kommunisták is akadnak, akik saját pozícióféltésükre próbálnak – rendszerint „baloldali" feliratú – elvi tapaszt ragasztani. Az ilyen nézetek és a belőlük fakadó gyakorlat kárt okozhat ügyünknek, megzavarhatja az 1956 óta töretlenül felfelé ívelő politikánk megvalósulását. Ezért joggal mondhatjuk, hogy e téren jelenleg kétségkívül a „baloldali" torzítás a fő veszély.

Bár gyérebben, de vannak ellenkező előjelű hibák is. Jelen esetben a jobboldali veszély főleg a párt helyes elképzeléseinek sokszor jóhiszemű elvi vagy gyakorlati túlhajtásában jelentkezik, melynek révén egyesek el-

jutnak olyan következtetésekhez, hogy lényegében már megszűnt a párt vezető szerepe és új, pártvezetés nélküli „igazi demokratikus" korszak köszöntött be. Mindez elég ok arra, hogy közelebbről is szemügyre vegyük e kérdéskört.

I

A párttagoknak és pártonkívülieknek a közfunkciók betöltése szempontjából való egyforma megítélése nem új dolog, hanem a marxizmus–leninizmus régi felfogása, elvi álláspontja. Elég felidézni Lenin ezzel kapcsolatos álláspontját, hogy meggyőződjünk erről. Lenin a kérdést politikailag közelítette meg. Azt vallotta – az akkori körülményekre utalva –, hogy a pártnak el kell foglalnia mindazokat a kulcsposztokat, amelyeknek kézben tartása életbevágóan fontos, elengedhetetlen politikájának megvalósításához, de ugyanakkor a funkciók zömébe feltétlenül be kell vonnia a széles párton kívüli tömegeket.

Ebben az összefüggésben hangsúlyozta, hogy össze kell olvasztani a párt és a szovjetek vezető rétegét.* Ilyen értelmezésben a lenini felfogás valóban általános érvényű, mert a szocializmus felépítése sehol sem képzelhető el anélkül, hogy a párt legfelsőbb vezetői egyúttal ne foglaljanak el kulcsfontosságú pozíciókat a fejlődés irányát meghatározó helyeken (a kormányban, a minisztériumokban, a fegyveres testületekben stb.). Ezt tanúsítja a Szovjetunió mellett a többi népi demokratikus országok példája is.

Lenin szavainak helyes értelmezéséhez azt is figyelembe kell venni, hogy melyek voltak azok a történelmi körülmények, amelyek őt e gondolat megfogalmazására késztették: az úgynevezett szakszervezeti vita, amelynek során a bolsevik pártnak erélyesen szembe kellett szállnia olyan nézetekkel, mintha a népgazdaság helyreállításakor a szakszervezetet illetné meg a vezető szerep, míg a pártnak és az államnak félre kellene állnia; amikor Trockij és mások hevesen támadták a fiatal szovjet vezetőket, alkalmatlannak és tehetségtelennek bélyegezvén meg őket. Közvetlenül az után a kronstadti felkelés után írta Lenin ezt, melynek egyik jelszava az volt: „Szovjeteket kommunisták nélkül!", ahol az ellenforradalom a kommunista funkcionáriusokra irányította a fő tüzet, hogy ennek

* Lásd *Lenin* Összes Művei. 43. köt. Kossuth Könyvkiadó 1974. 14. old.

ürügyén a rendszert megdöntse; amikor Lenin szerint az ellenforradalom lepelként tartotta maga elé a párton kívüli szakembereket, akik „csak az ugródeszka, a lépcsőfok ... a híd szerepét töltötték be a fehérgárdisták számára".* Ilyen helyzetben tartotta Lenin politikai szempontból fontosnak, hogy hangsúlyozza a kommunista vezetők szerepét. Kifejtette, hogy feltétlenül képesek lesznek feladataik megoldására, és hogy csakis ők biztosíthatják az adott helyzetben (1921 márciusában) a helyes politika megvalósulását, melytől általában a forradalom sorsa is függ.

Sztálinnál elvesznek ezek a Lenin szavait megértető, a kérdést helyes összképbe állító mozzanatok. Ezek nélkül viszont a „csúcsok összeérése" nála eleve más, egyoldalúan leszűkített értelmet és hangsúlyt kap, olyasmit, mintha a proletárdiktatúrában általában párttagoknak kellene a vezető posztokon lenniük. Sok – egyébként helyes – megállapításán is átütnek a pártonkívüliekkel szembeni fenntartásai, az a meggyőződése, hogy a legbiztosabb, ha mindenütt kommunisták a vezetők. Oly módon kell biztosítani az államapparátus pártvezetését – írja –, hogy vezető kommunistákat állítsunk a fontos posztokra.** Abból, hogy az állami és társadalmi szervek megerősödtek, több százezer pártonkívülit vontak be munkájukba, Sztálin arra következtet, hogy emiatt egyre „érezhetőbb a pártra gyakorolt nyomásuk" ...egyre „erősebb ellenállást tanúsítanak a párttal szemben".*** (!?). Sztálin magától értetődőnek tartja, hogy a szakszervezetek élén kommunisták állnak (így!), hogy a szovjetek, sőt még a Komszomol központi és helyi vezetőinek is óriási többsége kommunista.° Mindezekben – az itt és másutt elmondott helyes gondolatok ellenére – vitathatatlanul megérződik Sztálin bizalmatlan, szűkkeblű, Leninétől elütő felfogása.

Lenin a hatalmi kulcspozíciók kézben tartását sohasem, még 1920–1921-ben, a legnehezebb években sem úgy értette, hogy minden állami, társadalmi funkcióban párttagnak kell lennie. Mindenekelőtt azért nem, mert egy percre sem tévesztette szem elől, hogy a proletárdiktatúra nem a párt diktatúrája, hanem az egész munkásosztályé.°° A munkásosztály

* Ugyanott, 22. old.

** Lásd *Sztálin* Művei. 7 köt. Szikra 1951. 221. old.

*** Uo., 181. old.

° Lásd *Sztálin* Művei. 10. köt. 116–118. old.

°° Szövetségi politikán már csak ezért sem érthetjük a párt és a pártonkívüliek kapcsolatát, hiszen nem a párt, hanem a munkásosztály van szövetségben a többi osztállyal, réteggel.

van hatalmon, melynek csak kisebbsége tagja a pártnak. A párton kívüli munkások ugyanúgy a hatalmon levő osztály tagjai, mint párttag osztálytestvéreik, már csak ezért is képtelenség volna kizárni őket bármilyen poszt, hatalmi posztok betöltéséből is.

Továbbá: Lenin világosan és határozottan megkülönböztette a hatalom biztosítását a kormányzástól. „A munkásosztály uralma kifejezésre jut az Alkotmányban, a tulajdonban – mondotta 1920-ban – ... az irányítás viszont megint más, ez hozzáértés dolga, gyakorlat dolga." * Lenin, aki mindenkinél világosabban tudta, hogy a proletárdiktatúrában a munkásosztály nem osztja és nem is oszthatja meg a hatalmat egyetlen más osztállyal sem, az első pillanattól fogva követelte, hogy az ország gyakorlati vezetésében és kormányzásában a funkciókat a szaktudást figyelembe véve töltsék be, ha tetszik „osszák el". Erre a gondolatra igen sokszor visszatért. Lenin állhatatosan követeli a kommunistáktól a szakemberek felkutatását és felelősségteljes állásokba helyezését.** És itt nemcsak a burzsoá értelmiség egyszerű felhasználására gondol (ami persze az akkori helyzetben döntő volt), hanem arra is utal, hogy a hatalom megszilárdulásával párhuzamosan e dolog másképpen vetődik fel és új tartalmat is kap.*** Nem véletlen, hogy műveiben sok helyütt szinte minden hónap termésében találhatók őszinte, lelkes szavak a szakmájukat jól értő, becsületes pártonkívüliek szerepéről, aminthogy az sem véletlen, hogy Sztálinnak a Lenin halálát követő három esztendő alatt megjelent írásaiban nem található egyetlen olyan hely sem, ahol egyértelműen beszélne a pártonkívüliek vezető tisztségbe állításáról. Abban a sztálini felfogásban, amely szerint lényegében minden vezető posztot (szükségszerűen!) kommunistáknak kell betölteniük, csírájában már megtalálható az a bizalmatlanság, amely később a pártonkívüliekkel szemben általánossá vált, és a kommunistákkal szemben is megnyilvánult.

* *Lenin* Összes Művei. 40. köt. Kossuth Könyvkiadó 1974. 209. old.

** Lásd *Lenin* Összes Művei. 42. köt. Kossuth Könyvkiadó 1974. 310–311., 314. old.

*** Lenin már 1918 márciusában az értelmiség politikai magatartásának tömeges fordulatáról és szerepének megváltozásáról beszél. (Társadalmi Szemle, 1962. 11. sz.)

A hibát súlyosbította az a körülmény, hogy Sztálinnak 1926-ban mondott szavait örökérvényűnek, a proletárdiktatúra egész időszakára vonatkozólag megmásíthatatlannak tekintették, holott a gyakorlat nem igazolta e tétel általános voltát. E felfogás a végbement fejlődés következtében még súlyosabb ellentmondásba került az élet követelményeivel. A népi demokratikus országokban elejétől fogva viszonylag nagyobb lehetőség kínálkozott arra, hogy a „csúcsokban" is jelentős szerep jusson a rendszerrel egyetértő pártonkívülieknek. És ez a lehetőség valósággá is vált. A népi demokratikus országokban az államelnöki, fontos miniszteri és egyéb vezető helyeken pártonkívüliek vagy más pártok tagjai is voltak, s a szocializmus ügye eredményesen halad előre. Ez mindenekelőtt arról tanúskodik, hogy még a csúcsokon sincs szükség a kommunisták kizárólagos, „monopol"-helyzetére.*

De ami talán ennél is fontosabb: e probléma más-más módon vetődik fel a proletárdiktatúra több évtizedes időszakának egyes periódusaiban. Másképp kell értékelni a funkciók betöltését a legélesebb osztályharc idején, mint a szocialista építés kezdetén, megint másként a szocializmus alapjainak lerakása után vagy a szocializmus építésének fejlettebb szakaszán, jóllehet mindezek az időszakok a proletárdiktatúra időszakai. Vannak olyan kulcsposztok, amelyeknek birtoklásához kiélezett helyzetben a pártnak ragaszkodnia kell, normális körülmények között viszont ez nemcsak indokolatlan, hanem helytelen is volna. És ami a fő: a fejlődés során jelentősen megváltoznak az emberek. A pártonkívüliek nagy többsége ma rokonszenvez pártunkkal, őszintén helyesli céljainkat; jelentős részük politikailag sokat fejlődött, a marxizmusban is járatos. Ha Lenin annak idején is, amikor a pártonkívüliek még távol álltak a kommunizmus eszméitől, fontosnak tartotta aktivizálásukat, mennyivel fontosabb ez ma, nálunk! És mennyivel más ilyen körülmények között a pártonkívüliek funkcióba helyezésének politikai tartalma!

Fejlődésünk bizonyos időszakában a párt kénytelen volt arra törekedni, hogy a fontosabb posztokat kommunisták töltsék be, mert a hatalom megszerzéséért és megszilárdításáért vívott harc sajátos körülményei

* Azt sem lényegtelen egyébként tisztázni, hogy mit értünk „csúcsok"-on. Lenin szavai feltétlenül a posztok szűk körére utalnak. Hogy ez a szűk kör 20, vagy 200 vezetőt jelent-e, ezt nehéz volna eldönteni. De hogy semmi esetre sem jelenthet több ezer, vagy éppen tízezer posztot, az – szerintünk – vitathatatlan.

között ez nyújtotta a legfontosabb politikai biztosítékot. Vonatkozik ez pl. a proletárdiktatúráért vívott csaták idejére. Később, amikor eldőlt a hatalomért folyó harc, már sem az osztályerőviszonyok, sem a pártonkívüliek politikai beállítottsága, szintje nem indokolta ezt a politikát. Ennek későbbi gyakorlati alkalmazása súlyos kárt okozott egyrészt azzal, hogy sok becsületes pártonkívülit eltaszított a párttól, gyengítve annak politikai bázisát, másrészt azzal is, hogy sok funkcionáriusban indokolatlan és káros „kommunista gőgöt" táplált.

III

Ha egyesek azt gondolják, hogy a párttagság pozíció betöltésére predesztinál, akkor ezek nem értették meg annak igazi tartalmát. Miben is van a párttagság lényege?

A párt az osztály leghaladóbb, legöntudatosabb elemeinek harci szövetsége. Tagjai azért egyesültek, hogy élére álljanak az osztályuk, egész népük felemelkedéséért folyó harcnak, melynek célja olyan társadalom létrehozása, ahol jólétben és boldogan élhet minden dolgozó, s köztük persze a kommunisták is. A párt létrejöttének első percétől kezdve az egész nép érdekeiért küzd, s létezésének egyetlen időszakában sem voltak külön, csak a párttagok érdekeit kifejező céljai. A kommunista párt semmit sem ígért vagy ígér tagjainak, csak azt, hogy az egész néppel együtt ők is emberien fognak élni. A burzsoázia pártjai a „népről", az „általános jólétről" beszélnek ugyan, de tagjaikat úgy toborozzák, hogy pozíciókat, jövedelmeket, előnyöket és kiváltságokat ígérnek nekik a hatalom megszerzésének esetére.

A kommunista párt az egész nép érdekeiért küzdött a Horthy-fasizmus éveiben és az 1945-öt követő években is, de ezt a tényt a nép többsége a felszabadulás pillanatában még nem tudta vagy nem hitte el. Ezért annak idején a párt elsősorban a kommunistákra számíthatott, akiket viszonylag nagy számban helyeztek kulcsfontosságú gazdasági és állami posztokra. Ez legtöbbször nem elvi megfontolás alapján történt, hanem a kényszerítő gyakorlati körülmények hatására. A kommunisták arra törekedtek, hogy elsajátítsák a legszükségesebb szakmai ismereteket és rábírják a becsületes párton kívüli szakembereket arra, hogy részt vállaljanak a munkából. Akkoriban a kommunisták minden újabb pártonkívüli aktivizálását jelentős győzelemnek könyvelték el.

Később, a személyi kultusz idején, e körülmények elhomályosultak, viszont újabb káros tényezők jelentkeztek: a pártonkívüliekkel szembeni nagyfokú bizalmatlanság, az a hibás jelszó, hogy „mindenért mi vagyunk a felelősek". Mindennek következtében erősödött az a nézet, hogy a proletárdiktatúrában lényegében az összes vezető posztokon kommunistáknak kell lenniük. Voltak abban az időben is vezető beosztásban pártonkívüliek, de viszonylag kevesen, és megbízatásuk sokszor csak formális volt, mert nem biztosították nekik a sikeres munka feltételeit. A pártonkívülieket szinte megbénította ez a légkör: a legkisebb hibáért is ellenségnek bélyegezhették őket, a legjelentéktelenebb véleményeltérésnél is azonnal a szemükre vethették, hogy: „polgár", „kispolgár". Nagy részük úgy érezte: még ha kitenné is a lelkét, akkor sem tölthetne be felelősségteljes funkciót. Ezért zömük csak a legszükségesebbet végezte el, sok ötletet, gondolatot, elképzelést magába zárt, ami nagy kárára volt az országnak. Emellett ez a helyzet maguknak a kommunistáknak is ártott, akik félve párton kívüli segítőtársak bevonásától, agyonterhelték magukat operatív teendőkkel, és emiatt kevés idejük jutott a továbbképzésre; továbbá, mert sokukban olyan hibás politikai felfogást alakított ki, mintha önmagában azért, mert kommunisták, feltétlenül, eleve és minden tekintetben többet érnének, mint az esetleg náluk sokkal képzettebb pártonkívüli. Ez baloldali, dogmatikus, a marxizmustól teljesen idegen felfogás, melyet már Lenin is élesen bírált.

Az emberek hibái nagyrészt jó tulajdonságaikkal függnek össze – mondotta Lenin. Így van ez sok kommunistánál is. Évtizedeken át a burzsoázia megdöntését hirdettük, a burzsoá szakemberekkel szembeni bizalmatlanságra tanítottunk, s végül elvettük tőlük a hatalmat. „Nagy, világtörténelmi tett ez. De ha csak egy kicsit eltúlozzuk a dolgot, máris bebizonyítottuk azt az igazságot, hogy a fenségest a nevetségestől csak egy lépés választja el. ... meg kell tanulnunk tisztelni a »tudományos és műszaki szakemberek« gyakorlati munkáját..."* Senki sem becsülte olyan sokra a párttag magasztos címét, mint Lenin, de a kommunistaságukkal kérkedők felfuvalkodottságát sem bírálta senki olyan szenvedélyesen, mint ő. A marxizmus–leninizmusnak ezzel kapcsolatos álláspontját is ő fogalmazta meg a legtalálóbban, amikor leszögezte: a kommunistáknak az a feladatuk, hogy a polgári világnézetet valló szak-

* *Lenin* Összes Művei. 42. köt. Kossuth Könyvkiadó 1974. 338. old.

emberekkel ne bánjanak fennhéjázóan, tanuljanak tőlük és legyenek segítségükre látókörük kiszélesítésében*.

A kommunistáknak – a lényeget tekintve – ma is az a kettős feladatuk, hogy szakmailag tanuljanak mindazoktól a pártonkívüli szakemberektől, akiktől lehet, s ugyanakkor segítsék őket világnézetük átalakításában, a kommunista eszmékhez való közeledésben. És éppen ebben van a párttagság lényege: nem megerősíteni bizonyos különbségeket párttag és pártonkívüli között, hanem fokozatosan eltüntetni ezeket, politikailag felemelni a pártonkívüli tömegeket a párttagság szintjére. A párttagság csak kis része, 5 százaléka az ország népének. A párt nem tudja, de nem is akarja a nép helyett felépíteni a szocializmust, hanem abban látja fő feladatát, hogy az egész dolgozó népet meggyőzze eszméinek helyességéről és minél több becsületes pártonkívülit vonjon be e nagy munka elvégzésébe. Ez, nem pedig az egyes pozíciók betöltése a párttagság igazi lényege, politikai tartalma.

IV

Egyesek azt gondolják, hogy az állami, kormányzási pozíciók egyenjogú betöltése párttagok és pártonkívüliek által veszélybe sodorja a párt vezető szerepét. Ez az aggodalom indokolatlan.

A párt vezető szerepe elsősorban és lényegében politikai szerep; abban nyilvánul meg, hogy a párt helyes, a nép perspektivikus céljait és napi érdekeit is figyelembe vevő politikát folytat, s hogy e politika áthatja életünk minden területét, irányt ad, mozgósítja a dolgozó népet. A párt – amint ez például jól látható a VIII. kongresszus irányelveiben – gondosan összegezi a megtett út tanulságait és alapos elemzés után kijelöli a célokat. Ez az irányító szerep eszméink élenjáró voltában és politikánk megvalósulásában realizálódik, semmiképpen sem egyenlő tehát az egyes párttagok vezető vagy kevésbé vezető beosztásával. A kommunisták százezrei nagy munkát végeznek a párt vezető szerepének érvényre juttatásáért, de a pártonkívüliek százezrei is részt vállalnak ebből a mindennapi tevékenységükkel. Nem mélyedt el tehát a dolog lényegében az, aki ellentmondást lát a pártonkívülieknek az ország kormányzásába való fokozottabb bevonása és a párt vezető szerepe között. A valóságban e két dolog feltételezi és kiegészíti egymást.

* Lásd uo., 337. old.

A párt növekvő szerepe gyakorlatilag mindenekelőtt abban fejeződik ki, hogy egyre többen teszik magukévá a párt politikáját és aktívan tevékenykednek érte. Ez viszont – a dolog természeténél fogva – azzal jár együtt, hogy egyre többen érdemlik ki a pártonkívüliek közül is jó munkájukkal a nagyobb, felelősebb megbízatást. Szocialista építésünk meghatározott törvényszerűségek alapján folyik. Elsősorban a párt az, mely ezeket tanulmányozza, felismeri és levonja belőlük a gyakorlat számára szükséges következtetéseket. Minél eredményesebben dolgozik a párt, annál hatékonyabban jutnak érvényre e törvények, annál eredményesebb lehet fejlődésünk; ugyanakkor annál nagyobb szükség van arra is, hogy a párt egyre mélyebben és tudományosabban tanulmányozza e törvényeket. Ehhez, jó kommunista szakemberek mellett, növekvő mértékben van szüksége pártonkívüli szakemberek tudására is. Feltételezhető, hogy a kommunisták általában jobban kiismerik magukat fejlődésünk alapkérdéseiben. Ez azonban még nem zárja ki azt, hogy egyes konkrét területeken olykor pártonkívüliek értsék meg mélyebben, hogy mi szükséges a szocializmus egyes törvényeinek helyes megvalósulásához. Ilyen esetekben éppen ezeknek a pártonkívülieknek a tevékenysége biztosítja a párt vezető szerepének érvényesülését. Ez az élet logikája.

A párt vezető szerepe és az egyes párttagok funkciója nem azonos dolgok; de a párt irányító szerepe természetesen nem is független az egyes párttagok tevékenységétől. A párt nem olyan absztrakt fogalom, hogy elkülöníthető volna tagjaitól. A párt vezető szerepe nincsen tagjainak funkciójához kötve, de feltételezi a párttagok élenjáró szerepét. Ez magától értetődő, hiszen a párt tagjait általában az jellemzi, hogy előbb ismerik fel a helyes célokat és ezért előbb is hajlandók aktívan küzdeni értük.

Az előbbiekből következik, hogy az állami, társadalmi funkciók betöltése szempontjából ugyan nem, de egyéb vonatkozásban még fennállnak bizonyos különbségek párttagok és pártonkívüliek között.

Egyesek – helytelenül – kétségbe vonják ezt. Akadnak, akik – félreértve a Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusának arról szóló megállapításait, hogy az SZKP az egész nép pártjává vált – úgy gondolják, ezzel teljesen megszűntek a párttagok és a pártonkívüliek közötti különbségek. Az SZKP mindenekelőtt azért lett az egész nép pártjává, mert a Szovjetunióban elmosódtak és nagyrészt eltűntek az osztálykülönbségek, ezzel együtt pedig a pártonkívüliek színvonala jelen-

tősen megközelítette a párttagokét. A párt a Szovjetunióban továbbra is élcsapat, de az egész nép élcsapata.

Mi még a fejlődésnek alacsonyabb fokán állunk. A párt természetesen nálunk is az egész nép pártjává válik. Elvileg az sem kétséges, hogy végső soron (a felépült kommunizmusban) az osztályok megszűnésével egyidejűleg a párt is felesleges fogalommá válik. A kommunista párt az egyetlen olyan párt a világtörténelemben, mely tudatosan törekszik olyan helyzet elérésére, amelyben maga válik feleslegessé. Ebből azonban még korántsem következik, hogy már ma is megszűntek az összes különbségek a párt tagjai és a pártonkívüliek között, ahogy azt egyesek gondolják. Hiszen ha ez így volna, akkor értelmetlenség lenne fenntartani a pártot, s helyesebb volna azt szervezetileg sem elkülöníteni, hanem feloldani az egész népet felölelő szervezetben, mondjuk a népfrontban. Következetesen végiggondolva ezt a nézetet, elkerülhetetlenül egy teljesen hibás, néhány esztendeje sokat bírált végponthoz jutunk el.

A párt élcsapat – mondotta Lenin – „és egyáltalában nem az a feladat, hogy a tömegek általános színvonalát tükrözze vissza".* A párt a legfejlettebb dolgozókat tömöríti, harci szövetség, melynek tagjai messzebbre látnak, harcosabbak, fegyelmezettebbek, a tömegek előtt járnak. Vonatkozik ez mai helyzetünkre is. Helyenként megtorpanás, kedvvesztés tapasztalható a párttagok körében, egyesek nem értik az új helyzetet és nem dolgoznak olyan lendülettel, mint régebben. Ezeken a helyeken úgy érzik: ma már nincs olyan nagy szükség a kommunisták munkájára, mint eddig, mert az ellenséges osztályok felszámolásával „befejeződött a harcok korszaka". Ha ezek a nézetek elterjednének, ez szellemileg lefegyverezné a pártot. Ezért mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell azt, hogy jelenleg a szocializmus alapjainak lerakását fejeztük be hazánkban, de még nem építettük fel a szocialista társadalmat.

A szocializmus alapjainak lerakásával mérföldkövet hagytunk magunk mögött. De a munkásosztály egy részét, a parasztság és az értelmiség többségét még nem hatotta át a marxista világnézet. Ha ezen a helyzeten nem változtatunk – mutatott rá Kádár János –, akkor az értelmiség a jövőben nem állhat feladatainak magaslatán, még ha ma jól is végzi munkáját, a parasztság pedig megrekedhet saját maga átalakításában az eddigi jelentős, de mégiscsak első lépéseknél. Emellett a párt új munka-

* Idézi: John Reed: Tíz nap, amely megrengette a világot. Kossuth Könyvkiadó 1977.

stílusának következetesebb megvalósítása, az újat gátló konzervativizmus és bürokratizmus sem küzdhető le a kommunisták meggyőző szava és példamutatása nélkül.

A szocializmus teljes felépítése tehát még nem kis nehézségek leküzdését, harci feladatok megoldását követeli. E harcot akkor tudjuk eredményesen megvívni, ha a vezérkar, a párt feladatainak magaslatán áll. Még nagyon is korai volna azt hinnünk, hogy a párt feladatai kimerültek. A harc fő frontja jelenleg a gazdasági, az ideológiai területre tevődött ugyan át, de azért a harc harc marad. Eddigi győzelmeinket úgy értük el, hogy a párt vezető szerepet vitt, és a párttagok az első sorokban meneteltek. A párt irányító szerepének a jövőben növekednie kell, és továbbra is igen nagy szükség van a kommunisták odaadó lelkesedésére, aktivitására és példamutatására. Nem lehet kétséges, hogy a szocializmus teljes felépítésének is ez az egyik legfontosabb biztosítéka.

V

Az eddigiekkel kapcsolatban az utóbbi időben gyakran felvetik, hogy a párttagság egy része szakmailag elmarad a pártonkívüliek mögött.

Tipikus tünetnek tekinthetjük-e az elmaradást az élenjárók pártjában? Nem, semmiképpen sem! A kommunistákat még az illegalitás nehéz éveiben is az jellemezte, hogy nemcsak politikailag, hanem szakmailag is kiemelkedtek tudásukkal, munkájukkal. Túlnyomó többségükről ma sem mondható, hogy szakmailag gyengébbek, mint a pártonkívüliek. A kommunisták nagy része (sokan rendkívüli erőfeszítések árán) a felszabadulás óta diplomát, jelentős szakmai tudást szerzett, ezzel egyidejűleg a pártba számos tekintélyes szakember lépett be. A kommunisták zöme ma becsülettel megállja helyét szakmájában is. Egy részük viszont valóban elmaradt sok kommunista és párton kívüli szakemberhez képest.

E nem kívánatos helyzet kialakulását egyéni mulasztások, személyi hibák és társadalmi-politikai tényezők okozták. Sokan nem voltak eléggé következetesek, szívesen sodródtak a mindennapi munka áradatával vagy megnyugtatták lelkiismeretüket a régi közmondással: „Akinek az isten hivatalt adott, annak tudást is ad hozzá." Mások nyugtalankodtak ugyan helyzetük miatt, de nem tudtak szabadulni a rutinszerűségtől. Ezek egyéni mulasztások, melyek magyarázkodás helyett kijavításra várnak. De a kommunisták egy részénél az elmaradásnak elsősorban nem

személyi, hanem társadalmi okai voltak. Az osztályharc állandó éleződéséről szóló elmélet és a vele járó bizalmatlanság oda vezetett, hogy agyonhalmozták feladatokkal azokat, akiket éppen megbízhatónak ítéltek, és ez természetesen hátráltatta vagy egyszerűen lehetetlenné tette rendszeres továbbképzésüket. Mindezt érthetően figyelembe kell venni, de a káderek szakképzettségével szemben támasztott megnövekedett követelményeknek elsősorban mégis mások az okai.

Szocialista építésünk új szakaszába lépett. A szocialista termelési viszonyok uralkodóvá válása egész népgazdaságunkban egyben annak is mutatója, hogy ezzel véget ért az az időszak, amelyben a kampányfeladatok és általában a politikai-szervezési feladatok tették ki munkánk nagyobbik részét. Az osztályharcban a gazdasági és kulturális, ideológiai munka feladatai kerültek előtérbe, vagyis munkánkban most szükségszerűen és különösen előtérbe nyomulnak a mezőgazdasági termelés, s ezen túlmenően általában a termelés és vezetés szakkérdései. Vakság volna, ha ezt nem vennénk tudomásul. Rendkívül fontos tény továbbá, hogy ugyanebben az időszakban a Szovjetunióban rohamos ütemben kibontakozott a kommunizmus építése, és minőségileg magasabb szakaszába lépett a szocialista országok közötti gazdasági együttműködés, a két rendszer békés versenye. Ezek a körülmények új, bonyolult elvi problémákat vetnek fel, amelyeknek ismerete elengedhetetlen a jó, szakszerű vezetéshez. Végül nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy miközben hazánkban nagy társadalmi átalakulások mentek végbe, a világ újabb technikai forradalom küszöbéhez ért, s ez műszakilag, gazdaságilag és szervezésileg is mást, többet és jobbat követel minden népgazdasági ágtól, minden tudománytól, a vezetők széles rétegétől. Fejlődésünk új szakaszának körülményei objektíve szükségszerűvé és elkerülhetetlenné teszik a szakértelem előtérbe helyezését.

Ezt látva nem szabad azonban formálisan felfognunk a szaktudást, és emiatt idealizálni vagy nem kellően értékelni az embereket, akár kommunisták, akár pártonkívüliek. Nem igaz, hogy a kommunisták nem jó szakemberek: mert nagy részük az. Nem igaz, hogy a pártonkívüliek politikailag mind fejletlenek, mert jelentős részükre ez nem áll. Vezető funkciók betöltésére azok az emberek alkalmasak, akik szakmailag jól értik a dolgukat, szervezőképesek, tehetségesek, s akik szilárd hívei rendszerünknek. Amikor rátermett, hozzáértő emberekről beszélünk, természetesen mindig politikánkat értő és azt megvalósítani tudó vezetőkre gondolunk. Akik – bármely okból – nem képesek helytállni funkciójukban, képtelenek

megfelelő fejlődésre, azoknál nem volna helyes mindenáron erőltetni, hogy vezető beosztásban maradjanak. Egyeseknél az a legfontosabb, hogy módot találjunk erkölcsi-politikai megbecsülésükre és tapasztalataik hasznosítására. Ennek formái – úgy érezzük – még nincsenek elég sokrétűen kimunkálva. Másoknál az lehet a fontos, hogy olyan munkakörbe kerüljenek, amely képességeiknek jobban megfelel. De a kommunisták zöme számára a legfőbb: a tanulás. Viszonylag rövid idő alatt el kell érnünk, hogy a kommunisták túlnyomó többsége ne csak politikailag, hanem szakmailag is az élen járjon, hogy a párt ebből a szempontból is teljesen megfeleljen élcsapatszerepének.

VI

A kérdésnek ilyen formában történő felvetése már önmaga is reálisabb megvilágításba helyezi a kommunisták tényleges helyzetét, amelyről – különösen a múltra vonatkoztatva – sok a ferde elképzelés. Voltak-e a múltban olyan funkcionáriusok, akik számára a tisztség főleg a vele járó előnyöket jelentette, akik karrieristákká váltak? Igen, voltak, de ezek a párttagoknak csak elenyésző kisebbségét alkották; a többséget sohasem ez jellemezte. A kommunisták zöme, tíz- és százezrek egyszerű emberként, üzemben, községben, járásban dolgoztak. Ezeknek előny nem, nehézség azonban annál több jutott ki.

Vitathatatlan, hogy a kommunisták a Horthy-fasizmus éveiben, a néphatalom kivívásában, hazánk szocialista átalakításában nagy érdemeket szereztek. A legnehezebb időkben az ő pártjuk állt a kibontakozás élére, s ők küzdöttek a legkeményebben, vállalták a legtöbb áldozatot. A kommunisták nem egyedül viselték a harc terheit, voltak szép számmal értékes segítőtársaik. Hazánk megerősödése, felemelkedése nem egyedül a kommunisták tette volt, hanem a népé, mert ezt a nagy munkát az egész nép vitte végbe. De a kommunistáké az az elvitathatatlan érdem, hogy ők vezették rá a népet a helyes útra, ők lelkesítették és mozgósították a tömegeket. Ezzel a párt és az egyes kommunisták is valóban olyan érdemeket szereztek, amelyek kitörölhetetlenek hazánk történelméből. Az érdemekért jogosan megilleti az embereket a politikai és erkölcsi megbecsülés, de semmiképpen sem állás, pozíció vagy valamiféle előjog. A mi pártunkban ezek elvileg teljesen külön dolgok, s nem kapcsolhatók egymáshoz, mert az ellentmondana pártunk lényegének. A legkövetkezetesebben fel

kell lépni minden olyan nézet ellen, amely érdemekért ilyen előjogokat vár. De fenntartás nélkül el kell ismerni a tényleges érdemeket megillető erkölcsi-politikai megbecsülés jogosságát.

Ugyanakkor azt sem felejthetjük, hogy az elmúlt húsz esztendőben sem csak a kommunistáknak voltak érdemei. A szocializmus táborába sokfelől, messziről is érkeztek harcostársak. A fasizmus éveiben, a háború alatt a nem kommunista munkások, parasztok, értelmiségiek legjobbjai is küzdöttek. Nem kommunista pozícióból, de mégis a közös ellenség ellen, közös ügyünkért harcoltak, sokszor nagy és tiszteletet parancsoló személyi bátorsággal. Ekkor is és a felszabadulás után is érdemeket és nem is lebecsülhető érdemeket szereztek.

A múlt és a jelen problémájának helyes kezelése végül, de nem utolsósorban azért is igen fontos dolog, mert ez a párton belüli viszonyok alakulását is érinti. A párt régebbi és újabb tagjainak egymáshoz fűződő testvéri kapcsolata a párt erejének döntő fontosságú forrása. Nem szabad szemet hunyni az előtt, hogy nemcsak a pártonkívüliekkel, hanem a párt fiatal tagjaival szemben is jelentkezhet saját érdemeit hangoztató, másokra féltékenykedő szektásság, és ha nem lépünk fel ellene, ez gyengítheti a párt sorainak oly kemény harccal kivívott egységét. E potenciális veszélyt úgy semlegesíthetjük a legeredményesebben, ha alapos, sokoldalú érveléssel megszabadítjuk az embereket kételyeiktől, és a párt minden egyes tagját meggyőzzük a párt politikájának igazáról.

VII

Mindennek tisztázása azért is fontos végül, mert ez érinti a párt jövőjének, továbbfejlődésének a kérdését. Ha a párttagok és a pártonkívüliek között egyre csökkennek, elmosódnak a különbségek, önkéntelenül is felvetődhet a pártonkívüliek egy részénél: időszerű-e egyáltalán még a pártba való belépés gondolatával foglalkozniuk? A jól dolgozó pártonkívülieket így is megbecsülik, a belépéssel viszont pótlólagos terhet vállalnak magukra, amitől egyesek még húzódoznak. Mit szóljunk az ilyen nézetekhez?

A fent elmondottakból következik, hogy a kérdés ilyen formában való megközelítése hibás, egyrészt azért, mert a párt semmiféle előnyt nem nyújt tagjainak, másrészt azért, mert magában véve az is elítélendő, ha bárkit (vélt) előnyök mérlegelése késztetne a pártba való belépésre. Látni kell azt is, hogy a mai állapot sok szempontból átmeneti jellegű. Aki a

dolgot nem fejlődésében, hanem statikusan szemléli, könnyen végletekbe eshet. Ma sokat foglalkozunk a pártonkívülieknek a közéletbe történő fokozottabb bevonásával, mert le kell küzdeni némi ellenállást, és helyenként jóvá is kell tennünk bizonyos mulasztásokat. Amint elérjük, hogy ez közéletünkben magától értetődővé válik, értelmetlenség lenne a párttagok és pártonkívüliek viszonyának ezt az oldalát (a funkciók betöltésével kapcsolatos oldalt) napirenden tartani. E dologból csupán a lényeg marad meg: hogy minden vezető posztot csakis pártunk politikáját értő és helyeslő, jó felkészültségű ember tölthessen be.

Csökkenti-e ez a párt jelentőségét? Nem, semmiképpen. A vezető posztokra került pártonkívüliek céljainkért, a szocializmus érdekei szerint akarnak dolgozni. A maguk munkaterületével való felelősebb foglalkozás a tágabb összefüggéseket is megismerteti velük. Feladataik elvégzése arra ösztönzi őket, hogy szorosabb kapcsolatba kerüljenek a helyi pártszervezettel, s gyakran felsőbb pártszervekkel is. Mindez közelebb hozza őket pártunk munkájához. Előre látható, hogy sokan közülük idővel elfogadják eszméinket, csatlakoznak pártunkhoz. És ez teljesen egészséges, helyes folyamat. A párt továbbra is számít arra, hogy soraiba lépnek a nép legjobbjai. Ennek eredményeképpen elképzelhető, hogy a vezetők között újból és újból megnő a párttagok száma. Ezt azonban már nem tekinthetjük hibának. A szocialista rendszerben sohasem lehet önmagában hibának tartani azt, hogy ha sok kiváló, minden szempontból rátermett kommunista vezető van, hanem csakis azt, ha helyenként csupán kommunista párttagságuk miatt vannak emberek vezető beosztásban.

Ha jól dolgozunk, idővel az emberek egyre nagyobb része és idővel többsége kerül olyan közel hozzánk, hogy megérik bennük a párthoz való csatlakozás gondolata. És nagyjából ez lesz az az időpont, amikorra a párt sikeresen teljesítette egyik legnagyobb feladatát: a nép többségének szocialista átnevelését, s ezzel betöltötte történelmi funkcióját.

Jelenlegi fejlődésünket kettős feladat jellemzi: egyidejűleg kell növelnünk a pártonkívüliek szerepét, felelősségét, valamint a párt vezető szerepét s a párttagok felelősségét. Nem szabad úgy erősíteni a párt vezető szerepét, hogy szűkkeblű, féltékeny, kicsinyes, szektás idegenkedéssel visszaszorítsunk becsületes pártonkívülieket az őket megillető helyekről, de nem is úgy kell közelebb hoznunk a pártonkívülieket ügyünkhöz, hogy közben kisebbítsük a párt és a párttagok szerepét. E két feladatot csak együtt lehet helyesen megoldani. Pártunk politikájának az a nagy

ereje, hogy reálisan, következetesen küzd a pártonkívüliek maximális aktivizálásáért, miközben helyes elvi alapokon igényli a párttagok szerepének fokozódását, ily módon erősítve népünk millióiban a szocialista eszmék mélységes igazának tudatát.

Társadalmi Szemle, 1962. 11. sz.

A PÁRT GAZDASÁGI MUNKÁJÁRÓL*

A gazdasági területen végzett pártmunka szerepéről manapság széles körben vita folyik, és egymástól igen eltérő nézetek is hangot kapnak. Vannak, akik alapjában megfelelőnek tartják a mai gyakorlatot (némi, főleg kisebb módosításokkal), de olyanok is akadnak, akik a párt gazdasági munkájának a szükségességét is kétségbe vonják és teljes megszüntetését vagy hatókörének radikális szűkítését javasolják. A kérdés megítélése bizonyos értelemben ütközőpontja egyéb, más jellegű vitáknak is.

I

Nem elég csak azt látnunk: mai módszereinkben mi a jó és mi a rossz, azt is tudnunk kell, hogyan alakult ki a mai helyzet.

A magyar dolgozók politikai öntudata számottevően megnövekedett. A marxista felkészültség tekintetében hosszú ideig igen nagy különbség volt párttagok és pártonkívüliek között. A párt (nem utolsósorban éppen a gazdasági területen működő pártszervezetek révén) rengeteget tett azért, hogy csökkentse e kirívó különbséget, növelje a párton kívüli dolgozók politikai ismereteit, tudatosságát, elfogadtassa velük a párt céljait. Húsz év ilyen irányú munkája nem maradt eredménytelen. Egészében véve csökkent az ilyen jellegű különbség párttagok és pártonkívüliek között, s bár a párttagság továbbra is megőrizte fölényét a politikai színvonal tekintetében, a párt vezető szerepének, a mai körülmények között, másként kell érvényesülnie, mint korábban.

Például nem lenne indokolt és helyes, ha a pártszervezet ma a gazdasági vezetésnek valamiféle „politikai ellenpólusa" kívánna lenni. Világos, hogy erre a múltban nemegyszer nagyon is szükség volt. 1945 és 1948 között például a gazdasági vezetők jó része még nem fogadta el, nem helyeselte a párt vonalát. Ebben az időben reális veszély volt a szabotázs,

* A szerző e témáról készített hosszabb tanulmányának egy részlete.

a kártevés. A koalíción belül politikai harc és igen éles küzdelem folyt a gazdasági fejlődés iránya, módja körül is. Ilyen helyzetben a pártszervezet sokszor ellenpólusa lehetett és volt a gazdasági vezetésnek: a párt politikájának és céljainak ismeretében aktívan tevékenykedett a gazdaságpolitika helyes végrehajtásáért, éles küzdelmet folytatva az előrehaladást gátló törekvések ellen. Némileg hasonló volt a helyzet az ellenforradalmat követő esztendőkben, amikor az ismert körülmények miatt egyes állami és gazdasági vezetők nem biztosították a helyes politika érvényesülését. A pártszervezetek – az ellenpólus szerepét játszva – mint a politikailag legszilárdabb erőközpontok, olykor korrigálták a gazdasági vezetés munkáját, esetenként konkrétan harcoltak is a gazdasági feladatok megfelelő végrehajtásáért.

Nem férhet kétség hozzá: helyesen tették, hogy ilyen szerepre vállalkoztak; az akkori körülmények megkövetelték ezt. Viszont az is világos, hogy a mai helyzet semmilyen szempontból sem hasonlítható ezekhez az időszakokhoz. A mindenki által ismert fejlődés eredményeként nemcsak nagy vonásokban alakult ki egyetértés a párt és a párton kívüli gazdasági vezetők között, hanem a szocialista építés legtöbb konkrét célját illetően is. A konkrét tennivalók megítélésében alig van differencia a párttag és a párton kívüli vezetők között, s ami van, az nem különbözik lényegesen a kommunista vezetők közötti normális, munka közbeni nézeteltérésektől. Ezért a mai szituáció semmiképpen sem indokolná a pártszervezetek törekvését valamiféle ellenpólus-szerepre, mert a pártszervezet és a párton kívüli gazdasági vezetők egyet akarnak, és mert az egységes fellépésnek megvannak az igen kedvező objektív és szubjektív feltételei.

Az elmúlt tizenöt év alatt a magyar ipar lényegesen korszerűbb színvonalra emelkedett. Gyökeresen megváltoztak a termelési folyamat műszaki feltételei. Ezért ma új és másfajta szakmai ismeretek szükségesek a gazdasági munka megítéléséhez. A párt káderei sokkal bonyolultabb termelési folyamattal állnak szemben, mint régebben. Ez nem teszi lehetővé a korábbi, egyszerűbb követelményekhez mért tevékenység folytatását. Régebben gyakran sikerrel törekedhettek arra, hogy a termelési folyamat minden részét áttekintsék, de ma ez szinte megoldhatatlan.

Változást igényel a pártmunka közgazdasági oldalról nézve is. Gazdaságirányítási rendszerünk alapvető reformra szorul. Az új irányítási szisztéma egyik legfontosabb eleme a gazdasági vezetés nagyobb önállósága és felelőssége. Az új helyzetben másképpen vetődik fel az áru–pénzviszonyok szerepe, a reformkoncepció ebből a szempontból elvileg is

újat ad. A szocialista építés elméleti összefüggéseinek mélyebb megismerése más megvilágításba helyezi munkánk egyes vonatkozásait, új követelményeket támaszt. Ez önmagában is új módon, másképpen veti fel a párt helyét és szerepét a gazdasági munkában.

II

Az új helyzetben tovább kell fejleszteni a pártmunka bevált, jó formáit, módosítani kell azokat az elemeket, amelyek a régi formájukban már nem adhatnak kielégítő eredményt, és el kell hagyni mindazt, amit az idő túlhaladott. A következőkben először a leggyakoribb hibákat tekintjük át.

A gazdasággal foglalkozó pártmunka egyik legnagyobb hibája jelenleg a túlzott operativitás, a termelési folyamatokba való közvetlen beavatkozás, az „ügyintézés", egyszóval: bizonyos prakticizmus. A gazdaság pártirányítását sok helyen úgy értelmezték (a cikkben főleg a területi, üzemi pártszervezetek szemszögéből vizsgáljuk a témát), hogy a pártszervezetek gyakorlatilag magukra vállalták a gazdasági vezetés feladatainak jó részét. Ez helytelen felfogás. Bármennyire vonzó is némelyek előtt, látni kell, hogy nagy veszélyekkel jár és ma már károkat okoz.

Amikor a pártapparátus (vagy egy-egy funkcionárius) konkrét ügyekben intézkedik (például „elintézi" egy üzemnek, hogy a tervezettnél több anyagot vagy beruházást kapjon), többnyire konkrét hiányosságokat igyekszik ellensúlyozni; a vezetési rendszer hibáiból keletkező fennakadások vagy torzulások felszámolását segíti elő. Világos, hogy a mai helyzetben ilyen jellegű intézkedésekre sokszor valóban szükség van, ezt gyakran éppen a gazdasági vezetés igényli. (Sőt, az ilyen jellegű „tűzoltó munkára" maga a gazdasági vezetés is rákényszerül, holott ez részéről sem helyes.) Viszont azt is látni kell, hogy ezek az operatív akciók távlatilag és elvileg nem igazolhatók, mert – egyebek között – a tervszerű fejlődést is zavarhatják. Az ily módon, tehát kijárással megszerzett többletet (például anyagban) gyakran olyan helyről veszik el, ahol ez nem kevésbé szükséges. Az effajta gyakorlat tehát óhatatlanul sok véletlen elemet visz a gazdasági folyamatokba.

Nem kevésbé káros, hogy a pártszervezet ezzel az operatív fellépésével tulajdonképpen a felelősséget is leveszi a gazdasági vezetés válláról. Hiszen a tervek, a megállapodások az állami, gazdasági szerveknél formá-

lódtak ki, s a helyi (és néha magasabb) pártszervek munkatársainak konkrét intézkedései sok vonatkozásban hatálytalanítják ezeket.

A „gazdaság" és „politika" összefüggéseinek sajátos felfogása tükröződik ebben. Sok helyütt azokat a feladatokat, melyek végrehajtásában nehézség mutatkozik, „politikai kérdéssé" minősítik és ezen az alapon hárítják át a pártszervezetre. Ez kettős értelemben is hibás. Ha igaz is, hogy a nehezebb feladatok megoldásában politikai mozgósításra, meggyőzésre is szükség van, ebből távolról sem következik, hogy csak ez adja a politikai munka tartalmát. A politika ebben az értelmezésben az emberek szemében többnyire rossz, nyűgös, kellemetlen dolgokhoz kötődne. Ez a felfogás alkalmas lenne arra, hogy elijessze az embereket a politikától.

Politikai kérdés természetesen nemcsak a rosszul, hanem a jól menő dolog is, nemcsak a hiba, hanem az eredmény is, tehát munkánk egésze. Politikánk megvalósulása éppen az eredményekkel jelezhető, így tehát a pártnak (a helyi pártszervnek) arányosan az eredményekért is „felelnie" kell. Ez más szóval azt jelenti, hogy a gazdasági hiányosságokért elsősorban a gazdasági vezetésnek kell vállalnia a felelősséget, nem háríthatja ezt – politikai indokkal – a pártra.

Az előbbi szemlélet másfelől teljesen felmenti a gazdasági vezetést a politikai munka alól. Helyes-e az az állapot, hogy a gazdasági vezetők hozzák meg a döntéseket, és a pártszervezet vállalja azok „megmagyarázását és indokolását"? Helyes-e az olyan munkamegosztás, melyben az egyik helyen meghozott döntést a másik helyen világítják vagy védik meg? A mi gazdasági vezetőink politikai vezetők is, s akár párttagok, akár nem, döntéseik politikai következményeit is vállalniuk kell! Nemcsak az a dolguk, hogy kiadják a rendeleteket, de mindent el kell követniük azért, hogy meggyőzzék a dolgozókat ezek helyességéről, és az embereket „politikai eszközökkel" is mozgósítsák a feladatok végrehajtására. Szocialista rendszerben ez nem szűken vett pártfeladat, hanem kivétel nélkül minden vezető kötelessége, mert nálunk az emberek joggal várják el, hogy ne csak utasítsák, hanem meg is győzzék őket a tennivalókról. Ez elválaszthatatlan a szocialista gazdaság lényegétől.

A torz gyakorlatból következik a politikai tevékenység bizonyos nem indokolt és nem kívánatos háttérbe szorulása a gazdasági pártmunkában. Napjainkban különösen hiba ennek elhanyagolása, mert a nemzetközi helyzet bonyolult és feszült: imperialista agressziók, fegyveres provokációk váltják egymást. Nem könnyen áttekinthető a nemzetközi munkás-

mozgalom helyzete sem, és sok új eleme van a párt politikájának is. Érthető, hogy ilyen helyzetben a bizonytalanság, a tisztánlátás hiánya csökkentheti a munkakedvet, rombolhatja a jövőbe vetett hitet, tehát károsan hathat a termelőmunkára is. Ha megszüntetjük a pártszervezeteinket túlterhelő túlzott operativitást, lehetővé válik a politikai felvilágosító munka feltétlenül szükséges erősítése. Bár természetesen igaz, hogy rendszerünkben minden vezetőnek politikai tevékenységet is kell folytatnia, vitathatatlan, hogy ebben a munkában kimagasló, különleges szerep jut a pártnak.

Az aprólékos ügyintézés túltengése magával hozza az erők szétforgácsolását. A napi munka menetét követve a pártszervezetek roppant szélességű skálán dolgoznak; tevékenységük felöleli a társadalmi-gazdasági élet szinte minden területét. Ez rendkívül megnehezíti az elmélyülést, és inkább a kijáró, telefonáló, sürgető „tűzoltó" módszernek kedvez. A pártszervezet – jóval kisebb apparátussal – gyakran ugyanannyi témával foglalkozik, mint a gazdasági vezetés, ami önmagában is hiba. Ennek megváltoztatásához főleg azt a helytelen szemléletet kell felszámolni – amellyel ezt a módszert néhol „elméletileg" igazolni próbálják –, hogy „a helyi pártszervezetnek mindennel kell foglalkoznia, mert amivel nem foglalkozik, az nem is oldódik meg". Ez a vezető szerep vulgáris értelmezése. Vannak kérdések (például a kommunisták munkája stb.), melyekben a pártszervezet közvetlenül dönthet, de másokban csak tanácsadói szerepe lehet, ismét más esetben a tömegek véleményének továbbítása a feladata. A pártszervezeteknek tehát nem azonos mértékben és nem azonos módon kell az egyes kérdésekkel foglalkozniuk.

A túlzott szélességű feladatvállalás szükségszerű velejárója: a pártmunka bürokratikus, formális oldalainak az erősödése. Jól látható ez például a termelés pártellenőrzésének a felfogásában. Korábban általános volt és még ma is eléggé elterjedt az a nézet, hogy ebben a termelés tételes (tehát tervmutatókhoz vagy mérlegbeszámoló adataihoz kötődő) részletes ellenőrzése a döntő. Persze ismét nem arról van szó, hogy teljesen elmarasztaljuk ezt a gyakorlatot. A termelés számszerű eredményeinek figyelemmel kísérése és egyes fontos részadatok ellenőrzése hasznos és fontos is lehet. De a túlzott részletességű tételes ellenőrzés célszerűsége nem igazolódott. A látszólag nagyfokú igényesség ellenére az ilyenfajta ellenőrzés többnyire csupán formális volt, mert sokszor nem mutatta ki a termelés leggyengébb területeit, és így nem adott kellő útmutatást a pártmunkában.

És ez nemcsak az ellenőrzés problémája. A múltban a párt gazdasági munkájának egésze is a tervmutatók, számok sokaságához kötődött. Emiatt általában is sok volt benne az üresjárat, a formalitás. Nagy létszámú brigádok vizsgáltak nem jelentős szakmai részkérdéseket, sokszor hónapokig, sok hosszú és kimerítő ülésen, anélkül, hogy végül kimutatható eredmény született volna. A pártösszejövetelek sokat veszítettek életszerűségükből, mert a beszámolók a részadatok tömegét tartalmazták, s ezekhez a párttagság nem tudott érdemben hozzászólni. Formálisnak bizonyult sok helyen az igazgatók beszámoltatása, mert túlságosan általánosságban mozgó, mindenre kiterjedő aktussá vált, és így nem tette lehetővé a pártszervezet érdemi állásfoglalását. A formalitások kiküszöbölése is megköveteli, hogy a munkát néhány alapvető összefüggésre összpontosítsuk, a konkrét ügyintézés helyett az érdemi, elmélyült elemzést helyezzük előtérbe.

Természetesen az elmondottakat semmi esetre sem tekinthetjük a párt gazdasági munkája általános értékelésének. Amikor arra törekedtünk, hogy a legtipikusabb hibákat felvázoljuk, az a szándék vezetett bennünket, hogy bemutassunk néhány rossz, túlhaladott módszert, s ezzel is segítséget nyújtsunk a helyes út megtalálásához. Az igazságnak tartozunk most annak megállapításával, hogy együttesen nagyon kevés helyen fordul elő mindez a hiányosság. Sőt, nem is mindenhol meglevő hibák ezek. Vannak a pártszervezetek gyakorlatában szép számmal pozitív tapasztalatok is, voltaképpen mindegyik kérdés megoldására. Ezekre a feladatok megjelölésénél visszatérünk, mert éppen ezekből merítjük az általánosítható következtetéseket.

III

A helyes álláspont kialakítása érdekében roppant fontos a végletek elkerülése. A pártmunka túlzott operativitása például késégtelenül helytelen irányzat, mely korrigálásra szorul, de ez nem szolgálhat ürügyül a párt ez irányú tevékenységének teljes elvetéséhez, sommás elítéléséhez.

Először is látni kell, hogy a ma joggal túlzottnak tartott operativitás voltaképpen egy pozitív irányú fejlődés eredménye. A felszabadulást követő években a pártmunkában a „tiszta" politikai jelleg dominált, amelyet joggal bírált meg annak idején pártunk központi bizottsága. A gazdaságnak hátat fordító, attól elszakított „politizálás" hibásnak bizonyult.

A pártmunka tisztán politikai felfogásának bírálataként a pártszervezetek egyre nagyobb figyelmet fordítottak a gazdasági kérdésekre, komolyan és felelősségteljesen kezdték tanulmányozni a konkrét gazdaságot. Az esetek túlnyomó többségében a pártszervezetek gazdasági tevékenységükkel érdemi és tényleges segítséget nyújtottak a vezetésnek és az ügynek. Ez a megítélés kiinduló és meghatározó mozzanata.

Az elmúlt tíz év egészének pozitív mérlegén belül különösen a legutóbbi három-négy esztendőben vált túlzott méretűvé s öltött gyakran helytelen formákat ez a munka. Ez objektív okokkal is magyarázható. Éppen az elmúlt három-négy esztendőben váltak jobban érezhetővé a gazdasági mechanizmus hiányosságai. A pártszervezetek azért fokozták az operativitást, hogy ellensúlyozzák a gazdasági mechanizmus vagy a gazdasági vezetés hibáit. A pártszervezeteknek külön érdemük, hogy napi munkájukkal egyben egy új mechanizmus iránti igény felvetődéséhez és magának az új mechanizmusnak a kialakításához is hozzájárultak. Elsősorban a párt s a különböző helyeken dolgozó káderei voltak azok, akik újból és újból felvetették a gazdasági vezetés hiányosságait, szorgalmazták és sürgették a helyesebb módszerek kimunkálását. Ha a pártszervezetek nem foglalkoztak volna intenzíven és közelről a gazdasággal, talán egyáltalában nem vagy mindenesetre csak jóval később alakulhatott volna ki az új irányítási rendszer koncepciója. A párt gazdasági munkájának mérlege tehát feltétlenül pozitív, és ebből az is következik, hogy semmiképpen sincs szükség valamiféle gyökeres fordulatokra, látványos változásokra. Az új követelményeknek megfelelőbb módszerek kialakításáról, a munka tökéletesítéséről, megjavításáról, nem pedig az eddigi gyakorlat elítéléséről van szó.

Ennek érdekében viszont szembe kell szállni a megítélésben ellenkező előjelű véglettel is. Vannak olyan funkcionáriusok, akik csakis a munka eredményét, jó oldalait akarják meglátni és sértésnek tartják annak mindenfajta bírálatát. Ezek a vezetők nem veszik észre vagy nem értik meg kellően a társadalomban végbement változásokat. A pártmunkáról kialakított, egészében pozitív kép semmiképpen sem szolgálhat ürügyül bizonyos régi és rossz módszerek átmentésére vagy megvédésére. Egyik végletnek sem tehetünk engedményt. Nem engedhetjük kétségbe vonni a pártnak a gazdaság irányításában, szervezésében mindenkor betöltött, tehát a jövőben is betöltendő döntő szerepét, mert ezzel egyik legfontosabb erőforrásától fosztanánk meg társadalmunkat. És nem tehetünk engedményt azoknak sem, akik személyes érdekből, hiúsági vagy presztízs-

szempontok miatt nem akarják elfogadni az eddigi munka megjavításának alapvetően jogos igényét.

Mint ismeretes, nemzetközi méretekben is vitatott téma a párt gazdasági tevékenysége. A vitában egyaránt felbukkan mind a munka politikai, mind gazdasági oldalainak végletes kezelése, abszolutizálása. Találkozunk olyan felfogással, mely a pártnak a gazdaságban betöltött szerepét a politikai felvilágosítással, a propagandamunkával azonosítja, arra korlátozza. Ezt az álláspontot pártunk elutasítja. Nem azért, mintha kétségbe vonnánk a politika fontos, sőt elsődleges szerepét – ez marxisták számára nem lehet vita tárgya –, hanem azért, mert ez a gyakorlat az ismert marxi tétel káros leegyszerűsítése, vulgarizálása. Tetézte ezt a múltban, hogy egyes vezetők idézetgyűjteményeit szinte mindennél fontosabb gazdasági emelőnek tekintettük. A tapasztalatok azt mutatták, hogy egy-egy ilyen cikk elolvasása nem növeli meg „ugrásszerűen" a termelést.

Másutt arról vitatkoznak, hogy nem kellene-e a gazdaságot „depolitizálni". Azt értik ezen, hogy megszűnne a pártszervezetek beleszólási lehetősége a gazdasági kérdésekbe. Akkor sem érthetünk egyet ezzel a felfogással, ha fel is tételezzük, hogy e követelmény megfogalmazását a túlzott operativitás megszüntetésének szándéka diktálta. Ha így járnánk el, az egyik túlzást a másik, még súlyosabb túlzással „orvosolnánk". A párt szerepének csökkentése vagy teljesen formálissá tétele a túlzott operativitásnál jóval nagyobb hiba. Ez nem más, mint a gazdasági munka fetisizálása, misztifikálása.

A helytelen felfogások mélyén a technikai forradalom szerepének hibás értékelése rejlik. Némelyek azt vallják, hogy technikailag magas szintű nagyiparban a munkások, különböző képviseleti szerveik, s elsősorban a helyi pártszervezetek nem képesek érdemben beleszólni a termelés ügyeibe. Ezért nem is tartják helyénvalónak, hogy a pártszervezetek foglalkozzanak gazdasági kérdésekkel. Úgy vélik: a mai helyzetben a pártszervezetek feladata az üzemekben a nevelésre, a szociális és kulturális ügyek megszervezésére korlátozódik.

Ezek természetesen nagyon fontos dolgok, a pártnak e kérdésekre nagy figyelmet kell fordítania. De a termelőegységekben a központi kérdés mégis: a termelés. Ha a termelőegységek pártszervezeteit megfosztjuk a gazdasági tevékenységtől, a lényegtől fosztjuk meg őket. Enélkül önképzőkörökké vagy másfajta társadalmi egyesületekké formálódnának,

de semmiképpen sem lennének alkalmasak a párt vezető szerepéből rájuk háruló feladatok megoldására.

Akik úgy látják, hogy a dolgozók (és szervezeteik) a korszerű termelési folyamatban csupán a szociális, bérezési és nevelési kérdésekkel tudnak foglalkozni, a szocializmus sajátos, megkülönböztető vonásairól, e szempontból meglevő fölényéről feledkeznek meg. Lényegében csak akkora szerepet szánnak a tömegeknek, amennyit azok egyes tőkés üzemekben is kiharcoltak maguknak. Világos, hogy nálunk a dolgozók a termelés döntő kérdéseibe is beleszólhatnak, csupán az a kérdés, hogy hogyan. S ezen a technika fejlődése sem változtat lényegesen. Szerintünk már a kérdés megfogalmazásában hiba van.

Mert minden attól függ: mit is értünk érdemi beleszóláson? Ha ez részügyek intézését és eldöntését jelenti, akkor igaz lehet az érvelés: ez a párt részéről alsó és felső szinten egyaránt megoldhatatlan. De ennek távolról sem a technikai forradalom, a műszakilag bonyolultabb gazdaság az oka. Vajon korábban, amikor egyszerűbb, áttekinthetőbb volt a termelés, eldönthette-e felelősen a pártszervezet a részproblémák sokaságát? Nem, erre akkor sem lehetett képes, ez minden helyzetben megoldhatatlan feladat.

Az érdemi beleszólás elvileg is csak az esetben valósítható meg a párt részéről, ha ez csakis a legfontosabb pontokra irányul (ami persze más üzemi és más országos szinten, és eltérő lehet a különböző időszakokban is). Így felfogva a dolgot, világos, hogy a párt képes érdemben beleszólni az ügyekbe. Ha nem is érthetünk tehát egyet az előbb körvonalazott álláspontokkal, el kell ismernünk: jogosan teszik fel a kérdést: hol és miről döntsenek? A helyes választ is éppen akkor tudjuk megfogalmazni, ha jól döntjük el, hogy mit minősítünk érdemi kérdésnek. Mindenhol csak arról szabad dönteni, sőt tulajdonképpen tárgyalni is, amiben érdemben állást lehet foglalni. A pártmunkának már csak ezért is olyan összefüggések vizsgálata felé kell eltolódnia, amelyek érdemben megítélhetők. Ha a túlzott operativitást megszüntetjük és erőnket ésszerűen koncentráljuk, a technikai bonyolultság nem lehet a pártmunka illetékességével szemben érv, mert akkor képesek leszünk azokkal a kérdésekkel foglalkozni, amelyekről a pártszervezeteknek érdemben van mondanivalójuk.

A technikai forradalom olyan értelmezése, mintha az csökkentené a tömegek, a dolgozók és pártjuk szerepét, más szempontból is vitatható. A műszaki fejlődés nem kerüli ki a munkásosztályt sem. Ami pedig a pár-

tot (a párttagok összességét) illeti, kiváltképp nem fogadhatjuk el „a törvényszerű lemaradás" elméletét. Hiszen a párt élcsapat, a pártban a legfejlettebb dolgozók tömörülnek, a párttagság képzettségi szintje a múltban is gyorsabban növekedett, s a jövőben is feltehetően gyorsabban nő, mint a dolgozók egészéé. Ha még azt is figyelembe vesszük, hogy a pártba új tagként belépők általában a legműveltebb dolgozók közül kerülnek ki, joggal állíthatjuk, hogy a párt egészét tekintve csak növekedhet a képzettségi előny. Semmi okunk sincs tehát arra, hogy a műszaki fejlődést úgy kezeljük, mint a párttól függetlenül létező és a vezető szerepét korlátozó, keresztező tényezőt.

Ebben az összefüggésben is fontos annak hangsúlyozása, hogy a párt vezető szerepe mindenekelőtt a helyes politika kidolgozásában és végrehajtásában ölt testet. Ebből az is következik, hogy a vezető szerep semmiképpen sem mérhető kizárólag a párt tagjainak és szervezeteinek tevékenységével. A párt társadalomformáló szerepét politikájával, elméletével s ennek valóra váltásával érvényesíti. A pártvezetés fő módszere a gazdaságban is az erők összefogása, mozgósítása, a munka irányának megszabása és koordinálása. A vezető szerep hatékonysága abban is kifejezésre jut, hogy a pártonkívüliek kisebb vagy nagyobb része aktivizálódik-e a párt hívó szavára. A tapasztalatok egyértelműen azt mutatják, hogy a pártonkívüliek egyre nagyobb része vállal aktív részt a párt munkájából. Ebben közvetve annak elismerése is kifejeződik, hogy a párt aktivistái és szervei a gazdaságban is eredményesen realizálják a párt társadalomformáló szerepét, képesek és alkalmasak rá, hogy a munkát segítő célok érdekében irányítsák a dolgozók törekvéseit. A termelés technikai oldalának bonyolultabbá válása tehát egyáltalában nem csökkenti szükségszerűen a párt vezető szerepét a gazdaságban, de másfajta érvényesítését követeli.

IV

Gyakori aggály: nem csökkenti-e a párt gazdasági szerepét az új gazdaságirányítási rendszer? Vannak, akik úgy vélik: az áru-, pénz- és piaci viszonyok központi helyre kerülésével másodrendűvé válik a termelés politikai, emberi tényezője, és emiatt a párt tevékenysége is. Ez a vélekedés a dolgok teljes félreértésén, helytelen felfogásán alapul. Az új gazda-

sági mechanizmus semmivel sem csökkenti, ellenkezőleg, tetemesen növeli a párt szerepét a gazdaságban. És ez teljesen törvényszerű.

Az új gazdaságirányítási rendszerben jelentősen nő a vállalatok önállósága, s általában az alsóbb szintű szervek felelőssége. A nagyobb önállóság, a nagyobb döntési jog óhatatlanul megnöveli nemcsak a gazdasági vezetés, hanem a pártszervek felelősségét és hatáskörét is. Világos, hogy a nagy horderejű helyi döntések meghozatalánál a gazdasági vezetők fokozottabban fognak támaszkodni a pártszervezet erejére, mert jobban rá vannak utalva segítségére, támogatására. A nagyobb hatáskör sokszor nagyobb kockázatviselést is követel, melynek vállalásától némelyik gazdasági vezető húzódozik. A párt, ismerve a tömegek véleményét, bátorítást adhat ilyen esetekben. A bátorítás nem a felelősség megosztását jelenti, hanem az üzem tényleges lehetőségeinek közös vizsgálatát.

A nagyobb önállóság a dolgozók széles tömegeinek is nagyobb kezdeményezési lehetőségeket biztosít. De ezzel a lehetőséggel élni is kell. Megnövekszik ezért minden szinten a dolgozók kezdeményezéseinek jelentősége s az azt segítő munka súlya is. Világos, hogy ebben alapvető szerepet játszhat a párt, melynek meg kell sokszoroznia ez irányú tevékenységét. Különösen fontossá válik az újat kereső, kutató szakemberek munkájának felkarolása, az új szellemű munka támogatása.

A nyereség központi helyre kerülése gyakran veti majd fel a népgazdasági és helyi érdek összefüggését. Természetesen arra számítunk, hogy az új mechanizmus az esetek többségében gazdasági eszközökkel biztosítja a népgazdasági és helyi érdek egybeesését, a társadalmi érdek elsődleges érvényesülését. De a gazdasági eszközök ehhez sokszor valószínűleg nem lesznek és talán nem is lehetnek elegendőek. A közgazdasági irányítási eszközök nem szabhatják meg olyan részletességgel a feladatokat, hogy látszólag, illetve helyileg (azonos gazdasági eredmények elérése esetén is) ne lehessen választani a népgazdaság számára többé vagy kevésbé előnyös változatok között. A megnövekedett vállalati önállóság helyenként feltehetően erősíteni fogja a partikuláris, helyi érdeket, előfordulhat, hogy ez néhol többet nyom a latba, mint a népgazdaság érdeke. A pártszervezeteknek mint politikai testületeknek nagy szerepük lesz ilyenkor a helyes álláspont kialakításában. Általában persze nem várható el (és nincs is szükség arra), hogy a helyi pártszervek saját üzemük érdeke ellen lépjenek fel. Ez már csak azért sem képzelhető el, mert a pártszervezetek benne élnek az üzemi kollektívában. Amellett nyilvánvaló, hogy a helyi érdekek fokozottabb érvényesülésétől jobbára kedvező eredményt vá-

runk: a munka hatékonyságának növekedését. De amikor a helyi törekvések nyilvánvalóan, szemlátomást sértik a népgazdaság érdekeit – s azért ilyen eset is van –, akkor a politikailag legfejlettebb embereket magában tömörítő pártszervezet felléphet és ilyen esetekben fel is kell lépnie ezek ellen. Ezt már ma is sokszor igénylik a legöntudatosabb dolgozók.

Az új mechanizmust egyébként sem helyes elvontan, pontosabban az emberektől elvonatkoztatva felfogni. A legtökéletesebb mechanizmus sem szabályozhatja automatikusan a gazdasági folyamatokat: az emberi viszonylatoknak mindig helyük lesz benne. Ezek jelentősége bizonyos értelemben még növekszik is az új irányítási rendszerben. A korábbi merev utasításos szisztéma egyik hátránya éppen az volt, hogy gúzsba kötötte az embereket, nem tette lehetővé a képességek, kezdeményezések alkotó kibontakozását. Ez elszürkítette nemcsak a munkát, hanem sokszor az embereket is, nemegyszer átlag-végrehajtókká tette őket. Az új koncepció abból indul ki, hogy most tág tere nyílik az egyéni elképzelések gyümölcsöző érvényesítésének. De az is világos, hogy százszor nagyobb figyelmet, törődést és főleg segítő foglalkozást igényel a kezdeményező, kísérletező, alkotó ember, mint az egyszerű végrehajtó. Az emberekkel való törődés (termelési, de egyéni szempontból is) fontosabbá válik ezzel, s jóllehet ez a gazdasági vezetésnek is feladata, bizonyos, hogy megkülönböztetett figyelmet követel a párttól.

Megnöveli a pártmunka szerepét az új mechanizmus előkészítése és bevezetése. A párt nyilvánosságra hozta elképzeléseit és hozzákezdett azok végleges kimunkálásához, de az előkészítő munka még hosszú ideig folytatódik. Ebben az időben feltehetően két probléma okoz majd elsősorban gondot. Az egyik: a mechanizmus-tervezet alapvető irányvonalának következetes érvényesítése, a másik: a bevezetés időszakának gazdasági munkája.

Ami az elsőt illeti: a gazdasági mechanizmus fő irányvonalát széles körben helyeslik. E koncepciókat általános formában szinte senki sem vitatja. Ám az is nyilvánvaló, hogy ez az egyetértés csak addig ilyen osztatlan, amíg általánosságban mozog, de lényegesen kevésbé lesz az, amikor a végrehajtásra kerül a sor. Más dolog elvileg helyeselni egy új módszert, és megint más azt bevezetni, miközben kényes, személyeket is érintő átalakításokat hajtunk végre. Más dolog elvileg egyetérteni a központi kötöttségek felszámolásával, és ismét más annak hatását a saját hivatalnál érzékelni és a belőle adódó konzekvenciákat levonni. Már ma is mutatják bizonyos jelek, hogy egyes hivatalok többnyire a másik portáján

látnak racionalizálási lehetőségeket, de olykor oroszlánként küzdenek a saját hatáskörük megtartásáért. A mechanizmus bevezetése ilyen szempontból harci kérdés is. Az irányelvek helyes, torzulásmentes megvalósulását elsősorban a párt ereje, szervezett fellépése biztosíthatja.

Ebből következik – másodszor –, hogy a pártnak továbbra is döntő részt kell vállalnia a mechanizmus előkészítéséből. Minden erejét latba kell vetnie annak érdekében, hogy a tömegek helyesen ismerjék meg a reform irányelveit. Meg kell világítania, hogy az új rendszerre való áttérés alapvető célja: a termelőerők gyorsabb és hatékonyabb fejlesztése, a szocialista gazdálkodásban rejlő igen nagy tartalékok kiaknázása. Nagy gondot kell fordítani arra, hogy széles körű propagandamunkával meggyőzzük az embereket a tervezett lépések indokoltságáról, helyességéről. A megvalósítás során pedig arra kell ügyelnünk, hogy az irányelveknek megfelelően valósuljanak meg elképzeléseink. Ez is új és nagy feladatokat ró a pártra.

A gazdasági mechanizmus reformja tehát semmivel sem csökkenti, ellenkezőleg, növeli a párt szerepét a gazdaságban.

V

Külön tanulmányt, sőt írások sorát igényelné annak elemzése: hogyan módosítsuk az előbbiek figyelembevételével a párt gazdasági munkáját. Megjegyezzük, hogy itt viszonylag sok a kidolgozatlan rész, melyet kívánatos lesz széles körű eszmecserében, kollektívan kimunkálni. Hogy a kép – ha csak megközelítőleg is – teljesebbé váljék, most arra szorítkozunk, hogy felvázoljunk néhány különösen fontos feladatot.

Vitathatatlannak tűnik, hogy a jövőben lényegesen nagyobb súlyt kell fektetni a gazdasági területen működő pártszervezetek politikai munkájára. A már említett körülmények fokozták a dolgozók politikai érdeklődését. Ami a nemzetközi kérdéseket illeti, a feladat a rendszeresebb és alaposabb tájékoztatás. De nem kisebb a jelentősége a hazai és üzemi problémák megvilágításának. Sok helyen szisztematikusabban és jobban is tájékoztatják a dolgozókat a nemzetközi problémákról, mint az ország és még inkább az üzem kérdéseiről. A jövőben különösen fontossá válik a gazdasági folyamatok összefüggéseinek megvilágítása. A gazdasági mechanizmus megértetése óhatatlanul megköveteli a gazdaságpolitikai célkitűzések behatóbb és érdemibb magyarázatát. A helyes közgazdasági

gondolkodás kialakítása elsőrendű politikai feladattá válik. Tetemesen növekszik tehát a gazdaságpolitikai nevelés és tájékoztatás jelentősége. A pártszervezetekben ez eléggé elhanyagolt feladat volt eddig. A következő időben nagy figyelmet kell rá fordítani, mert enélkül a formálisan deklarált beleszólási jog a termelés ügyeibe sem párttagok, sem pártonkívüliek részére nem válhat érdemi gyakorlattá.

Eddigi gyakorlatunk szerint elsősorban a politikai oktatást és a különféle gyűléseket, összejöveteleket tekintették csak politikai munkának. Sok jelenleg a hosszú, unalmas beszámoló, a lényeget nem érintő formális értekezlet. A rengeteg papír (jelentés, feljegyzés) mind-mind alkalmas arra, hogy csökkentse az érdeklődést és aktivitást. Semmiképpen sem fogadható el az a felfogás, mely szerint a tömegek ma kevésbé érdeklődnek a politikai kérdések iránt, mint korábban. Az igazság valószínűleg ennek az ellenkezője. Az csupán a baj, hogy a politikai munka sok helyen elsekélyesedett. Itt bátor és kezdeményező újításokra is szükség van. Az újfajta körülmények újfajta módszereket is igényelnek. Elsőrendűen fontos lenne a kommunisták számára további fórumok teremtése, s itt nemcsak lehetővé tenni, hanem az eddiginél jóval inkább igényelni is az érdemi beleszólást. Ennek formáiról és módozatairól külön is érdemes lenne beszélgetni és vitázni. Célszerű volna a politikai munka problémáit a pártdemokrácia továbbfejlesztésével való kölcsönhatásban vizsgálni.

Úgy véljük, a jövőben is szükség lesz arra, hogy a pártszervezetek gazdasági kérdésekkel közvetlenebbül is foglalkozzanak. Viszont világosabban el kell határolnunk a központi és a helyi szervek sajátos feladatait. A központi bizottság és szervei elsősorban a gazdaságpolitika kidolgozásával, a területi és üzemi pártszervek pedig főleg a végrehajtás problémáival foglalkoznak. Természetesen nem lehet szó merev elhatárolásról. A központi bizottság szervei döntéseik meghozatalánál messzemenően támaszkodnak az alapszervezetek, a párttagok véleményére, bevonják őket a politika kidolgozásába. Az alsóbb szervek, amikor elemzik a végrehajtás problémáit, olyan tapasztalatokra tesznek szert, melyek a politika kialakítása szempontjából is figyelmet érdemelnek. Mégis nyilvánvaló, hogy céltalan törekvés lenne minden alapszervezetben gazdaságpolitikai koncepciók kialakításával foglalkozni; itt a fő feladat azok helyes megértése és végrehajtása.

Ebből az is következik, hogy a párt központi szervei, a központi apparátusok az eddiginél következetesebben fordítsák figyelmüket az alapvető kérdésekre: a gazdaságpolitika lényeges elemeire, a fejlődés fő irányaira

és ütemére. A központi bizottság szerveit meg kell szabadítani a direkt jellegű, túlnyomóan operatív feladatoktól; általában nem kívánatos, hogy egyes ágazatok konkrét feladatáig lemenő határozatokat hozzanak. Előtérbe kerül az elvi, elemző munka, s ezt szervezeti megoldásokkal is alá kell támasztani.

Fokozatosan (azonnali radikális változás nem lehetséges) csökkenteni kell az operatív részügyek intézését az üzemi alapszervezetekben is és érezhetően javítani, erősíteni az elemző, értékelő tevékenységet.

Az eddiginél jobban kellene koncentrálni a figyelmet a különösen fontos problémákra. Külön vitát érdemel, hogy milyen kérdések legyenek azok, amelyekre a pártnak érdemes az erejét összpontosítania, s az is, hogy milyen módon foglalkozzék ezekkel. Három-négy legfontosabb ilyen téma kiragadása és ezek felelősebb, elmélyültebb elemzése jelentékenyen javíthatja a munkát.

Az eddigi pozitív tapasztalatokból leszűrhető tanulság: a jövőben célszerű lesz tovább erősíteni a pártszervezet részvételét a perspektivikus fejlesztési tervek kialakításában. Az elmúlt hónapokban megyei és kerületi pártszervezetek több éves gazdaságfejlesztési terveket, javaslatokat dolgoztak ki, széles aktíva-gárda részvételével. Fontos és új tennivalókra irányította e munka a figyelmet (ipartelepítés, a mezőgazdasági termelés kívánt struktúrája, a munkaerő-probléma megoldása stb.), olyan lehetőségekre, melyeket az illetékes gazdasági szervek a tervek összeállításánál is gyümölcsöztethetnek. Ha leküzdjük az egyes gazdasági szervekben tapasztalható ellenkezést e tervek felhasználásával szemben, új, nagy erőforrás tárulhat fel. Ez a munka a pártszervezeteket is jó irányba tereli, mert a távlati elképzelések eligazítanak a politikai munkában is, megadják annak alapját.

A pártmunkának szerves része lesz – feltehetően a jövőben is – bizonyos jelenségek, folyamatok ellenőrzése. Jelentékenyen csökkenteni lehet valószínűleg a széles skálán mozgó, tételes (mutatókhoz és statisztikai adatokhoz kötött) ellenőrzést. Ennek is megmarad természetesen a feltétlenül szükséges része, de kiküszöbölődnek a túlzások. A pártellenőrzésben is az érdemi oldal kerül előtérbe: területenként vagy üzemenként más-más három-négy kérdést lehet kiragadni, s ezeket figyelemmel kísérni, nemcsak abból a célból, hogy utólag megállapíthassuk az elkövetett hibát, hanem elsősorban azért, hogy már menet közben is segíteni lehessen e döntő fontosságú pontokon. Megvitatandó kérdés: hogyan

válasszák ki pártszerveink ezeket a témákat, milyen módon és milyen fórumokon folyjék az ellenőrzés, mi legyen annak tartalma és lényege.

Az eddiginél sokkal többet kell foglalkozni a gazdasági pártmunkában a vezetési módszerekkel, a gazdasági vezetők munkastílusával. Ez olyan területe a munkának, melyet sem a felsőbb állami, gazdasági szervek, sem más szervek nem láthatnak olyan közelről és sokrétűen, mint éppen a helyi pártszervek. A pártmunka gazdag tapasztalatot szolgáltat arról, hogyan dolgozik a gazdasági vezetés. Ha a konkrét visszásságok megoldása, a hibák operatív kijavítása helyett a pártszervezetek elsősorban arra irányítják figyelmüket: mi idézte elő a nem kívánt eredményt, akkor szükségszerűen a munkamódszerekben rejlő hibákhoz, az általánosabb tapasztalatokhoz jutnak el. Ebben az esetben nemcsak egy adott, hanem több ismétlődő hiba kijavítását is elősegíthetik azzal, hogy konkrét javaslatot tesznek a vezetés munkájának megjavítására. Ez a gazdasági vezetés segítésének sokkal célszerűbb, racionálisabb és hatékonyabb módja, mint a részletekben való elmerülés.

Az eddiginél lényegesen többet kell a pártnak a káderkérdésekkel foglalkoznia. Az új gazdaságirányítási rendszerben a gazdasági vezetőkön sokkal több múlik, mint régebben, amikor – gyakran akaratukon kívül – csupán egyszerű végrehajtók voltak. Az új rendszerben jóval több lehetőség kínálkozik a bátor, eredményes kezdeményezésre, de gyorsabban kiütközik egyes vezetők alkalmatlansága is. Világos ezért, hogy sokkal nagyobb gondot kell fordítanunk a káderkiválasztásra, a káderek megítélésére. Egy-egy vezető munkája – az új helyzetben sokkal inkább, mint korábban – rányomja bélyegét a termelőegység tevékenységére, jó és rossz értelemben egyaránt. A legtöbbet azzal segíthetünk, ha biztosítjuk a megfelelő vezetők kiválasztódását. Figyelembe véve, hogy az üzem is nagy önállóságot fog élvezni, különösen fontos, hogy semmilyen formában ne kapjon teret a szubjektivizmus. A különböző szintű gazdasági vezetők kiválasztásában feltehetően nagyobb jogokat kell biztosítanunk a pártszervezeteknek, s úgy véljük, hogy itt még növekedhet is a szerepük, esetleg bizonyos vétójogot is gyakorolhatnak felsőbb szerveknél. A pártszervezet alkalmas arra, hogy – a tömegek véleményének ismeretében – reális értékítéletet alkosson az egyes dolgozókról és ezzel segítse különböző posztok eredményes betöltését.

S végül – ez az elmondottakban is benne volt, de helyes és indokolt külön is kiemelni – a gazdasági területen folyó pártmunkában általában is központi helyre kell állítani az emberekkel való foglalkozást, akár kom-

munistákról, akár pártonkívüliekről van szó. A pártszervezetek ne elsősorban az adott ügyekkel, hanem az ügyek emberi, politikai oldalaival foglalkozzanak. Ne ügyeket intézzünk közvetlenül, hanem találjuk meg azt az embert, aki azt a legmegfelelőbben elvégzi. Ne egyes jelenségeket vizsgáljunk, hanem a mögöttük rejlő összefüggéseket keressük, amelyek ismét emberekhez, azok munkájához, munkamódszeréhez vezetnek el. Ne a szakmai hiányosságokban vesszünk el, hanem elemezzük azok politikai hatását, kutassuk és erősítsük a gazdasági előrehaladás politikai feltételeit. A szakmai kérdéseket is az emberek oldaláról közelítse meg a párt, tehát főleg vélemények, javaslatok összegyűjtésével, értékelésével és a megvalósítás elősegítésével. A pártmunka előterében az ember áll, nemcsak általános értelemben, mint az ország gazdája, hanem a gazdasági pártmunka szempontjából is, mint a termelés fő tényezője. Ebben foglalható össze talán legrövidebben az új igény.

Társadalmi Szemle, 1966. 5. sz.

A PÁRT POLITIKAI ÉS SZERVEZŐ MUNKÁJA A GAZDASÁGBAN

A címben jelzett téma rendkívül széles körű, viszont egy előadás keretei adottak. Ezért az előadás nem adja és nem is adhatja a kérdések teljességét, részletes és végleges megoldásokat. Az előadásban tárgyalt téma része egy jóval szélesebb problémakörnek, melynek „az állam továbbfejlődésének kérdései" címet adhatnánk és összefügg a gazdasági mechanizmus megvalósításával is. Ez igen bonyolult kérdéskomplexum. Az állam és a párt szerepét, a közöttük levő kölcsönhatások és viszonyok továbbfejlesztését elméleti és gyakorlati szakemberek átfogóan és mélyrehatóan vizsgálják, elemzik. E munka már eddig is sok érdekes és tanulságos eredményt hozott, gyakorlati kezdeményezést ihletett. De ennek a hosszabb időre szóló vizsgálódásnak még csak az elején vagyunk. Ami pedig az új gazdasági mechanizmust illeti, bevezetése óta még csak viszonylag rövid idő telt el, s az ez idő alatt szerzett tapasztalatok még nem elegendők elméleti általánosításokra. Mindezt figyelembe véve talán érthető, ha nem törekszem kész receptek adására vagy modellek felvázolására, és ha általában nem a lezárás vagy a végleges megoldás igényével fogalmazom meg mondanivalómat. Egyébként is úgy vélem, hogy – éppen a szóban forgó kérdésnél – bizonyos elvi összefüggések, mélyebben fekvő okok elemzése ma talán többet is adhat, mint a kész receptek ajánlása. A tennivalók felismeréséhez és megértéséhez a problémák sarkos megfogalmazása néha többet segít, mint a kész receptek. Ezért előadásom ilyen szempontból bizonyos mértékig nyitott jellegű. Elvi álláspontok kifejtésével, eddigi tapasztalatok és eredmények összegezésével helyenként választ próbálok adni egyes kérdésekre, másutt viszont csupán arra törekszem, hogy érveket, gondolatokat sorakoztassak fel, azt remélve, hogy ezek a további elemzésben és esetleg a gyakorlati munkában is hasznosak lehetnek.

Ami az előadás témáját illeti – azt hiszem – e helyen felesleges a pártról szóló tanítás főbb elveit ismertetni, mert ezek nálunk általánosan elfogadottak és munkánk alapját képezik. Viszont nem tartom feleslegesnek, hogy arra emlékeztessek: a kommunista mozgalom megújhodását az

elmúlt évtizedekben talán elsősorban éppen a pártról szóló lenini elvek mélyebb megértése és következetesebb érvényesítése jellemezte.

Amikor Lenin kifejtette a pártról szóló elméletét, elsősorban a forradalom kivívásáért küzdő és nem kis mértékben a szocializmus első időszakának körülményei között tevékenykedő pártra gondolt. Lenin zsenialitását bizonyítja, hogy elméleti alappillérei öt évtized múltán, a szocialista társadalom második, fejlettebb időszakában is – amelynek konkrét viszonyait természetesen nem láthatta előre – megőrizték érvényüket. De az is bizonyos, hogy – ha élne – Lenin lenne az első, aki azt kutatná, miként válhat a párt az új helyzetben még alkalmasabbá feladatainak betöltésére. Nem járnánk el Lenin szellemében, ha megelégednénk a kommunista elmélet kincsestárához tartozó alaptételeinek ismételgetésével, s lemondanánk annak vizsgálatáról: mi az az új, ami a párt megítélésénél a fejlett szocialista társadalom építésének időszakában figyelmet és újbóli átgondolást érdemel.

Ezért egyáltalában nem véletlen, még kevésbé negatív jelenség, hogy pártunkat és más országok testvérpártjait is az elmúlt időszakban, meg napjainkban is intenzíven foglalkoztatja e kérdés. Ami a szocialista országokat illeti, ez – a lenini elveknek az elmúlt évtized alatti mélyebb megértése mellett – elsősorban azzal kapcsolatos, hogy majdnem mindegyikben befejeződött a szocializmus alapjainak lerakása, megszűntek az osztályantagonizmusok; napirendre került a társadalmi osztályok fokozatos egybeolvadásának folyamata és a szocialista társadalom felépítése. Ebben a széles társadalmi keretben kell elhelyeznünk a párttal kapcsolatos elemzéseket. Csak ily módon kerülhet helyes megvilágításba az is: miképp függ össze az itt tárgyalt téma a gazdasági mechanizmus reformjával. S csak ily módon adhatunk helyes választ azoknak is, akik úgy vélik: a gazdaságban folytatandó pártmunka továbbfejlesztése csakis a mechanizmus reformja miatt került napirendre.

A gazdasági mechanizmus reformja természetesen rendkívül nagy horderejű ügy – amelynek sokakkal együtt én is lelkes híve és támogatója vagyok. Semmiképpen sem a reform jelentőségének lekicsinylését jelenti tehát, ha mégis azt mondom: ma nemcsak és nem egyszerűen arról van szó, hogy a párt és egyéb politikai szervezetek tevékenységét „hozzáigazítsuk" a gazdasági mechanizmus feltételeihez. Ha a pártmunka új követelményeit kizárólag az új gazdasági mechanizmussal (vagyis kizárólag gazdasági okokkal) indokolnánk, óhatatlanul lebecsülnénk a nem

kevésbé fontos politikai, társadalmi összefüggéseket, és a problémát szűk szakmai üggyé degradálnánk.

Annak, hogy jelenleg a párt szerepén elmélkedünk, tevékenységének korszerűsítésén munkálkodunk, az az alapvető oka, hogy a szocialista fejlődés újabb szakaszába léptünk.

Ennek az új szakasznak egyik igen fontos eleme a gazdaságirányítási rendszer reformja. De szimplifikálnánk a dolgot, ha azt hinnénk, hogy a társadalom felépítménye csak a gazdasági mechanizmus reformja miatt változik meg. Itt ennél bonyolultabb kölcsönhatásokról van szó. Látnunk kell egyfelől, hogy a gazdasági mechanizmus reformja sem mechanikusan a termelőerők fejlődésének hatására született, hanem a társadalom gyökeres átalakulásának, megváltozott politikai helyzetének eredménye. De másfelől az is nyilvánvaló, hogy a reform az új helyzet egyik legelső s méghozzá sajátos szülötte. Olyan elsőszülött, aki születésének pillanatában hozzákezdett szüleinek neveléséhez, mert óriási, máris lemérhető, napról napra érezhető s alapjában pozitív hatást gyakorol a társadalom egész gondolkodására, cselekvésére. (A szülőkre ily nagy és pozitív hatást gyakorló csecsemő – azt hiszem – még ma is, amikor az ifjúság valóban rohamtempóban fejlődik, ritkaságszámba megy.)

E kölcsönhatások figyelmen kívül hagyásával akaratlanul leszűkítenénk, elvulgarizálnánk a párttal kapcsolatos vizsgálódásainkat, ha csak arra keresnénk választ: miként igazíthatók az egyes pártszervek konkrét munkamódszerei az egyes gazdasági szervek ugyancsak konkrét és a gazdasági mechanizmus reformja által megváltozó termelési, tervezési és egyéb folyamataihoz, feladataihoz, mert ennél többről van szó. A párt gazdaságban játszott szerepének jobb megértéséhez a legfontosabb a társadalom összhelyzetének, a jelenlegi körülményeknek és igényeknek figyelembevétele. Mind a hazai, mind a nemzetközi tapasztalatokat szem előtt tartva úgy véljük, indokolt, ha a téma gazdasági jellegű vonatkozásainak tárgyalása előtt szélesebben, a párt egészének szemszögéből vetünk fel néhány elvi jelentőségű kérdést.

A PÁRT SZEREPÉNEK EGYES JELLEMZŐI A JELENLEGI IDŐSZAKBAN

Mindenekelőtt arra keresünk választ, fenntartjuk-e a megváltozott helyzetben korábbi tézisünket arról, hogy a párt legyen a szocialista társadalom irányító és vezető ereje, ha úgy tetszik, kormányzó párt. A dolog lényege viszonylag egyszerűen megfogalmazható: félreérthetetlenül valljuk, hogy az előttünk álló időszakban is a párt a társadalom fejlődésének irányító ereje, ugyanakkor úgy véljük, hogy ezt a szerepét sok szempontból másképpen kell értelmeznünk, mint korábban. A vezető szerep nem járhat például azzal, hogy a konkrét gazdasági kérdések nagy részét politikai szinten döntsék el, hanem az egyre inkább elvi-politikai jellegű irányítást jelent. E felismerés nem éppen új keletű, pártunk két utóbbi kongresszusán fogalmazta meg ezt a következtetést és tett is ennek megfelelő intézkedéseket. Mivel azonban igen bonyolult és nehéz problémáról van szó, nem mondhatjuk azt, hogy már teljes sikerrel végrehajtottuk a kívánt változásokat, s még kevésbé, hogy elméletileg kielégítően tisztáztuk az ezzel összefüggő elméleti kérdéseket, a szocialista állam továbbfejlődésének útjait, a párt- és társadalmi szervek helyét, a szocialista demokrácia közvetett és közvetlen formáit stb. stb. Térjünk ki néhány ezzel kapcsolatos gondolatra.

1. A korábbi időszak értékelése. Minden tudományos igényű vizsgálódás alapvető feltétele a korábbi időszak tapasztalatainak objektív, vagyis túlzásoktól mentes elemzése. Ezért például abból a szempontból, hogy ma egyértelműen a párt elvi-politikai irányító szerepét állítjuk hangsúlyosan az első helyre, nem következik, hogy korábban mindenfajta operativitás durva hiba vagy éppen a szocializmus elveit sértő torzulás volt. E kérdést történelmi szemlélettel kell megközelítenünk. A fejlődés korábbi időszakaiban a párt az eszmei-politikai irányító szerep mellett olykor magára vállalta a nép számára különösen fontos kérdések közvetlen megoldását is. Ez például azzal függött össze, hogy a felszabadulás utáni első években a nép többsége a kommunistákban látta az új rend megtestesítőit, és nem alaptalanul tőlük várta problémáinak megoldását.

Nehéz volna eldönteni – ez csak a történelmi analízis feladata lehet –, hogy mikor tette helyesen a párt, hogy ilyen feladatokat is vállalt, és mikor, főleg milyen kérdésekben következett el az az időpont, amikor ezt már nem lett volna szabad megtennie. Annyit azonban túlzás és szépítés nélkül mondhatunk, hogy a párt különböző szerveinek, funkcio-

náriusainak, tagjainak elvi, gyakorlati és operatív tevékenysége egy meghatározott időszakban döntő lendítő erőként segítette a szocialista eszmék megvalósulásának folyamatát, s nem negatívuma volt e korszaknak.

Ez azonban a kérdésnek csak az egyik oldala. A pártmunka, de különösen a pártvezetés korábbi „operativitása" (s főleg az 1956 előtti években) nemcsak, sőt elsősorban nem a történelmi adottságokkal függött össze, hanem elvi tévedésekkel. Elvi tévedés volt először is az akkori pártvezetésnek az a koncepciója, amely a társadalmat irányító pártot egyben ügyintéző, a feladatok többségét közvetlenebbül végrehajtó szervezetnek fogta fel, ami – így – a szocialista építés egyetlen időszakára, egyetlen percére sem fogadható el. E felfogás politikai torzulást eredményezett, melyben egyaránt megtalálható a szövetségesekkel – a nem kommunistákkal – szembeni mélységes bizalmatlanság (az a Rákositól származó jelszó, hogy „mindenért, ami ebben az országban történik, közvetlenül mi, kommunisták vagyunk a felelősek"), s emellett, ezzel együtt benne volt ebben a koncepcióban a mindenkivel – tehát a kommunistákkal – szembeni bizalmatlanság is; a csak központi és szinte kizárólag adminisztratív eszközökben való bizalom. E koncepció hatásaként jelentékenyen eltorzult a párt munkája és jellege.

A kommunista párt célja kezdettől fogva a szocialista típusú, a kommunizmus elveit gyakorlatilag megvalósítani tudó államapparátus kiépítése volt, valamint az, hogy a nem kommunisták egyre nagyobb tömegeit bevonja a szocialista építőmunkába, hiszen erre a kommunisták egyedül nem vállalkozhatnak. Korábban a pártvezetés viszonylag nagyobb mérvű operativitása csakis az állami szervek gyengeségével, a politikai viszonyok fejletlenségével volt (bizonyos mértékig) indokolható, amin a helyzet megváltoztatásával, a szocialista társadalom, állam megerősödésével feltétlenül és alapvetően változtatni kellett volna. A korábbi vezetés hibás koncepciójának hatása meghatványozódott azáltal, hogy nem vette észre vagy nem akarta észrevenni: milyen nagy lépésekkel haladtunk előre ezen a magunk által kezdeményezett és kívánt úton. Sikerült kiépítenünk egy elveinkhez hű államapparátust, és olyan időszakba érkeztünk, amikor a dolgozók többsége már egyetért a szocializmus céljaival, hajlandó részt venni azok konkrét megvalósításában. A más szervek hatáskörébe tartozó kérdések pártszervek útján történő operatív intézése elvileg tulajdonképpen sémmikor nem kívánatos, de a rendszer megerősödésével arányban különösen megengedhetetlenné vált.

2. Az ellenforradalom leverése után az akkori új pártvezetés nyomban

szembenézett e problémával és a változtatásokat a párt szerepének másfajta, korszerűbb felfogásával kezdte. Szakított a pártot legfőbb ügyintézőnek tekintő koncepcióval, s hangsúlyozta az állami, társadalmi szervek önálló felelősségét s a párton kívüli tömegek felelős szerepét.

E változások lényegét a legtalálóbban Kádár János foglalta össze, szinte az ellenforradalom másnapján, amikor hangsúlyozta: „a párt nem az uralkodást, hanem a nép szolgálatát tekinti fő feladatának". A párt minden területen nagymértékben csökkentette a korábbi operatív és adminisztratív módszereket, a kultúra, az ideológia, a gazdaságirányítás területén egyre inkább az eszmei meggyőzés, az elvi módszerekkel történő irányítás érvényesült. Általános gyakorlattá vált, hogy a központi bizottság határozatainak kidolgozásába bevonja az ország legjobb párton kívüli szakembereit is. Mindennek eredményeként erősödött a párt és a tömegek, a párt és az értelmiség kapcsolata. Aligha lehet kétséges, hogy az ellenforradalmat követő négy-öt esztendő gyökeres és alapjában igen jó irányú változásai elsősorban annak köszönhetők, hogy pártunk szembenézett a múlt hibáival, s mindenekelőtt a párt irányító szerepéről korábban vallott nézeteket értékelte át, fejlesztette tovább, hozta összhangba a megváltozott követelményekkel.

Bár fő vonásaiban már tíz évvel ezelőtt is helyes irányú változások képe rajzolódott ki, s az elért eredmények sem voltak csekélyek, néhány évvel ezelőtt világossá vált a párt számára, hogy ismét tovább kell lépnünk; a múlt hibáinak kijavításán túl ki kell alakítanunk a szocializmus felépítésének rendkívül szerteágazó programját, s ebből az aspektusból meghatározni a párt szerepét. A pártvezetés ezt nagy horderejű és hosszabb időszakra szóló programnak fogja fel, s részleteiben már hozzá is kezdett az ide tartozó problémák vizsgálatához. Feltétlenül megérett a helyzet arra, hogy átfogóan és összefüggően is elemezzük a proletárdiktatúra állami és társadalmi berendezkedésének összességét, és az új követelményeknek megfelelően határozzuk meg ezen belül a párt helyét és szerepét. A párt a jövőben is így fog eljárni, ha megérettnek tartja a helyzetet arra, hogy újból változtassuk módszereinket, mivel munkájának mindig szinkronban kell lennie az újabb és újabb követelményekkel.

Azt a tételt, amely e változások lényegét fejezi ki, hogy hatékonyabban, de elvibb módon fogjuk fel a párt szerepét, ezért most konkretizálnunk kell.

a) A párt munkájában mindenkor meghatározó elem a politikai meggyőző munka. Ez semmiféle adminisztratív ügyintézéssel nem helyettesít-

hető, a gazdaságban sem. Mivel a korábbi időszakban a párt – helytelenül – a legfőbb ügyintézővé vált,most éppen azzal kell elvibbé tennünk a pártirányítást, hogy minden területen, így a gazdaságban is a politikai meggyőző munkát döntő helyre állítjuk. A párt célkitűzéseinek előzetes megvilágítása és a határozathozatal utáni magyarázása, a dolgozók számára érthető képviselete – minden szinten egyaránt egyik legfontosabb teendőnk. Mint erre még visszatérünk, itt távolról sem formális agitációra gondolunk, hanem arra, hogy a gazdasági fejlődés fő kérdésköreit érdemi módon világítsuk meg. A legutóbbi időkben itt nagyot, de mégsem elég nagyot léptünk előre.

b) Az eszmei-politikai irányítást viszont nem tekintjük a párt kizárólagos feladatának, nem törekszünk arra, hogy teljesen megszüntessük a párt szervező funkcióját, ha tetszik, operatív tennivalóit a gazdaságban. Véleményünk szerint továbbra is érvényes az a lenini tanítás, hogy a párt a tömegek cselekedeteinek nemcsak eszmei ihletője, hanem gyakorlati szervezője és irányítója.

Az új helyzetben is döntő szerepet kell játszania a pártnak a társadalom egészében, s nem kívánatos, hogy csökkenjen befolyása bármely területen. Államunkban a munkásosztály hatalma valósul meg, s az osztály élcsapata a kommunista párt. Természetes, hogy a munkásosztály döntő beleszólást kíván minden területen, s az is, hogy ezt elsősorban saját pártján keresztül valósíthatja meg.

A párt szervezői tevékenysége természetesen nem azonosítható az operatív gazdasági ügyintézéssel. Az eszmei meggyőzés mellett a szervezői tevékenység a pártmunka állandó eleme, a kettő sok esetben el sem választható egymástól. Amikor a párt egyes célkitűzések helyességéről meggyőz pártonkívülieket, ezzel egyben mozgósította is őket a feladat megoldására. S ha a kivívott egyetértésre támaszkodva kezdeményez, szervező, mozgósító tevékenységet fejt ki, ez csak helyeselhető. De az effajta szervezői tevékenység nem azonosítható a gazdasági kérdések közvetlen, operatív intézésével. Esetenként ez utóbbira is szükség lehet, de úgy vélem, csak kivételesen, ideiglenes okokból és perspektívában nézve egyre ritkábban.

Nem a párt szerepének megváltoztatásáról van tehát szó, hanem a munkamódszerek, a politikai eszközök továbbfejlesztéséről. Meg kell őrizni mindazt a párt munkájában, ami a munkásosztály hatalmának erősítéséhez szükséges, de el kell vetni azt, ami ehhez már nem vagy sohasem kellett, ami a fejlettebb viszonyok és a szocializmusról szerzett

mélyebb ismereteink miatt ma már elavultnak tekinthető, s gátolja az előrehaladást.

c) Ilyen összefüggésben gyakran emlegetik mint megoldandó problémát: a proletárdiktatúra szervei között a jobb munkamegosztás kialakítását. Nem férhet kétség ahhoz, hogy állami és állami, állami és társadalmi szervek között a kellő összhang hiányában sok a felesleges átfedés és párhuzamosság, amit ki kell küszöbölni. Indokolt tehát az a kívánság, hogy ilyen értelemben alakuljon ki jobb munkamegosztás.

Ezt elismerve ugyanakkor azt is látni kell, hogy a párt nem egy a sok közül, szerepe, éppen mert a társadalom irányító centruma, nem azonos egyetlen más szervezetével sem. Ezért nem fejezik ki helyesen a dolog lényegét az olyan megfogalmazások, hogy „el kell osztani" az állami és a pártszervek között a feladatokat vagy még sarkosabban, hogy „a pártnak ki kell vonulnia" egyes területekről és ezeket teljes egészében átadni az állami, társadalmi szerveknek.

Itt először is két különböző típusú tényező keveredik: a párt és az állam viszonyának elvi problémája a centralizálás és decentralizálás kérdésével. A döntések megfelelő szintre hozatala, a túlcentralizálás megszüntetése nemcsak a pártban, hanem az állami, társadalmi szervekben is szükséges, a decentralizáció ezért önmagában nem fejezi ki pontosan a folyamat lényegét. Az előbbi továbbá azért is pontatlan, egyoldalú megfogalmazás, mert azt tételezi fel, hogy a párt ugyanúgy része az állami mechanizmusnak, mint más szervek, amiből az is következne, hogy számára is ugyanúgy megállapíthatók az állami feladatok, mint más szerveknek. Ez nem volna helyes. A párt ily módon szervesen, s valószínűleg még a mainál is konkrétabb tevékenységre kényszerülne. A munkamegosztás olyan felfogása, hogy egyes feladatokat a pártnak, másokat a kormánynak, ismét másokat a társadalmi szerveknek kell megoldaniuk, másfelől azt is jelentheti, hogy a kérdések többségébe a pártnak eleve ne lehessen beleszólása. Ez szerintünk ismét nem az, amire szükség volna, s az előbbinél nem kevésbé helytelen.

A párt mint a társadalom irányító ereje, elvileg nézve a dolgot, minden kérdéssel foglalkozhat, s nem zárható eleve ki egyetlen területről sem. Nem az a legfontosabb, hogy a feladatok közül jelöljük ki a pártra tartozókat (ez mechanikusan úgysem valósítható meg), hanem annak elérése, hogy ha a párt azonos kérdésekkel is foglalkozik, mint az állami vagy társadalmi szervek, másképpen foglalkozzék azokkal. A korábbi párhuzamosság oka nem abban keresendő elsősorban, hogy a különböző

típusú szervek azonos témákat tárgyaltak, hanem sokkal inkább abban, hogy ugyanolyan módon és formában tették ezt. Ha egy-egy kérdéssel ugyanannak az előterjesztésnek alapján, lényegében azonos módon foglalkoznak a párt-, az állami és a társadalmi szervek – azzal nemcsak munkát és időt pazarolunk, de elvi félreértéseket is előidézhetünk. A párt felismerte e veszélyt, most arra törekszik, hogy – mindazokban az esetekben, amikor szükség van bizonyos párhuzamosságra párt- és állami szervek között – megkeresse a sajátos megközelítési módokat. Ebből a szempontból döntő súllyal esik latba az a tény, hogy a párt politikai szervezet, s mindenképpen nagy figyelmet kell szentelnie a gazdasági kérdések politikai összefüggéseinek. Általában azt mondhatjuk, hogy a pártszerveknek sokkal átfogóbban, irányt mutatóbban kell tárgyalniuk minden problémát, mint akár az államigazgatási, akár a gazdasági szerveknek, amelyeknek már sokkal konkrétabban kell megtenniük ugyanezt. Az azonos kérdések sajátos megközelítési módjait azonban még nem sikerült kellően kidolgoznunk.

d) Az elmondottak nem azt jelentik, hogy a feladatok jellegét tekintve nem lehet elhatárolni a munkát a párt, az állami és a társadalmi szervek között. Először is magától értetődő, hogy a párt mint a társadalom irányító ereje, közvetlenül csakis a legfontosabb, legnagyobb horderejű kérdésekkel foglalkozhat, és ezek száma semmiképpen sem lehet sok. Nyilvánvaló, hogy konkrét részkérdések tárgyalása nem pártfeladat. Arra kell tehát válaszolnunk: miket tekinthetünk olyan témáknak, amelyek a politika „döntő láncszemének" szerepét töltik be. Nehéz volna meghatározni ezek típusát, mert elvben, adott esetben minden téma ilyenné válhat, ha a tömegek politikai érdeklődésének homlokterébe kerül. Általános elvként azt szögezhetjük le, hogy a párt csak olyan problémákkal foglalkozzon, amelyeknek adott pillanatban vagy távlatilag nagy a társadalmi-politikai jelentőségük. A lakásépítés és -elosztás általában nem pártpolitikai téma, hanem a gazdasági, állami szervekre tartozó ügy. De ha a lakáskérdés a társadalom többségét különösen érintő társadalmi és szociális probléma, melynek megoldásától nemcsak az életszínvonal, hanem a politikai közhangulat is függ, akkor ezzel adott alkalommal a pártnak is foglalkoznia kell. Jóformán minden területről hozhatnánk olyan példákat, hogy állami-gazdasági szervek hatáskörébe tartozó feladatok egyike-másika azért kívánkozik a párt szervei elé, mert társadalompolitikai jelentőségük az adott pillanatban nagy. A nemzeti jövedelem elosztási arányairól, a kultúrpolitika alapvető irányairól például a

párt állásfoglalása akkor is kívánatos lehet, ha ugyanezzel állami és szakmai szervek is foglalkoznak. Tudatosan választottam a példák közül a gazdasági jellegűeket is, eleve jelezve ezzel már azt is, hogy e tekintetben a gazdaság területe sem képez kivételt, a pártnak a legfontosabb gazdaságpolitikai, gazdasági kérdésekről is ki kell alakítania álláspontját. Bizonyos párhuzamosság a párt és állami szervek munkájában tehát egyszerűen elkerülhetetlen.

3. Az előbbiek azt is jelenthetik, hogy a párt, kormányzó párt lévén, a legnagyobb horderejű problémák esetében formailag sem mond le a saját álláspontja kialakításának jogáról és a társadalmi folyamatokat nemcsak a marxista eszmék terjesztésével, az emberek marxista tudatának erősítésével kívánja befolyásolni. Ez a kommunista párt esetében elvileg már csak azért sem vitatható, mert hiszen a marxizmus a cselekvés vezérfonala, és célja – Marx szavaival – nem az, hogy magyarázza, hanem hogy megváltoztassa a világot. A pártnak ebben elsőrendű eszköze a politikai meggyőzés, de a társadalom fejlődéséért felelős párt eszközei nem korlátozódhatnak csak erre.

Megengedhető-e s elvileg helyeselhető-e, hogy a párt közvetlenül kezdeményezzen állami határozatokat és szervezzen, mozgósítson a határozatok realizálásáért? Ha alapvető feladatokról van szó, nem vonható kétségbe a pártnak ez a joga. Hátráltatja-e a munkát, szűkíti vagy szélesíti-e a demokráciát a párt önálló fellépése fontos ügyekben: belefér-e ez a fejlett szocialista társadalom modelljéről szóló elképzeléseinkbe? Úgy vélem, szabad e kérdésekre egyértelműen pozitív választ adni.

A párt szerepéről folyó vitákban gyakran kapott hangot olyan nézet, mintha mindenfajta pártdöntés csak szűken vett politikai szempontokat érvényesítene, míg fordítva: mindenfajta szakmai, állami döntés szakszempontból eleve helyes és jó lenne. Az e felfogást vallók szerint „optimalizáljuk" a döntést, és akkor a szakemberekre bízzuk azt, vagy demokratizáljuk, és akkor a társadalmi szerveknek, s főleg a pártnak adunk döntő szót. Az ilyesfajta koncepcióban a párt mint a laikus demokrácia képviselője állna szemben az optimumot képviselő szakfórumokkal. Ez természetesen a dolgok végtelen leegyszerűsítése, mechanikus kezelése s nem fedi a valóságot.

A megoldási módok kidolgozásában, előkészítésében minden területen és minden szinten döntő szerep jut a szakembereknek. Ugyanakkor tény, hogy egy-egy döntés meghozatalánál számításba jöhetnek különböző érdekek (ágazati, helyi, üzemi, különböző réteg- és csoportérdekek).

A minisztérium nézőpontja más – és természetes, hogy más –, mint a vállalaté, a kormány nézőpontja más lehet, mint a minisztériumé, s ismét más lehet például a szakszervezeté. Mindegyik helyes a maga nemében, mert kifejezésre jut bizonyos sajátos szükségszerű gazdasági vagy társadalmi érdek- vagy nézetcsoport –, de éppen ezért a megoldásnak is csak részét adja. A gazdasági mechanizmus reformjáról szólva mutatott rá Kádár János arra: milyen jó dolog volt egyfelől a szakértők maximális bekapcsolódása a kérdések kidolgozásába, de másfelől: milyen nagy baj származhatott volna abból, ha az alapkérdések eldöntését a szakértők álláspontjának figyelembevételével nem a párt vállalta volna magára. A szakemberek talán még ma is vitáznak, hiszen mindegyikük – helyesen – kissé megszállottja a maga szakterületének, és szükségszerűen annak oldaláról, tehát bizonyos mértékig egysíkúan ítéli meg a dolgokat. A szakemberek – érthetően – saját szempontjaikat tartják a legfontosabbnak, míg a jó döntés a kérdések komplex gazdasági és politikai megítélését igényli.

Rendkívül fontos, hogy az ország haladó szellemi erőforrásait mozgósítsuk a feladatok minél jobb megoldására. A szakemberek ezrei szívesen adják ehhez tudásukat, tapasztalatukat, és e folyamatban nagy szerep jut a szabad, bátor vitáknak is. De mindez, így a demokratikus vita sem öncél. Előbb-utóbb elérkezünk egy olyan ponthoz, amikor világosak a megoldás különböző lehetőségei, és akkor valamilyen szempontból szintetizálni kell a dolgot.

A tapasztalatok szerint (jó példa erre a gazdasági mechanizmus reformja) éppen a párt lehet képes az adott, nagy horderejű kérdések – a különböző álláspontok és érdekek figyelembevételével történő – szintetizálására, társadalmi optimalizálására. A párt fel tudja mérni a különböző osztályok és rétegek érdekeit, az érdekazonosságokat és az érdekellentéteket is, képes arra, hogy túltegye magát a különböző részérdekeken, tehát arra is, hogy elsősorban a munkásosztály, valamint az egész nép érdekeinek megfelelő döntéseket hozzon.

Mivel a munkásosztály változatlanul a társadalom leghaladóbb osztálya, az érdekeinek megfelelő optimalizálás az ország számára is a legprogresszívebb megoldást jelenti. Pontosabban szólva a különböző változatokat mérlegelve a párt mindenkor ilyen optimális megoldások kialakítására törekszik. Ez természetesen csak lehetőség – a párt állásfoglalásai is lehetnek tévesek. Az egyoldalúság, az egyes érdekek túltengése, a szubjektív megközelítés veszélye azonban minden más szerv esetében

legalább ugyanakkora, sőt nagyobb lehet. Egyáltalán nem bizonyos, hogy ha nagy fontosságú kérdésekben, mondjuk csak a műszakiak vagy csak a szociológusok határoznának, a döntés optimálisabb lenne. Valószínűbbnek látszik az ellenkezője.

Az elmondottak – talán nem felesleges ezt ismételten aláhúzni – csakis a fejlődés menetét meghatározó alapkérdésekre vonatkoztatva igazak. A párt vezető szerepe csakis akkor erősödhet, ha kizárólag olyan nagy horderejű politikai–eszmei kérdésekben alakítja ki saját véleményét, amelyek a társadalom „kulcskérdései" közé tartoznak, ha nem törekszik arra, hogy rész-, szakmai megoldásokra adjon kötelező érvényű útmutatást. Mint erre később visszatérünk, még távolról sem mondhatjuk el, hogy e tekintetben teljesen tisztázottak lennének a dolgok.

Hogyan fogják fel a párt állásfoglalásait, határozatait vagy éppen döntéseit? Kikre és mennyire vonatkozzanak ezek? Válaszunk csak differenciált lehet, ha figyelembe vesszük a tartalom és forma dialektikus kölcsönhatásait is. Viszonylag a legvilágosabb a helyzet fontosabb politikai jellegű állásfoglalások esetében. A párt társadalmunk elismert politikai centruma, nagy horderejű állásfoglalásait politikai kérdésekben a párttagok és a köztisztségben dolgozó pártonkívüliek általában és joggal követendő irányvonalnak tekintik. Az esetek többségében itt eleve nem lehet szó tételes döntésekről, hanem iránymutató állásfoglalásokról, például a vietnami háborúról, az ország külkapcsolatairól vallott nézeteinkről stb. A társadalom fokozódó egysége következtében ezek többnyire találkoznak is a nép többségének felfogásával. E helyzet, valamint a párt általános politikai súlya és tekintélye ezért teljesen elegendő ahhoz, hogy ezekben az esetekben a munkában kellő eligazítást tudjon adni.

Némileg más a helyzet az egyéb, s különösen éppen gazdasági jellegű döntéseknél. Ezek kettős értelemben is közvetett döntések. Először is közvetlenül csak a párttagokra kötelezőek, és másodszor – az esetek többségében – formailag nem döntések, hanem állásfoglalások, mert e kérdésekben a jogi érvénnyel bíró döntések meghozatala állami, gazdasági szervek feladata. Ez nagyon fontos formai – de egyben a tartalmat is érintő – dolog. A korábbi években (1956 előtt) azzal, hogy párthatározatokat közvetlen végrehajtási utasításnak tekintettek, durván megsértették egyes állami szervek hatáskörét, ami nem csupán formai, hanem elvi hiba is volt. A határozathozatal módjának látszólag pusztán formai kérdése nagy horderejű elvi probléma. A szocialista állam szerepe az

építés jelenlegi szakaszában egyre növekszik. Ezt nem hagyhatjuk figyelmen kívül a munka menetében. Szükséges és nem kiiktatható állomása ennek, hogy a párt állásfoglalását valamelyik állami szervnek kell törvényerőre emelnie azzal, hogy magáévá teszi azt és ennek megfelelő állami döntést hoz. Milyen szerepet játszik ilyenkor – tehát helyes kapcsolatokat feltételezve – a pártdöntés?

Nem adunk erre teljes értékű választ, ha – egyébként nagyon helyesen – azt hangsúlyozzuk, hogy a párt határozatai csak saját tagjaira nézve kötelezőek, és a párttagok a saját területükön kötelesek harcolni azok megvalósításáért. Közismert ti., hogy a szocialista országokban a vezető posztoknak nagy részét a kommunisták, párttagok töltik be, akik így, helyzetüknél fogva is képesek arra, hogy hivatalosan érvényt szerezzenek – a formálisan csak rájuk kötelező határozatoknak.

Bár, mint ismeretes, a párttagság nem kötelező előfeltétele a vezető posztok betöltésének, az sem gátolható meg, hogy a kommunistákkal együtt dolgozó, különböző szintű vezetők közül sokan megtalálják az utat a párthoz és felvételüket kérjék. Ez bizonyos mértékig természetes folyamat, eszméink és módszereink vonzóerejéről tanúskodik. A párton kívüli vezetők gondolkodásmódjukban, felfogásukban és világnézetükben is egyre inkább közelednek a párt eszméihez és ezért az alapvető kérdésekben a párt állásfoglalásait önként, politikai és erkölcsi egyetértésből támogatják. A párt állásfoglalásai tehát közvetlenül és közvetve is döntő erőként hatnak és meghatározóan befolyásolják a fejlődést. Ezt semmiképpen sem tekinthetjük hibának, hanem a párt vezető szerepe társadalmi elismerésének. Alapvető kérdésekben a párt azért sem mondhat le álláspontjának kifejtéséről, mert ezt a társadalom többsége el is várja, s erre vezető szerepe bizonyos mértékig kötelezi is.

Van-e ilyen körülmények között igazi és reális tartalma annak, hogy egyes kérdéseket állami és szakfórumokon is tárgyaljanak, nem formalitás-e ez csupán? Bár olykor természetesen ilyen veszély is jelentkezhet, általában nem ez a helyzet. A különböző szervek érdemben foglalkoznak feladataikkal; annak politikai és szakmai oldalával is. Az ott helyet foglaló kommunisták érvényt akarnak szerezni a párt irányvonalának, érvelnek mellette, de egyenrangú félként meghallgatják párton kívüli kollégáik argumentumait is. És ha nyomós érvek hangzanak el álláspontjukkal szemben, mivel nem mechanikusan fogják fel helyzetüket, lehet, hogy újból, akár testületileg is a párthoz fordulnak, javasolva korábbi állás-

pontjának megváltoztatását. A párt állásfoglalásait nem tekinti szentírásnak, szívesen hallgat minden okos szóra, a döntés előtt és után is.

Azért sem felesleges továbbá a párt véleményének kialakítása mellett az állami, szakmai vonalon folyó tárgyalás és döntés, mert az általában és szükségszerűen sokkal szakszerűbb és részletesebb. Ebből az is következik, hogy a jövőben az eddiginél világosabban meg kell különböztetni egymástól a politikai és nem politikai döntéseket. Nem szabad megengedni, hogy részproblémákat indokolatlanul politikai szintre emeljenek. Minden esetben még azt sem szabad kutatnunk, hogy egyes részdöntések „megfelelnek-e a párt politikájának", mert ez a részdöntéseknél sokszor meg sem ítélhető, s ezekben természetesnek tekinthető az adott helyen dolgozó kommunisták közötti vita is. Elvként célszerű leszögezni, hogy részkérdésekben csak akkor kell a pártnak állást foglalnia, ha valamilyen ok miatt azoknak közvetlenül nagy a társadalompolitikai jelentőségük.

Az irányt szabó állásfoglalások gyakorlati alkalmazása egyébként sem lehet mechanikus: a részletes tárgyalásnál és vizsgálatnál derülhet ki (főleg gazdasági területen), hogy az alapelképzelésen is módosítani kell. Ezért az az egészséges, ha a párt és a többi szerv között a döntés előtt és után is a nézetek hasznos oda-vissza áramlása megy végbe. A gazdasági területeken dolgozók számtalan példát tudnának hozni arra, hogy pártszerv kezdeményez, de állami szerv tárgyalja érdemben a dolgot vagy fordítva: hogy gazdasági szerv javasolja valamilyen kérdés pártfórumon történő elemzését. Az esetek többségében az első vita nyers vagy félkész anyagokról folyik, s ekkor nem döntéshozatal, hanem a nézetek kicserélése a cél. A végleges döntés megszületését állami és pártvonalon több egymáshoz kapcsolódó eszmecsere előzi meg.

A párt tehát komolyan veszi, igényli az állami és társadalmi szervek önálló, felelősségteljes és rendeltetésüknek megfelelő működését. A párt foglalkozik a különböző osztály-, rétegérdekek egyeztetésével, az országgyűlés, a tanácsok, az állami végrehajtó szervek személyi összetételével és működésével. Az egész társadalmat érintő kérdések ezek, ezért a párt a döntés jogát, a legalkalmasabb módszerek megkeresését egyedül nem veszi és nem is veheti magára. A politikai, társadalmi, államhatalmi és igazgatási szervek és intézmények tehát semmilyen szinten nem tekinthetők csupán akaratátviteli eszközöknek, hajtószíjaknak – ahogy korábban nemritkán gondolták –, hanem tartalmukban és formájukban is önálló szervek, mert csak akkor van igazán értelmük, ha a bennük össze-

fogott rétegek érdekeit sajátos pozícióból képviselik. Nemcsak közvetítik a központi szervek intencióit a tömegekhez, hanem eszközei, képviselői is a társadalmi akaratnak, a társadalmi befolyásolásnak és kontrollnak.

A pártnak perspektivikusan egyre inkább arra kell törekednie, hogy tevékenysége a társadalmi folyamatok általános irányítására koncentrálódjék és bizonyos mértékig megőrizze önálló, politikai arculatát. Mint a munkásosztály politikai pártja, képes legyen arra, hogy kívülről, mintegy kritikusan értékelje az állami és társadalmi szervek tevékenységét is.

Jóllehet a szocialista országokban az állami és pártszervek országos és helyi csúcsai személyileg jelentős részben összeérnek, mégsem helyeselhető, ha a párt, az állami, a tanácsi, a gazdasági vezető szervek felelőssége mindenben teljesen azonossá válik. A politikai irányvonalban természetesen nem képzelhető el jelentős eltérés felelős párt- és állami szervek között, de a munka egészét illetően a pártnak fenn kell tartania azt a jogot, hogy az állami, gazdasági szervek egyes intézkedéseit és irányító munkáját önállóan értékelje.

Erre a jogra a párt természetesen csak akkor tarthat igényt, ha ugyanakkor az államigazgatás, a tanács, a gazdaságvezetés kellő önállósággal rendelkezik, s a politikai irányvonal ismeretében a pártszervek előzetes állásfoglalása nélkül is hozhat döntéseket. Ez nálunk már hosszabb ideje így van, de valószínűleg még nem kielégítő mértékben. Az elmúlt években a párt következetesen arra törekedett, hogy növelje a minisztériumok, a tanácsok, a szakszervezetek, a KISZ, a népfront önállóságát, hogy azok önmaguk vállalják a felelősséget saját elhatározásaikért és közvetlenül semmilyen szinten ne támaszkodjanak előzetes pártdöntésekre. A párt nem azonosulhat sem az állami, sem a társadalmi, gazdasági szervekkel. Mivel eszméinknek, elveinknek megfelelő apparátusok alakultak ki, engednünk kell azokat önállóan tevékenykedni, és ami ezzel óhatatlanul együtt jár, tévedni is, helytelen döntéseket is hozni. A helytelen döntés természetesen senkinek sem öröm, senkit nem biztatunk erre, sőt mindenhol törekedni fogunk tanáccsal, bírálattal, segítéssel ezek számának csökkentésére. De a realitás mégis azt követeli, hogy számoljunk ilyenekkel is. Ha ilyenkor az ismétlődő hibák elemzésére, a kellő tanulságok levonására irányítjuk a figyelmet, nemcsak önállóságuk, hanem hozzáértésük is gyarapszik e szerveknek, munkájuk állandóan javul. A közvetlen beavatkozás helyett az egyes szervek és vezetők felelősségének növelésével végső fokon jobb eredményt fogunk elérni,

és egészében véve kevesebb lesz az eltérő irányú döntés. Kívánatos tehát, hogy valamennyi szerv növelje önállóságát, kifejezze az általa képviselt sajátos érdekeket, mert a párt csak így mérheti le a különböző hatások összeredményét és töltheti be a valóban elvi irányító szerepet. A párt fokozatosan és annak arányában helyezheti át a súlyt az elvi irányításra, amilyen mértékben bizonyos, általa eddig elvégzett feladatokat más szervek átvesznek és ellátnak.

Az elmúlt években ilyen szellemben dolgoztunk és tettünk is egyetmást e folyamat megvalósításáért. Ha mégis maradt még tennivalónk, az elsősorban nem szemléleti torzulásokkal vagy ellenállással magyarázható, hanem az az oka, hogy egy rendkívül nehéz, bonyolult problémával állunk szemben, amelynek számos része még nem kellően ismert és kidolgozott. Az elkövetkezendő években tovább kell lépnünk ezen az úton, tovább kell erősítenünk az állami, tanácsi, társadalmi és gazdasági szerveket, növelni önállóságukat, mert ez a pártmunka helyes irányú továbbfejlődésének is alapvető feltétele.

4. A párttagok csak akkor tudnak érvelni a párt állásfoglalása mellett, ha maguk is meggyőződtek annak helyességéről. Mivel pártunk több százezres sereg, ez nem csekély tennivalóra utal. Úgy vélem, ez a felismerés a pártmunkában olykor háttérbe szorul: néhol nem fordítanak kellő gondot a kommunisták kérdéseinek megválaszolására, problémáik tisztázására. (Ez különösen gond a gazdasági állásfoglalások egy részénél.)

A párt vezető szerepének, a párt és a kormány, a párt és az állam kapcsolatának megítélése elválaszthatatlan a párton belüli viszonyok problémájától. A párt akkor tud helyes, szintetizáló, társadalmilag optimális döntéseket hozni, ha az előkészítő szakaszban sor kerülhet a párton belül a nézetek szabad összeütközésére, a különböző megközelítési módok tárgyilagos értékelésére.

Akadnak-e az országban egy adott feladat megoldásának módszereit illetően nézeteltérések, egymástól eltérő felfogások? Kétségkívül léteznek ilyenek, és ha a párt valóban szorosan kötődik a nép egészéhez, akkor e különböző nézetek a párton belül is objektíve hangot kapnak. A külső hatásoktól eltekintve is létezhetnek a pártban nézeteltérések konkrét esetekben. Van-e mód arra, hogy ezek szabadon megütközzenek, hogy szabad véleménycsere után alakuljon ki a munkásosztálynak és az egész népnek megfelelő állásfoglalás? Elvileg feltétlenül van erre lehetőség, de gyakorlatilag több mindent meg kellene oldani a párt belső életé-

ben, hogy ez a lehetőség a pártszervezetek mind nagyobb részében élő valósággá váljék.

Összefügg ez a többpártrendszer valamikor (nálunk jó tíz évvel ezelőtt) gyakran emlegetett alternatívájával. Annak idején némelyek úgy vélték: az egypártrendszer nem képes a kellő demokrácia biztosítására, ha nincs ellenzéki párt, nincs aki kifejezné az ellenzéki, a „hivatalossal szemben álló" véleményt. Pártunk úgy vélte – és véli –, hogy a szocializmus építése elképzelhető több párt (a szocializmust igenlő pártok) megléte esetén is. Magyarországon azonban úgy alakult a helyzet, hogy egy politikai párt vezeti a társadalmat és ezen nem szükséges változtatni. A mi tapasztalatunk szerint a kérdés lényege nem az egy vagy több párt létében van. Az igazi kérdés az: hogyan érzékelheti jól, pontosan és időben a vezető politikai párt a pozitív és negatív jelenségeket, milyen mértékű önkritikára képes, és alkalmas-e arra, hogy a különböző döntési lehetőségeket objektíven értékelje. Mi úgy véljük, hogy a kommunista kritika, a párton belüli demokrácia erre képes, sőt ennél jóval többet is adhat. De tény, hogy ez nem könnyű feladat, hiszen ilyen esetben a kormányzó pártnak vállalnia kell „önmaga ellenzékének" szerepét is.

Ezért a párton belüli viták – pártszerű keretek között – nemcsak megengedhetők, hanem szükségesek is. Indokolt továbbá, hogy a párt fontosabb állásfoglalásait párton kívüli, széles körű demokratikus vita is előzze meg – lehetőleg minden esetben. Ez gyakran így volt már eddig is. Példái lehetnek ennek 1956 után az ellenforradalom jellegéről, 1958–1959-ben a mezőgazdaság átszervezéséről és legutóbb a gazdasági mechanizmus reformjáról folytatott „össznépi" viták. Ez utóbbiban a szakemberek ezrei néha késhegyig menően, évekig csatáztak. Viszont az is tény, hogy más esetekben pártállásfoglalások meghozatalakor nem volt kellő alkalom a különböző döntési lehetőségek előzetes intézményes számbavételére és megvitatására. A központi bizottság több ízben foglalkozott e problémával és olyan módosításokat fogadott el a párt belső szervezeti életében, amelyek azt célozzák, hogy ha szükséges és indokolt, a pártszervek több alternatív megoldási mód fölött vitázva hozzák meg döntésüket, megismerve az ellentétes álláspontokat is, és ily módon valóban helyes elhatározásra jussanak. E kérdés, rendkívüli horderejénél fogva, azonban további vizsgálódást és gondolkodást igényel.

Miben összegezhető mindezek után a párt feladata a társadalom irányításában? Azt mondhatnánk, elsősorban az a hivatása, hogy: megfogalmazza a megérett társadalmi célokat, kiválassza ezek közül a leg-

fontosabbakat; maga is állást foglaljon vagy esetenként döntsön azokban, amelyek meghatározzák a társadalom fejlődésének egész útját; állást foglaljon olyan, nem alapvetően a pártra tartozó kérdésekben is, amelyeknek bizonyos sajátos körülmények miatt az adott esetben nagy a társadalompolitikai jelentőségük; gondoskodjék arról, hogy az állami és társadalmi szervek az általános iránynak megfelelően dolgozzanak; ellenőrizze e szervek munkájának irányát és avatkozzon be politikailag mindenkor, ha a munkában kimutathatóan a párt által megfogalmazott célokkal nem egyező tendenciákat, irányzatokat tapasztal. Ne törekedjék semmilyen területen (a pártmunka kivételével) konkrét, részletekbe menő határozatok kialakítására, hanem álláspontjai általános érvényűek, elvi jelentőségűek legyenek.

A PÁRT ÉS A GAZDASÁG

Az előzőekben kifejtett elvek a párt és a gazdaság viszonyának helyes megítélésében is irányadók, ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a kérdések itt némiképpen sajátos módon vetődnek fel. A pártirányítás mást jelent a gazdaságban, mint a társadalmi élet egyéb területein és különösen mást, mint a politikában. E sajátosságok a lényegében azonos mozzanatokban is jelen vannak, például a hatalom problematikájában. A párt – kormányzó párt lévén – a hatalom kérdését egy pillanatra sem teheti vita tárgyává. Minden olyan esetben, amikor a hatalom kérdése is érintve van, a politikai meggyőzésen és a közvetett eszközök igénybevételén túl közvetlen fellépéssel, tehát határozattal is biztosíthatja politikájának érvényre jutását, vagyis a munkásosztály hatalmát.

Témánk szempontjából ezért mindenekelőtt azt kell megvizsgálnunk, hogyan függ össze a hatalom a gazdasággal.

1. A gazdaság elsősorban és főleg a legáltalánosabb értelmezésben a hatalom tárgya, amennyiben a gazdaságon a tulajdonviszonyokat, az uralkodó osztályok érdekeinek érvényesülését vagy a gazdaságpolitika általános koncepcióját, irányát értjük. Mindezek ugyanis közvetlenül erősíthetik vagy gyengíthetik, de mindenképpen döntően befolyásolják a munkásosztály hatalmát. A gazdaság, ilyen általános aspektusból nézve, kétségkívül a hatalom tárgya, ezért a tulajdonviszonyokat, a gazdaságpolitikai koncepciókat érintő és ehhez hasonló kérdésekben (amikor például arról kell határozni: milyen erőket koncentrálunk, mely terüle-

tekre) a pártnak döntő, meghatározó szerepe van és lesz a jövőben is. Ezek ugyanis nemcsak szűken vett gazdasági, hanem egyben nagy fontosságú politikai kérdések is.

A gazdaság ennél szélesebb megközelítésben is összefügg a hatalommal. A gazdaság minden társadalom alapja, a társadalmi tevékenység a legszembetűnőbben a gazdaságban realizálódik. A gazdaság és a politika végső fokon nem választhatók el egymástól. A politika, Lenin szavai szerint, a gazdaság koncentrált kifejezése. Az alapvető gazdasági kérdéseket ezért is tekinthetjük joggal politikaiaknak, amelyekben a pártnak döntő szava kell legyen. Az a kérdés például, hogy a munkásosztály és parasztság közötti jövedelemarányokat hogyan alakítsuk vagy hogy milyen legyen a felhalmozás és a fogyasztás aránya – gazdasági és politikai kérdés. Elég egy pillantást vetnünk a tőkésországokra, hogy erről meggyőződjünk. Kissé leegyszerűsítve a dolgot, azt mondhatnánk: a kapitalizmusban tulajdonképpen mindenkor a jövedelem elosztásában van a legkirívóbb gazdasági és politikai ellentét, mivel annak mechanizmusa a tőkések javára dolgozik. Világos tehát, hogy a jövedelemelosztás végső fokon politikai kérdés, s a párt, a munkásosztály pártja joggal mond erről határozott véleményt. Ugyanez a helyzet a termelési viszonyokkal és a gazdaság általános irányával összefüggő kérdések esetében.

Amikor rávilágítunk a hatalom és a gazdaság kapcsolatára, nem akarjuk a „hatalom" problémát fetisizálni. A párt nem megszállottja a „hatalomnak", s nem tekinti azt öncélnak. A párt alapvető célja a dolgozók felszabadítása, életük megjavítása, könnyebbé tétele. E törekvéseket – a dolgok természetéből adódóan – jórészt a gazdasági munkában és eredményekben lehet realizálni. A párt a gazdaság fejlődését meghatározó döntésekben nem azért kíván beleszólást, mert ezt valamilyen elvont elméleti konstrukció, egy leírt „elméleti tétel" megkívánja, hanem azért, mert a beleszólás biztosíthatja és biztosítja is a munkásosztály, a nép érdekeinek megfelelő fejlődését. A párt állásfoglalása ilyen esetekben tehát nem ellentétes politikai jellegével, azzal, hogy a párt – politikai párt. Primitív próbálkozás azt bizonygatni nekünk (ezt teszik némely nyugati sajtóorgánumban), hogy „a politikai hatalomnak nem lehet köze a gazdasághoz". A kapitalista rend, megszületése óta, nap mint nap a példák tömegével bizonyítja ennek ellenkezőjét. Annyira közismert, hogy a hatalom ott mily szorosan függ össze a gazdasággal, hogy e gondolatnál időzni sem érdemes. Arra redukálhatjuk tehát a kérdést, hogy mit eredményez a hatalom és gazdaság kapcsolata nálunk, előnyös vagy

hátrányos-e a hatalmi funkció felhasználása a gazdaságban. Ami a mi körülményeinket illeti, úgy vélem, egyértelműen mondhatjuk, hogy ez megfelel a nép érdekeinek, éppen azt hivatott realizálni, védeni. Ezért nincs igazuk azoknak, akik a gazdasággal kapcsolatos pártállásfoglalásokat „tehertételnek" tekintik, holott ezek a valóságban nemcsak nélkülözhetetlenek az ügy szempontjából, hanem annak javára is válnak.

2. Az eddigiekben a gazdaságról a legszélesebb, legáltalánosabb értelemben beszéltünk, olyan megközelítésben, ahogy a legfontosabb pontokon a hatalomhoz kötődik. Most szűkítenünk kell a kört, mert a gazdaságon belül létezik gazdaságpolitika és gazdálkodás (gazdálkodáson itt a gazdasági feladatok megoldásának módjait értjük). A gazdálkodás fogalma szélesebb is, szűkebb is, mint a gazdaságé. Szélesebb azért, mert nemcsak gazdasági területen, hanem például az államapparátusban, a honvédelemben, a közegészségügyben és másutt is folyik gazdálkodás. Világos, hogy mindaz, amit itt gazdálkodásnak nevezünk – akár azért, mert az államigazgatással függ össze, akár mert erős a szociálpolitikai aspektusa, akár mert viszonylag közelebb van a pártpolitika napi problémáihoz és a pártszervek munkájához is – más elbírálás alá esik, de ezzel most itt nem foglalkozunk. Amire viszont érdemes kissé részletesebben kitérni, az éppen ennek az ellenkező oldala, hogy ugyanis a gazdálkodás másfelől szűkebb, mint a gazdaság fogalma, mert a gazdálkodás nem más, mint a gazdasági célok megvalósításának módja. A gazdálkodás ilyen értelmezésben a hogyanra ad választ. Amennyire helyes, hogy a párt illetékes szervei döntsenek arról: milyen arányban fejlődjék az egész gazdaság, annyira helytelen és általában megvalósíthatatlan is, ha a párt az ilyen értelemben vett gazdálkodás tekintetében konkrét állásfoglalásokra törekszik.

A gazdálkodás legcélszerűbb módszereinek kialakításában messzemenő önállóságot kell biztosítani az egyes gazdasági egységeknek, a gazdasági szakembereknek. A gazdasági mechanizmus reformja nyomán, a gazdálkodás módjában rendkívül nagy differenciáltságra kell számítani: más módszereket helyeznek előtérbe a könnyű-, mint a nehéziparban, más eszközöket használnak országos és helyi vállalatoknál, eltérő módszereket tartanak célravezetőnek a különböző szakemberek. A gazdálkodásban tehát ma az önálló elképzelések, az önálló tervek megvalósítása, a sokrétűség kerül előtérbe.

Természetesen hiba lenne azt állítani, hogy a gazdálkodásnak nincs semmiféle politikai aspektusa. Ha például a gazdálkodás sérti az össz-

társadalmi érdeket, ha az az erőforrások kihasználtságához, az eszközökkel való célszerűtlen gazdálkodáshoz, munkanélküliséghez vezet stb., akkor a gazdálkodás is társadalompolitikai kérdéssé válhat, és ily módon a különböző szintű pártszerveknek is lehetnek – kell hogy legyenek – ezzel kapcsolatos feladataik. Arra, hogy hogyan foglalkozzanak ezekkel a kérdésekkel, még röviden visszatérünk. Általánosságban szólva azonban, azt hiszem, nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a gazdálkodás miléntje önmagában még nem pártpolitikai téma.

Ezt a tételt sem lehet mereven felfogni, és nagyon is árnyaltan kell kezelni. Először is nyilvánvaló, hogy a megállapítás mást-mást jelent a különböző szinteken: ami az egyik helyen módszer, más (alsóbb) helyen elvi probléma lehet. Minél alacsonyabb szintű egységet veszünk, annál inkább kerülhetnek módszerbeli kérdések „elvi szintre", de ez a központi szerveknél sem zárható ki. A gazdaságpolitikai célok és megvalósításuk miléntje között nincs kínai fal. A végrehajtás módszere is alapkérdéssé válhat például, ha az ösztönzési rendszer nem megfelelő egy üzemben. Ez ugyan a gazdálkodás körébe tartozó probléma, de ha általános hiányosságokról van szó, társadalmi-politikai összefüggése vitathatatlan. A gazdálkodás körébe tartozó kérdésekre is vonatkozik tehát az, amit az előzőekben elvileg kifejtettünk, hogy egy-egy téma adott esetben azért igényli az adott pártszerv tevékenységét, mert nagy a társadalmi–politikai jelentősége. Ehhez feltétlenül hozzá kell tenni azonban, hogy a gazdálkodás körében az ilyen esetek lényegesen ritkábbak és valószínűleg számuk tovább csökken. Látva és felismerve e komplexum teljes bonyolultságát, úgy vélem, mégis helyesen tesszük, ha kimondjuk: általában nem célszerű arra törekedni, hogy a pártszervek a gazdálkodás módszereiről önállóan pártálláspontot alakítsanak ki, mert a dolog jellegét tekintve ez vitathatatlanul a gazdasági vezetés hatáskörébe tartozik.

3. Ismét más a helyzet a gazdaságpolitikával. A gazdaságpolitikai koncepció kialakítása, a legfontosabb gazdaságpolitikai döntések kétségkívül igen közelről érintik a hatalmat. Ennyiben a gazdaságpolitika a hatalom tárgyának is tekinthető, amellyel a pártnak joga, sőt kötelessége meghatározó módon foglalkozni. De a gazdaságpolitika alatt általában nemcsak a gazdaságpolitikai koncepciót és a legfontosabb gazdaságpolitikai döntéseket értjük – fogalma ennél szélesebb. És tágabb értelemben szemlélve a dolgot, nem mondhatni, hogy az egész gazdaságpolitika hatalmi, tehát pártpolitikai ügy lenne. Ha nem szűkítjük le a gazdaságpolitikát a legfontosabb gazdaságpolitikai célokra és eszközökre, hanem

az egész gazdaságpolitikáról beszélünk, már elképzelhetők egyazon célok érdekében különböző gazdaságpolitikai megoldások. Kérdés, helyes-e, ha az egyes konkrét gazdaságpolitikai megoldások elbírálásának jogát valamiféle döntőbírói szerepben a párt a maga számára tartaná fenn. Például annak eldöntése, hogy a vegyipar vagy a gépjárműipar egyes ágai fejlődjenek-e gyorsabban, nem hatalmi kérdés, hanem a gazdasági fejlődés „belső" problematikája, és nem bizonyos, hogy elsősorban pártszempontból vagy pártfórumon döntendő el. Ez szerintem tipikusan kormányzati kérdés, ebben felelősen és önállóan az illetékes állami szervek dönthetnek.

A múltban olyan törekvés is teret kapott olykor, hogy ilyesmit is párthatározattal szentesítsenek. Úgy vélem, és azt hiszem, a tapasztalatok is azt mutatják: ez nem célravezető. Az érintett pártszervek ilyen esetekben a kellő információ hiányában könnyen a kedvezőtlenebb megoldás mellett is dönthetnek: akaratlanul is a szakemberek egyik vagy másik csoportjának befolyása alá kerülhetnek. Fennáll ilyenkor annak a veszélye, hogy a pártdöntéseket hatalmi pajzsként használják fel a gazdasági variánsok (és képviselőik) közötti küzdelemben. Hasonló a helyzet akkor, ha egy új üzem építése vagy a régi rekonstruálása között kell választani, és különböző gazdasági variánsok állnak rendelkezésre. Itt többnyire jelentős döntésekre kerül sor, de a dolog jellegét tekintve ez közvetlenül mégsem pártpolitikai vagy éppen hatalmi probléma. A variánsok közötti választás lehetősége és felelőssége a gazdasági, állami szervekre hárul. Ez nem csorbíthatja a párt vezető szerepét, mert mindegyik variáns – feltehetően – a központi célkitűzések által behatárolt megoldást kínálja, és „politikai szempontból" ezek között sokszor valószínűleg nem is lehetne választani.

De itt van megint a dolog másik oldala. Ha ezek az egyes kérdések nem is igényelnek pártállásfoglalást, a különböző szintű pártszerveknek valamilyen módon mégis foglalkozniuk kell velük. Először is minden ipartelepítésnek és -fejlesztésnek nagy társadalompolitikai kihatása van, és a politikai konzekvenciákkal a pártnak számolnia kell. Sőt egyenesen kívánatos és szükséges, hogy ezeket lehetőleg próbálja előre felmérni. Ezért bármennyire is szeretnék egyesek, ha határozott álláspontot tudnánk itt elfogadni – azt hiszem, ezt nem, vagy egyelőre nem lehet. Hiszen egy ipartelepítés gazdaságosságát is befolyásolják – néha alapvetően – társadalmi összefüggések, és ezektől a pártszervezeteket eltiltani nemcsak nem lehet, de nem is szabad. Ismét látható: nem a feladatokon kell első-

sorban „osztozkodni", hanem a különböző megközelítési módokat kutatni. Az adott esetben is az a legfontosabb, hogy a pártszervek elsősorban valóban a társadalompolitikai vetületekkel foglalkozzanak, mert ezzel segíthetik leginkább a szóban forgó döntés optimalizálását. Helyes tehát, ha vizsgálják a várható társadalmi hatásokat, elemzik a felvetődő problémákat, és többnyire a helyi szervet mozgósítva javaslatokat tesznek. Mindez nemcsak segíti az ügyet, hanem jellegében is megfelel a párt tevékenységének. De az e pontban említett döntések – véleményem szerint – mégis egyértelműen állami, szakmai szervek hatáskörébe tartoznak. A kormánynak és a helyi gazdasági szerveknek ebben messzemenően önállóságot, döntési jogot kell biztosítani.

4. Az előbbiekre hivatkozva néhol – helytelenül – olyan általános tételeket próbálnak konstruálni, mintha a párt szervei általában, tehát nagy horderejű gazdasági kérdésekben sem lennének illetékesek állásfoglalásra, mert „nem értenek eléggé ehhez, mivel nem szakfórumok". Itt találkozunk a szakszerűség és a demokrácia dilemmájával, amely manapság (főleg elméleti berkekben) sokakat foglalkoztat. Amennyire helytelen és naiv dolog volna bárki részéről, ha szakmai részkérdéseket „demokratikus" szavazással próbálna eldönteni, annyira alaptalan kétségbe vonni a szakszerűségre való hivatkozással a párt illetékességét kulcsfontosságú gazdasági kérdésekben.

Először is óvakodni kellene a szakszerűség és a szakterületek fetisizálásától, főleg, mert a munkamegosztás fejlődése ezt új módon veti fel. Tegyük fel a kérdést: ki tekinthető szakembernek, milyen szerv szaktestületnek átfogó, tehát szintetizáló döntések esetén? Napjainkban a szakmák annyira specializálódtak, hogy mondjuk egy száz mérnökből álló plénum sem tekinthető feltétlenül szaktestületnek, mert valószínűleg legalább harminc szakágat képviselnek és közülük az éppen tárgyalt kérdésnek csak négy-öt az „igazi" szakembere. Azt sem árt megjegyezni, hogy ma már a kapitalista óriás trösztök nagy, stratégiai kérdéseit sem szűk szakgyülekezetekben, hanem igen sokféle embert tömörítő szintetizáló testületekben (tanácsokban) döntik el. A „legszakszerűbb" oldalról nézve a dolgot sem bírálható az az eljárásunk, hogy a központi bizottságra bízunk ily döntéseket, mert azok ilyen jellegű testületet kívánnak.

Sőt ha pontosak akarunk lenni, meg kell mondanunk, hogy a mi testületeink e tekintetben lényegesen alkalmasabbak ilyen szerepre mindenféle tőkés szintetizáló testületnél. Először is, mert a tőkés szervekben

döntő módon az egyes tőkéscsoportok külön érdeke érvényesül, s ez egyáltalában nem esik mindig egybe a legcélszerűbb döntéssel, míg a mi vezető szerveinknek a legjobb megoldások keresésén kívül nincs külön saját érdekük. Másrészt, mert a párt vezető szerveiben – ha jól dolgozunk – összegeződik milliók tapasztalata, ezrek javaslata. A demokrácia kibontakozását nálunk nem gátolták osztályellentétek, üzleti titkok stb., mint a kapitalizmusban. A szakszerű – de sok szempontból egyoldalú – javaslatok ily módon kiegészülhetnek gazdasági, társadalmi, politikai momentumokkal, és ezzel nemcsak jobbak, hanem szakszerűbbek is lesznek. Az alapkérdések esetében a – szintenként természetesen más és más – demokrácia nemcsak hatékonyabbá, hanem egyben szakszerűbbé is teszi a döntést. Nem könnyű úgy egyeztetni a szakmai és demokratikus formákat, hogy egyik szerepét se túlozzuk el vagy abszolutizáljuk, de ha jól meggondoljuk, nemcsak hátrány nem származhat a társadalmi szervek aktív tevékenységéből, hanem ellenkezőleg, társadalmi rendszerünk óriási előnyei bontakozhatnak ki

5. A gazdasági problémákkal kapcsolatos pártdöntéseknél, állásfoglalásoknál különösen kiemelkedő a tendenciajelleg. Azt hiszem, célszerű óvakodni attól, hogy a párt kvantifikált (számszerűsített) gazdasági döntéseket hozzon. Úgy vélem, erre csak nagyon kivételes, illetőleg nagyon alapvető esetekben kerülhet sor. Vonatkozik ez a megállapítás még az éves és ötéves tervekre is. A korábbi évek egyik hiányossága volt, hogy néha párthatározatokkal számszerűen rögzítettünk konkrét gazdasági célkitűzéseket, és előfordult, hogy különböző körülmények hatására a számokon később változtatni kellett. Úgy vélem, nem szükséges, hogy a párt tekintélyével részcélok mögé álljon, általa konkrétan nem irányítható folyamatok miatt kockára tegye politikai presztízsét is. Helyesebbnek látszik, ha a párt ilyen esetekben csupán tendenciákat szab meg. Így elképzelhető, hogy a lakáshelyzet tárgyalásánál a lakásépítések arányait, irányait, belső összetételét, esetleg a nemzeti jövedelemből arra fordítandó keretösszegeket illetően állást foglal – politikai kérdésnek tekintve azt. De állásfoglalása lehetőleg ne legyen ennél konkrétabb, mert a variánsok kialakítása állami, szakmai szervek feladata, és ott nem szükséges a párt tekintélyével érvelni.

Fokozatosan arra kellene törekedni, hogy a párt döntései egyre elvibbé, iránymutatóbbá váljanak, és egyre kevesebb legyen bennük a mennyiségi meghatározás. A központi állami és gazdasági szervek képesek feladataik ellátására, a gazdasági mechanizmus pedig messzemenő

önállóságot biztosít a vállalatoknak, üzemeknek, gazdasági egységeknek. Ezért, sem a konkrét számszerűségekben, sem a különböző gazdaságpolitikai megoldási lehetőségek közötti választásban a párt ne vállaljon szükségtelenül döntőbírói, felső ítélkezési szerepet, hanem főként arról gondoskodjék, hogy a gazdaságban a párt politikájának megfelelő irányvonal érvényesüljön.

Tapasztalati tény, hogy minél fejlettebb, kulturáltabb egy társadalom, gazdaságában annál nagyobb szerepet játszanak a közvetett s ezen belül a hatósági szabályozások. Kezdetleges, primitív állapotot tükröz az a helyzet, amikor akár állami, akár pártszerv egyedi, konkrét döntésekre kényszerül. Fejlettebb, korszerűbb állapotot jelent az, amikor a központi szervek a folyamat egészét irányítani tudó szabályozókkal gyakorolják befolyásukat. Világos dolog: egyedi esetek intézése rendkívül munkaigényes, s az egyszer tapasztalt baj másnap másutt is előadódhat. A közvetett szabályozás viszont általánosabb hatást gyakorol.

Az új körülmények között, amikor a központi tervezés és a piaci mechanizmusok összeegyeztetése valósul meg, a gazdasági mechanizmusban döntő helyre nyomulnak a különféle terelő, korlátozó, befolyásoló és ösztönző – és ezen belül a hatósági – szabályozók. Éppen ezért kívánatos, hogy a párt is minden szinten a konkrét, egyedi gazdasági ügyek helyett egyre többet foglalkozzék a gazdálkodás szabályozásának folyamatával. Az egyes pártszervek feladata természetesen nem a folyamatok szabályozása, hanem azok megismerése, gazdasági, társadalompolitikai hatásának megítélése. Kívánatos, hogy a párt szervei a fő figyelmet e folyamatok elemzésére fordítsák, azt tárják fel: mit kell jobban serkenteni vagy meggátolni, visszaszorítani és az ezeknek megfelelő szabályozók kidolgozására ösztönözzék az állami és gazdasági szerveket. Ily módon a folyamat egészéről is nagyobb tisztánlátásuk lesz. Az ármozgások, a kereslet–kínálat alakulása, a piaci helyzet, a munkaerőmozgás és így tovább, mind-mind olyan téma, amely ilyen szempontból érdekes vizsgálódási terület, és erről az oldalról közelítve a dolgot, a párt gazdasági munkájának is fontos része lehet.

Mindezt természetesen csak részben tekintjük azonnali programnak. Az új gazdasági mechanizmus éppen csak beindult. Hatásai még nem mérhetők le pontosan, megbízhatóan. Nem lehet célunk, hogy idő előtti beavatkozásokkal meggátoljuk az általunk kívánt folyamatok kibontakozását. Feltétlenül szükség van bizonyos türelmi időre, meg kell várnunk az első egy-másfél év eredményeit ahhoz, hogy megalapozott kon-

zekvenciákat vonhassunk le, és ha kell, változtassunk eredeti elképzelésünkön. Nem azonnali módosításokra gondolunk tehát, hanem elsősorban arra, hogy a közvetett, elvibb módszerek alkalmazása a pártmunkában is fokozatosan az első helyre nyomuljon.

6. Az eddiginél lényegesen többet kell a pártnak a gazdaságban a káderkérdésekkel foglalkoznia. Az új gazdaságirányítási rendszerben a gazdasági vezetőkön sokkal több múlik, mint régebben, amikor – gyakran akaratukon kívül – csupán egyszerű végrehajtók voltak. Az új rendszerben jóval több lehetőség kínálkozik a bátor, eredményes kezdeményezésre, de gyorsabban kiütközik az egyes vezetők alkalmatlansága is. Világos ezért, hogy sokkal nagyobb gondot kell fordítanunk a káderkiválasztásra, a káderek megítélésére. Az új helyzetben egy-egy vezető munkája, sokkal inkább, mint korábban, rányomja bélyegét a termelőegység tevékenységére – jó és rossz értelemben egyaránt. A legnagyobb segítséget azzal nyújthatjuk, ha biztosítjuk a megfelelő vezetők kiválasztódását.

A gazdasági vezetőkkel való alaposabb, behatóbb foglalkozás a gazdaság közvetett befolyásolásának talán egyik leghatékonyabb formája és módja. A korábbi, túlzottan részletes gazdaságirányítási rendszer az emberekkel való foglalkozást is atomizálta: sokszor dominált a részjelenségeken alapuló megítélés. Rendkívül háttérbe szorult a hosszabb távra előrelátó káderfejlesztés, emiatt a kádermozgásokban sok volt a spontán és véletlen elem. Mindezért fontos és jó lenne, ha a párt- és szakszervezetek az eddiginél nagyobb figyelmet fordítanának a káderek előkészítésére, képzésére. A társadalmi szervek a legnagyobb segítséget e területen is a döntés előtti időszakban nyújthatják a jobb káderkiválasztáshoz, mert amikor már égetővé válik egy káderügy, sokszor nem is lehet érvényesíteni a mindenki által jogosnak elismert szempontokat. A párt- és szakszervezetek, mivel támaszkodhatnak a tömegmunka során szerzett tapasztalatokra, jelentékenyen hozzájárulhatnak a személyi döntések objektívebbé tételéhez.

Ez többek között azért is fontos, mert az üzemek, vállalatok nagy önállóságot fognak élvezni, s ez helyes és jó dolog, de magával hozza a káderkiválasztásban a helytelen szubjektivizmus veszélyét is. A párt- és tömegszervezetek igen alkalmasak lehetnek arra, hogy a dolgozók véleményének ismeretében hozzájáruljanak a reális értékítélethez, és szükség esetén azt kellően képviseljék és érvényesítsék a gyakorlatban.

Ezt itt csupán azért nem részletezzük tovább, mert az alsóbb pártszervek feladatainak tárgyalásánál erre konkrétabb formában még visszatérünk.

Ennyit a párt és a gazdaság általánosabb problémáiról.

A KÜLÖNBÖZŐ SZINTŰ PÁRTSZERVEK

Az eddigiekben – tudatosan – eltekintettünk attól, hogy a kérdés másképpen vetődik fel felső és alsó szintű pártszerveknél; ezért a következőkben külön-külön is vizsgálnunk kell az eltérő (felső-közép-alsó) szinteken jelentkező problémákat. Hogy világosabbá tegyem e fejezet fő mondanivalóját, először ki szeretnék térni két olyan alapvető elvi kérdésre, amelyek helyes felfogása megkönnyítheti valamennyi szint problémáinak megértését.

a) Amikor az eddigiekben a párt szerepéről szóltunk, nem részleteztük közelebbről, hogy mit értünk a párt fogalmán: a párt választott szerveit, az egyes pártszervek apparátusát vagy a párt egész tagságát. A közhasználatban e három fogalom összemosódik s együtt szerepel, mint „a párt". De a valóságban nem azonos fogalmakról van szó. Általánosságban szólva azt mondhatjuk, hogy az eddig kifejtettek zöme a párt választott szerveire és azok tevékenységére vonatkozott. A párt a párttagság egésze, de joggal tételezhetjük fel, hogy a választott szervek a párttagság bizalmából, tehát képviseletükben végzik munkájukat. Tehát ha a választott szervekről beszélünk, tulajdonképpen az egész pártról is szólunk. De a kép még így sem teljes, mert ehhez az is hozzátartozik, hogy a pártvezetés és a párttagság vagy másfelől a pártvezetés és a pártonkívüliek tömegei között elhelyezkednek a különböző szintű apparátusok. Ami ez utóbbiakat illeti, mindjárt elöljáróban is megállapíthatjuk, hogy a pártról mondottak nem vonatkoztathatók minden további nélkül a pártapparátusra, mert a párt és a párt apparátusa nem ugyanaz, ezek nem azonos fogalmak.

A pártapparátus megítélésénél kétféle véglettel találkozunk. Némelyek hajlamosak az apparátus indokolatlan lebecsülésére. Volt időszak (jó tíz évvel ezelőtt), amikor a párt- és állami apparátust tüntették fel szinte minden baj forrásának. Pártunk elutasította e nézeteket, s nemcsak megvédte az apparátusokat, de nem hagyott kétséget afelől sem, hogy az apparátusok fontos, nélkülözhetetlen munkát végeznek. Az apparátusok a párt vezető szerveinek segítőtársai, a választott szervek megbízásából

tevékenykednek és arra hivatottak, hogy a különböző érdekek és tények tanulmányozásával hozzájáruljanak az objektív kép kialakításához. Az elmúlt évtizedek tapasztalatai azt is megmutatták, hogy a különböző apparátusokban, de különösen a pártapparátusokban dolgozók a rendszer legodaadóbb híveiből kerültek ki, akik munkájukkal túlnyomó többségükben környezetük bizalmát érdemelték ki. Az apparátusoknak sajátos feladatuk van, nélkülük aligha valósulhatnak meg a központi elképzelések: hiszen ennek érdekében szervező, elemző és ellenőrző munkát is végeznek.

Ezt felismerve, fel kell hívni a figyelmet egy másfajta végletre is, amelyet ugyancsak el kell ítélnünk. Az apparátusok szerepének túl széles, helytelen értelmezésére gondolok. Ennek a nézetnek nincs elvi indoklása, hiszen senki sem állítja, hogy ez elvileg helyes álláspont. Sokkal inkább arról van szó, hogy bizonyos korábbi helytelen módszerek szinte észrevétlenül tovább élnek, és még nem alakultak ki teljesen, nem erősödtek meg eléggé a helyesebb munkamódszerek. Az apparátusok (és ez alól a pártapparátus sem kivétel) még ma is gyakran vállalkoznak indokolatlanul széles körű tevékenységre, ami különösen a gazdasági területen problematikus. Ha ezt a gyakorlatot nem ítéljük el, nem szorítjuk vissza, illetve nem tereljük helyes mederbe, az eddig kifejtett elvek sem valósulhatnak meg. A munka jellegének fokozatos megváltoztatása szükséges itt is, amihez már hozzákezdtünk ugyan, de még nem fejeztük be. Az új helyzetben szükségessé válik az apparátusok szerepének pontosabb meghatározása is, mert ez előfeltétele munkájuk nagyobb hatékonyságának. Érdekes vizsgálódások folytak és folynak erről a témáról, és ez feltétlenül meg is éri a további elmélkedést. Itt is elvi, de árnyalt, rugalmas álláspont kialakítása a kívánatos. El kell határolni magunkat mind az apparátusokat sommásan és igazságtalanul elítélő, mind az apparátusokat sommásan és mindenben „védő" végletektől. Annyi bizonyosnak látszik, hogy az apparátusok önálló, a választott szervektől független, konkrét beavatkozása a gazdasági folyamatokba nem kívánatos és nem indokolt. Az apparátusok munkája mindenképpen szükséges, de csakis a választott szervek megbízásából tevékenykedhetnek helyesen és semmiképpen sem helyettesíthetik azokat.

b) A másik, az összes szintek pártszerveire vonatkozó elvi probléma: a döntés és a döntéselőkészítés dilemmája. Leegyszerűsítve és talán kissé túlzottan is kiélezve, azt mondhatnánk, hogy nálunk szinte minden szinten túlzottan vagy csupán a döntés meghozatalára fordítják a figyelmet,

míg ugyanakkor lebecsülik, vagy nem kellően értékelik a döntés előkészítésének szakaszát. Mellesleg ez a megállapítás – véleményem szerint – nemcsak a párt-, hanem az állami, társadalmi szervekre is vonatkozik. Ez olyan szemléleti torzulást tükröz, amely nagy gyakorlati kárral is jár. Vajon nem elgondolkoztató-e, hogy minduntalan, majdnem naponként hallani döntési jogkörök körüli vitákról (a különböző szervek egyazon kérdésben maguknak kívánják a döntési jogkört), de jóformán példa sincs arra, hogy a döntés előkészítésének jogáért folyna valahol ugyanilyen küzdelem. Holott a valóságban a döntés előkészítése az összfolyamat szempontjából egyenértékű a döntéssel s egészében nézve legalább annyira fontos.

A határozatok jósága, helyessége nagyrészt az előkészítő munkában dől el, amikor azokat a variánsokat mérlegelik, amelyeket állásfoglalás céljából a különböző szintű pártszervek elé terjeszthetnek. Ha változtatunk is azon a hibás gyakorlaton, hogy olykor kevés alternatív lehetőség, variáns kerül döntésre hivatott szervek elé, még akkor sem csökken – különösen a gazdaságban – az előkészítő munka alapvető szerepe. Teljesen világos, hogy a kérdések zöme továbbra is a döntés előkészítésének periódusában dől el, és ebből világosan következik az is, hogy éppen ebben lehetne minden szinten az eddiginél jóval nagyobb szerepük a különböző pártszerveknek. Ehhez viszont általában csökkenteni kellene a gazdasági kérdésekkel kapcsolatos témákban a határozatok (döntések) számát, és ehelyett több figyelmet fordítani azok jobb előkészítésére.

Minden döntés minősége az információ mennyiségétől, sokrétűségétől, komplexitásától függ. A pártszerveket szoros tömegkapcsolataik kiválóan alkalmassá teszik arra, hogy a párton belüli konstruktív ellenvéleményeket is összegyűjtve minden szinten segítséget nyújtsanak a helyesebb gazdasági döntések meghozatalához. Lényegesen nagyobb befolyást gyakorolhatnak így a gazdaság menetére, mint egy-egy szakmai döntés átvállalásával, ami nem kevésbé kockázatos. S ez egyben a korábbinál magasabb szintű, elmélyültebb munka is. A pártapparátus jó része a napi események nyomása alatt állandó hajszoltságban él, sajnos, nem kevés helyen ma is. Nem ér rá arra, hogy kellően elgondolkodjon, elemezzen és arra sem, hogy kellő időt szánjon a különböző nézetek meghallgatására, összegyűjtésére, beszélgetésekre és azok átgondolására, mert már sürgeti egy újabb feladat. Fele, negyedannyi határozat, de a

nagyobb elhatározások előtt az alaposabb előkészítés lehet a párt egyik legnagyobb hozzájárulása a gazdaság befolyásolásához.

Ezt a két momentumot szerettem volna kiemelni, mielőtt rátérnék a különböző szintű pártszervek egyes speciális problémáira.

1. Kezdjük a legfelsőbb szinttel, a párt két kongresszus közötti vezető szervével, a központi bizottsággal. Bizonyos szempontból itt a legtisztázottabb és legkidolgozottabb pártunk álláspontja. A párt több ízben, s különösen a IX. kongresszus határozatában az alábbiakban körvonalazta a felső szintű pártszervek feladatait a gazdasági munkában:

a) a gazdaságpolitikai célok, koncepciók kialakítása;

b) megvalósításuk érdekében a párt és az egész társadalom mozgósítása;

c) a kijelölt céloknak megfelelő munka átfogó ellenőrzése.

Magától értetődik, hogy mindaz, amit az előbbiekben elvileg mondottunk a pártról (hogy a legfontosabb társadalmi és gazdasági kérdésekben fenntarthatja magának a döntés jogát, hogy gazdaságpolitikai koncepciókat alakít ki stb.), elsősorban a párt központi szerveire vonatkozik. Amikor arról beszélünk, hogy a párt alkalmas lehet a különböző érdekek felszínre hozására, szembesítésére, szintetizálására s ily módon a döntések társadalmi optimalizálására, ezt is elsősorban a párt központi szerveire, tehát mindenekelőtt a központi bizottságra értjük. A központi bizottság eme jogát és erre való képességét nálunk úgyszólván senki sem vonja kétségbe, különösen, mivel döntéseinek előkészítésébe bevonja a legkiválóbb szakértőket, párttagokat és pártonkívülieket, s így formailag is biztosítja a maximális sokrétűséget. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának több éve meghonosított gyakorlata, hogy a különböző szervekkel (Népfront, SZOT, a tudomány képviselői stb.) előzetesen megtárgyalja a fontosabb kérdéseket és emellett esetenként üléseire is meghívja – egyenrangú felekként – a pártonkívüli szakértőket és politikusokat. Alapjában helyes irányú fejlődés eredménye az is, hogy a párt legfelső szervei általában csak a legnagyobb horderejű gazdasági kérdésekkel foglalkoznak és nem törekszenek konkrét részproblémák eldöntésére.

Azt hiszem, nem valamiféle szépítgetési szándék vagy kötelező kormánypártiság, hanem a valóság mondatja velem, hogy a gazdaság pártirányításának új stílusa egyelőre a legerősebben a központi bizottságban fejlődött ki, s ez az oka egyben annak, hogy erről viszonylag rövidebben

fogok beszélni. A gazdasági mechanizmus példáján próbálom bemutatni, hogy milyen irányú változásokra és pozitív tapasztalatokra gondolok.

Gazdasági helyzetünk három-négy évvel ezelőtt több szempontból problematikus volt. A pártvezetés ismételten, s különösen 1964-től kezdve egyre intenzívebben foglalkozott ezzel. S bár nem hagyhatta figyelmen kívül a konkrét, akut problémák sokaságát sem, erejét egyre inkább az alapkérdés megoldására összpontosította. Jogosan állíthatjuk, hogy annak az időnek abszolút többségét, amely az elmúlt években a pártvezetésnek gazdasági ügyekre rendelkezésére állt, a mechanizmus anyagainak először részenkénti tárgyalására, majd összesített dokumentumainak újbóli és újbóli vitájára fordította. Másfelől: ebben az időben a pártvezetés sok tíz vagy száz, ugyancsak fontos, de mégis kisebb horderejű, operatívabb jellegű kérdéssel nem foglalkozott azért, hogy maradjon ereje az új mechanizmus kialakítására. Azt hiszem, ma már nyugodtan elmondhatjuk, hogy a pártvezetés helyesen járt el, éppen ezzel adta a legnagyobb segítséget az egész gazdaság fejlődéséhez és sokkal többet adhatott így, mintha e helyütt tucatnyi részkérdéssel fecsérelte volna el idejét. A központi bizottság tehát utat és példát mutatott az új, hatékonyabb munkastílusra, amely értelemszerűen az alsóbb pártszervek munkamódszerének továbbfejlesztésében is alkalmazható a helyi körülményekre.

Az alapjában pozitív képen belül persze akadnak ezen a szinten is problémák. A központi bizottság igyekszik példát mutatni az újfajta módszerekre, de ezek meghonosítása mégsem megy máról holnapra. Nemcsak a párt vezető szervei ragaszkodnak olykor indokolatlan döntési jogokhoz, hanem ma már sokkal inkább az állami, gazdasági szervek várnak el és kérnek sokszor ilyen döntéseket, mert úgy érzik, könnyebbé válik helyzetük, ha megoszthatják a felelősséget az illetékes pártszervekkel. Ez – mint a korábbi gyakorlat maradványa – talán érthető, de semmiképpen sem helyeselhető. Arra kell ösztönözni az állami és gazdasági szerveket, hogy bátrabban vállalják a számukra biztosított önállóságot.

Nem sikerült még kellően megoldanunk továbbá azt, hogy az állami s pártszervek – ha azonos anyagokat tárgyalnak – ne tévesszék szem elől sajátos jellegüket. Egy-egy gazdasági jellegű előterjesztést, dokumentumot ma még sokszor ugyanazok vagy majdnem ugyanazok az emberek dolgoznak ki, akár állami, akár pártszerv számára készül. Nem csoda, ha ezek az írások gyakran nagy hasonlatosságot mutatnak. Most

nem a praktikus mozzanatot (az erőpazarlást és felesleges átfedéseket, egyszóval az ésszerűtlenségeket) kifogásoljuk, hanem egy elvi momentumra hívjuk fel a figyelmet. Ez a gyakorlat nem helyes irányba löki s némileg el is torzítja a pártszervek gazdaságirányító tevékenységét. Ilyenkor szükségszerűen háttérbe szorulnak vagy elhomályosulnak a gazdasági kérdések társadalompolitikai (tehát politikai) szempontjai és megközelítési módjai. Világos, hogy az egyes gazdasági szervek vagy szakemberek által összeállított előterjesztések általában gazdasági jellegű írások, amelyek ilyen formában éppen arra nem alkalmasak eléggé, hogy azokból sajátos pártpolitikai következtetéseket lehessen levonni. A párt mint politikai szervezet viszont éppen erről mondhat le a legkevésbé. Ezért az eddiginél jobban kellene törekedni arra, hogy az egyes gazdasági szervek által készített javaslatokban a társadalompolitikai szempontok már az előkészítő munkában is kellően érvényre jussanak. Ezt elősegítheti például, ha a gazdasági kérdések kidolgozásába nagyobb számban vonnak be a probléma politikai, társadalmi vetületeit ismerő embereket. Továbbá, ha ezeket az előterjesztéseket gyakrabban véleményeztetik társadalmi szervekkel, s ezeket a döntésnél figyelembe veszik.

Kiindulva abból, hogy a párt feladata a politika, a tudomány és a gyakorlat szempontjainak egyeztetése, a gazdasági határozatok előtt jobban kellene igényelni a területi (s rajtuk keresztül üzemi) pártszervek elgondolásait, véleményét, és ezáltal jobban bevonni őket a politikai vonal kialakításába is. Világos, hogy a területi szervek sok figyelemre méltó politikai tényezőt is felvethetnének ilyenkor s ez növelné felelősségüket. Így segíthetjük és ösztönözhetjük a legjobban az alsóbb pártszerveket arra, hogy munkájukban helyes irányú változtatásokat eszközöljenek, mert ezzel figyelmüket a határozathozatal vagy érdesebben fogalmazva, olykor „határozatgyártás" helyett, az előzetes elemzésre irányíthatjuk.

Ma – átmenetileg, s a korábbi helyzetből is következően – néha még elengedhetetlen, hogy felülről konkrét gazdasági kérdések megoldásához alsóbb pártszervek segítségét is kérjék. Egy-egy konkrét ügy megoldásához ma még sokszor szükség van a helyi, területi pártszervek tekintélyére. Világos, hogy ha közbelépésükkel segítenek, és felsőbb szervek is kérik ezt tőlük, az alsóbb pártszervek nem térhetnek ki ez elől, és nem is lehet nekik ilyesmit tanácsolni. Mivel a korábbi kapcsolatrendszer nem változik meg egy csapásra, az átmenet idején ez néha elkerülhetetlen lesz és gyakorlatilag el sem ítélhető. Mégis látnunk kell, hogy az ilyen „közbe-

lépések" ellentétben állnak mindazzal, amit ki szeretnénk alakítani; a konkrét ügyben segít, de másfelől gátolja az új, helyesebb viszonyok létrejöttét és megerősödését. Az éremnek e két oldalát szem előtt kell tartanunk elhatározásaink meghozatalánál. Viszont egészében nézve úgy véljük, kívánatos lenne, ha a felsőbb szervek egyre ritkábban kérnének ilyen konkrét segítséget, mert ez mindig újból és újból visszaránthatja a pártszerveket a régi útra.

Azt hiszem, felülről lefelé nagyobb türelemre és hidegvérre lesz szükségünk, ha a gazdaságban változtatni akarunk a pártvezetés módszerein. A gazdasági mechanizmus egyelőre – azt hiszem, nyugodtan mondhatom – jól halad, de bizonyos, hogy nem kevés izgalmat is tartogat még számunkra. Tegyük fel, hogy valahol mégiscsak rosszul mennek majd a dolgok. Mit tegyünk? Éppen ilyenkor lesz a legnagyobb szükség a nyugalomra. Elvileg mindenki egyetért azzal, hogy a pártszervek közvetlenül ne szóljanak bele a gazdasági ügyekbe, de amikor valahol sántítani kezd a dolog, könnyen elfeledjük e fogadalmat. Ha ilyenkor „fentről" előveszik a megyei párttitkárt, az is kitölti a mérgét valakin, és észrevétlenül benne vagyunk a régi kerékvágásban. A pártmunkások, a pártszervek éveken át eleget izgultak ezernyi apró gazdasági ügyért, most viszont legyen türelmük kivárni, hogy más izguljon ezekért. De mivel az sem lenne jó, ha senkit sem izgatnának a megoldatlan ügyek, különösen, mert a nép értékeiről és sorsát érintő kérdésekről van szó, a pártszervek következetesen küzdjenek azért, hogy az arra illetékesek ne hagyják szó nélkül a hanyagságot, a hibákat, hogy minden szinten növekedjék a felelősségérzet. Azt hiszem, az ilyen felfogása a gazdasági munkának a legfontosabb, amivel a központi szervek segíthetik az új munkastílus kialakulását. Ez célszerűbbnek és hatékonyabbnak bizonyul, mint a direkt segítés.

2. Az elmondottaknál lényegesen problematikusabb a középső szinten elhelyezkedő területi pártszervek szerepe a gazdasági munkában.

Nézzék el nekem, ha itt még kevésbé törekszem határozott formulázásokra, lezártságra. Ez nem a bátorság hiányával, hanem objektív okokkal függ össze. Az előzőekben elmondottak értelemszerűen ugyan minden szintre érvényes gondolatokat is tartalmaztak, de a középső szinten – ha lehet – még bonyolultabb a helyzet. Ahhoz, hogy végleges megoldásokat alakítsunk ki, még időre van szükségünk, mert a gazdasági mechanizmus területi és üzemi hatásai még csak most bontakoznak ki. Ezért az alábbiakban csupán néhány különösen fontos körülményre utalnék.

a) Az új helyzetben a területi és üzemi pártszervek szerepe az állami, gazdasági szervek önállóságával együtt növekszik, felelősségük fokozódik. Ugyanakkor szerepük is módosul. Hogy csak egyes mozzanatokra utaljak, növekszik a helyi, állami szervek döntési joga, ezért a döntésekben való részvétel vagy hozzászólás magasabb szintű munkát követel a pártszervektől is. Az önállóbb vállalati tevékenység számos új társadalompolitikai kérdést is napirendre tűz. Egyre többet kell foglalkozni a lakosság helyi gazdasági problémáival stb. Ezek kiragadott példák, de elegendők annak bizonyítására: mennyire megnövekszik a területi pártszervek szerepe.

b) Az új helyzetben ismételten át kell gondolni a területi pártszervek munkáját. A területi szervek a központi és alsó szervek között helyezkednek el, tehát némileg speciális helyzetben vannak, s éppen ebből adódnak bizonyos végletes nézetek vagy félreértések is. Az egyik ilyen végletes álláspont egy régi keletű nézet maradványa, amely szerint a területi pártbizottságok csak a központi intenciók végrehajtói. A területi szerveknek ez természetesen mindenkor feladataik közé tartozik, mégsem volna helyes csak erre korlátozni tevékenységüket. A demokratikus centralizmus keretében minden pártszervnek nemcsak kötelességei, hanem jogai is vannak, amelyek éppen sajátos helyzetükkel kapcsolatosak. A helyi pártszerveknek – a központi elgondolások végrehajtása mellett – kezdeményezően, önállóan is tevékenykedniük kell. A döntést előkészítő szakaszban, a határozatok előtt, ha jobban igényeljük elképzeléseiket, ebből értékes új elemek adódhatnak. S vannak, mindig is lesznek a politikai irányvonalból, a központi elképzelésekből következő, de mégis sajátos, helyi ügyek, melyekben még indokoltabb az önálló tevékenység. A területi szerveket tehát nem volna helyes csupán végrehajtó szerveknek tekinteni. De a valóságban ez már nincs is így, az itt említett nézetek jobbára korábbi helyzetet tükröznek. Viszont az is bizonyos, hogy e felfogás maradványai nem tűntek még el közgondolkodásunkból.

A másik – inkább új keletű – véglet a területi önállóság félreértésében, azt is mondhatnánk, fetisizálásában jelentkezik. A központi bizottságnak azt a megállapítását, hogy mindenről ott kell dönteni, ahol annak feltételei és az információk a legjobbak, egyes területi pártszervek úgy értelmezték, mintha a területükön levő gazdasági egységek ügyeiről ezek után – konkrétan – nekik kellene dönteniük, hiszen „ők látják azokat a legközelebbről". Ha így járnánk el, az adminisztratív hatáskört csak földrajzilag helyeznénk át, mert egy adott üzem szempontjából

valószínűleg aligha jelentene döntő különbséget, hogy Budapestről vagy a megyei központból korlátozzák-e önállóságát. A közvetlen beleszólás a konkrét gazdasági ügyekbe egy területi pártszerv részéről ugyanolyan helytelen, mint mondjuk a főhatóságok részéről. E nézet csak csírájában, elvétve található, mégis jobb mindjárt felfigyelni rá, mert kifejlődése kárt okozna. Mindkét álláspont végletet tükröz – egyik sem helyeselhető.

c) Az előttünk álló időben, véleményem szerint, a területi szervek speciális, területi jellegét kell fokozottan erősíteni. A párt is strukturált szervezet, ezért bizonyos mértékig elkerülhetetlen, hogy a különböző szintű szervek a közös mellett a sajátost, a helyit is képviseljék. Úgy vélem, Magyarországon évtizedek óta az indokoltnál jobban előtérben állt az ágazati irányítás és ehhez viszonyítva indokolatlanul háttérbe szorultak egyes területi szempontok. Az országos szervekből nem látható olyan közelről a területi üzemek, vállalatok helyi vonatkozása, különösen ami a kiaknázatlan lehetőségeket, tartalékokat illeti. Ezek gondos tanulmányozása, összesítése, továbbítása és képviselete a területi párt- és állami szervek fontos feladata. Ezzel nyújthatják a legnagyobb segítséget a helyesebb központi és vállalati döntések kialakításához is. Éppen ezért el kell érnünk, hogy egy-egy város, megye jövőjét illető átfogó kérdésekben ne döntsenek az adott terület meghallgatása nélkül. Ilyesmi egyre ritkábban, de még ma is előfordul. A területi pártszerveknek ilyen esetekben a lakosság legáltalánosabb érdekeit kell kifejezniük és a helyi állami szervekkel együtt képviselniük is.

d) A területi pártszervek fontos feladata az országos politikai, gazdaságpolitikai koncepciók végrehajtásának segítése, ellenőrzése mellett a helyi gazdaságpolitika kidolgozása, politikai irányítása és a helyi lakosság gazdasággal kapcsolatos problémáival való törődés.

Ami a kérdés első részét illeti, világos, hogy a területi pártszervek általában nem vállalkozhatnak az országos gazdaságpolitika hatáskörébe tartozó témák önálló kialakítására. Valószínűleg nehéz lenne külön Borsod megyei külkereskedelmi koncepciót kidolgozni, annál inkább, mert az ország jelenlegi területi beosztása olyan, hogy a megyék, kerületek nem képviselnek egyben komplex gazdasági egységeket. De mégis nagyon fontos, hogy a területi pártszervek a helyi állami szervekkel együtt távlati elképzeléseket dolgozzanak ki – bevonva e munkába területi szakembereket –, amelyek célja a helyi lehetőségek maximális kihasználása és a fejlődés gyorsítása. A megyei pártbizottságok úttörő munkát végeztek azzal, hogy szakértők és társadalmi szervek közreműködésével

kidolgozták egy-egy megye távlati fejlesztési tervét. A továbbiakban azonban fokozatosan növelni kellene e téren a helyi állami szervek felelősségét. A feladat – jellegénél fogva – ismét olyan, ami elsődlegesen az állami szervekre tartozik. A területi pártszerveknek kezdeményezniük és segíteniük kell e munkát, de a későbbiekben egyre inkább a fő irányok megjelölésére kellene munkájukat korlátozniuk.

e) Végül röviden a probléma, szerintem, legnehezebb részéről: hogyan foglalkozzanak a területi pártszervek a nem helyi jellegű gazdasági egységekkel? Tapasztalataink szerint itt maradt egyelőre a legtöbb nyitott kérdés. Hogy csak egy nehézségre utaljak: a nagyvállalatok helyzetére. A területi pártszerveknek foglalkozniuk kell a nagyvállalatokkal, de ezt nehezíti, hogy azoknak több önálló vállalati egységük van, amelyek helyileg rendszerint különböző területeken, megyékben helyezkednek el. Az ilyen nagyvállalatokkal ezért jelenleg egyidejűleg több területi pártbizottság is foglalkozik. A vállalaton belül levő egyes gyáregységek pártszervezetei viszont – érthetően – csak egy területi pártbizottsághoz tartoznak. Külön tanulmányozást érdemel, hogyan alakítható ki itt az újfajta és hatékony pártmunka.

Általános tanácsként azt lehet javasolni, hogy a területi pártszervek az ott működő gazdasági egységek megítélésénél a fő figyelmet az új gazdasági mechanizmus bevezetését kísérő társadalompolitikai hatásoknak szenteljék. Példa lehet erre a munkaerőmozgás, amelynek igen nagy a társadalompolitikai hatása. A területi pártszerveknek a szakszervezetekkel együtt például minden esetben foglalkozniuk kell olyan üzemekkel, amelyekből sok embert akarnak elbocsátani és azok elhelyezése gondot okoz. Eközben ne az legyen a cél, hogy mindenképpen meggátolják e folyamatot – ez mintha eddig túlságosan is sikerült volna –, hanem, hogy segítsék ennek helyes megoldását.

Foglalkozni lehet és kell az árak képzésével és az áralakulással két szempontból is. Egyrészt, hogy az adott árak betöltik-e szerepüket, mennyire és helyesen ösztönzik-e a termelést és a fogyasztást. Másrészt vizsgálni kell az áralakulás politikai összefüggéseit. Ebbe már beletartozik az is, hogy a bérekkel összevetve, az életszínvonal alakulása és a dolgozói érdekek szempontjából is értékeljék az árhelyzetet. Mindenképpen átfogóbb, elvibb és politikusabb megközelítés a kívánatos. Hangsúlyozottan az első helyre kell tennünk a gazdaságpolitikai, társadalompolitikai aspektusokat.

A mechanizmus előkészítésének és bevezetésének időszakában szük-

ségszerűen sokat kellett a pártszerveknek a szakmai vonatkozásokkal foglalkozniuk, hogy megismerjék az új szisztémát. A mechanizmus működési szabályzatát (nem rosszul) „sikerült megtaníttatni az országgal" és ez nagy eredmény. De a pártszerveket már-már ez is túlzottan a részletek irányába kezdi elvinni. A továbbiakban jó lenne ezen változtatni.

A különböző jellegű (gazdasági és politikai) kérdések között természetesen igen szoros a kölcsönhatás. Ha például egy vidéki város (de mondhatnánk nyugodtan budapestit is) nagyüzemében általában rosszul mennek a dolgok, mivel a gyár dolgozói a lakosság nem kis részét teszik ki, ez ott természetesen egyúttal társadalompolitikai kérdés is. A területi pártszerv helyesen teszi, ha foglalkozik ezzel. De más, kimondottan gazdasági jellegű témákkal is foglalkozhat adott esetben. Ha például egy megye valamely iparágában rosszul mennek a dolgok, a megyei pártbizottság elemezheti, vizsgálhatja a hibák okát, különösen saját szervezetei és a kommunista szakemberek láncolatán keresztül megpróbálhat tiszta képet alkotni magának a helyzetről, és ennek alapján felső párt- és állami szervekhez fordulhat javaslatokkal, bírálatokkal. Úgy vélem, nem helyes azonban, ha ennél többre vállalkozik, ha tehát például határozatot hoz a megye valamelyik iparágáról, és erre vagy arra kötelezik a megye területén dolgozó gazdasági vezetőket.

Az országos jellegű vállalatok esetében a területi pártszerv nem vállalhat teljes felelősséget, erre nem is szabad törekednie, mert ez meghaladja erejét. Helyes lenne, ha „kijárói szerepet" sem vállalna (hogy elintézi a más úton el nem intézhető részügyeket), akkor sem, ha fentről vagy lentről erre biztatják. Ez az óvatosság már csak azért is ajánlatos, mert ellenkező esetben a területi pártszervek beékelődnek egy kialakuló mechanizmusba és nem biztos, hogy szerencsésen.

Ehhez kötődő és semmiképpen nem kisebb feladat: a helyi gazdasági problémákkal való foglalkozás. Mint említettük, a helyi gazdálkodás, a helyi kommunális, szolgáltatási, javítási tevékenység nálunk eléggé elhanyagolt, lebecsült. A párt központi szinten foglalkozik ezek vizsgálatával. Eltökélt szándéka, hogy az eddiginél lényegesen nagyobb figyelmet fordít e rendkívül nagy jelentőségű tevékenységi ágakra, amelyek közvetlenül befolyásolják a helyi lakosság élet- és munkakörülményeit, hangulatát. Ha sikerül a helyi állami szervek (például tanácsok) ilyen tevékenységét továbbfejleszteni és figyelmüket erre irányítani, ebből magától értetődően következik, hogy a területi pártszervek is kénytelenek lesznek az országos jellegű vállalatok ügyei mellett egyre többet a helyi

intézményekkel foglalkozni. Tevékenységük itt sokkal érdemlegesebb és konkrétabb is lehet, mivel e termelő- vagy szolgáltató egységek munkája a helyi igényekhez kötődik. Ez a területi pártmunkának jelentős és jórészt új területe lehet, amellyel konkrétabban külön is érdemes lenne foglalkozni. Az embereket igen közvetlenül érintő ügyekről lévén szó, ez egyben a tömegek aktivizálásának, a tevékeny város-, község-, helyi politika kialakításának, a demokrácia erőteljes fejlesztésének is fontos előfeltétele és lehetősége.

Végül az tanácsolható követendő elvként, hogy minden esetben, amikor az érdemi fellépés szükségessé válik, a pártszervek maximálisan kerüljék a közvetlen beavatkozást. Ez egyebek mellett azért is nagyon kívánatos lenne, mert a konkrét ügyintézés nem csekély mértékben elvonja figyelmüket a tulajdonképpeni fő feladattól, attól, hogy megfelelően foglalkozzanak területük legfontosabb politikai kérdéseivel. A gazdasággal való túlságosan részletes foglalkozás annak is gátja, hogy a területi pártszervek még hatékonyabb politikai testületekké váljanak.

3. Ami az üzemi pártszervezeteket illeti, a pártmunka kívánatos irányairól lényegében ugyanazokat a követelményeket mondhatjuk el, amelyekről már szó volt – ezért eltekintek ezek ismétlésétől. Itt csupán néhány, eddig nem érintett probléma megemlítésére szorítkozom.

Pártunk mindenkor nagy jelentőséget tulajdonított a termelőegységek pártszervezeteinek, az ellenforradalom után például kemény harcban utasította el azokat a nézeteket, amelyek fölöslegesnek ítélték és tagadták az üzemi pártszervezetek létjogosultságát. Pártunk, amely a munkásosztály pártja, nagy súlyt helyez arra, hogy a munkás- és paraszttömegeket elsősorban tömörítő ipari és mezőgazdasági üzemekben legyenek pártszervezetek s azok működjenek, erősödjenek. A kérdés csupán az, milyen feladatokkal ruházzuk fel az üzemi pártszervezeteket a jelenlegi helyzetben.

Az első és legfontosabb ezzel kapcsolatban annak hangsúlyozása, hogy az üzemi pártszervek is politikai és nem gazdasági szervek. Az üzemi önállóság növekedésével együtt feltétlenül kiszélesedik a pártszervezet tevékenységi köre is, de ugyancsak nem jelentéktelenek azok a változások, amelyeket munkamódszerében kell végrehajtania.

A változások lényege most is röviden megfogalmazható: a pártszervezet itt se törekedjék a gazdasági folyamatok eldöntésében határozathozatali szerepre, de alakítson ki véleményt a legfontosabb kérdésekben. Még amikor a vállalat valamelyik részlege nem jól dolgozik, akkor sem

arra kellene az üzemi pártszervezetnek a figyelmet fordítania, hogy milyen azonnali intézkedés szükséges, hanem sokkal inkább arra, hogy a dolgozók részvételével kiderítse az okokat, a probléma általános megoldásán fáradozzék és a hiba ismételt előfordulását meggátoló javaslatokat, kezdeményezéseket tegyen. Ez nyilvánvalóan nagyobb segítség, mint adott döntés körüli néha áldatlan huzavona.

Mivel az üzem szoros munkakollektíva, itt a hatásköri vitáknál lényegesen nagyobb szerepet játszik az együttműködés formáinak közös keresése. Ezt ma – szerintem – leginkább néhány lényeges kérdés megvilágításával lehet elősegíteni.

a) Első helyre a szocialista demokráciával összefüggő feladatokat és elméleti problémákat helyezném. A gazdasági mechanizmus reformja az egész társadalomban, de különösen az üzemekben élénk, pezsgő aktivitást váltott ki. Ha az üzem gazdasági és pártvezetése nem foglalkozik az eddiginél alaposabban a szocialista demokráciával, lemarad a fejlődés mögött. Az új helyzetben, amikor a vállalatokhoz került a legtöbb döntés, különösen fontos, hogy hasznosuljanak a dolgozók kezdeményezései, elgondolásai, észrevételei és javaslatai. Felszabadulva a szakmai értekezletek sokaságától, nagyon jó lenne, ha az üzemi pártszervezet jobban megismerné, tanulmányozná, elemezné a dolgozók véleményét. Hasznosítva minden okos szót, egyben aktívabb szerepet vállalna az üzemi közvélemény formálásában is. Ezen belül nem csekély feladat megkülönböztetni az egyedit az általánostól, a pillanatnyit az állandó tényezőktől stb.

A növekvő aktivitás nagyszerű dolog, de fokozottabb irányítást is igényel. Óvakodnunk kell attól, hogy mindenfajta véleményt, felvetést, minden demokratikus kezdeményezést teljes egészében, fenntartások nélkül jónak fogadjunk el. A vélemények felszínre hozása nem önmagáért való dolog, nem öncél, hanem a munka megjavítását szolgálja. A különböző véleményeket ezért behatóan tanulmányozni kell. A munkásság véleménye is sokféle, nem egyforma valamennyi munkás vagy munkáscsoport álláspontja. Ezekben van egyedi és általános, csak pillanatnyi és perspektivikusan is érvényes elem. Éppen az ezek közötti eligazodáshoz nyújthat a párt és a szakszervezet nagy segítséget a gazdasági vezetésnek.

Mivel az eddigiekben már többször érintettük a szakszervezeteket, meg kell jegyeznem, hogy az előadásban elmondottak (különösen bizonyos elvi fejtegetések) jórészt a szakszervezetekre is vonatkoztathatók. Az új helyzetben nagymértékben növekszik a szakszervezetek szerepe. Itt csupán azért szorítkozom többszöri rövid utalásokra, mert a szakszer-

vezet szerepének elemzése szétfeszítené a tárgyalás kereteit. Ez megfelelően csak külön tanulmányban elemezhető. Emellett részben az is felment az ilyen feladat alól, hogy a közelmúltban megjelent több, e témával foglalkozó tanulmány, és a SZOT-ban most készül egy, az eddigieknél is átfogóbb elemzés erről. Egyes összefüggésekre elsősorban éppen az üzemi szintű munkánál viszont külön is utalni fogok.

b) Inkább elméleti, de néha gyakorlati emberek között is találkozunk olykor a közvetlen demokrácia bizonyos fetisizálásával, azonnali igénylésével. Az ilyen elképzelések szerint manapság valamifajta gyűlésező demokrácia segítene a leginkább az üzemeken. Ez ma – véleményem szerint – általában sem, de a gazdaságban különösen nem valósítható meg, és nem is lenne kívánatos. Tisztában kell lenni először is azzal, hogy a demokráciának nagy előnyei, de ésszerű, optimális határai és keretei vannak. A korszerű nagyüzem vasfegyelmet követel és időt sem ad arra, hogy konkrét részkérdések sokaságában a dolgozók közvetlenül döntsenek.

Összefügg ez a termelőerők szintjével is. Nálunk a termelőerők (s benne a munkaerő is) közepes szintet értek el. A dolgozók többsége nem áll olyan magas általános és műszaki fejlettségi fokon, hogy érdemben tudjon állást foglalni a vállalatok, üzemek sok kérdésében. Ez persze kívánatos lenne, ebbe a helyzetbe nem nyugodhatunk bele, de ez a mai realitás. Szakmailag és politikailag is nagy fejlődést kell elérnünk ahhoz, hogy a dolgozók többsége közvetlenül bele tudjon szólni az egyre bonyolultabb technikai szinten folyó termelési folyamatokba. Nem is beszélve most arról, hogy sem ők, sem a vezetők nem tanulták meg eléggé, hogy egy korszerű nagyüzemben hogyan lehet hatékonyan élni a demokratikus lehetőségekkel.

A közvetlen demokrácia elvileg nézve nagyon helyeslendő távlati cél. Bizonyos területeken, főleg helyi ügyekben már ma is erősíthető, de ami a gazdaságot és különösen a korszerű nagyüzemet illeti, ott ez, nézetem szerint, ma egészében véve inkább tetszetős jelszó, mint realitás. A mindenki mindenbe beleszól gyakorlata – azt hiszem – közelebb áll az anarchiához, mint a demokráciához.

Az üzemi párt- és szakszervezet, amikor erejét nemcsak a dolgozók véleményének összegyűjtésére, hanem elemzésére és szervezett, tehát megszűrt, általánosabb képviseletére összpontosítja, a közvetett demokrácia eszköze ugyan, sőt azt is mondhatjuk, hogy a legfontosabb eszköze.

De, úgy véljük, ez ma lényegesen nagyobb hatású eszköz, mint a szükséges feltételek nélküli közvetlen demokrácia meghirdetése.

c) Egy csoportba sorolhatók, mert összetartoznak a termelés személyi oldalai, vetületei. A legfőbb termelőerő az ember; a vele kapcsolatos problémák ezért mindenképpen megkülönböztett figyelmet érdemelnek. Nézzük ezt először a kádermunka példáján:

– Az új helyzetben erőteljesen megnő a kádermunka szerepe az üzemi pártmunkában. Továbbra is szükséges és helyes, hogy a gazdasági vezetés fontosabb posztjainak betöltése előtt kikérjék a párt- és a szakszervezet véleményét, de mégsem ezt kellene a legfontosabbnak tekinteni. A kádermunkában, úgy vélem, inkább minőségileg kellene egy fokkal növelni az igényeket.

A gazdasági mechanizmus reformja nagy önállóságot ad a gazdasági vezetőknek a káderek kiválasztásában, az üzemen belüli káderkérdéseket egyértelműen az igazgató hatáskörébe utalja. Az üzemi pártszervezet helyesen teszi, ha a jövőben nem elsősorban egyéni ügyek eldöntésébe kíván nagyobb beleszólást, hanem többet foglalkozik a gazdasági vezetés általános káderpolitikájával. Vezetőségi ülés, sőt taggyűlés napirendjére is tűzhető és megtárgyalható, hogy helyes-e a gazdasági vezetés káderpolitikája vagy mi a kifogásolandó abban. Elemzés tárgyává teheti: eléggé objektív, igazságos és elvszerű-e a kádermunka, milyen perspektivikus elképzelések vannak? Felvethető a perspektivikus káderfejlesztési tervek igénye, és e munka számos egyéb eleme is. Mindez, a néha kicsinyes civakodás területéről, elvi szintre emelné és hatékonyabbá tenné a pártszervezetek munkáját. Az egyedi káderdöntések helyességét az egy szinttel magasabb pártszerv megfelelően tudja befolyásolni.

– A termelés személyi tényezőiről szólva érdemes felvetni az üzemi közszellem kérdését is. Van-e kiskirálykodás, felelőtlenség, pazarlás, korrupció az üzemekben? Hálás téma lenne itt felháborító példákat felsorakoztatni, de lemondok erről, és csupán annak megállapítására szorítkozom, hogy sajnos akad még ilyesmi. Viszont hadd tegyem ehhez mindjárt hozzá: amikor ilyenekről olvas az ember az újságokban, önkéntelenül újra és újra felvetődik a kérdés, hogy hol volt vagy hol van ilyenkor a pártszervezet. Az üzem kommunistáinak szervezete alkalmas fórum lehetne arra, hogy az üzem, a gazdasági vezetés hiányosságait bátran, személyre való tekintet nélkül felvesse, hogy csak egy példát mondjak: felkarolja az ún. nehéz embereket, a kezdeményezőket, az újat akarókat, a

kísérletezőket, akiket ma még a bürokrácia és a gáncsoskodás nemegyszer sikerrel tesz harcképtelenné.

Az üzemi pártszervezetnek az erjesztő és az üzemi lelkiismeret szerepét kellene egyszerre vállalnia. Hogy ez ma még nincs mindenhol így, az minden bizonnyal összefügg a párton belüli demokrácia egyes speciális üzemi problémáival. Az üzemi dolgozók bírálatára is áll az, hogy „meghallgatják, de nem felejtik el". A gazdasági vezetésnek módjában áll a bírálatra érzékeny, formailag mégis nehezen kifogásolható választ adni. Ismert és a sajtóban agyontárgyalt kérdés ez. Azt hiszem, itt az ideje annak, hogy elérjük: a különböző szintű vezetők ne „válaszolhassanak" megtorlással a kritikára, vagy ha mégis azt teszik, járjunk végre a legkíméletlenebbül el az ilyen vezetőkkel. Enélkül nem várhatjuk az üzemi közszellem további és szükséges javulását.

– A személyi problémáknál szólni kell az ún. emberi viszonylatokról, az emberekkel való foglalkozásról. Valamikor, főleg a felszabadulást követő első években, sokat foglalkoztunk egyénileg az emberekkel, amikor egyenként kellett megnyernünk őket ügyünknek. Annak idején nem sajnáltuk az időt ettől, ha kellett, többször is elbeszélgettünk valakivel és helyesen nemcsak általános, hanem személyi problémáiról is. A kommunisták akkor nyerték meg az egyik legnagyobb csatát: a nép úgy ismerte meg őket, mint emberek napi ügyeivel is foglalkozó, mélységes humanizmustól eltelt harcosokat. Később, sajnos, olyan időszak következett, amikor – egészen más okból – ugyancsak sokat foglalkoztak az emberekkel, de ekkor főleg azt vizsgálták, hogy felmenő vagy lemenő ágaiban hol „rejtőzik" az osztályellenség, esetleg egy amerikai rokon képében. Ez, mint tudjuk, rengeteget ártott az ügynek. Az ellenforradalom utáni pozitív változások egyik legfontosabb vonása – a szilárd, egyértelmű politikai vonalvezetés mellett – a párt emberközelsége volt. A párt munkáját a közvetlen, egyszerű hang, az egyes emberek iránti figyelem, az emberek szívét is megnyerő stílus jellemezte. Igaz, kiélezettebb helyzetekben némileg érthetőbb az intenzívebb egyéni munka, de mégsem volna jó, ha ez a már konszolidált helyzetben háttérbe szorulna.

Bár a párt munkastílusa e tekintetben semmit sem változott, mégis mintha – nyilván a sok operatív feladat hatására is – lankadna az emberek iránti figyelmünk. Beszélgettem gyárigazgatóval és technikussal, szakmunkással és művezetővel, és érdekes módon egyöntetűen azt fájlalták leginkább, hogy egyéni problémáik iránt még csak nem is érdeklődnek. Nemcsak arról van szó, hogy dicsérjünk is, ha lehet – ez is nagyon fontos

és néha mindenkinek kell –, hanem hogy segítsünk. Az emberek jó részét kisebb-nagyobb mértékben gátolják különböző egyéni dolgaik abban, hogy jobban dolgozzanak. Mivel a jövőben meggyorsul a társadalmi, szakmai átrétegeződés folyamata, ezek száma valószínűleg még szaporodni is fog, hiszen minden ilyenfajta változás az egyes embereknek nagy gond. A tőkés üzemekben is – mivel e kérdések egyre sürgetőbben vetődnek fel – ma jóval többet foglalkoznak ezekkel az „emberi viszonylatokkal", mint tíz-húsz évvel ezelőtt, mert az élet a tőkéseket erre bizonyos mértékig rákényszeríti. Nálunk alapvetően más a helyzet, hiszen a tőkés üzemben dolgozó munkás egyéni problémáinak zömére a tőkés viszonyok korlátai miatt nincs megoldás, míg nálunk nincs ilyen korlát, és sokszor csak azon múlik, kellően törődünk-e ezzel. Különösen az üzemi, de voltaképp az egész pártmunkában is újból előtérbe kellene helyezni az emberi problémákat. Ez nemcsak a termelésben szabadíthat fel nagy erőket, hanem jelentős szerepet játszhat a politikai tudat fejlesztésében is.

Az üzemi pártszervezet a párt egészének része, annak alapegysége. Az üzemi pártszervezeteket nem termelői, hanem emberi kollektívának fogjuk fel, olyan emberi kollektívának, melynek közös tulajdonsága, hogy egy termelőegység tagjai. Mint pártszervezetet mégsem ilyen, pontosabban nem elsősorban ilyen minőségben tartjuk számon. A párt számára az üzemi dolgozók a munkásosztály tagjai, akiket osztályuknak, országuknak ügyei is érdekelnek. Mivel az üzemi pártszervezet a párt alapegysége, itt foglalkozhatnak és foglalkoznak is a legközvetlenebbül az egyes emberekkel egyénileg: az új tagok felvételétől kezdve, azok neveléséig – a pártmunka különböző állomásaiban. Éppen ez teszi az emberekkel való foglalkozást olyan nagy jelentőségűvé. A párt alapsejtjeiben realizálódnak a központi elképzelések, itt formálódnak az emberek. Az üzemi pártszervezet munkája tehát mindenképpen szélesebb kiterjedésű és általánosabb jellegű. Az emberekkel való foglalkozás ebből a szempontból is fontos eszköze a pártszervezetek politikai jellege erősítésének.

4. Minden döntés minősége az információ mennyiségétől, sokrétűségétől, komplexitásától függ. Az üzemi pártszervezetek élve szoros tömegkapcsolataikkal, fontos szerepet tölthetnek be az információs rendszerben. Az információgyűjtés és -adás nagyon felelős munka, de ez a tevékenység nálunk még nem áll kellő szinten, sokszor szinte kisipari jellegű. Az, hogy egy munkás mit mond a Ganz-MÁVAG-ban, fontos, de egyedi eset, minden attól függ, hány munkás mond hasonlót és miért. Korszerűsíteni, objektívebbé, tudományosabbá kell tennünk az információs mun-

kát, mert a jelenlegi rendszerben sok a véletlenszerű, szubjektív elem vagy az elfogultság veszélye. Ennek elsősorban nem az az oka, hogy tudatosan el akarják torzítani a különböző szervek vagy funkcionáriusok az igazságot. (Ez is előfordulhat persze, de ez mégis kivétel.) A legnagyobb jóindulatot feltételezve is előfordulhat ez, mert a mai információs rendszerben túl nagy szerep jut a szubjektív megítéléseknek. Az információk elvi igényű megszűrése új módszereket kíván, amelyeket a következő években kell kialakítanunk. Folyik ilyen irányú munka, de úgy vélem, érdemes ezen tovább gondolkozni, esetleg kísérletezni.

Hasonló a helyzet a dolgozók informálásánál is. Ha érdemi segítséget várunk tőlük, jól és gyorsan kell informálnunk őket az üzemi és országos dolgokról egyaránt, aminek korszerű módszereit ugyancsak keresni kell. Azt hiszem, még nem vontuk le például a tanulságot abból, hogy milyen nagy hatású tömegkommunikációs eszközök állnak rendelkezésünkre. Gondolok itt elsősorban a televízióra. Ez sok esetben valószínűleg elavulttá teszi az ún. több lépcsős informálást: azt a gyakorlatot, hogy először a megyei, kerületi titkár, tőlük a járási vezetők, azoktól a propagandisták és előadók, és végül ezektől a párttagság kapja meg az információt. A budapesti konzultatív találkozóról – e miatt a több lépcsős rendszer miatt – még több hónapos késéssel is tartottak néhol pártnapokat. A pártnap ilyenkor nem lehet eléggé hatékony.

Új és valószínűleg kombinált formákat kellene keresünk. A televízió – annak idején – igen érdekes információt adott a konzultatív találkozóról, tehát a televíziónézők gyorsan és első kézből kaptak tájékoztatást. Kisebb csoportokban akár azon a héten is meg lehetett volna beszélni azt, sőt a pártnapokon is. Lehetnek és lesznek is esetek, amikor a közvetett tájékoztatás lesz továbbra is a célszerűbb, de máskor új módszerek bizonyulnak hatékonyabbnak. Kicsiben hasonló a helyzet az üzemekben. A dolgozók tájékoztatása itt sem kellően megoldott. S itt is jó lenne új, korszerűbb formákat keresni, ha ez valószínűleg nem is oldható meg a televízióval. Egyszóval rugalmasabb, korszerűbb eszközökre van szükségünk a politikai és szakmai információs rendszerben egyaránt. Úgy vélem, erre a kérdésre is nagyobb figyelmet kellene fordítanunk.

Az elmondottak hasznosításánál messzemenően számolni kell a realitásokkal. A kérdések még nem véglegesen eldöntöttek, tisztázottak, itt közös munkára van szükség. Legyünk a gondolkodásban bátrak, de a

végrehajtásban meggondoltak. De ne csak ezek vagy csak azok legyünk. Minden tudományos igényű elemzés alapvető követelménye, hogy tisztázza: mire kell törekedni és hogy mi van ma, mert csakis e két tényező ismeretében alakíthatók ki a cél eléréséhez vezető legjobb utak, módok. Világos, hogy az itt vázolt munkastílus csak fokozatosan és hosszabb idő alatt valósítható meg, és ezért nem volna helyes, de elképzelhető sem, ha valamiféle gyökeres, azonnali változásra törekednénk. Nincs okunk sietségre, kapkodásra, ez a gyakorlatban ritkán vezet jóra.

Mint realitással, számolnunk kell például azzal, hogy a jelenlegi körülmények között a területi (mondjuk megyei) pártszervek az adott területen a legnagyobb tekintéllyel rendelkező szervek, munkájukkal kivívták a lakosság elismerését, megbecsülését, az emberek bizalommal fordulnak ügyeikkel hozzájuk. Ez nagy erkölcsi-politikai tőke a párt számára, amiről nem szabad lemondanunk. A területi pártszervek helyesen tették, hogy foglalkoztak gazdasági problémákkal, és ha baj volt valamelyik üzemben, tekintélyüket is felhasználva, igyekeztek segíteni. A jövőben is segíteniük kell, ezt a társadalom el is várja tőlük. Nem léphetnek ki egyik napról a másikra ebből a munkából. De látva a fejlődés kívánatos irányát, fokozatosan változtassanak módszereiken, és egyre több kérdést bízzanak rá teljhatalommal állami, gazdasági szervekre.

Viszont óvakodjunk a másik véglettől. Nehogy úgy értelmezzük a realitásokkal való számolást, hogy minden maradhat a régiben, mert akkor talán még nagyobb hibát követnénk el. Örüljünk annak, hogy van időnk a változásokat nyugodtan előkészíteni és végrehajtani. Az ellenforradalom óta folytatott következetes politikánkkal sok kérdést megoldottunk már, és ma alapjában igen jó, kiegyensúlyozott a helyzetünk. De a párt ereje éppen abban volt az elmúlt évtizedben is, hogy idejében vetette fel a problémákat, azaz elébük ment. Most is erről van szó. Sietség és idegeskedés nélkül, de következetesen és állandóan foglalkozzunk a pártmunka továbbfejlesztésével. Ebben legyünk bátrak és kezdeményezők, hogy az előttünk álló években feltétlenül jelentősen előrelépjünk.

A párt politikai és szervező munkája a gazdaságban. Előadás az MSZMP Politikai Akadémiáján. Kossuth Könyvkiadó 1968.

A tanácsok

A TANÁCSOK HELYE AZ ÁLLAMÉLET ÉS A DEMOKRÁCIA FEJLESZTÉSÉBEN

1. A szocialista állam a munkásosztály, a proletárdiktatúra állama, s éppen ezért egyben a lehető legszélesebb demokrácia állama is, amely a nép nagy többsége számára valódi demokratikus jogokat biztosít. Eddigi tapasztalataink maradéktalanul alátámasztják a marxizmus–leninizmus eme alapvető tételét, igazságát, s ennek megfelelően ezeket az elveket napjainkra vonatkoztatva is érvényesnek tartjuk. Ugyanakkor államunk alapvető demokratizmusának hangsúlyozása önmagában ma már nem elegendő. Több mint húsz év szocialista építése és a csaknem ilyen hosszú ideje folyó – természetesen nem mindig azonos értékű – elméleti tevékenység után ennek az alapigazságnak egyszerű elismétlése ma már kevés. A társadalom eddigi fejlődése konkrétabb kérdésfelvetést, az új körülményeket messzemenően figyelembe vevő elemzést igényel.

Az állam lényegét illetően természetesen fenntartjuk az összes eddig is alapvetőnek tartott elvet. Tudjuk tehát: amíg az állam létezik, annak meghatározott osztálytartalma van, s a szocialista állam továbbfejlődésénél kulcskérdés marad a munkásosztály érdekeinek érvényesítése. Tudjuk, hogy amíg az állam létezik, addig megmarad az elnyomó funkciója is (az állam céljaival ellenszegülőkkel szemben). Ha ez alkalommal nem is soroljuk fel a marxizmus–leninizmus államelméletének valamennyi lényeges elemét, azokat továbbra is irányadónak tekintjük. Ugyanakkor azt is tisztán látjuk, hogy az állam különböző funkciói nem egyforma súllyal érvényesülnek a fejlődés egyes szakaszaiban. Különösen a szocializmus alapjainak lerakását követően – tehát az antagonisztikus osztályellentétek megszűntével – nagy jelentőségű változások válnak lehetővé és szükségessé. Ezek tartalma és iránya már távolról sem annyira egyértelműen tisztázott és elemzett. Egyebek mellett azért, mert a marxizmus klaszszikusai – bár a távolabbi jövő kérdéseiben is rendkívül értékes útmutatásokat adtak (elegendő a Gothai program kritikájára utalni) – konkrét elemzéseik során elsősorban a kapitalista állam, valamint a hatalom megragadása idejének és az átmeneti periódus első időszakának államát vizsgálták. Ezért áll jelenleg a hatalmon levő kommunista és munkáspár-

tok érdeklődésének középpontjában az állam továbbfejlődésének kérdéskomplexuma a szocialista építés fejlettebb szakaszában. Erről tanúskodnak a Szovjetunió Kommunista Pártja és más pártok – köztük a Magyar Szocialista Munkáspárt – legutóbbi kongresszusai is. A jelenlegi korszaknak ez az egyik legfontosabb témája.

Ma nem egyszerűen arról van szó, hogy ezen a területen tökéletesítsük tevékenységünket (ami természetesen szükséges), hanem arról, hogy a társadalmi fejlődés jelentősebb határkövéhez érve a továbbhaladás néhány alapkérdését is élesebben fogalmazzuk meg a magunk számára. Hosszabb történelmi szakaszon már nem juthatunk eredményesen előre, ha nem tisztázzuk az eddiginél is világosabban és pontosabban: miként fogalmazzuk meg az állam helyének és szerepének távlatait; hol és milyen irányban fejleszthető a leghatékonyabban a szocialista demokrácia. A két kérdés egymás mellé helyezéséből már önként adódik a harmadik: hogyan oldható meg a legeredményesebben az állam és a demokrácia egyidejű erősítése; egyáltalán milyen a konkrét kölcsönhatás e két fogalom között az előttünk álló időszakban.

Csupán a lényeg kidomborítására törekedve így válaszolhatunk: a szocialista építés utolsó időszakában nem csökken, hanem növekszik az állam szerepe. A gazdasági mechanizmus reformjának egyik lényeges vonása: az állami szervek munkájának hatékonyabbá tétele, a gazdálkodó szervek fokozódó önállósága és felelőssége mellett. Tapasztalataink szerint az államra egyre nagyobb és felelősségteljesebb feladatok hárulnak a szocialista építés fejlettebb időszakában; még távolról sem jött el az állam elhalásának vagy szerepe csökkenésének ideje. Az állam gazdaságpolitikai irányító szerepének erősítése – véleményünk szerint – nem hátránya, hanem nagy előnye lesz a továbbfejlődésnek, erősebbé és szocialistábbá is teszi rendszerünket. Az állami munka érdemibbé válása egyáltalában nem jelenti a demokratizmus háttérbe szorulását, és semmiképpen sincs igazuk azoknak, akik ettől a demokrácia érvényesülését féltik. Arról van tudniillik szó, hogy miközben társadalmunkban erősödik az állam szerepe, szükségszerűen módosulnak valamelyest funkciói is. Mivel a funkciókhoz mindenkor meghatározott szervezetek kötődnek, átalakul az államszervezet rendszere is. Az a tény, hogy változatlanul érvényesnek tekintjük a marxista államelmélet alaptételeit és úgy véljük, erősödik a szocialista állam szerepe: nem jelenti azt, hogy az állam eddig kialakult intézményi rendszerét is a legmegfelelőbbnek, a legkielégítőbbnek tartjuk. Ha e téren időszerűvé váltak bizonyos változások, akkor azok

közül államrendszerünk demokratikus vonásainak fejlesztését alapvetőnek kell tartanunk.

Az osztályantagonizmus megszűnése után egyre inkább a szocialista állam demokratizmusának fejlesztése az előttünk álló központi feladat. Tulajdonképpen már a hatalom megragadásától kezdődően fokozatosan szélesedtek a demokrácia kibontakoztatásának lehetőségei. De mint ismeretes, szocialista fejlődésünk egy nem kis időszaka – amelyet a személyi kultusz idejének is szoktunk nevezni – egyik legnagyobb hibája éppen ennek a törvényszerűségnek fel nem ismerése volt. Az osztályharc állandó éleződésének téves jelszava egyben elméleti alapul is szolgált a demokrácia korlátozására és szűkítésére olyan körülmények között, amikor az objektív lehetőségek ennek az ellenkezőjét kívánták volna meg és tették lehetővé. A nemzetközi munkásmozgalom jelentős része és ezen belül a mi pártunk is – amely az ellenforradalom tanulságait is szem előtt tartotta – levonta az ebből adódó következtetéseket. Pártunk az ellenforradalom leverésének napjától kezdve úgy vélte, hogy ha helyes politikát folytat, akkor szélesedik a velünk egyetértők tábora, megnő tehát annak lehetősége, hogy mind nagyobb tömegek vegyenek tevékenyen részt az állam, a társadalom ügyeinek intézésében. Ez tulajdonképpen fordítva is igaz: az utóbbi tizenkét évben éppen azért növekedett a széles népi egyetértés, mert a párt politikája mélyen demokratikus volt, és nem utolsósorban a demokratizmus légköre győzte meg a tömegeket ügyünk igazáról. A szocializmus és a demokrácia számunkra tehát elválaszthatatlan.

A demokrácia erősítése – lényegi szempontból közelítve a dolgot – szinte minden mást megelőző és meghatározó kérdés, mert ebben rejlik a szocializmus egyik legnagyobb fölénye, nevezetesen az, hogy a nép túlnyomó többsége – tehát nem csekély kisebbsége – tekintheti magát a hatalom sáncain belül levőnek. A termelés területén a kapitalizmus tőkés módszerekkel is tudott és tud számottevő fejlődést elérni. De a tömegek igazi alkotó kedve és kezdeményezése valójában egyetlen tőkés országban sem bontakozhat ki, mivel ott végső soron minden alkotó munka és kezdeményezés mindig a kizsákmányolás kényszere légkörében és törvényei szerint folyik. A szocializmus képes egy minden eddiginél igazabb, mélyebb és haladóbb demokrácia megteremtésére. Ez az egyik legfőbb biztosítéka a kapitalizmus legyőzésének is, mert ily módon szabadulnak fel azok az ott nem mozgósítható plusz erők, amelyek végső soron a gazdasági eredményekben is realizálódnak. Ez természetesen nem csak, sőt

nem is elsősorban eszköze, hanem célja a szocializmusnak, amelynek nemcsak abban kell különböznie a kapitalizmustól, hogy a termelés és a fogyasztás magasabb színvonalát éri el, hanem abban is, hogy a dolgozók számára egy minden szempontból emberibb életet biztosít, aminek elsőrendű feltétele, hogy sorsuk valódi intézői legyenek.

Minderre azért időszerű emlékeztetni, mert a szocialista fejlődés új szakaszába lépve, új körülmények közé kerültünk. Eddigi sikereink érlelték meg a gazdaságirányítási rendszer átalakítását, ami komplex gazdasági, társadalmi és politikai folyamat. A gazdasági mechanizmus reformja önmagában hordja a demokrácia kiszélesítésének fontos feltételeit, elemeit, s egyben része is annak, de az állam és a demokrácia továbbfejlesztésének problematikáját teljes szélességében természetesen nem oldhatja meg. Ez társadalmunk egész előrehaladásának alapkérdése.

Tévednek azok, akik azt hiszik, hogy a szocializmus kizárólag vagy akár csak elsősorban hatalmi eszközökkel erősíthető, és hogy a demokrácia szélesítése mintegy „fellazítja", gyengíti rendszerünket. A hatalom szilárdsága és szerveinek erősítése mindig szükséges, de a szocializmusban ennek fontos része a demokrácia egyre hatékonyabb foka. Ez kohéziós erőként hat, egységesebbé, homogénebbé teszi társadalmunkat. A párt köré tömöríti a politikailag legaktívabbakat – illetve az aktivizálható tömegeket –, szélesíti államrendszerünk bázisát. Ezért a szocialista demokrácia kiterjesztése nem egyszeri aktus, hanem állandó feladat. Az természetesen mérlegelés kérdése, hogy a demokráciát mikor, hol és milyen módon fejlesszük elsősorban, de olyan helyzetet nem ismerünk, amelyben ez „nem időszerű". Ez nemcsak akkor aktuális, amikor „jól mennek a dolgok", hanem akkor is, ha bonyolult a helyzet, mert ha ilyenkor őszintén beszélünk a tömegekkel, akkor hallgatnak a párt szavára és segítenek a gondok, problémák megoldásában. Ezt az elmúlt tizenkét év tapasztalatai sokszorosan igazolták.

2. A demokrácia erősítése mindig fontos, viszont elengedhetetlen, hogy átgondoltan, felelősen és marxista–leninista alapon mindig a helyes területeket és módszereket válasszuk ki, és ne elégedjünk meg hangzatos, de felületes, megalapozatlan kívánságok, elvárások vagy vélemények nyilvánításával.

A párt az utóbbi tizenkét évben e tekintetben is helyes úton járt. Ezt bizonyítja az egészséges, kiegyensúlyozott közszellem, a demokratikus vitalégkör, a fontosabb döntések demokratikus előkészítése és még ezernyi más jel. Nincsenek olyan égető problémáink, amelyek radikális vál-

toztatásokat vagy látványos fordulatokat követelnének. De a párt politikájának ereje az elmúlt években többek között abban volt, hogy nem várta meg egy ilyen helyzet kialakulását, hanem elébe ment a fejlődés során jelentkező problémáknak. Nem enged teret az önelégültségnek, higgadtan, nyugodtan, de következetesen elemzi a fejlődés folyamán keletkező ellentmondásokat. Ilyen szempontból vizsgálja kritikusan és önkritikusan a szocialista demokrácia helyzetét is.

A párt világosan látja és tudja, hogy a demokrácia elért foka még nem kielégítő. A felsorolt pozitívumok nem takarhatják el a demokrácia meglevő és egyáltalán nem csekély hiányosságait. Az állami életben nem küzdöttük még le a bürokráciát. Bizonyos antidemokratikus vonások a társadalmi életben is jelen vannak. A demokrácia sokszor formálisan jut érvényre. Meglevő demokratikus intézményeink gyakran még nem felelnek meg rendeltetésüknek, munkájukból hiányzik a kellő tartalom. Az emberek beleszólása a közügyekbe nemritkán látszólagos, ha pedig ilyen, akkor természetesen nem lehet vonzó. Tény az, hogy hiányosságaink miatt is tapasztalható bizonyos közömbösség az emberek egy részénél. Ha például az embereket saját tapasztalatuk győzi meg arról, hogy bírálatuk nem jár látható eredménnyel, ez fékezi aktivitásukat és visszatartja őket a véleménynyilvánítástól. Az ilyen tünetek számunkra nem lehetnek mellékesek. Mindent el kell követnünk, hogy javítsuk munkánkat, és kibontakoztassuk az igazi és hatékony demokráciát.

De hol és hogyan? Ez a tulajdonképpeni kérdés! A mi körülményeink között az emberek elvileg mindenbe beleszólhatnak. De ezt nem lenne helyes úgy értelmezni, mintha azt tartanánk kívánatosnak vagy szükségesnek, hogy az egyes emberek minden kérdésről véleményt nyilvánítsanak, minden ügy eldöntésében részt vegyenek. Egyfelől az információ mennyisége és a dolgozók műveltségi színvonala, másfelől a kérdések bonyolultsága nem teszi ezt sem lehetővé, sem szükségessé. Nem előzhet meg minden döntést széles körű vita, ha nem akarjuk a szocializmust végtelen fecsegésbe fullasztani. Mint káros utópiát el kell utasítanunk a „mindenki mindenbe beleszólhat" elvet.

Meg kell tehát keresnünk azokat a területeket, ahol ma leginkább lehetőség nyílik a demokrácia szélesítésére. Ilyen lehetőség fentről lefelé természetesen szinte minden intézményben, termelőegységben található. Minden lehetőség nagyon fontos és egyik sem hagyható figyelmen kívül. Mégis úgy tűnik, hogy az előttünk álló években a szocialista állam továbbfejlesztése kulcskérdése a demokrácia kibontakoztatásának, többek

között azért, mert egyre jobban előtérbe kerül az állam gazdaságszervező funkciója.

A szocialista demokrácia fejlesztése egyszersmind természetesen több is és más is ennél. Érinti a közügyek szélesebb körű, demokratikus ellenőrzését, a párt, a társadalmi szervek munkáját és általában a tömegek fokozottabb bevonását a különféle ügyek intézésébe. De mindez (például a társadalmi szervek munkájának tökéletesítése is) összefügg az állami mechanizmus továbbfejlődésével.

Ha úgy tesszük fel a kérdést: hol van ma leginkább lehetőség a demokrácia erősítésére, azt válaszolhatjuk: elsősorban azokon a területeken, amelyek a legközvetlenebbül kapcsolódnak a tömegek mindennapi életéhez. Ezek pedig főleg a termelőüzemek és a községi, városi tanácsok. A termelőüzemekben az üzemi demokrácia kibontakozásához rengeteg új lehetőséget teremtett és teremt a gazdaságirányítási rendszer reformja, és ez ki fog hatni a gazdasági terület egészére. A reform – helyesen – az alsó láncszemekre (az üzemekre, vállalatokra) helyezte a hangsúlyt, abból indult ki, hogy az újfajta kapcsolatok szilárd alapon csak alulról felfelé alakíthatók ki. Az állam és a demokrácia továbbfejlesztése szempontjából hasonló „láncszemek" lehetnek a tanácsok, főleg az alsóbb szintűek.

Az állam és a demokrácia fejlődésének komplex problematikája a tanácsokban mint gyűjtőlencsében összpontosul, koncentrálódik. Ezért is állíthatjuk jogosan, hogy e nagy kérdéskörön belül a tanácsok helyének, szerepének helyes értékelése és a továbbhaladás irányának kijelölése jelenleg az egyik legfontosabb feladat.

A TANÁCSOK KIALAKULÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI

A tanácsok kiemelkedő helyet foglalnak el a proletárdiktatúra rendszerében, ezen belül az állami mechanizmusban. A Magyar Szocialista Munkáspárt IX. kongresszusa a tanácsok tevékenységét értékelve megállapította: a tanácsrendszer alapjában jól teljesítette funkcióját, a tanácsok működése eredményes, a nép alapvető érdekeit szolgálja. A kongresszus – állást foglalva a tanácsok szerepének növelése mellett – a tanácsrendszer továbbfejlesztésének igényét és jelentőségét is hangsúlyozta.

A tanácsrendszer hazánkban a munkásosztály győzelmét követően, a szocialista forradalom követelményeinek megfelelően jött létre 1950-ben.

Az azóta eltelt csaknem két évtizedben jelentős eredményeket ért el az állami, a gazdasági, a kulturális életben és az egészségügy területén.

A tanácsok irányítása alatt álló ipari, élelmiszeripari és építőipari vállalatok például évről évre többet termelnek, ezáltal eredményesen működnek közre a lakosság igényeinek kielégítésében. A tanácsok felügyelik a lakossági szolgáltatások döntő részét, bonyolítják az összes beruházások mintegy 15 százalékát, a központi lakásberuházásoknak pedig csaknem az egészét, évente 15 000–16 000 lakás építését. A lakosság kiskereskedelmi ellátásának csaknem a felét a tanácsi vállalatok biztosítják. A tanácsokat illeti az állami költségvetés mintegy 20 százaléka.

Az elmúlt években a tanácsok útján bontakozott ki a város- és községpolitikai tevékenység; az országban ma már általánosan tapasztalható jelentős mértékű város- és községfejlesztés. Az e célra rendelkezésre bocsátott központi eszközök felhasználásával és a helyi lehetőségek és adottságok jobb, gazdaságosabb kihasználásával hozzájárultak a lakosság életkörülményeinek javításához.

Nagy szerepet vállaltak a tanácsok a mezőgazdaság szocialista átszervezésében, ezt követően a termelőszövetkezetek megszilárdításában, napjainkban pedig a termelőszövetkezetek állami, törvényességi felügyeletében.

A tanácsok szervezik és irányítják az egészségügyi, az alapfokú oktatási és népművelési intézmények többségét, továbbá a középfokú oktatási intézmények nagy részét. A tanácsok gazdálkodnak az állami költségvetésből az oktatásügy 65, az egészségügy 70 százalékával. Jelentős a tanácsok államigazgatási szerepe is. A hatósági ügyek intézése, a különféle engedélyezési stb. tevékenység a különböző szintű tanácsok feladata. A tanácsok évente mintegy másfél millió hatósági ügyben foglalnak érdemben állást. (Ezek a számok természetesen nem értékelhetők egyértelmű pozitívumként, bürokráciáról is tanúskodnak, amire később még visszatérünk.)

A gazdaságirányítás új rendszerében eredményesebb lett a tanácsok munkája. Az elmúlt két évben több olyan határozat született, amely a tanácsok önállóságának és hatáskörének növelését szolgálta, és e határozatok megvalósítása is kedvező eredményeket hozott és hoz.

A tanácsok csaknem húsz éven át folytatott tevékenységének egészében véve pozitív értékelése – amelyet csupán néhány adattal támasztottunk alá – nem menthet fel bennünket azon kötelezettség alól – ezt a párt IX. kongresszusának határozata elő is írta –, hogy keressük és kutassuk a

tanácsrendszer továbbfejlesztésének lehetőségeit. Ezeket vizsgálva mindenekelőtt két alapvető tényezőt indokolt hangsúlyozni. Az egyik: a tanácsok jelentőségének és szerepének megítélésében több olyan ellentmondás van, amely az elmúlt években visszatérő vitákra adott okot. A pártnak e témával foglalkozó állásfoglalásai az elmúlt tizenöt-húsz évben néhány nem lényegtelen pontban több eltérő vonást tartalmaztak. Különösen figyelmeztető, hogy a tanácsokról vallott elvek és a gyakorlat nem volt összhangban. A tanácsokat és szerepüket voltaképpen mindig többnek, jelentősebbnek tartottuk, mint amilyenek a valóságban bármikor is voltak. A másik tényező, amely a tanácsok helyes megítélését nehezítette, az, hogy alapvető elméleti kérdések sem voltak kellően tisztázottak. A baráti országok tapasztalatai pedig azért nem adtak ehhez egyértelmű útbaigazítást, mivel azokban mindenhol nagyon sok a sajátos vonás.

Mindez együttesen oka annak, hogy a tanácsok több elvi alapproblémája hosszú ideje megoldatlan. Így például az 1954. évi III. pártkongresszus nem egy bíráló vagy megoldást javasló részmegállapítása ma is időszerű. De ugyanennek a kongresszusnak koncepcionális megállapításai – vagy az 1950-et követő éveknek más általános érvényű álláspontjai – közül viszont számos nem fogadható el, illetve nem kellően tisztázott. Ilyen például az a megállapítás, hogy „a népi demokrácia: proletárdiktatúra szovjet forma nélkül". Először is szembeötlő, hogy a tanács az orosz „szovjet" szó magyar fordítása, s a mi rendszerünkben a tanácsok léteznek. Viszont sem itt, sem másutt nem adtak elvi elemzést arról, hogy miben egyezik meg és miben tér el a magyar tanács a szovjetektől. Ez tehát nem bizonyított kijelentés maradt, megalapozatlanságát a követett gyakorlat még jobban kidomborította, mert az első esztendők irányvonala a tanácsokat a szovjetekhez rendkívül közelállónak, hasonlónak tekintette. Számos, gyakran használt tételt elméletileg nem bizonyítottak, de nem is cáfoltak meg egyértelműen mind a mai napig. Nem írhatjuk ezt egyszerűen a prakticista megközelítés számlájára, meg kell keresnünk a mélyebb összefüggéseket. Csakis így remélhető régóta meglevő ellentmondások tényleges feloldása. Az eddiginél alaposabban kell ezért – többek között – foglalkoznunk: az államhatalmi tevékenység lényegével; a demokratikus centralizmus elvének értelmezésével; a tanácsok jellegével.

Az elvi kérdések tisztázatlansága összefügg bizonyos történelmi analógiákkal és azok nem elég mélyreható értékelésével is. A legismertebb: az oroszországi szovjetek jellegének és szerepének megítélése. A szovje-

tek a forradalom győzelme után Lenin felfogása szerint az államhatalom legfontosabb egységei voltak, amelyekben a forradalmi hatalom, az erő és a tömegek széles körű bevonása testesült meg. Ezt a helyzetet fejezte ki találóan az ismert jelszó: „Minden hatalmat a szovjeteknek", amelyet a forradalom győzelme után megvalósítottnak tekintettek.

A szovjetek ebben az időben voltaképpen a szocialista államiság egyedüli letéteményesei voltak. Csak később szerveződött meg a Legfelsőbb Szovjet (a szovjet parlament), az idő múlásával pedig újabb és újabb állami szervek jöttek létre, kiépült a szovjet államszervezet. Mindez gyökerében új helyzetet teremtett. A korábbi időszak koncepciójának változatlan fenntartása egy jóval fejlettebb módon kiépített államrendszerben és főleg parlament működése esetén természetesen anakronizmus lenne. Nem állítjuk, hogy ez nálunk – s most csakis az elméleti tevékenységről beszélünk – így történt. De azt az állítást mindenesetre megkockáztatjuk, hogy a tanácsokkal foglalkozó elméleti irodalom hazánkban a szovjet fejlődés ilyen irányú tapasztalatainak nem szentelt kellő figyelmet, holott ez számunkra különösen fontos lehetett volna és lehetne ma is.

Elsősorban arra gondolunk, hogy milyen változásokon ment át a Szovjetunió tanácsrendszere a húszas-harmincas években, s hogy milyen helyet foglal, illetve foglaljon el a tanács a szocialista építés fejlettebb szakaszában. Ennek tanulmányozása nagy segítséget nyújthat az azonosságok és különbségek meglátásához. Világossá teheti, hogy fejlettebb vagy más körülmények között, de mégis sok azonos feladata van a szovjeteknek és a mi tanácsainknak. Nagyon fontos lenne, ha ezek pontosabb megfogalmazására törekednénk. Viszont ugyancsak lényeges a szovjet szisztémától eltérő vonások felvázolása is, amelyek a mi tanácsrendszerünket a kialakulás első pillanatától kezdve kísérték. Úgy véljük, hogy korábban sem azt az új helyzetet, amely a Szovjetunióban a Legfelsőbb Szovjet, az államszervezet kiépülésével létrejött, sem a magyar fejlődés egyes eltérő sajátosságait nem vették kellően figyelembe a tanácsok helyének, szerepének meghatározásánál, és túlságosan az oroszországi forradalom legelső éveinek tanács-szisztémája szolgált modellként.

Hazánkban sokban különböznek a forradalom győzelmének történelmi előzményei és ezen belül például más szerepe volt a parlamentnek is, mint Oroszországban. Más helyet foglaltak el hazánkban a városi, községi önkormányzatok is. 1950-ben, nem csekély gyengéi ellenére, a cári Oroszországnál kompaktabb, rendezettebb, kiépítettebb

állami szervezet létezett, amely helyileg is működött és a politikai fejlődés eredményeként maga is változott. Továbbá, hazánkban nyilván a lezajlott forradalom békés győzelme és az egészében sokkal könnyebb nemzetközi helyzet (a Szovjetunió „védőpajzsa") következtében jóval gyorsabban alakult ki a társadalmi, sőt a pártszervek országos hálózata is. A Szovjetunióban például – a hosszú ideig tartó rendkívüli körülmények miatt – még a húszas évek végén sem rendelkezett a párt az ország minden részében a pártszervezetek kiépített hálózatával, s már csak azért is sok ún. tömegszervezeti feladat automatikusan a szovjetekre hárult. Ezért – és sok más, itt fel nem sorolható ok miatt – a tanácsok nálunk már kezdetben sem lehettek ugyanolyan fajta hatalmi vagy éppen „tömegszervezeti" szervek, mint amilyenek a szovjetek (ismételjük: főleg a forradalom első éveiben!) voltak. Ezt abban az időben nem vettük kellően figyelembe. Ez is oka annak, hogy a tanácsrendszer létrehozásának időszakában felszámoltunk életképes és hazai tradíciókkal rendelkező igazgatási formációkat is (példa lehet erre a korábbi időszakból a körjegyzőség vagy a felszabadulás utáni időkből a nemzeti bizottság).

A tanácsok ilyen és egyéb problémáikkal terhelten is – főleg, mert a néphez igen közel álló feladatokkal foglalkozó és szocialista típusú szervek – az elmúlt két évtizedben kivívták helyüket az állami mechanizmusban, elismerésre méltó sikereket értek el. Nincs szükség tehát az eddigi tanácsrendszerrel szemben álló koncepció kialakítására. A szocializmus fejlettebb szakaszára való áttérés és ezzel kapcsolatban a nagyobb távlatok, elméleti alapproblémák tisztázásának igénye, valamint a gazdaságirányítás új rendszerének bevezetése azonban a tanácsok helyének, szerepének és új feladatainak ismételt, alaposabb és sokrétűbb meghatározását követeli. A következőkben ehhez vetünk fel meggondolásra érdemes szempontokat.

Ha a tanácsok helyét és szerepét az eddiginél pontosabban kívánjuk megfogalmazni, abból kell kiindulni, hogy a jelenlegi – szerintünk erősen vitatható – felfogások értelmében a tanács* államhatalmi, államigazgatási szerv, továbbá tömegszervezet.

1. Ahhoz, hogy a tanácsok „államhatalmi funkciójáról" érdemben beszélhessünk, először – ha csak röviden is – érinteni kell magát a fogalmat, a kategóriát. Az államhatalmi funkcióról – a hatalomról, a közhatalomról – az elmúlt évek közgondolkodásában, a mindennapi értelmezésben eltérő felfogások terjedtek el. Társadalmunkban e fogalmakat különböző tartalommal töltötték meg. Találkozni lehetett olyan vélekedésekkel, hogy a hatalmi funkció kizárólag a központi szervekben és ezen belül is mindenekelőtt a fegyveres erőkben testesül meg. E felfogást alátámasztani látszott az a vitathatatlan tény, hogy az említett szervek valóban alapvető, nyilvánvaló – és szinte szemmel látható – részei a hatalomnak. A társadalom más köreiben viszont olyan szemlélet terjedt el, amely szerint főleg azok a funkciók tekinthetők hatalminak, amelyek rendeletekben, illetve törvényalkotásban öltenek testet. Eszerint tehát mindazok a szervek, amelyek jogszabályokat adhatnak ki (azaz minden minisztérium és valamennyi tanács) egyben és automatikusan hatalmi funkciót is gyakorolnak. S végül létezett olyan nézet is, amely szerint államhatalmi funkciót csakis választott testületek gyakorolhatnak, tehát – leegyszerűsítve: az „államhatalmi" egyenlő a „választottal". Meg kell jegyeznünk, hogy a felsorolt nézetek az elméleti irodalomban ilyen egyértelmű formában nem fogalmazódtak meg, ha lehetett is találkozni egyikhez vagy másikhoz közelebb álló állásponttal. Inkább a közfelfogásban elterjedt egyoldalú vélekedéseket kívántuk a további elemzés érdekében csoportosítani, s ami ilyenkor nehezen elkerülhető – kissé

* Önkormányzat, tanács, tanácsszervezet nem azonos kifejezések. Tanulmányunkban leggyakrabban a tanács szót használjuk, értve ezen – néha nem teljesen egyező módon – a tanácsi szerveket (tanács, végrehajtó bizottság, szakigazgatási szerv). Néhány esetben az önkormányzat fogalmát úgy használjuk, hogy azon kizárólag a tanácsot lehessen érteni, másutt ugyanakkor leszűkítjük és konkretizáljuk mondanivalónkat, csakis a tanácsi szervekre. Esetleges félreértések elkerülése végett tehát helyenként megpróbáljuk egyértelműbbé tenni, hogy a tanácsokon adott helyen konkrétan mit értünk. De mindenhol ez a pontosítás nem oldható meg, ezért élünk az általánosítható tanács kifejezéssel, követve ezzel azt a megoldást, amely a gazdasági mechanizmus irányelveiben is szerepelt.

élesebben megfogalmazni. Mivel azonban célunk ezúttal nem egy-egy nézettel való konkrét polémia, hanem a helyes válasz keresése, úgy véljük, ez megengedhető. A hatalom és államhatalom fogalmát az állam- és jogtudomány elméletileg ugyan eddig is megkülönböztette, de az állami gyakorlatban ez a megkülönböztetés nem érvényesült kellően. Amikor például általában hatalomról beszélünk, akkor e fogalom alatt szociológiai értelemben a társadalomban létező minden hatalmat, amikor pedig államhatalomról szólunk, akkor ezen – végső elemzésben – az állami szervek állami kényszer útján gyakorolt hatalmát értjük. Az államhatalmat és a közhatalmat pedig szinonim vagy legalábbis egymáshoz igen közel álló fogalmaknak tekintjük.

Ismét más a jelentése az államhatalmi szerv kifejezésnek. Államhatalmi szerven a jogtudomány a képviseleti (választott) szerveket érti, ezzel azt jelezve, hogy minden egyéb állami szerv végső fokon ezeknek van alárendelve és ezeknek tartozik felelősséggel. Az államhatalmi szerv elnevezés továbbá kifejezésre akarja juttatni az államhatalom egységének elvét, azt, hogy az államhatalmi szervek nemcsak az állam központjában találhatók, hanem azok egységes rendszert alkotnak a legfelsőbb helytől a községekig. Túlnőne e tanulmány keretein, ha a jogtudomány itt röviden vázolt álláspontját akár csak elemezni is próbálnánk, erre a szerző természetesen nem is érzi magát illetékesnek. Csupán arról lehet szó, hogy kizárólag a tanácsokra szűkítve le még a fogalomhasználat kérdését is, néhány problematikus összefüggésre utaljunk.

Először is arra, hogy az államhatalmi szerv elnevezés igen nagyigényű szóhasználat, amelyből – logikailag – következni látszik, hogy az államhatalmi szerv államhatalmi funkciókat lát el. Lehet, hogy a jogtudomány szerint elvileg nem ilyen közvetlen ez az összefüggés, de a tanácsok esetében ilyennek bizonyult. Abból, hogy a tanácsokat – korábban – államhatalmi szerveknek tekintették, azt a következtetést vonták le, hogy államhatalmi funkciót töltenek be. Ez az elnevezés félrevezető, mert nem hűen fejezi ki a tanácsok lényegét. Álláspontunk igazolására itt csupán néhány kérdést fogalmazunk meg.

Vajon az országgyűlés és a helyi tanácsok (mindegyik képviseleti és ezért államhatalmi szerv) azonos típusúak-e? Az országgyűlés például minden típusú állami szerv vezetőjét (vezető testületét) megválasztja, hatalma valóban közvetlenül a népszuverenitásból fakad, míg a helyi tanácsok jogszabályokban, törvényekben, sőt államigazgatási szervek (például minisztertanács) normái által is meghatározottan kapnak „ha-

talmat". Ez elég lényeges különbségnek látszik. A tanácsokra vonatkoztatva nehéz elfogadni a jelenleg uralkodó álláspontot, mert szerintünk nem állítható, hogy minden állami szerv a tanácsoknak alá van rendelve.

Igaz-e, hogy minden képviseleti szerv, tehát a tanács is az államilag gyakorolt hatalom teljességét tartja kezében? Nem túlzottan elvi-e egy ilyen álláspont? Itt figyelembe kellene venni, hogy nem elég a képviseleti szervek, így a tanácsok vonatkozásában sem a hatalom korlátlanságát hirdetni és alkotmányba foglalni. A képviseleti szervek ilyen státusának eléréséhez nagyon sok, ma nem meglevő és szerintünk a jövőre nézve sem könnyen biztosítható garanciát kellene nyújtani. Mint látható, a tanácsok oldaláról közeledve e kérdéshez, nem kis fajsúlyú gondok kerülnek felszínre. De figyelmet érdemel néhány további elméleti és történeti mozzanat is.

A hatalom természetesen minden osztálytársadalom központi problémája, ám ezt sohasem értékelhetjük vagy vizsgálhatjuk tértől és időtől elvonatkoztatva. A proletárdiktatúra megteremtésének, valamint megszilárdításának időszakában a hatalomnak más oldalai domborodtak ki, mint napjainkban. Ezt az eltérést főleg az akkori élesebb harci körülmények magyarázzák. A helyi tanácsokra abban az időben sok olyan – elvileg nem hatalminak minősülő – feladat is hárult, amelyeket a kommunisták számára átmenetileg kedvezőtlen erőviszonyok miatt kellett a helyi szervek hatáskörébe adni, mivel ezeket akkor központilag még nem lehetett a munkásosztály érdekeinek megfelelően megoldani. Nagy hibát követnénk el, ha ma az ilyen feladatokat utólag megideologizálva, „államhatalmi" vagy „hatalmi" rangra emelnénk.

Ugyancsak nem látszik helyesnek a választott testületek mitizálása, fetisizálása. Véleményünk szerint elvileg sem tartható az az álláspont, hogy a választott állami testületek valamennyi ténykedése államhatalmi fellépés. Ez formális állásfoglalás lenne. A nép olyan céllal is választhat szerveket, hogy azok jól igazgassák, jól szervezzék közös ténykedésüket, de cselekedeteik ezáltal nem válnak automatikusan államhatalmi jellegűvé.

A „hatalmi", „államhatalmi" fogalmakat tehát az eddiginél gondosabban, differenciáltabban és fejlődésükben kell vizsgálnunk, mert jóllehet a hatalom lényege mindenkor azonos, megjelenési formája, hatóköre a különböző időszakokban eltérő lehet.

A társadalom osztályszerkezetében lezajló objektív változások kihatnak a hatalom tartalmára és az egyes hatalmi szervekre is. Az elmúlt

években ez nem volt mindig elég világos számunkra, és ezért érthető. hogy leegyszerűsített, sok tekintetben tisztázatlan kép élt bennünk. Sokkal többről van itt szó, mint egyszerű mulasztásról: ez a probléma a szocialista fejlődés egyik legösszetettebb része. Jókora utat be kellett járnunk, nem kevés tapasztalatot kellett szereznünk, hogy ezeket a kérdéseket ma már helyesebben tehessük fel vagy válaszoljuk meg. Az az igazság, hogy jó néhány esetben jelenleg még csak a kérdések világosabb megfogalmazásánál tartunk, bár ez sem lebecsülendő eredmény.

A hatalom differenciáltabb vizsgálatának igénye megköveteli például a törvényhozói és végrehajtói hatalom kölcsönhatásának, a közöttük meglevő összefüggéseknek mélyebb elemzését. Lenin a szocialista állam egyik jellemző vonásának tartotta a törvényhozói és végrehajtói hatalom egységét, amely annak idején Szovjet-Oroszországban elsősorban éppen a tanácsokban testesült meg. A forradalom első periódusában ez az elv egyértelműen igazolódott. Ezt a tételt a későbbiekben azonban abszolutizálták, örök érvényűvé deklarálták, s ez már nem helyeselhető egyértelműen. A törvényhozói és végrehajtói hatalom feltétlen egységéről szóló tétel – egy nem is rövid történelmi periódusban – hozzájárulhatott ahhoz, hogy a törvényhozói hatalmat lényegében alárendelték a végrehajtói hatalomnak, ami törvénytelenségeknek nyitott utat. Ennek egyik fő oka a gyakorlatban az volt, hogy a képviseleti szervek meghatározó szerepének csak általános elvi garanciáit építették ki. Ez magával hozta a végrehajtó apparátus túlsúlyát és a képviseleti szervek háttérbe kerülését. Annak ellenére, hogy már a Szovjetunió 1936. évi alkotmánya sem tartalmazta a törvényhozói és végrehajtói hatalom feltétlen egységének követelményét, hazánkban sokáig mereven ragaszkodtak az évtizedekkel ezelőtti tételekhez, hosszabb ideig nem vettek tudomást a társadalmi fejlődés más irányú követelményeiről.

Elméletileg nézve a probléma lényege: oly módon biztosítani a törvényhozói és végrehajtói hatalom végső fokon – demokratikus folyamat eredményeként – megvalósuló egységét, hogy eközben kialakuljon, sőt megerősödjön a törvényhozói és a végrehajtói hatalom viszonylagos önállósága is. Szocialista társadalomban ez fontos biztosítéka lehet a demokrácia érvényesülésének. A hatalom különböző szféráinak differenciálódása a gyakorlatban – ha talán nem mindig elég következetesen – már eddig is elkezdődött vagy éppen a megvalósulás útján van. A gyakorlat tehát e tekintetben valamelyest megelőzte az elméletet, amely olykor eléggé mereven ragaszkodott a régebbi elképzelésekhez.

Természetesen nem törekedhetünk ennek – az önmagában is óriási terjedelmű kérdésnek – akár vázlatos kifejtésére sem, a figyelmet csupán a tanácsok szerepével szorosabban összefüggő mozzanatokra koncentráljuk. Ebben a megközelítésben elsősorban arra a – kellően nem megalapozott – gyakorlatra kell utalnunk, hogy a „hatalmit" egy időben néhol teljesen azonosították az „államhatalmi"-val. Noha vitathatatlan tény, hogy a hatalom legdöntőbb és főleg legismertebb szférája az államhatalom, emellett rendszerünkben léteznek egyéb hatalmi szférák, amelyekről nem lehet megfeledkezni. E szempont háttérbe kerülése, valamint a törvényhozói és végrehajtói hatalom mindenkori feltétlen egységéről vallott felfogások vezettek oda, hogy a tanácsok munkájában indokolatlanul „államhatalmi rangra" akartunk emelni nem ilyen típusú tevékenységeket is. Ez már régebben sem volt igazolható, de különösen problematikus a szocializmus építésének mai körülményei között.

A fejlődés jelenlegi szakaszában a szocialista rendszer stabilizálódásának eredményeként egyes – korábban hatalmi funkciónak tekintett – ügyek elvesztik politikai jellegüket és egyszeri igazgatási, szervezési feladattá válnak. Más oldalról pedig ezek egy része fokozatosan a helyi szervek hatáskörébe kerülhet: így központiból helyi feladattá lesz. Mindez még szükségesebbé teszi a tanácsok helyzetének reális értékelését.

Sokéves tapasztalat alapján – a gyakorlat mérlegére helyezve a tanácsok tevékenységét – állítható, hogy abban, néhány szervezeti feladat kivételével, lényegében nem akadt államhatalminak tekinthető funkció. Vizsgálataink során ilyennel alig találkoztunk. Ahol mégis említést tettek róla, az is többnyire formális, jellegét tekintve nem is államhatalmi volt. (Például a tervjóváhagyások rendszere a tanácsoknál.) A tényleges helyzet ellenére a szakirodalom az utóbbi évekig államhatalmi tevékenységnek tekintette mindazt – jellegétől függetlenül – amit az államhatalmi szervek végeztek. Amennyire vitatható az előbbi állítás, annyira biztos, hogy a tanácsi szervezet az elmúlt években nagyon is érdemi szerepet játszott viszont az államigazgatás területén, ami véleményünk szerint alapjában pozitívan értékelhető.

2. A tanácsok államigazgatási tevékenysége – a Magyar Szocialista Munkáspárt IX. kongresszusának megállapítása szerint – önállóságuk növelése mellett megerősödésük, továbbfejlődésük legfontosabb eszköze.

A tanácsok államigazgatási funkcióját az elmúlt években kevésbé vitatták, mint az „államhatalmit". Lényegében és általában tisztázott

területe ez a tanácsi munkának. Mégsem felesleges néhány elvi kérdés kiemelése.

Az államigazgatási munka egyik célja: a társadalmi tulajdonban levő intézmények, vállalatok közérdekű tevékenységének irányítása, összehangolása, államigazgatási eszközökkel is. A másik (leegyszerűsítve): a társadalmi együttélés, magatartás szabályozása és az ebben foglaltak gyakorlati érvényesítése. Az államigazgatási funkció lényege nálunk jórészt elválaszthatatlan a szocialista tulajdon létezésétől és kapcsolatos, ha eltérő módon is, minden tulajdonformával. A szocialista állam egyik legszembetűnőbb sajátossága – ellentétben a tőkés állammal –, hogy mint a termelési eszközök túlnyomó többségének tulajdonosa, a gazda szerepét is betölti. Ezt a vitathatatlan tételt régebben olykor félreértették, egyoldalúan magyarázták. Összekötötték például a szocialista tulajdon oszthatatlanságának olyan felfogásával, amely azt a gondolatot sugallta: az állami tulajdonosi jogok egyedüli letéteményesei csakis a központi, állami szervek lehetnek.

Ez a téves értelmezés erősen éreztette hatását a tanácsok munkájában, s egyik oka annak, hogy az államigazgatási szervek – így a tanácsok – munkájában miért került indokolatlanul nagy mértékben előtérbe a gazdaságirányító tevékenység. Ennek sajátos maradványaként az érvényben levő tanácstörvény is nagy súlyt helyez a tanácsok részletekbe menő gazdaságszervező munkájára.

Az igazságnak tartozunk azzal a megállapítással, hogy a korábbi gyakorlat nem értékelhető egyértelműen negatívnak. Elég arra a valóban hatalmas munkára utalni, amelyet a tanácsok – az esetleges negatív vonások ellenére is – a mezőgazdaság szocialista átszervezésében és más területeken végeztek. Ugyanakkor az is teljesen világos, hogy mindez a szocialista építés jelenlegi feltételei, az új gazdaságirányítási rendszer körülményei között már másképpen vetődik fel.

Még egyszer leszögezzük: a szocialista tulajdon oszthatatlanságából elvileg nézve sem következik, hogy tulajdonosi jogköröket csak központi állami szervek gyakorolhatnak. A gazdasági mechanizmus reformja például világossá tette, hogy a termelőegységek és a tanácsok a valóságban gyakorolnak is bizonyos „tulajdonosi jogokat", ennek tagadása értelmetlen. Ellenkezőleg: éppen e jelenség elemzése és alapos végiggondolása a további feladat.

A tanácsok az állami tulajdon kezelői. Némelyek úgy vélik, hogy ez kielégítő válasz, s e téren nincs vizsgálnivalónk. Szerintük a tulajdon

feletti rendelkezési jog gyakorlatilag tulajdonosi jog. A mi véleményünk szerint viszont az előbbi csupán – igen fontos – része az utóbbinak. A rendelkezési jogon (ezt a jogi irodalomban kezelői jognak nevezik) az állami tulajdon feletti korlátozott tulajdonosi jogokat értjük. A korlátozás elsősorban azt jelenti, hogy az állami tulajdon csak kivételesen, a jogszabályokban külön meghatározott esetekben idegeníthető, azaz adható el.

Azonos-e a rendelkezési jog a tulajdonosi joggal? S ha nem, miben tér el a kettő egymástól? Bővíthető-e a tanácsok rendelkezési joga olyan elemekkel, amelyek valóban feleslegessé teszik az előbbi különbségtevést (például bizonyos esetekben adásvételi lehetőség)? Egyáltalán kívánatos-e és elvileg helyeselhető-e az ilyen irányú fejlődés vagy kiegészíthető-e a rendelkezési jog tényleges tulajdonosi jogokkal, ahogy a továbbiakban ezt meggondolás tárgyává javasoljuk tenni? Mind-mind megválaszolásra váró kérdések ezek, és a felsorolás megközelítően sem teljes. Ebben a tanulmányban megkíséreljük egy-két vonatkozásban megadni a választ, amit később részletesebb érveléssel is szeretnénk alátámasztani. Ugyanakkor tudjuk, hogy feleletünk még így sem lehet végleges, s a jövőben is szükség lesz e nagy jelentőségű probléma vizsgálatára és vitatására.

A gazdaságirányítás új rendszerében – ez általános tendencia – mennyiségileg csökken a tulajdonosi jogcímen történő államigazgatás. Az új irányítási rendszerben ugyanis az eddig tulajdonosinak tekintett funkciók (tervjóváhagyás, béralap, létszámengedélyezések stb.) átminősülnek nem is csak igazgatási, hanem sok esetben gazdasági tevékenységekké. Vagy arról van szó, hogy mindez a vállalatokhoz kerül és megszűnik államigazgatási tevékenység lenni, vagy arról, hogy egyszerűen nincs is szükség rá.

Célszerűnek látszik azért egyes tulajdonosinak tekintett funkciókat a vállalatokhoz, az alsóbb fokú tanácsokhoz helyezni; még több jogosítványt adni az alsóbb szerveknek. Ez természetesen csak bizonyos határokon belül képzelhető el, és a döntő fontosságú területeken – mivel a gazdasági szabályozás nem elegendő – mindenkor fenn kell tartani a központi hatalom érdemi beleszólási jogát. Ebből a szempontból a tanácsokat és a vállalatokat nem lehet azonosan kezelni. A kettő között jelentős különbség van, mert a tanácsszervezet állami feladatokat is ellát, a vállalat pedig termelési egység.

3. A tanács és a demokrácia kapcsolatát vizsgálva mindenekelőtt

hangsúlyoznunk kell, hogy szerintünk megalapozatlan, nem fedi a valóságos helyzetet az az álláspont, amely szerint a tanács tömegszervezet. A tanácsoknak természetesen messzemenően támaszkodniuk kell a tömegek véleményére, aktivitására, kezdeményezésére. Ugyanakkor számos olyan feladatuk van, amelyek nem kívánják meg és nem is teszik lehetővé széles társadalmi aktivitást igénylő formák alkalmazását. A tanácsok – mint ismeretes – mindenekelőtt igazgatási, hatósági feladatköröket töltenek be, és ezekben elég meghatározottak az ilyen módszerek alkalmazásának keretei.

Marxista álláspont szerint a tömegszervezetek a szervezetek meghatározott típusai, amelyek önként belépő tagokból állnak és általában mozgalmi módszerekkel dolgoznak. Minden tényked esükben közvetlenül a tömegek szervezetei. Ebben az értelemben a tanácsok Magyarországon soha nem voltak tömegszervezetek. A tömegszervezeti jelleg deklarálása nem erősítette a tanácsok demokratizmusát, mivel a tanácsi demokráciát államhatalmi mezbe öltöztetve próbálták kibontakoztatni, különösen a bizottságok sokaságával. Valamiféle bizottsági „infláció" alakult ki korábban, és általa zömmel formális megoldások. Az állandó bizottságok és más bizottságok valóságos hatáskörrel alig rendelkeztek, és így a bizottságok és bizottsági tagok nagy száma nem mutatott hű képet a demokrácia tényleges fokáról. Ellenkezőleg: kissé megtévesztően hatott. Azt a téves, leegyszerűsített képletet szülte, mintha a demokrácia foka egyenes arányban állna a bizottságokba bevont emberek számával. Noha ezek a bizottságok természetesen sok érdemleges, hasznos munkát is végeztek, elszaporodásuk azzal a veszéllyel járt, hogy olyan intézkedéseket is „demokratikus" útra akartak terelni, amelyek a tanács hivatali ügyintézéséhez tartoztak (oltás, adó, fagykárbejelentés, fakivágási engedélyek stb.). Mindezek következtében a demokratizmus gyakran tartalom nélküli frázissá szürkült. A bizottsági demokrácia kibontakoztatásának ilyen irányba való terelése ahelyett, hogy segítette volna, nemegyszer csökkentette a tanácsi munka hatékonyságát. Ha ezeket a formális elemeket kiiktatjuk és a munka eredményesebbé tételét állítjuk az első helyre, akkor ezzel egyben igen nagy mértékben hozzájárulunk a demokrácia fejlesztéséhez is. Az emberek számára a gyors, jó és szakszerű ügyintézés elsőrendű demokratikus érdek is. Nagymértékben erősítheti bennük azt az érzést, hogy az állam az ő államuk.

Mindebből természetesen egyáltalában nem következik az, hogy a tanácsi munkában szükségtelen a demokrácia kibontakoztatása. Ellen-

kezőleg. A hivatali munka területén a demokrácia egyik jellemzője, hogy e tevékenységet elsősorban a képviseleti szerv ellenőrzi. Emellett mindenképpen szükséges a hivatali ügyintézés feletti egyéb demokratikus ellenőrzési formák kiépítése (sajtó, társadalmi szervek stb.), hiszen ez bizonyos garanciát nyújt a jogtalan vagy helytelen ügyintézéssel szemben. A demokrácia jele az is, hogy mindenkire nézve egyenlő jogokat és kötelezettségeket állapítanak meg és biztosítanak. A jogegyenlőség érvényesülése a demokrácia egyik fontos eleme.

Mivel a tanács valóban a lakosság szerve, nem is létezhet állandó és széles tömegkapcsolatok nélkül. Ezeket a jövőben nem csökkenteni, hanem erősíteni kell. Ez viszont nem valamiféle mennyiségi növelést, hanem minőségi változást igényel. A tömegek fokozottabb bevonásának legbiztosabb útja, ha megkeressük azokat a területeket, ahol erre érdemben szükség és lehetőség van. Ez – véleményünk és tapasztalataink szerint – nem a tömegszervezeti jellegben és nem is a meglehetősen megfoghatatlan államhatalmi feladatok vállalásában, hanem mindenekelőtt a helyileg eldönthető ügyekbe való bevonásban található meg.

Meglehetősen elterjedt – és az elméleti irodalomban tág teret kap Magyarországon – az olyan nézet, mintha a demokrácia kibontakoztatásának akadálya elsősorban az ehhez szükséges fórumok, intézmények, keretek hiánya lenne. E nézet vallói új szervek és intézmények létrehozásával kívánják a demokratizmus fejlesztését biztosítani. Véleményünk szerint – erre a párt IX. kongresszusa is felhívta a figyelmet – a valóságos helyzet inkább ennek az ellenkezője. Hazánkban a demokrácia kibontakoztatására és továbbfejlesztésére sok lehetőség és egészében véve elegendő szervezeti keret van. Országunk méreteihez képest elég sok a demokratikus intézmény, talán még több is, mint amennyi szükséges. Úgy véljük, az a vita sem volt teljesen alaptalan, amely néhány évvel ezelőtt folyt – és tulajdonképpen napjainkig sem fejeződött be –, hogy nem tapasztalható-e társadalmunkban az ország méreteihez képest bizonyos túlszervezettség.

Anélkül, hogy a vitatott kérdésben (főleg helyszűke miatt) állást foglalnánk, annyit megjegyzünk, hogy elsősorban nem a szervezetek száma, hanem a sokszor helytelen funkció- és hatáskör-meghatározás, valamint a szervezetek többségéhez kapcsolódó apparátusok szerepe itt a döntő. Még ezt is megelőzi fontossági sorrendben e szervezetek és intézmények munkájának érdemi vonása. Hiszen újabb és újabb működési területet kerestek, és hozzá szervezeti feltételeket építettek ki maguknak,

miközben sokszor arra sem képesek, hogy meglevő kereteiket igazi tartalommal töltsék meg. Ilyen szempontból nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy a tanács adott keretei rendkívül alkalmasak lehetnek a valóban helyi, demokratikus kezdeményezések további kibontakoztatására. Sajnos nem élünk megfelelően ezekkel a lehetőségekkel. A tanácsi formában sok kihasználatlan tartalék rejlik, de nem az „államhatalmi ténykedésben" – ahol eddig gyakran keresték –, hanem a helyi lakosságot legközvetlenebbül érintő és érdeklő kérdések demokratikus úton történő intézésében. Ehhez a következőkben vázolt koncepció véleményünk szerint reális és az eddiginél lényegesen több feltételt teremt.

A tanácsok jellegével kapcsolatban kialakult hármas funkció eddigi elemzéséből kitűnik, hogy e meghatározás két összetevőjét (az „államhatalmit" és a „tömegszervezetit") vizsgálódásaink eredményeképpen meg kellett kérdőjelezni. Mivel a hármas formulából ilyetén csak egy marad (az államigazgatási), jogos a kérdés: az-e az álláspontunk, hogy a tanácsoknak csak igazgatási feladataik vannak. Az ilyen következtetés nem fedi véleményünket, ezért nyomban ki szeretnénk igazítani. Nem tartanánk helyesnek, ha a tanács kizárólag államigazgatási, illetve helyi igazgatási szervezet lenne. Ez ugyan rendkívül lényeges része a tanácsi munkának, de nem tölti ki annak egészét. Ha a tanácsokban (most az egészet értve ezen) csak igazgatási egységeket látnánk, feleslegesnek kellene tartanunk még a széles körű választásokat is. Hiszen ahhoz, hogy a tanács jól igazgasson, nem kellene négyévenként tanácstagokat választani, sőt az ilyen felfogás elismerése még a képviseleti formát sem tenné indokolttá. Úgy véljük tehát, hogy a tanácsok esetében többről is és másról is szó van, és ez leginkább így fogalmazható meg: a tanácsnak komplex feladatai vannak, ezért kell szocialista önkormányzattá fejleszteni.

AZ ÖNKORMÁNYZATI ELV MEGÍTÉLÉSE

Az államhatalmi, államigazgatási és tömegszervezeti jelleg és funkció értelmezéséből származó ellentmondások feloldásának útja, hogy a tanácsok állami, politikai helyének meghatározásakor az önkormányzati jellegre helyezzük a hangsúlyt, és a tanácsokat szocialista önkormányzatként fogjuk fel. Itt a probléma lényege. A kérdés így fogalmazható meg: elismerjük-e ténylegesen az önkormányzatok jogosságát a szo-

cializmusban, és ha igen, úgy miként értelmezzük ezt a jelenlegi időszakban, kívánjuk-e érdemi tartalommal megtölteni?

Közismert tény, hogy napjainkban a tanácsok nem önkormányzati szervek a szó igazi értelmében, és az előrehaladást ezen az úton mélyebben fekvő szemléleti maradványok is késleltetik.

1. Elméleti téren ma is gyakori még az indokolatlan tartózkodás és félelem az önkormányzat jogosságának elismerésétől. Olyan nézetek kísértenek, mintha az önkormányzati forma ellentétben állna a szocialista államelmélet követelményeivel, a központi irányítás hatékonyságával; mintha igénylése, követelése összeegyeztethetetlen volna marxista elveinkkel. Ezeket a nézeteket megalapozatlannak tartjuk. Miként gazdasági téren a túlzott központi megkötöttségek sokasága nem segítette, hanem gátolta a szocialista elvek érvényesülését, ezek jelentékenyen hátráltatják a tanácsoknál is az igazi szocialista vonások kialakulását. Az önkormányzatok kiépítése nem öncél és nem „elvont" elméleti igény; az élet már eddig is – sokszor szinte ösztönösen – kitermelte elemeit. Ugyanakkor a perspektíva és az önkormányzattal kapcsolatos elméleti álláspontok tisztázatlansága miatt a megtett út nem volt mentes ellentmondásoktól.

A tanácsok önkormányzati jellege nem gyengíti, hanem erősíti a helyesen értelmezett központi irányítást (ahogy a vállalati önállóság növelése is ilyen irányban hatott). Közvetlenül azért, mert sok ügyet a központi irányvonalnak megfelelően hatékonyabban, gyorsabban, kevesebb bürokratikus megkötöttséggel intéznek helyileg, s közvetve, mert a sok részfeladat alól felszabadulva a központi szervek jobban tudják kialakítani és érvényesíteni a fő irányokat.

Szilárdabbá, erősebbé és főleg szocialistábbá válna államunk, ha számtalan, még ma is központilag kezelt tevékenységi kör véglegesen a helyi szervekhez kerülne (ami már önkormányzati elem). A lakosság ilyen körülmények között még jobban magáénak érezné az államot. Az önkormányzati gondolat valóra váltásának egyik legfontosabb előfeltétele, hogy megtörjük a még mindig rendkívül és indokolatlanul erős központi szemlélet bűvöletét. Ahogy a parasztemberek ma központi utasítások nélkül is nagyon jól tudják, mikor kell szántani – bár régebben megszabtuk azt is nekik –, számos politikai, kulturális, társadalmi problémában a helyi lakosság a központi szerveknél pontosabban és jobban tudja: az adott területen mire van szükség elsősorban.

2. Az önkormányzati elv kifejezi, hogy a területi szempontoknak a mainál nagyobb szerepet kell biztosítani az állami mechanizmusban is.

Az elmúlt évtizedekben szemléletünkben nagyon gyakran csupán az ágazati problémák foglaltak el igazán rangos helyet, nemcsak gazdasági, hanem politikai vonatkozásban is. Ha nem is fogalmaztuk ezt meg ennyire egyértelműen és élesen, gyakorlatilag mégis úgy vélekedtünk: központi helyről jobban eldönthetők az egyes területek politikai, kulturális igényei, mint a helyszínen. Természetesen óvakodni kell történelmietlen megközelítéstől. Világos, hogy amíg társadalmi életünk számos területén a különböző szervek tapasztalatokban és káderekben gyengék voltak, addig ez a nézőpont bizonyos fokig indokolt volt. Annak idején valóban jobban, politikánknak megfelelőbben tudtak központi helyen dönteni még helyi kérdésekben is. De társadalmunk az elmúlt évtizedekben sokat fejlődött. A szocializmus alapjainak lerakása egyebek mellett éppen azt jelenti, hogy alapvető céljainkkal a nép többsége egyetért, és mindenhol felnőttek az ilyen szellemben gondolkodó és felkészült káderek. Ez döntő jelentőségű változás.

Az állami élet fő területein, a politikai irányvonal kialakításában természetesen továbbra is – és nyilvánvalóan mindenkor – meghatározó marad a központi párt- és állami vezetés szerepe. A központi elgondolások valóra váltásában továbbra is – és valószínűleg mindig – fontos szerepe lesz az ágazati elv szerint dolgozó szervezeteknek. (Most nem részletezzük, miként differenciálódik ez szintenként, mert például a „központi" állami kereskedelmi politikán belül létezik az ezt tovább konkretizáló vagy esetenként módosító „helyi" is.) E helyütt csupán az ágazati irányítás fontosságát akartuk hangsúlyozni. Korszerű társadalomban sem a gazdasági, sem az állami élet irányítása nem képzelhető el kizárólag – vagy akár elsődlegesen – területi alapon. Viszont az is kétségtelen, hogy a fő irányok alkotó alkalmazásában egyre nagyobb önállóságot és szerepet kapnak a helyi szervek. Nem biztos, hogy a proletárdiktatúra eddig kialakult mechanizmusának központi és helyi vonatkozásai a legcélszerűbb arányokat tükrözik.

Az elmúlt időkben a lakosság politikai szervezését, mozgósítását és nevelését szinte kizárólag országos irányítású intézmények hálózatával próbáltuk megoldani. Ezeknek egyik közös vonása, hogy többnyire jól kiépített országos központjaik, ennél gyengébb középszintű szerveik és igen gyakran erőtlen helyi alapszervezeteik vannak. A dolgok logikájából és a központi szervek aránytalan erőtöbbletéből következik, hogy az

alsóbb szintű szervekhez rendszerint sokkal több központi elképzelés jut el, mint amennyi ott a kívánt színvonalon megvalósítható. Miközben a központi elgondolások külön-külön mind helyesek lehetnek, az alsóbb láncszemeknél együttesen mégis nagyarányú túlterheltséget eredményeznek, és éppen ezért összhatásuk ott a legjobb szándék ellenére sem a legkedvezőbb. E jelenség okainak, összetevőinek taglalása túlnő e tanulmány célkitűzésein. Ezért csak egyetlen, szorosan idetartozó következtetés megemlítésére szorítkozunk: valószínűleg megérett a helyzet az említett feladatok jelentős részének területi intézésére, az intézmények alsóbb szintű láncszemeinek erősítésére és önállósítására. Ez esetben mennyiségileg kevesebb központi eligazítással is területileg jobban összehangolt eredményre számíthatnánk.

Félelem mutatkozott és mutatkozik ennek kapcsán attól, hogy a területi szervek ilyen szituációban a „helyi érdekeket" fogják képviselni. Sokan ezt úgy értelmezik, mint valamiféle szembenállást az általános politikai és népgazdasági érdekekkel. Ez természetesen nincs így. Ha egy területi szerv – konkrét helyi ügyekben – nem egy vélt vagy általa nem ismert társadalmi, népgazdasági, hanem az adott terület „kézzel fogható" érdekeit képviseli, akkor általunk szabályozott helyen és módon – megütközhet vagy összhangba kerülhet a helyi, területi, illetve a népgazdasági, társadalmi érdek. (Zárójelben jegyezzük meg: semmivel sem jelentett kisebb veszélyt a régebbi gyakorlat, amikor „a népgazdasági érdekek" zászlaja alatt valamennyi terület és intézmény minél többet igyekezett megszerezni a népgazdaság kasszájából. Gondoljunk például a túlzott, a pazarló vagy a nem megfelelő sorrendben létesülő beruházásokra.) Tehát a jövőben a tanácsok helyi képviseleti jellegét kell markánsabbá tenni. Az önkormányzati, képviseleti szervnek ez az egyik legfőbb jellemzője.

3. Az önkormányzatokkal kapcsolatban röviden szólni kell a tanácsok választási rendszeréről, amely vitathatatlanul továbbfejlesztésre szorul. Annak hatékonysága befolyásolja az önkormányzat és szerveinek működését is. Mégis úgy véljük, hogy napjainkban az önkormányzatok kiépítésében, megszilárdításában nem a választási rendszer tökéletesítése a döntő. A választási szisztéma – kétségkívül meglevő – formális elemei ma elsősorban a tanácsok helyzetének meghatározatlanságából, funkcióik tisztázatlanságából következnek. Semmiféle új választási rendszer nem vezethet érdemi változáshoz, ha nem módosul a tanácsok szerepköre. Az eddigi tanácsválasztásokon – és analóg módon az országgyű-

lési választásokon is – szerepet játszottak bizonyos formális képviseleti szempontok. Ezek központi előírások nélkül, automatikusan is utat törtek maguknak, és némileg háttérbe szorították azt a meghatározó momentumot, hogy egy-egy jelölt mennyire alkalmas az adott feladat ellátására. Viszont amíg nincs érdemleges és az emberek által is áttekinthető önálló hatáskör, addig ezen nehéz változtatni. Az önkormányzati rendszerben tehát egy konkrétabb szemléletmódnak kell szükségszerűen előretörnie: csakis azok kerülhetnek megválasztásra, akik képesek képviselni a közösség érdekeit, és megfelelő eredményt felmutatni. Ha valóságos tartalmat kap a lakosság területi önkormányzata, akkor természetes kiválasztódással a megválaszthatóság lehetősége is a konkrét feladatokat megoldani tudó emberekre szűkül le. Csakis ekkor válhat érdemivé a választási rendszer további demokratizálódására irányuló törekvés.

4. Foglaljuk tehát össze: mit is értünk a tanácsi önkormányzat fogalmán.

A közgondolkodásban az önkormányzat kifejezésnek többféle értelmezésével találkozunk; az egyes szaktudományok ezt a fogalmat nem azonos értelemben használják. Arra kell tehát törekednünk, hogy a használt elnevezés a tartalom lényegét fejezze ki. Ezért először is röviden szólnunk kell a burzsoá önkormányzatok kialakulásának és működésének néhány jellemzőjéről. Természetesen csupán a magyar történelmi tapasztalatok alapján, mivel a más országok (francia, belga, angol stb.) helyi önkormányzatának kialakulásában nagyon sok a sajátosság.

Az önkormányzat elnevezés több száz éves múltra tekint vissza, eredete a kései feudalizmusban keresendő. Mind a felbomló feudalizmusbeli, mind a burzsoá önkormányzatban megtestesül a helyi szervek bizonyos ellenállása – főleg az államhatalommal szemben. A kései feudalizmus önkormányzatai a nemesség és a városi polgárság önálló törekvéseit tükrözték a feudális központi hatalommal szemben; a burzsoá önkormányzatok pedig a kispolgárság és a kisburzsoázia ellenállását is kifejezik a nagytőkés és monopolállammal szemben. Ezekben az önkormányzatokban tehát eltérő fokon és formában, de jelen vannak és hatnak az osztályellentmondások.

A burzsoá önkormányzatoknak az állammal való szembenállása azonban csak viszonylagos lehetett, az önkormányzatok összetétele és osztálymeghatározottsága miatt. Ez – legalábbis kialakulásakor – lényegében a tőkésosztályon belüli ellentmondásokat fejezett ki csupán és éppen ezért objektív alapja ellenére nem hághatott át bizonyos kereteket.

(A különböző időszakokban játszott szerepük persze eltérő volt, de ennek értékelésére itt nem vállalkozhatunk.)

Világos mindenekelőtt, hogy ezek az önkormányzatok sohasem a nép, hanem egyes kiválasztottak, nem a lakosság, hanem a vagyonosok önkormányzatai voltak. Szemléletesen mutatja ezt már megválasztásuk módja is. Az első világháborúig terjedő több mint fél évszázadban például Magyarországon a lakosságnak mindössze négy–öt százaléka (!), a két világháború között mintegy negyede (!) választotta meg a helyi önkormányzatokat. A választásra jogosultság elsősorban a vagyoni helyzettől függött. A községi önkormányzatok tagjainak 50 százaléka a legtöbb adót fizető, ún. virilisták közül, mintegy 5 százaléka pedig hivatalánál fogva került be a testületbe. A vagyonosok tehát eleve és mindenkor abszolút többséget alkottak. Pótlólagos biztosítékként az öttagú megyei jelölőválasztmánynak a főispán mellett tagja volt az általa kinevezett két személy is, akik tehát ismét ab ovo többséget alkottak, és szavazni csak azokra lehetett, akiket ők a listára helyeztek. A felsorolt – csupán kiragadott – példák úgy hisszük teljesen elegendők arra, hogy eloszlassanak mindenfajta illúziót az egykori magyarországi burzsoá önkormányzat iránt.

A burzsoá és a szocialista önkormányzatok közötti alapvető különbség az eltérő társadalmi viszonyokban keresendő. Mivel a szocializmusban eltűnnek a társadalmi viszonyokat döntően meghatározó antagonisztikus osztályellentétek, s a nép alapvető érdekei megegyeznek, az önkormányzatok és az állam között nem lehetségesek az osztálytartalom által meghatározott ellentmondások.

Ebből következő további különbség: míg a burzsoá önkormányzat rendkívül leszűkítetten foglalkozott „helyi ügyekkel", addig a szocialista önkormányzat érdemi ügyekben hivatott és képes állást foglalni. Ezért például a szocialista önkormányzatok szerepe a gazdaságban nagyobb és más is, mint a burzsoá önkormányzatoké. A tanácsok eddig is a gazdaság jóval nagyobb volumene felett rendelkeztek, mint a korábbi önkormányzatok (ha ez nem is volt jogilag a tulajdonukban). S a most javasolt és már részben megvalósult változások eredményeként pedig a helyi szolgáltatás, egészségügy, kultúra és egyéb területek gazdái lesznek, mert felelősek azért, hogy a különféle intézmények biztosítsák a lakosság ellátását.

A burzsoá önkormányzatoknak – nem véletlenül – jóformán semmiféle beleszólásuk nincs az ún. delegált igazgatási ügyekbe. Ha Magyar-

országon el is láttak ilyen típusú feladatokat, abban sem érvényesült tényleges önállóság. További korlátozást jelentett, hogy az államigazgatási ügyek sokaságát bonyolították az ún. dekoncentrált helyi állami szervek, amelyek, mivel a területen működtek, helyi létesítménynek tűntek, de a valóságban a minisztériumok kihelyezett egységei voltak. Ezek felett teljhatalommal a minisztériumok rendelkeztek. Magyarországon a felszabadulás előtt egy-egy megye területén kb. 50 ilyen dekoncentrált hatósági szerv működött, például pénzügyi igazgatóság, tankerületi főigazgatóság, megyei tanfelügyelőség, gazdasági felügyelőség, állami építészeti hivatal, számvevőség stb. Ezeknek zöme nálunk megszűnt és bekerült a tanácsi szervezetbe.

Végül az is említést érdemel, hogy a tőkésosztály az önkormányzatokat kezdettől fogva, de fokozódó mértékben a tömegek megtévesztésére próbálja felhasználni. A burzsoá állam- és jogtudomány ezért az önkormányzatokat és a kormányt egymás mellé rendelt szerveknek tekinti, holott ez az egymás mellé rendeltség csak dekralált, hiszen a kormány végső fokon mindig, az önkormányzatok látszólagos önállósága ellenére is érvényesíthette és érvényesíti akaratát. A legutóbbi időszakban emellett és ezzel nem ellentétben a tőkésországok zömében erősödött az államnak az a törekvése, hogy az önkormányzatoknak nehéz küzdelemben kivívott – s mint láttuk, amúgy is erősen korlátozott – önállóságát fokozatosan megnyirbálja.

Mindebből mégsem következik, hogy a burzsoá önkormányzat minden eleme, módszere, formája szőröstül-bőröstül „kapitalista", és hogy tapasztalatainak tanulmányozása csupán időpazarlás. Látnunk kell, hogy egyes hasonló formák néhol megegyező törekvéseket is takarnak. Nem kétséges például, hogy mind a kapitalista, mind a szocialista önkormányzatok tevékenységében nagy helyet foglal el az állam (kormány) és a helyi törekvések elhatárolása vagy egyeztetése. Bár nálunk – mint említettük – e tekintetben alapvetően más a helyzet, de a központi és a helyi érdekek és feladatok elhatárolására irányuló kísérletek a tőkés önkormányzatokban nem teljesen érdektelenek számunkra. Például hasznosítható elemeket találhatunk abban, ahogyan „a helyi feladatok körét" régebben Magyarországon megfogalmazták.

Ugyancsak átgondolást érdemel a korábbi önkormányzati tulajdon szerepe, az egyes helyi ügyekben kialakult önállóság, ennek formái, módozatai. Vizsgálandó továbbá mindaz, ami főleg az elmúlt években a fejlett tőkésországok önkormányzatában változott. Gondolunk például

Franciaországra és Olaszországra, ahol a munkásosztály küzdelmei nagyon figyelemreméltó eredményeket értek el és érdekes új formák alkalmazásához vezettek. Különösen fontos számunkra, hogy ezeknek az önkormányzatoknak nem kis részében vezető szerephez jutottak a kommunisták, ezzel gyökeresen új helyzetet teremtve. Testvérpártjaink ez irányú tapasztalatai nagyon értékesek a mi számunkra is.

Az esetleg hasznosítható elemek figyelembevételétől természetesen nem zárkózunk el. De ez mit sem változtat azon a tényen, hogy a burzsoá és a szocialista önkormányzatokra nem a – főleg formai – hasonlatosságok, hanem a lényegbe vágó és meghatározó különbségek jellemzőek.

A burzsoá és a szocialista önkormányzatok kissé részletesebb szembeállítását az indokolta, hogy ezzel már tulajdonképpen felvázoltuk a szocialista önkormányzat néhány alapvető elvi ismérvét. Tekintettel azonban arra, hogy egész mondanivalónk szempontjából lényegbe vágó a szocialista tanácsi önkormányzat elnevezés tartalmának lehetőleg pontos értelmezése, a következőkben megkíséreljük összegyűjtve röviden kifejteni a legfontosabb vonásokat.

– Az önkormányzati forma egyik legfontosabb vonása kétségkívül a nagyobb helyi önállóság. Ennek biztosítása alapvető feltétele az önkormányzatok létrehozásának. A tanácsi önkormányzat megvalósulása azonban mégsem azonosítható egyszerűen az önállóság növelésével. Ez fontos, alapvető, de csupán egyik eleme a tanácsi önkormányzatoknak. A lényeg az, hogy az eddigiektől sok szempontból eltérő, másfajta, a helyi ügyekben való önrendelkezés irányába mutató önállóság megvalósítására törekszünk.

– A mi körülményeink között az önkormányzat fogalma nem a központi kormányzat szerveivel szemben álló önállóságban jut kifejezésre, hanem politikai értelemben a helyi képviseleti szervek és a központi kormányzati szervek kapcsolatai rendezésének olyan általános és összetett követelményét fejezi ki, amelyben az eddiginél pontosabb megfogalmazást nyer mindkettő feladatköre azért, hogy a viszonylagos önállóság hatékonyabban segítse az érdekegyeztetést. Ez egyebek mellett azt jelenti, hogy az önkormányzati koncepciót – a jelenlegi körülmények között – nem tekintjük általános érvényű elvnek, hanem most kizárólag helyi ügyekre vonatkoztatjuk. A pontosabban megfogalmazódott feladatkörök esetén ugyanakkor a helyi önkormányzatnak hatékony biztо-

sítékai vannak saját hatáskörének garantálására. Ezek a központi és a helyi szervek közötti érdekegyeztetés rendező elvei.

– A képviseleti jelleg formális marad mindaddig, amíg nem párosul másfajta önállósággal, a tanácsok képviseleti szerepe elsősorban a nagyobb és másfajta önállósággal kap realitást. Ehhez tartozik például a saját intézményeknél és a végrehajtó apparátusnál a kinevezési jog, melyet tovább kell decentralizálni, elsősorban a községekig. A változások fő iránya mindenképpen a helyi képviseleti szervek befolyásának a növekedése.

– Az önkormányzati jelleg kialakításának alapvető feltétele a tanácsi tevékenység gazdasági, pénzügyi megalapozása, s ezen belül elsősorban az önfinanszírozás elvének fokozatos érvényre juttatása.

– Az önkormányzat működésének elengedhetetlen része, hogy a tanácsokat fel kell ruházni a helyi ügyek végleges eldöntésének jogával (például a saját alapok felhasználását illetően). Ez a területi elv fokozottabb érvényesítését és a tanácsok koordinációs tevékenységének szélesítését követeli.

– Ezzel kapcsolatban szükségessé válik a tanácsi gazdaság körének pontosabb meghatározása. A változások iránya, hogy a tanácsok gazdasági tevékenységében a szolgáltatást állítjuk az első helyre, mert a lakosságról való gondoskodás a tanácsok legalapvetőbb gazdasági és egyben fontos politikai feladata is.

– Az önkormányzati jelleg lényeges eleme, hogy a települést és a település lakosságát érintő hatósági ügyek zömét a tanácsok intézzék – megfelelő hatáskörrel. Ezért a hatósági ügyek intézését maximálisan decentralizálni kell a városi, községi tanácsokhoz, és a minisztériumok kihelyezett szerveinek hatósági jogosítványait fokozatosan a tanácsoknak kell átadni.

– Az önkormányzati jelleg másfajta irányítást is igényel. Ezért a tanács és szervei tevékenységének jelenlegi irányítási rendszerét ennek megfelelően kell változtatni. A tanács mint a lakosság önkormányzata, nem irányítható központilag, de a felettes tanács által sem. Tevékenységének törvényességi felügyeletét kell elsősorban megteremteni. A végrehajtó bizottság szerepét úgy kell kialakítani, hogy egyidejűleg a minisztertanács és a helyi önkormányzat végrehajtó szerve legyen.

– A tanácsnak a lakosság önkormányzatává válásával megváltozik a tanács és a lakosság kapcsolata is. Ezt a kapcsolatot – újfajta és később részletezendő módon is – szorosabbá és közvetlenebbé kell tenni.

Ezekben foglalhatók össze tömören a szocialista tanácsi önkormányzatok legfontosabb jegyei.

Végül röviden még egy összefüggésről. Az eddigiekből ugyan már világossá vált az álláspontunk, de külön is válaszolni szeretnénk arra, hogy miként viszonyul a tanácsi önkormányzati koncepció az önigazgatás elvéhez. A marxizmus–leninizmus klasszikusai önigazgatáson a társadalom olyan berendezkedését értették, amelyben a korábbi állami feladatokat társadalmi úton látják el, a lakosság közvetlenül irányítja a társadalmat. A marxizmus klasszikusai e kérdést egyértelműen összekötötték az állam elhalásával, a kommunizmus építésének igen magas fokával, tehát a távolabbi jövővel. Ilyen perspektivikus értelmezésben vallották és vallják a marxisták, hogy a társadalmi önigazgatás kívánatos cél.

Másik kérdés, hogy az önigazgatás mikor és milyen formában válik realitássá. Ebben – mint ismeretes – nem egységes a felfogás, s itt a mi álláspontunk eltér, például a jugoszláv teoretikusok nézeteitől. Szerintünk az önigazgatásra való áttérés feltételei: a termelőerők, a termelési viszonyok, a szocialista társadalom szervezettségének igen magas szintje; ennek megfelelően az emberek képzettségének, gondolkodásának, öntudatának magas foka; informáltságuk; állami, gazdasági, szervezeti kérdésekben való nagyfokú jártasságuk – hogy csak a legfontosabbakat említsük meg. Véleményünk szerint e feltételek nélkül a társadalmi önigazgatásra való áttérés nem látszik megalapozottnak. E felismerés, valamint egyes, a gyakorlati megvalósulással kapcsolatos tapasztalatok alapján fogalmazta meg és fejtette ki pártunk többször is az önigazgatásról már ismert álláspontját, amelynek ismétlésétől ezért itt eltekinthetünk.

Ami most már a tanácsi önkormányzati koncepció és a jugoszláv önigazgatási koncepció összevetését illeti, főleg az nehezíti a helyzetet, hogy a lényeget tekintve teljesen más jellegű dolgokról van szó.

Egészen másról van szó azért, mert az önigazgatási elv – deklarálva – az egész jugoszláv társadalomra, annak minden területére vonatkozó tétel, míg az e tanulmányban leírt önkormányzati koncepció helyi, sőt pontosabban ezen belül is a helyi tanácsokra vonatkozó elképzelés. Nincs szó arról, hogy az önkormányzati elvet ennél szélesebben másra, például az egyes állami szervekre is értsük. E lényegbevágó különbségből következik, hogy mások a két koncepció elméleti kiindulópontjai és alaptételei.

Az egyik ilyen fő különbség, hogy amíg a jugoszláv koncepció az állam

helyettesítésére szolgál, tehát az állam (etatizmus) meghaladottságának gondolatából indul ki, mi fordítva, úgy véljük, hogy az állam szerepe a szocializmus építésének jelenlegi szakaszában egyre fontosabbá, érdemibbé válik. Míg a jugoszláv teoretikusok az államnak szinte kizárólag elnyomó vagy a fejlődést gátló „bürokratikus" jellegét látják, mi úgy véljük, hogy az államnak másfajta funkciói is vannak, és ezek között különösen a gazdaságszervezőt tartjuk lényegesnek, amely véleményünk szerint jelenleg egyre jelentősebbé válik. Szerintünk ez nem hátránya, hanem előnye a szocialista építésnek, különösen ha – mint ezt az új gazdasági mechanizmus körülményei eredményezik – az állam gazdaságszervező munkája elvibbé, átfogóbbá és ezért hatékonyabbá válik.

A korábbi években megismert jugoszláv elméleti írásokból olykor úgy tűnt, hogy az önigazgatás elve a párt vezető szerepét is helyettesítő elképzelésként szerepelt, mely szerint a társadalom jelenlegi fejlettségi szintjén nincs szükség élcsapatra. Ami a tanácsi önkormányzati koncepciót illeti, teljesen világos a helyzet: az szerintünk egyértelműen növeli a párt és a területi pártszervek szerepét és megköveteli munkájuk továbbfejlesztését. Az említett – korábbi – jugoszláv írások elemzésétől viszont itt azért is eltekinthetünk, mert a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége legutóbbi kongresszusa ezeket keményen bírálta, és hangsúlyozta a pártszervezetek kiépítésének, a párt vezető szerepe növelésének fontosságát.

A felsorolás természetesen nem teljes, csupán néhány alapvető különbségre kívántunk utalni. Ismételjük: nem az értékelés szándékával, hanem inkább a saját gondolataink megértetése végett foglalkoztunk ezzel a kérdéssel. Így nem vizsgáltuk az önigazgatáson kívül a jugoszláv gazdasági mechanizmus egyéb elemeit, amelyek között természetesen akadhat másként megítélendő megoldás. S főleg nem akartuk bírálni az egyikmásik álláspont mögött meghúzódó szándékot (bár ezt sokszor nem könnyű felismerni), amely több esetben minden bizonnyal jóval közelebb esik gondolatkörünkhöz, mint a gyakorlati megvalósítás. Világos például, hogy a felesleges központi megkötöttségek megszüntetése általunk is helyesnek tartott cél, de nem az állam gazdaságszervező funkciójának megszüntetését tartjuk az ehhez vezető útnak. Természetesen mi is szükségesnek véljük megteremteni a dolgozók fokozottabb érdekeltségét az üzemekben, de az üzemi javak feletti közvetlen rendelkezés, a termelés közvetlen irányítása a tömegek által szerintünk nem ezt, hanem rendkívül káros szervezetlenséget és pazarlást eredményezhet, ami végeredményben a dolgozóknak sem előnyös. Magától értetődő, hogy mi is növelni

szeretnénk a társadalmi szervek szerepét, de nemzetközi és saját tapasztalataink is arról győztek meg bennünket, hogy ennek a leghatékonyabb módja jelenleg nem az állami feladatok társadalmasítása (társadalmi szerveknek történő átadása), mert az jobbára külsődleges, formális változás csupán. Viszont nagyon fontosnak tartjuk valódibb tartalommal megtölteni a társadalmi szervek munkáját. A tanácsi önkormányzatok kiépítésével például – úgy véljük – igen kedvező körülményeket teremtettünk a népfront szerepének növeléséhez. Tehát az olykor érintkező szándékok és gondolatok ellenére a tanácsi önkormányzat alapkoncepciójában más, mint a jugoszláv önigazgatás. Úgy véljük, hogy a mi körülményeink között számunkra ez az út a megfelelő.

A TANÁCSI ÖNKORMÁNYZAT GAZDASÁGI MEGALÀPOZÁSÁNAK POLITIKAI JELENTŐSÉGE

Az önkormányzatok életképes működésének döntő előfeltétele a gazdasági önállóság. A tanácsok állami, politikai, társadalmi helyzetének erősödése ugyanis nem képzelhető el kellő gazdasági alap nélkül.

Ha csak körvonalaiban is, de megkíséreljük szinte sémaszerűen felvázolni, hogy mi tartozhat a helyi tanácsok hatáskörébe és hogyan alakuljanak az egyéb szervekkel való kapcsolataik.

A tanácsi önkormányzat hatáskörébe, a tanácsok közvetlen felügyelete és befolyása alá tartozhat (szintenként természetesen különböző mértékben és ezért egyes szinteken a felsoroltaknak csak egy része): a kommunális gazdálkodás; a javító-szolgáltató tevékenység; az élelmiszer- és egyéb kiskereskedelem; a helyi hírközlés (például a helyi sajtó, esetleg rádió); továbbá a helyi közlekedés és szállítás; a lakásépítés és -karbantartás; az iskolaügy (a szakközépiskolák is); az egészségügy; a szociális, kulturális, szórakoztató tevékenység helyi feladatai stb. Ezek megvalósításában a többi szektor is érdekelt, ezért értelemszerűen megnövekszik a tanácsok koordinációs tevékenysége.

Tisztázandó: milyen eszközökkel lássa el feladatait a tanács. Csupán a legjellemzőbbeket említjük meg:

– tanácsi vállalatok alapítása vagy működtetése (A tanácsoknak erre eddig csak igen korlátozott lehetőségük volt, sőt sok területen egyáltalán nem nyílt erre módjuk, mert törvényes rendelkezések ezt tiltották, nem is említve az ehhez szükséges pénzösszegek hiányát. Ezért célszerű kimon-

dani, hogy a tanácsoknak elvileg jogukban áll minden területen saját vállalatot alapítani, mert ez igen hatékony közvetett eszköze lehet a helyi gazdaság befolyásolásának, például egészséges verseny támasztásával.);

– (ma is működő) költségvetési egységek üzemeltetése, illetve létesítése;

– résztulajdonosként való betársulás már működő – nem tanácsi – vállalatokba, szövetkezetekbe;

– preferálás lehetősége (vagyis annak biztosítása, hogy a tanács gazdaságilag támogathasson helyileg fontos, de nem tanácsi egységeket);

– területi koordináció (legyen áttekintése, koordinálási lehetősége és megfelelő eszköze a nem tanácsi szektor működésének befolyásolására);

– a gazdasággal kapcsolatos hatósági tevékenység (engedélyezési eljárás stb.).

Az említett eszközök alkalmazása a tanácsok tevékenységét olyan irányba terelheti, hogy a helyi feladatok többségét önállóan és kellő hatáskörrel megoldhassa és ily módon egyre inkább betölthesse a helyi önkormányzat szerepét.

A tanácsi koncepció egyik fő eleme az önfinanszírozás elve. Azaz perspektívában arra kell törekedni: a tanácsoknak legyen annyi bevételük, hogy abból kiadásaikat fedezhessék. (A bevételek között, természetesen, hitel is szerepelhet.) Az önkormányzat csakis így lehet életképes. Ehhez – egyebek mellett – szükséges, hogy az állam átengedje (tanácsi szintenként külön-külön vizsgálva) az eddigi bevételi forrásai egy részét. A tanácsok gazdasági önállósága nem támaszkodhat kizárólag a tanácsi gazdaság bevételeire, valamint a költségvetési juttatásokra. A még egy ideig szükséges állami támogatás mértékét (összegét vagy arányát) célszerű hosszabb időre, legalább öt évre előre megállapítani. Emellett olyan rendszert kell kialakítani, hogy ezeket az összegeket – szemben az elmúlt évek ellenkező gyakorlatával, amikor szinte minden évben el lehetett vonni az előre odaígért pénzösszegeket – általában ne lehessen elvonni a tanácsoktól. Egyszóval: kívánatos lenne olyan helyzet kialakítása, amelyben az állami támogatás a jelenlegihez képest erősen csökkenővé válna a helyi bevételek növekvő aránya következtében. Ez az önkormányzati koncepció kulcskérdése, ezen áll vagy bukik realitása is.

A nagy vonásokban felvázolt koncepció megvalósítása nemcsak kapcsolódik a gazdasági mechanizmus reformjának alapelveihez, hanem sok tekintetben azokból következik. Az új gazdaságirányítási rendszerben nagy szerephez jutnak a piaci érdekeltségi viszonyok. A tanácsi gazdaságban is olyan helyzetet kell teremteni, hogy a gazdálkodás kereteit meg-

határozó központi szabályozók és gazdaságpolitikai koncepciók keretén belül a tevékenységet egyre kevésbé a felülről jövő egyedi, konkrét utasítások, s mindinkább a piaci viszonyokkal is számolni tudó, rugalmas, tehát önálló tényked és jellemezhesse.

A helyi piaci követelmények, a helyi igények jobb kielégítését illetően a tanácsi árutermelés fontos területe lehet a konkrét hiányok megszüntetése: készülékekből, alkatrészekből, szolgáltatásokhoz kapcsolódó áruféleségekből. Ez a tanácsi profilhoz igen közel álló tényked és. A tanácsok nagy előnye e tekintetben a minisztériumi vállalatokkal szemben a nagyobb rugalmasság, a termelés viszonylag könnyebb átállítása. A jövőben fokozottabban kellene törekedni ezen adottságok jobb kihasználására. Tanácsi feladat lehetne olyan termékek gyártása, amelyek valamely ok miatt a nagyüzem számára már nem fizetődnek ki, de a termékek iránti igény még hosszabb ideig jelentkezik. A tanácsok tevékenységében még a legfontosabb profilú árutermelésnél is előbbre való a szolgáltatás. A szolgáltatások szerepe világszerte növekszik, és Magyarországon is egyre nagyobb az igény. Ha helyzetünket a fejlettebb szocialista vagy kapitalista országokhoz mérjük, egyértelműen megállapíthatjuk: a szolgáltatások színvonala messze elmarad ezek mögött.

A közgazdaságtudományban, jórészt az elmúlt évek kutatásainak eredményeként, általánosan elfogadott elméleti tétellé vált, hogy a szolgáltatások jó része áru-, tehát értéktermelő tevékenység. De ez a felismerés a gyakorlatban még kevéssé tört utat magának. Úgy véljük, hogy a szolgáltatások szerepe az elkövetkező években növekszik, és hogy lemaradásunkat nemcsak objektív nehézségek, hanem a még mindig elképesztően erős „csak termelési nézőpont" is nagymértékben magyarázza. Világossá kell tenni, hogy az intenzív iparfejlesztés, a reálbér-növekedés a szolgáltatások jelenlegihez hasonló szintjével megoldhatatlan.

A szolgáltatások kifejlesztése sokmilliárd forint értékben vásárlóerőt von el más helyről, ennyivel kevesebbet kell a termelőszektornak teljesítenie. Az erre lekötött munkaerő, termelési kapacitás és felhasznált anyag tehát valószínűleg zömmel megtakarítható lenne. A személyi jellegű, a javítószolgáltatás és az ehhez közvetlenül kapcsolódó helyi termelő tevékenység minimális anyagigényt támaszt, s itt messzemenően hasznosítható a selejtanyag. Az ilyen jellegű szolgáltató ágaknak és a hozzájuk kapcsolódó területi termelőegységeknek minimális az importigénye. S mivel az utóbbi helyben folyik, nem vagy alig támaszt beruházási többletigényt (lakás, közművesítés stb.). Ezért közvetve lehetővé teszi a

munkaerő-szállítási és egyéb ingázási költségek csökkentését. A szolgáltatások fejlesztése a legközvetlenebbül érinti a lakosságot, enyhíti a beszerzési, vásárlási, javíttatási gondjait (könnyebbé teszi életét), ugyanakkor növeli az adott területen a foglalkoztatottak számát és ezzel sok család jövedelmét jelentős összeggel gyarapítja. A szolgáltatásoknál kiemelten támogatandó a személyi jellegű javítószolgáltatás. A tanácsnak döntő szerepe kell hogy legyen a szolgáltatási igények kielégítésében.

A televíziójavítás – tipikus példaként – kezdetben szükségszerűen erősen koncentrált, mert akkor jobbára csak a termelővállalat rendelkezik szakemberekkel, alkatrészekkel és főleg, mert a tulajdonosok száma kezdetben oly csekély, hogy helyi lerakatok kialakítása gazdaságtalan. De később mindez ellenkezőjére fordul. A készülékek elterjedésével a központi javítószolgáltatás bürokratikussá és károssá válhat. A fejlődés későbbi szakaszán ez már helyi szükségletté válik és úgy is kellene kielégíteni, tehát az erők területi koncentrálásával.

A személyi jellegű szolgáltatások nagyon dinamikus fejlődés előtt állnak és új típusú tevékenységekkel is bővülnek: a dolgozók számára időt felszabadító különböző megbízatások szolgáltatásként történő elvégzésével, a gyermekek feletti felügyelet (pótmama-szolgálat) társadalmilag szabályozott és a tanács által támogatott formában „házi" óvodák létesítésével és sok ezekhez hasonló tevékenységgel. E tekintetben ma még szinte csak embrionális állapotban vagyunk, de a társadalom korszerűsödése ezek volumenét feltehetően ugrásszerűen megnöveli. Gazdasági szempontból ez azért érdemel különös figyelmet, mert szinte anyagmentes szolgáltatás (amit lényegében kizárólag eleven munkában nyújtanak). Társadalmi oldalról pedig az ad ennek fokozott jelentőséget, hogy a tanács kifejlesztésükkel erőteljesen építhet a társadalmi összefogás különböző formáira.

A tanácsi gazdaság jövőjével szorosan összefügg a tanácsi tulajdon kérdése. Jelenleg a tanácsok az állam megbízása alapján gyakorolnak bizonyos tulajdonosi jogokat, de nem tulajdonosai egyetlen termelő vagy egyéb egységnek sem. Az 1945 előtti helyi önkormányzatok számos üzemmel rendelkeztek. (Például szeszfőzdék, malmok, legelők stb.) A községi és városi tulajdonnak nálunk történelmi tradíciói is vannak. Korábban a község gazdálkodott a legelőkkel (legeltetési bizottság), ma ez lényegében gazdátlan terület lett. Mérlegelést kíván: nem lenne-e célszerű és helyes elméletileg elismerni a városi, községi tulajdont mint a szocialista tulajdon

egyik sajátos formáját, gyakorlatilag pedig lehetővé tenni e tulajdon létezését, sőt kifejlesztését.

Elméletileg kimunkálandó ennek a tulajdonnak a köre (például kizárólag telekre, házingatlanra terjedne-e ki vagy vállalatokra és intézményekre is) és tartalma (milyen jogok illessék meg a tulajdonos tanácsot és milyen korlátozó rendelkezések beépítésére van szükség). Ha elismerjük a községi, városi tulajdon kategóriáját, lehetővé válhat sok, ma még erőltetetten centralizált tevékenység községi szintű ellátása, és azonnal megszüntethető az ezzel kapcsolatos felfelé irányuló és jórészt felesleges adminisztráció.

A tanácsok gazdasági munkájának jellege alapvetően meghatározza politikai szerepüket. A különböző gazdasági megoldások, variánsok közötti döntés lehetősége politikai szempontból is alapvető. Több példát sorolhatnánk fel arra, hogy egyes vidéki városokban a szükségletet jelentősen meghaladó vagy azzal összhangban nem álló létesítmények működnek (kisebb községekben túlméretezett egészségházak és kultúrházak, amelyeknek kihasználtsága sokszor a 20 százalékot is alig éri el stb.). A helyi lakosok jól tudták, hogy ezek a létesítmények túlméretezettek, tehát nem lehetett ez rejtett kérdés a helyi tanács előtt sem. De mert ezeket az intézményeket központi alapból létesítették, helyi érdek nem fűződött ahhoz, hogy csak reális elképzeléseket valósítsanak meg, csökkentsék a méreteket s ezáltal a költségeket is. Így fordulhatott elő, hogy például van olyan vidéki kórházunk, amelyik több sebészeti műtővel rendelkezik, mint a legkorszerűbb budapesti kórház, ami azért elgondolkoztató. Ha az önkormányzatok döntenek arról, hogy a rendelkezésükre bocsátott összegekből orvosi rendelőt, kultúrházat vagy szolgáltató vállalatot létesítsenek, maximálisan érdekeltek az ésszerű gazdálkodásban.

Ilyen körülmények között döntő szerephez jutna a lakosság véleménye, ami alapvető politikai kérdés. Úgy véljük, el kell ismerni: a helyi és területi ügyekben a lakosság többségének igénye számunkra objektív és fontos tényező. Politikailag és gazdaságilag is célszerűbb lehet – tudatosan szélső esetet véve alapul – egy településen újabb bölcsőde helyett például szolgáltató vállalatot építeni, ha ez a lakosság legfőbb igénye. Biztosra vehető, hogy ha ilyen ügyekben a lakosság határoz, akkor az elégedettség érzése nagyobb lesz. Nem lehet elfogadni azt a helyenként ma is meglevő véleményt, amely szerint központi helyről „hivatalból" jobban tudják, elsősorban mi szükséges az adott területen. Ha az eszközök elosztásában

a lakosságnak döntő beleszólást biztosítunk, úgy bizonyosra vehető, hogy jelenleg azok jelentős részét – helyesen – a javítás, szolgáltatás fejlesztésére fordítanák.

Ez esetben új fajta, a korábbinál fejlettebb politikai aktivitás bontakoztatható ki, amit megalapoz az a tény, hogy az emberek mérlegelhetik a lehetőségeket, különböző variánsok közül választhatnak. Ez egyben fokozza a felelősségérzetüket is. Ilyen körülmények között szakemberek bevonásával érdemi tárgyalás alakulhat ki a tanácsüléseken, a vita előkészítésébe széles körben bevonhatják a gazdasági, társadalmi szervezeteket, a lakosság legszélesebb rétegeit. Elképzelhető, hogy egyes nagyobb befektetések sorsát népszavazás útján, a város, a község lakossága döntse el, vagy az is, hogy ezzel egyidejűleg vagy külön előzetesen kikérik a különböző társadalmi szervek véleményét. Az ily módon megszületett állásfoglalások valószínűleg előnyösebbek gazdasági szempontból is, de politikailag mindenképpen. Mindez gazdasági oldalról valóságos tartalommal tölthetné meg az önkormányzati rendszert.

AZ ÖNKORMÁNYZAT ÉS SZERVEINEK ÁLLAMIGAZGATÁSI TEVÉKENYSÉGE

A tanácsi önkormányzatok helyi népképviseleti jellegét és államigazgatási funkcióit vizsgálva az a véleményünk, hogy sok tekintetben megérett a helyzet egyes központi feladatkörök további erőteljesebb decentralizálására. A szocialista építés nagy távlatai, a politikai, kultúrpolitikai irányvonal stb. mindig országosan eldöntendő probléma lesz. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a szocialista állam tevékenységének van nagyon sok, nem ilyen „összállami" területe is, és e feladatok zöme legalább olyan hatékonyan, sőt valószínűleg hatékonyabban oldható meg helyi keretek között. Ez fontos eleme lehet az állam korszerűsítésének. Egy ideig – még a közelmúltban is – azt gondoltuk, a továbbfejlődés útja az, hogy egyes állami feladatokat fokozatosan átadunk társadalmi szerveknek. Ma már – azt hisszük – joggal állapítható meg, hogy helytelenül közelítettük meg a problémát, ezt az elképzelést az élet nem igazolta. Ennél lényegesen fontosabbnak és reálisabbnak tartjuk a meglevő állami kereteken belül történő, érdemi decentralizálást.

1. Decentralizálhatónak, tehát a tanácsoknak átadhatónak tartjuk például a kereskedelmi hatósági szervek központi irányítású, de helyi

részeit: a közegészségügyi szerveket, a tűzoltósági feladatok egy részét, az igazgatásrendészeti, a közlekedési és közrendészeti tennivalók nagy többségét stb. A különböző – például parkolási – bírságolásokban semmiféle „összállami" vagy éppen „hatalmi" jelleget nem látunk, ezek jellemzően lakóhelyi problémák, amelyeknek helyes megoldásában a helyi lakosok kollektíven érdekeltek. Az ezzel kapcsolatos hatáskörök szerintünk nem is túl hosszú idő múlva átadhatók a helyi szerveknek azzal a megkötéssel, hogy bizonyos országos érvényű irányelveket természetesen a jövőben is központilag kell kidolgozni.

Itt többnyire olyan kérdésekről van szó, amelyek józan ésszel és terepismerettel helyileg jobban áttekinthetők, itt nincsenek olyan bonyolult szakmai fogások, amelyeket csak „központi helyeken" lehet elsajátítani. Az ilyen ügyeknek az önkormányzatokhoz helyezése igen nagy mértékben csökkentené a központi adminisztrációt és bürokráciát, „felszabadítaná" a központi szerveket a tényleges elvi irányítás számára, ugyanakkor erőteljesen növelné az önkormányzatok tekintélyét is.

2. A gazdasági mechanizmus reformjáról szóló határozat egyik alapvető megállapítása, hogy a tanácsi munkában előtérbe kerül a hatósági tevékenység. A tanácsi szervek a gazdaságot elsősorban hatósági eszközökkel tudják befolyásolni. E feltétlenül helyes elvnek a reform végrehajtása során a gazdaságban még nem sikerült kellő érvényt szerezni.

A tanácsok hatósági ténykedése a gazdaságirányítás új rendszerében az érdekkonfliktusok megoldásának is eszköze. A tanács hatósági tevékenységével is a társadalmi érdekek érvényesítésére, védelmére törekszik. Ennek lényege az, hogy a tanács minden – a közigazgatási területen működő – szervre és személyre – törvényes kereteken belül – kötelező intézkedéseket hozhat. Véleményünk szerint az új gazdasági mechanizmus viszonyai között a hatósági eszközök szerepe több irányban és mennyiségileg is növekszik, különösen az ellenőrzés (például a fogyasztói árak ellenőrzése) területén. A tanácsoknak kell gyakorolniuk mindazokat a hatósági jogokat, amelyek a település lakosságának érdekeit szolgálják és érvényesítésük elsőrendű feladat.

3. Nagy hiba, hogy az igazgatási munkában is indokolatlan méretű a centrális és ágazati irányítás. Jelenleg például hatósági tevékenységet gyakorolnak a tanácsi és minisztériumi szervek mellett egyes termelővállalatok, közszolgáltatást nyújtó vállalatok (a gáz- és vízművek, különböző intézmények stb.) is. Úgy gondoljuk, növelné a tanácsok súlyát és

szerepét, ha – fokozatosan – megkapnák a jelenleg számtalan helyre szétosztott hatósági jogok nagy részét.

4. A tanácsoknak nemcsak a tekintélyét növelné, hanem önkormányzati jellegüket is erősítené, ha saját intézményeiknél és a végrehajtó apparátusnál megkapnák a kinevezési jogot. Az ezzel kapcsolatos aggályok minden bizonnyal éppen olyan kevéssé megalapozottak, mint voltak annak idején a termelőszövetkezeteknél. Az elmúlt évek bebizonyították, hogy a termelőszövetkezetekben – teljesen önállóan – megfelelő embereket választottak a vezető posztokra. További vizsgálódást igényel, hogy indokolt-e egyes posztok betöltésénél fenntartani a központi szervek előzetes vagy utólagos hozzájárulási jogát.

5. A jelenlegi tanácsi szakigazgatási szervezet kiépítésekor arra törekedtünk, hogy lehetőleg minden minisztériumnak a legtöbb szinten (megye, járás) önálló osztálya legyen. Ezért a szakigazgatás túlzottan tagolt. Több területen egy főből álló szakigazgatási szerv is található. A gazdasági mechanizmus reformja során ezen a helyzeten részben változtattunk. Megfontolást érdemel, hogy a helyenként elaprózott csoportok helyett komplex szakigazgatási osztályok létesüljenek. A különböző szakigazgatási szervek által ellátott hatósági feladatokat például az igazgatási osztálynál lehetne koncentrálni és ily módon hatósági osztályt létrehozni. A területi sajátosságok eredményesebb érvényesítése megkívánja a szakigazgatási szervezet létesítésével, összevonásával és megszüntetésével kapcsolatos centralizált hatáskörök leadását.

6. Az államigazgatás további egyszerűsítése is lényeges kérdés. A szabálysértési törvény elfogadása pozitív lépés, de szerintünk még tovább lehet menni ezen az úton. Esetenként az egyszerű ügyek teljesen felesleges misztifikálásával állunk szemben. A jogi ügyek 80 százaléka ún. tyúkper. Mindaddig, amíg ezeket az ügyeket jogi útra tereljük, kolosszálisan megterheljük az egész államapparátust, mert például többszöri jogorvoslati lehetőséget biztosítunk. Egy valóságos hatalommal és tekintéllyel rendelkező, a lakosság által elfogadott önkormányzat – az esetek bizonyos részében a törvényesség szempontjait kellően figyelembe véve – egyben a végleges, utolsó fórummá válhat. Megszüntethető az igazgatás túlzott centralizálása, és a helyi jellegű ügyekben bátrabban lehet és kell átadni a végső döntés lehetőségét a helyi önkormányzatnak.

7. Az önkormányzati munka további fontos része lehet az ún. helyi események megszervezése. A társadalmi ünnepségek, elsősorban a névadó ünnepségek és a polgári temetések térhódítása még nem eléggé álta-

lános. Ennek egyebek mellett oka az is, hogy a községekben, a városokban nincs igazi gazdája ennek a feladatnak, és nem rendelkeznek az ehhez szükséges minimális anyagi eszközökkel (a névadás vagy temetés külsőségeit biztosító zenekar, dalárda költségeivel) sem. Feltételezhető, hogy ez is hozzájárul az egyházi keresztelések, temetések viszonylag nagy számához. Olyan aktusok ezek, amelyeknél az emberek számára érthetően nem mellékes körülmény az ünnepélyesség. A helyi önkormányzatoknak valóban fontos – a lakosság politikai nevelése szempontjából is kiemelkedő – feladatuk lehet ilyen események megszervezése. Csekély anyagi eszközzel és társadalmi mozgósítással (helyi lakosokból dalárda szervezése minimális díjazásért stb.) viszonylag könnyen biztosítható a társadalmi aktusok kellő ünnepélyessége. E feladatok gazdája csakis a tanács lehet, hiszen a munka adminisztratív része is (például az anyakönyvezés) hozzájuk tartozik.

A lebonyolítás szoros együttműködést igényel a tömegszervezetekkel. Ezért az elmondottak valószínűleg előtérbe állítják az önkormányzatok bizonyos koordinációs tevékenységét, gazdasági, kulturális, szociális, társadalmi ügyekben. Úgy véljük, ez csak helyeselhető, mert ilyen koordinációra eddig gyakran a területi pártszervek kényszerültek, holott ez semmiképpen sem tekinthető pártpolitikai jellegű feladatnak.

A TANÁCSI ÖNKORMÁNYZAT KULTURÁLIS, EGÉSZSÉGÜGYI, SZOCIÁLIS ALAPJA ÉS TEVÉKENYSÉGE

Az önkormányzati koncepció fontos része a kulturális, szociális, egészségügyi tevékenység. Hatalmas gazdasági megtakarítások származnának abból, ha az egy-egy területen működő kulturális, szociális létesítmények egy (tanácsi) kézbe kerülnének, és a fenntartásukra fordított és ma jórészt megengedhetetlenül elaprózott, de igen nagy összegek felhasználását ésszerűbbé tehetnénk. Egy faluban, városban öt-nyolcféle szervezethez tartoznak a kulturális intézmények (mozi, kultúrház stb.), és a legtöbbjük nem kellően, olykor alig kihasznált. Egy kézbe adásuk az építkezéshez és az üzemeltetéshez való hozzájárulás mellett rendkívül nagy megtakarítást tenne lehetővé, ugyanakkor kevesebb helyen, de színvonalasabb lenne a kulturális ellátottság. A vállalatok, üzemek, intézmények az ilyen célra szánt összegeket a jövőben nem elaprózottan maguk használnák fel,

hanem tekintélyes részüket, zömüket egy közös alapba fizetnék be és – kivéve néhány országos jelentőségű, nagy kulturális létesítményt – ezekkel a tanács, az érintett szervekkel kooperálva, gazdálkodna.

Ez a megoldás nemcsak azt jelentheti, hogy gazdaságosabban tudunk bánni az ország rendelkezésére álló eszközökkel, hanem ezzel a tanácsi szervek egyben új bevételi forrásokhoz jutnak. Ez esetben tudniillik nemcsak eddigi eszközeikkel (saját bevétel, költségvetésből átengedett adók, illetékek, költségvetési támogatás stb.) gazdálkodhatnak, hanem a vállalatoktól és a termelőszövetkezetektől származó olyan plusz forrásokkal is (például kulturális alap), ami eddig nem került be sem a központi, sem a tanácsi költségvetésbe. Ha a tanácsok rendelkeznének az előbb említett összegek jó részével, és főleg az ezekhez kapcsolódó lehetőségekkel (tehát épületek, felszerelések stb.), módjuk lenne a helyi igények komplex felmérésére, ennek alapján olyan művelődési, kulturális, oktatási, sőt szociális fejlesztési tervek kidolgozására és megvalósítására, amelynek realitása is biztosított.

A felsoroltak tipikusan önkormányzati feladatok. A tanács a lakosság ilyen irányú igényeit valóban önkormányzati szervként kezelhetné és elégíthetné ki.

A jelenlegi széttagoltság legnagyobb hátránya természetesen nem elsődlegesen a kulturális ráfordítások gazdaságtalansága, hanem az előbbi helyzet kultúrpolitikai hatása. Az állam óriási erőfeszítései részben emiatt nem hoznak sok helyütt megfelelő politikai, kultúrpolitikai, végső soron embert formáló eredményt. Annyi egymással nem kellően összehangolt, néha ellentétes kultúrpolitikai elképzelés csap össze egy-egy helységben, községben, hogy azokból nehezen áll össze egy egységes, célirányos kultúrpolitikai koncepció. Talán még ennél is nehezebb megállapítani, hogy a sok film, színdarab, kultúrelőadás, író–olvasó találkozó végül is milyen valóságos eredményt hozott.

Mindezt központilag azért is nehéz elbírálni, mert a különböző szervek érdekeltek abban, hogy saját rendezvényeiket túlértékeljék, hiszen ez nemegyszer létérdekük. Így alakulhat ki olyan helyzet, hogy egy adott városból valemennyi intézmény jó eredményt jelez, holott köztudottan rosszak ott a kulturális körülmények. Ennek megítélése már csak azért is helyi feladat, mert az országos nagy problémák mellett akad sok, speciálisan helyi ideológiai, kulturális tennivaló is (pl. a lakosság eltérő összetételéből adódóan stb.). A területi pártszervezetek többnyire látják is ezeket, fel is hívják erre a figyelmet. Viszont jelenleg sem a pártszerveze-

tek, sem a tanácsok nem rendelkeznek olyan érdemi eszközökkel, amelyekkel megfelelően befolyásolhatnák, ellensúlyozhatnák a kulturális rendezvények tartalmát, irányát, arányát. A differenciált, átgondolt kultúrpolitika területileg a műsorpolitikában, a különböző kulturális és képzési tervekben realizálódik, de ezek nincsenek a helyi szervek kezében. Véleményünk szerint ez kifejezetten önkormányzati feladat, és éppen ezért nagy szükség lenne az egy területen működő társadalmi szervezetek tevékenységének eddiginél hatékonyabb összehangolására.

A koordinálásnak természetesen semmiképpen sem az a célja, hogy elszürkítse, sablonossá tegye a kulturális életet, amitől – talán nem teljesen alaptalanul – tartani kell. Az erők jobb koncentrálása ugyanúgy nem vezet káros uniformizáláshoz, mint ahogy a mai már-már túlzottnak tűnő széttagoltság sem jelenti automatikusan a magas szintű szocialista kultúrát. Sőt az előbbiekkel elérhető megtakarításoktól, összehangoltságtól nemesak színvonalasabb, hanem sokrétűbb kulturális eredményeket is várhatunk.

A tudományos-technikai fejlődés a gyorsabb ütemű, intenzívebb szakképzést, a munkaidő-csökkentés pedig a szabadidő célszerű felhasználásának gondjait veti fel. Mindez nyilvánvalóan elsősorban és alapvetően területi igény, az emberek általában nem az üzemekben képezik tovább magukat, még kevésbé töltik ott a szabadnapokat. Az új helyzetből adódó problémák elméleti vizsgálatát még komolyabban el sem kezdtük, annyi viszont kétségtelen, hogy bizonyos feladatokkal csakis a helyi társadalmi szervek foglalkozhatnak érdemben. Rájuk tehát az eddiginél jóval több tennivaló hárul, amelyeknek zöme elsősorban az önkormányzatok által koordináltan oldható meg.

A TANÁCSOK, A PÁRT- ÉS TÖMEGSZERVEZETEK VISZONYÁRÓL

A tanácsok önkormányzati szerepének kialakításával fokozódnak a tanácsok koordinációs feladatai. Mindaz, ami az állami, gazdasági, kulturális stb. feladatokból területileg koordinálható és koordinálandó, elsősorban a tanács feladata. Ezek jó részével eddig különböző szintű területi pártszervezetek foglalkoztak, ami elvileg és főleg a jövőt tekintve nem helyeselhető. A pártszervezetek e feladatok jó részét fokozatosan átadhatnák a tanácsoknak, viszont a tanácsok ezek elvégzésére csak akkor lesznek képesek, ha növekszik hatáskörük és tekintélyük. Jelenleg azért

fordulnak szinte mindennel a megyei pártszervekhez, mert csak azoknak van kellő súlyuk és tekintélyük az ügyek intézésében. Véleményünk szerint ez nemcsak pozitív jelenség. Általános érdekünk, hogy a helyi önkormányzatok megfelelő tekintélyt szerezzenek és ennek birtokában átvállalhassák a rájuk tartozó ügyeket.

A területi pártszervek hatásköre egyenesen arányos a hozzájuk tartozó állami, gazdasági szervek hatáskörével. Abból, hogy a tanácsok önállóságának nagymértékű növekedését tartjuk szükségesnek, egyenesen következik, hogy megsokszorozódik a területi pártszervek szerepe is. Optikai csalódás – amitől néhol tartanak –, hogy ha a területi pártszervek bizonyos feladatokat átadnak a tanácsnak, csökken a párt vezető szerepe és tekintélye. A területi pártszervek a tanácsok új helyzetével egyidejűleg nemcsak önállóbbá, hanem nagykorúbbá is válnak, mert a korábbitól eltérő súlyú és jelentőségű kérdésekben kénytelenek véleményt formálni. Lehet, hogy apróbb napi – és nem is rájuk tartozó – ügyeket teljesen átadnak a tanácsoknak, viszont cserébe felelősségteljesen vállalni fogják a település szinte összes helyi jellegű alapkérdéseinek (amelyek az itt vázolt elképzelések szerint felsőbb szervektől a helyi tanácsokhoz kerülnek) elbírálását, véleményezését és az eldöntésükben való részvételt. Ez mind a párt-, mind a tanácsszervek munkájában nagyon nagy előrelépés.

Ebből adódóan: a párt- és a tanácsszervek kapcsolata szükségszerűen még szorosabbá válik, de egyszersmind némileg módosul is. Aligha lehet kétséges, hogy a tanácsok önkormányzattá válásával a pártirányításnak is elvibbé, átfogóbbá kell válnia, mert az önkormányzati forma esetében a napi beavatkozás a helyi pártszervezetek részéről sem kívánatos. Viszont fordítva, mivel a tanácsok nagy horderejű kérdésekben fognak dönteni, mindenképpen erősítendő a párt, a helyi pártszervek politikai ellenőrző tevékenysége. A pártszervezetek politikai felelősséget viselnek területük helyzetéért, így fontos, hogy hatékonyan befolyásolják az önkormányzatok egész tevékenységét is. Ezért itt újból megvizsgálandók a legcélszerűbb kapcsolatformák. A jelek szerint jól bevált és tovább fejleszthető az a már sok helyen rendszeresített forma, hogy a tanácsok és a helyi pártszervek vezetői (megyei, járási szinten stb.) kéthetenként kötetlen megbeszéléseken egyeztetik elképzeléseiket. De kidolgozásra vár még a kapcsolat intézményesítése a testületekben való kölcsönös tagságokon túlmenően is. Kívánatos a munka átfogóbb, szorosabb összehangolása, és mivel ez nem képzelhető el idillikusan, érdemes átgondolni az esetleg

jelentkező ellentmondások helyes megoldásának módját is. A tanácsok valódi önkormányzatokká válásával a pártmunka mindenképpen nyer, gazdagabbá, tartalmasabbá és hatékonyabbá is válhat. Azonban ennek konkrét miképtje még elmélyültebb vizsgálódásokat és nem utolsósorban tapasztalatok gyűjtését és általánosítását igényli.

A Hazafias Népfront és a tanács viszonyát vizsgálva mindenekelőtt látni kell, hogy a népfrontmozgalomnak nincsenek helyi szervei. Ezért a konkrét kampányfeladatokat többnyire a tanács látja el. Példa lehet erre a Hazafias Népfront kongresszusának előkészítése, ahol a jelölőgyűlésektől kezdve a jelentések megírásáig a munka zömét a helyi tanácsszervek végezték. A kapcsolat tehát gyakorlatilag rendkívül szoros, de elvileg eléggé tisztázatlan. A népfrontnak vannak természetesen központilag megoldandó feladatai: országos jelentőségű ügyekben való állásfoglalás, s ezekben magától értetődően a központi szervek (a központi bizottság, a kormány) a „partnerei". Területi szervei is foglalkoznak általánosabb, nem tanácsokhoz fűződő kérdésekkel. Lehetnek és nyilván vannak ezen túlnövő teendőik is. A népfront munkájában ez fontos, sőt alapvető marad. Mégsem tartjuk feleslegesnek annak hangsúlyozását, hogy kulcsfontosságúvá válik a tanács és a népfront szorosabb együttműködése. Elképzelhető olyan megoldás, hogy a népfront a városokban, községekben a tanácsok politikai szerveként működjön. Ennek a gyakorlatnak igen nagy előnyei is lehetnek, például a népfront tevékenységében jobban előtérbe kerülnének a helyi problémák. Ezzel nagymértékben növekedne funkciója, szerepe, ez a népfrontmunkának az eddiginél jóval sokrétűbb, valódibb tartalmat adna.

Befejezésképpen még egyszer megpróbáljuk kiemelni a fő mondanivalót: az állam és a demokrácia továbbfejlesztésének egyik legfontosabb, igen nagy reményre jogosító területe – nézetünk szerint – a tanácsszervezet. A továbbfejlődés fő útja a tanácsok önkormányzattá fejlesztése. Az önkormányzati forma megvalósítása rendkívül nagy, eddig kihasználatlan lehetőségeket rejt magában mind gazdasági, mind politikai tekintetben. Ezért létrehozása jelentős lépcsőfoka lehet a szocialista társadalom felépítésének. Úgy érezzük, minden feltétel megérett ahhoz, hogy megtegyük ezt a lépést.

A tanácsok helye és szerepe a szocialista építés jelenlegi szakaszában. Kossuth Könyvkiadó 1969. (Rövidítve.)

ZÁRSZÓ
A TANÁCSOKRÓL FOLYT ESZMECSERÉHEZ

A Társadalmi Szemlében tíz hónap óta folyó vita befejezése egybeesik a központi bizottság legutóbbi ülésével, amely egyebek mellett állást foglalt a tanácsrendszer továbbfejlesztésének főbb kérdéseiben s úgy határozott, hogy ennek legfontosabb elveit a soron következő X. kongresszus elé kell terjeszteni. Ez az egybeesés – érthető módon – sajátos helyzet elé állítja a vita tanulságait összefoglalni akaró szerzőt is és rendhagyó, a szokásostól jellegében is némileg eltérő forma kiválasztására ösztönzi. Ezt a megoldási módot egyéb körülmények is motiválják.

A lap hasábjain folyó eszmecserével egyidőben és azzal párhuzamosan intenzíven folyt a tanácsrendszer továbbfejlesztésének elméleti és gyakorlati előkészítése. Ebben a tevékenységben nagyon szorosan kapcsolódott egymáshoz az elvi elemző és a gyakorlati munka. Az itt tárgyalt eszmecserén túl igen széles körű vita alapozta meg a munkát. Majdnem minden megyében, helyenként több alkalommal is, a témával elméleti vagy gyakorlati szempontból foglalkozó 50–100 fő részvételével vitatták meg a fontosabb csomóponti kérdéseket. Emellett szűk körű megbeszélések tárgya is volt e téma, amelynek résztvevői a megyék párt- és állami vezetői voltak. Maga a vitaindító cikk pedig már több évi kutatómunkának az eredményeire támaszkodott. Közös, kollektív erőfeszítéssel átgondolt megoldások fogalmazódtak meg.

Mindezek ismeretében – úgy véljük – nem lenne ildomos és talán nem is szükséges ma személy szerint válaszolni azokra a hozzászólásokra, amelyek a vita korábbi időszakaiban hangzottak el. Egyrészt azért nem, mert a cikkekben leírt jó néhány gondolatot a dokumentumok előkészítésénél már hasznosítottak, s másrészt mert az alapkérdésekben messzemenő egyetértést tapasztalhatunk. Nem felelne meg a tudományos munka íratlan szabályainak, etikájának, ha egyes, korábban helyesnek tartott, de azóta kollektív vitában némileg másképpen tisztázott álláspontok miatt utólag kritikai megjegyzéseket intéznénk egyes szerzőknek címezve. Ezért a következőkben a vita egészének rövid értékelése mellett csupán néhány kérdéskörhöz kívánunk megjegyzéseket fűzni.

Ezek a következők:
- államéletünk továbbfejlesztésének útjai;
- a tanácsi szervek jellege;
- a tanácsi szervezet (szintek, szervek és összetételük);
- a tanácsi gazdálkodás, a gazdasági szerepkör.

I

1. A hozzászólók egyik része nyitott ajtót döngetett, amikor polemikus éllel azt hangsúlyozta: a tanácsi rendszer kérdéseire csak akkor kapunk helyes választ, ha az államélet egészével összefüggésben vizsgáljuk. E követelménnyel úgy véljük mindenki egyetért, sőt azt is mondhatnánk: nem lehet nem egyetérteni. Úgy tűnik azonban, hogy ez az igény ebben az esetben nem vethető fel kritikailag a tanácsi rendszer továbbfejlesztéséről kialakított elképzelések kapcsán. Talán nem felesleges újból emlékeztetni az olvasót arra, hogy a mostani eszmecserére és általában a tanácsokkal kapcsolatos intenzív elméleti és gyakorlati munkára a központi bizottság és a kormány 1969. márciusi együttes ülése nyomán került sor, amely már címében is a kérdéskomplexum egészének összefüggő elemzését jelölte meg feladatként: „Az államélet és a szocialista demokrácia fejlesztésének időszerű kérdései." E munka elvégzésére a következő hét témakörben bizottságok alakultak:
- társadalmunk és államszervezetünk alkotmányos kérdései;
- a törvényhozási és kormányzati munka fejlesztése;
- választási rendszerünk továbbfejlesztése;
- az államigazgatási munka elemzése, hatékonyságának növelése;
- tanácsrendszerünk társadalmi, politikai szerepe, gazdasági tevékenységének fejlesztése;
- az igazságszolgáltatás, a bírói, ügyészi szervezet fejlesztése;
- az állami szervek pártirányítása.

E bizottságok saját témájuk mellett figyelemmel kísérték, illetőleg kísérik a többi, velük párhuzamosan dolgozó bizottság munkáját is. Jelenleg tehát éppen az egymással szorosan összefüggő kérdéskomplexum elemeinek együttes vizsgálata folyik. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a szocialista állam és demokrácia kérdéskörének minden lényeges oldalát egyszerre figyelembe vevő vizsgálódás az elmúlt időkben hazánkban ilyen átfogó módon nem folyt. Az is világos – már a felsorolásból is –, hogy a tanácsi

téma csak egy a megnevezett hét közül, tehát eleve nem lehet szó valamiféle kiszakítottságról. Ezért úgy véljük, ma kellő figyelemben részesül az elvileg egyébként feltétlenül helyesen megfogalmazott követelmény.

Más kérdés – s itt már valóban mutatkoztak nézeteltérések –, hogy mekkora szerepet szánunk a tanácsoknak az államélet, a demokrácia fejlesztésében. Abban ismét teljes az egység, hogy az államélet minden területén tovább lehet és kell lépni. A megnevezett bizottságok (választási rendszer, kormányzás, államigazgatás stb.) éppen ennek a módozatait vizsgálják és fontos következtetésekre is jutottak. Ez azt bizonyítja, hogy mindenütt van lehetőség előrehaladni. Mégis hiba volna azt gondolni, hogy ezek a lehetőségek minden szinten és minden területen egyformák, és az előrelépés széles arcvonalon, hajszálnyira egymáshoz igazítva történhet. Erre a történelemben nagyon ritkán találunk példát. Ezért egyáltalában nem felesleges megkeresnünk azokat a pontokat, ahol a helyzet a leginkább érett a fejlődésre, s ahol ennek a feltételei a leginkább adottak.

Természetesen megítélés dolga, hogy mely területeket tekintünk ilyeneknek. A vitaindító cikk úgy véli, hogy az államélet, a demokrácia fejlesztése szempontjából jelenleg a tanácsrendszer erősítése a legfontosabb láncszemek egyike. Úgy véljük, ez megalapozott és helyes állítás. Anélkül, hogy lebecsülnénk a felsőbb, főleg központi állami szinteken végrehajtható változások jelentőségét, megjegyezzük, hogy azok egymagukban nem jelenthetnek megoldást. Ezt bizonyítja egyebek mellett a korábbi időszak sok felső szintű átszervezésének és későbbi visszaszervezésének negatív tapasztalata is. Még csak azt sem mondhatnánk, hogy oldjuk meg egyidejűleg a „fenti" és a „lenti" szférákban a problémákat, mert nézetünk szerint ez sem volna reális. A gazdasági mechanizmus reformjánál a vállalat állt és áll még ma is a figyelem középpontjában, elsősorban ezt helyeztük, illetve kívánjuk még most is más körülmények közé helyezni. Csak annak arányában, ahogyan ez sikerül, vetődhet fel más szinteken a változtatások lehetősége és szükségessége. Analóg módon, úgy véljük, a tanácsok megnövekedett önállósága és megváltozott helyzete fokozatosan érleli meg – és egyben sürgeti is a megoldást – a tanácsi munkához kapcsolódó egyéb állami területeken szükséges változások feltételeit. Ez azonban csak viszonylag hosszú folyamat eredménye lehet. E csak később aktuálissá váló igények előrehozása, erőltetése – véleményünk szerint – hibás lenne.

A komplexitás egyébként helyes igényét ezért pontosítani kell. Vizs-

gálatainkban, elemzéseinkben a kérdéskomplexum egészével kell foglalkoznunk. Fő vonalaiban ki kell alakítani a fejlesztés összkoncepcióját, és ezzel összhangban előrelépni mindenütt, ahol már most van erre lehetőség. A központi bizottság által létrehozott bizottságokban ilyen elképzelések alapján folyik a munka. De mindez egyáltalában nem mond ellent annak, hogy ma mégis kiemelt hely illeti meg a tanácsi rendszer erősítését, mert nagymértékben ettől függ az előrehaladás az egész területen.

2. Az eszmecsere során elhangzott olyan észrevétel, hogy az állam és főleg a tanácsi szervezet fejlesztésében nem a helyi szervek jelentik a kiinduló, a központi kérdést. Ez az észrevétel nem találkozott egyetértéssel. Több szerző kifejezetten hangsúlyozta, hogy a tanácsi rendszerben jelenleg és a jövőben is döntően a községek, a városok szerepe növekszik, ezért ezekre a szintekre kell a legnagyobb figyelmet fordítani. Egyetértés alakult ki abban, hogy a helyi szervezeti rendszerből kiindulva célszerű megkeresni a legjobban megfelelő irányítási szervezetet és módszert. Azt is többen hangsúlyozták, hogy a szocialista demokrácia erősítése is elsősorban a lakossággal legközvetlenebb kapcsolatban álló helyi szervek munkájában képzelhető el és reális.

3. Több hozzászólás foglalkozott az eddigi időszak és a változások mélységének megítélésével. Helyesen hivatkoztak arra, hogy a jelenlegi célkitűzések az eddigi fejlődés tapasztalataira épülnek. Ennek hangsúlyozása szerintünk nemcsak indokolt, hanem fontos is. A tanácsi rendszer – ezt a vitaindító cikk is leszögezte – az elmúlt húsz év alatt nagy és maradandó eredményeket mutatott fel, a lakosság érdekében munkálkodott és tevékenysége a szocialista államot erősítette. Amikor most előre akarunk lépni, nincs okunk, hogy elfeledkezzünk erről vagy lekicsinyeljük ezt. Támaszkodunk ennek a húsz esztendőnek alapvetően pozitív tapasztalatára. A továbbhaladás tehát nem az eddigi megtagadását, hanem továbbfejlesztését jelenti. Ugyanakkor az is világos számunkra, hogy az előttünk álló munka nem csupán kiigazítása az eddigieknek, hanem mivel új feltételek alakultak ki, egyben szükségszerűen tartalmaz minőségileg új elemeket is. A korábbi időszaknak és a mostani elképzeléseknek végletektől mentes megítélése, kiegyensúlyozott értékelése döntő szempontja a helyes út megtalálásának.

4. Teljesen egyetértünk azzal az álláspontal is, hogy a tanácsrendszer fejlesztésében nem a szervezeti kérdések az alapvetők, hanem a funkcióknak, a feladatoknak és a hatásköröknek az eddiginél világosabb megha-

tározása, egymástól való elhatárolása. Csak ennek alapján és ezután kerülhet sor a szervezet kialakítására. A továbblépés elengedhetetlen követelménye, hogy az eddiginél pontosabban határozzuk meg: mi a központi állami szervek és mi a tanácsok feladata, mi tartozzék az egyes tanácsi szintek és szervek hatáskörébe. Ezt a munkát azonban csak akkor végezhetjük el kellő alapossággal, ha egyértelműen tisztázzuk a tanácsi szervek jellegét. Az eddigi problémának a vizsgálata tehát átvezet bennünket a vita egyik elméleti alapkérdéséhez: a tanácsok jellegének meghatározásához.

II

A tanácsok jellegéről folytatott eszmecseréről elmondhatjuk, hogy ez a vita egyik legérdekesebb, új tudományos részmegállapításokban is bővelkedő területe volt. A cikksorozat három irányból közelítette meg a tanácsi szervek, a tanácsok jellegének kérdését.* Némelyek úgy vélték: a jelleg vitatása nem lényeges, ezt bizonyos szempontból másodrendű kérdésnek tekintették, mások, elismerve a jelleg vitatásának fontosságát, a vitaindítóban adott meghatározás egyes elemeit kérdőjelezték meg vagy a jelleg egyes összetevőit attól eltérően értelmezték. Figyelembe véve, hogy a világos megfogalmazást lényeges elméleti követelménynek is tartjuk, mindegyik gondolatelemmel külön is foglalkoznunk kell:

1. Ami az első álláspontot illeti, ennek képviselőivel természetesen messzemenően egyetértünk abban, hogy az elméleti meghatározást mindig csak alapos elemzés után lehet elvégezni.

A jelenlegi megfogalmazások éppen ilyen jellegű átfogó vizsgálódásra támaszkodnak – a szerzők többsége közvetlen résztvevője volt ezeknek –, ezért polémiánk ott kezdődik: fontosnak ítéljük-e a mostani helyzetben a jelleg meghatározását. Úgy véljük, hogy ez a perspektíva szempontjából feltétlenül szükséges. Mivel a társadalmi fejlődés igényeit és követelményeit a politikai, a gyakorlati és a tudományos élet síkján – többek között az eszmecserében részt vevők segítségével is – elemeztük (bár

* Itt jegyezzük meg, hogy ebben az összefoglalóban együtt tárgyaljuk a tanácsok és szerveik jellegét, tudva azt, hogy a meghatározás szempontjából ezek nem teljesen megegyező fogalmak. Tudatosan eltekintünk most a különbségektől, és arra törekszünk, hogy mondanivalónkat arra vonatkoztassuk, ami az egész tanácsi rendszerben közös.

ezt persze távolról sem tekintjük és soha nem is tekinthetjük teljesen elvégzettnek), véleményük szerint mindenképpen le kell vonni ebből az elemzésből a konzekvenciákat. El kell jutnunk ezért a jelleg világos, az adott viszonyokat objektíve tükröző meghatározásához. A gondolat felvetői is érezhetik ezt a követelményt, mert cikkükben – mintegy belső ellentmondásként – lényegében maguk is a jelleg meghatározásával, pontosabban főleg vagy jóformán kizárólag ennek egyik elemével, a képviselet problémájával foglalkoznak behatóan. Megállapításaik, mint ezt a bevezetőben már említettük egyébként, igen hasznosak és gondolatébresztőek.

Ide kívánkozik egy másik megjegyzés is. Az eszmecsere során elhangzottak olyan vélemények, amelyek a jelleg problémáját csupán a tanácsok népképviseletére szűkítették le. A képviseleti jelleg fontossága tagadhatatlan – erre a későbbiekben még visszatérünk –, de ez semmiképpen sem meríti ki a jelleg összetett kategóriáját. A képviseleti jelleg kihat ugyan a tanácsi szervezet, az apparátus munkájára is, de elsősorban a választott testületek problémáira ad választ. Mi pedig – mint említettük – a tanácsok és szerveik, tehát nemcsak a testületek jellegét kívánjuk meghatározni, és ezért annak az előbbinél szélesebbnek, komplexebbnek, a tanácsi szervek egészének jellegére utalónak kell lennie. Ez eleve kizárja az egytényezős megközelítést.

2. A jelleg-meghatározás önkormányzati elemét az eszmecsere két oldalról, azt is mondhatnánk: két végletes oldalról érintette.

a) Az egyik álláspont szerint a jelleg önkormányzati elemének elismerése egyenlő a tanácsoknak az állami hierarchia eddigi rendjéből való kiemelésével. Véleményünk szerint ez téves értelmezése a vitaindító mondanivalójának, és nem egyezik álláspontunkkal sem. El kell ismerni azonban, hogy létezhet ilyen tévhit, mellyel érdemes és szükséges vitatkozni. Az önkormányzati elem jelenlétének elismerése egyáltalában nem emeli ki tanácsainkat az állami hierarchia eddigi rendjéből. Államrendszerünkben továbbra is alapvető a demokratikus centralizmus elve, és ennek érvényesülését – mint erre még visszatérünk – intézményesített garanciákkal is szükséges biztosítani.

b) A vitában jelentkezett az önkormányzati gondolat, szerintünk nem helyeselhető, túlhajtása, bizonyos fajta eltorzulása is. Hangot kapott olyan javaslat, hogy a tanácsok területi jogalkotásának egyenlő rangot kell adni a miniszteri szabályozási jogkörrel, a megyei tanácselnökök jogállását azonossá tenni a miniszterekével, a kormány gazdasági bi-

zottságához hasonló központi önkormányzati tanácsot létrehozni stb Az egységes szocialista államszervezet fenntartásának fontossága. szükségessége – véleményünk szerint – nem egyeztethető össze ilyen vagy, ehhez hasonló túlzó álláspontokkal. A tanácsok munkájában kibontakoztatandó önkormányzati elem nem szélesíthető ki társadalmi önkormányzattá (ezt egyértelműen helytelennek tartanánk), ez kizárólag helyi ügyekre vonatkoztatható. Többek között ez az egyik alapvető különbség a tanácsokról vallott nézeteink és a jugoszláv önigazgatási koncepció között. Mint ezt már a témával foglalkozó más írásokban érintettük: a jugoszláv önigazgatási koncepció a gazdasági, az állami, a társadalmi élet egészére értelmezett elv, amely összefügg az állam szerepének csökkenéséről, sőt tagadásáról szóló nézetekkel („de-etatizálás"). Ebben a felfogásban az önigazgatás az államot helyettesítő szisztéma. Ez teljesen másfajta elképzelés, s – mint ezt gyakran leszögeztük – pártunk nem ért egyet vele. Véleményünk szerint jelenleg és a fejlődés belátható perspektívájában is csak az állami szervezet keretén belül helyezhető el a tanácsi önkormányzat, s az csak helyi vonatkozásban reális.

Az említett megközelítési módok pozitívumait, kritikáját és válaszolatlanul hagyott kérdéseit, úgy véljük, helyesen oldja meg és szintetizálja az a meghatározás, amelyet a vitaindító is tartalmazott, s mely szerint a tanácsok és szerveik jellegük szerint a szocialista állam szervei, helyi államigazgatási, népképviseleti és önkormányzati szervek. E megfogalmazásban a három legalapvetőbb oldal emelkedik ki, amelyek szorosan összefüggnek, egymáshoz kapcsolódnak. Egyetlen elem kiemelése vagy kizárólagossá tétele sem volna helyes és indokolt.

E megfogalmazás, szerintünk, a korábbinál pontosabban fejezi ki a lényeget. A tanácsrendszert kizárólag államigazgatási feladatok ellátására hivatott szerveknek tekinteni ugyanolyan hiba lenne, mint akár a népképviseleti, akár az önkormányzati vonásokat egyedül kiemelni. E három elem csak együttesen fejezi ki a tanácsok és szerveik jellegét. Ez azt jelenti, hogy az előrehaladást a jelenlegi tanácsrendszer keretei között kívánjuk megvalósítani, egyszerre erősítve mind az államigazgatási, mind a népképviseleti és önkormányzati oldalait a munkának, arra is számítva, hogy az utóbbiak (az önkormányzati elemek) kifejlesztése hosszabb időt igényel. Úgy véljük, joggal számíthatunk arra, hogy ez irányú tényekedésünk érdemi és pozitív hatással lesz a tömegszervezetek, különösen a Hazafias Népfront tevékenységére is, mert nemcsak növeli, hanem érdemibbé is teszi a tanácsok tömegkapcsolatát. A szocialista

társadalom fejlődésének előrehaladásával egyre fokozódó szerepet szánunk tanácsaink tömegkapcsolatainak. A helyi önállóság növelésétől a tömegpolitikai tevékenység megerősödését, konkrét tartalommal történő telítődését várjuk, s azt hisszük, teljesen jogosan.

Tartozunk az igazságnak annak megállapításával, hogy a vitaindító megjelenése óta, a Társadalmi Szemle hasábjain és másutt folyó viták során, e kérdés több mozzanata tovább tisztázódott. Már az itt adott hármas formula is pontosabb, árnyaltabb, mint ahogyan egy évvel ezelőtt megfogalmaztuk, és úgy véljük, hogy a mai helyesebb.

Nagyon fontos, azóta megérlelődött gondolat, hogy az önkormányzati funkcióról elmondottak alapvetően és lényegében a helyi (községi, városi) tanácsokra vonatkoznak, mert ott van reális lehetőség az önkormányzati elem fejlesztésére. Bár a vitában egyes hozzászólók érintették, mégsem fölösleges hangsúlyozni, hogy az ehhez szükséges feltételek megteremtése mindenképpen hosszabb fejlődési folyamat. Most tehát ez az aktuális és sürgős feladat.

3. Egyetértünk az eszmecsere azon gondolatával, hogy a képviseleti és a választási rendszer kérdéseit átfogó politikai értelmezésben kell vizsgálnunk, és azzal is, hogy a képviselet érdekeltségi síkon kap tartalmat, az érdekeket és azok ütközéseit a képviseletnek kell kifejezésre juttatnia. A szocialista érdekstruktúra tanulmányozása alapján magunk is úgy véljük, hogy a képviseleti testületekben, az állampolgári képviselet mellett a területen levő szervezetek által képviselt érdekeknek is helyet kell adni (ennek módozatai még kidolgozásra várnak).

Mivel a tanácsok jellegét közelről érinti a választási szisztéma, egyetértünk a továbbfejlesztését szorgalmazó igényekkel. Mi is úgy véljük, hogy választási rendszerünkben vannak olyan kiaknázatlan tartalékok, amelyeknek felszínre hozása elősegítheti a képviseleti rendszer tartalmasabb funkcionálását. A központi bizottság legutóbbi ülése már pozitívan és konkrétan állást is foglalt e tekintetben.

4. Az eszmecsere helyesen utalt arra, hogy a tanácsrendszer továbbfejlesztése változásokat fog eredményezni a tanácsok pártirányításának módszereiben is. A tanácsi szervezetben megvalósított változásoknak megfelelően ugyanis megnő a területi pártszervek elvi irányító és koordináló funkciója. Ezzel sem a vitaindító, sem az eszmecsere nem foglalkozott, de úgy véljük, érdemben még nem is foglalkozhatott. A tanácsok pártirányítását nem lehet a pártirányítás egészétől, különösen az állam-

élet pártirányításától elkülönítetten vizsgálni. A tanácsok további munkája adja majd azokat a gyakorlati tapasztalatokat, amelyek nélkülözhetetlenek e téma elemzéséhez. Ez újabb eszmecsere feladata lehet.

III

A tanácsi szervezet felépítésével kapcsolatban a vita résztvevői egyetértettek abban, hogy azt alapvetően a tanácsok feladatai, funkciói határozzák meg. Az alapkérdésben jelentkező nézetazonosság azonban nem jelentette a különböző vélemények egybeesését a konkrét megoldásokban.

A horizontális tanácsi szervezetet illetően elsősorban a választott képviseleti testület és a szakapparátus feladatainak és kapcsolatának megítélése okozott vitát. E kérdésben lényegében két vélemény állt egymással szemben. Az egyik nézet azt hangoztatta, hogy a feladatok bonyolultsága ellenére, a választott képviseleti testületek minden szinten alkalmasak a társadalmi-politikai szempontok hatékony érvényesítésére. A másik álláspont szerint a funkciók vertikális megosztása és a bonyolultabb feladatok miatt megyei szinten – a tanácstestület meglevő politikai szerepének ellenére – csak a végrehajtó bizottság és a szakigazgatási apparátus lehet a döntések reális centruma, városi és községi szinten azonban – ahol viszonylag egyszerűbbek a feladatok – a választott képviseleti testület. Mindkét állásfoglalásra jellemző, hogy nemcsak elválasztja, hanem voltaképpen egy kissé szembe is állítja egymással a politikai és a szakmai jellegű döntéseket. Ez így nem látszik szerencsésnek és célravezetőnek. Az első álláspont lehetőséget lát arra, hogy a tanácstestület az apparátus által előterjesztett szakmai problémákat társadalmi és politikai szempontból megvizsgálja. E nézet szerint a szakmai elem szerepét nem a tanácstestületben (illetve a végrehajtó bizottságban) kell növelni, hanem az előkészítés során. Az ezzel ellentétes állásfoglalás viszont azt hangoztatta, hogy a szakmai szempontot a testületek összetételében kell érvényesíteni.

A vázolt vitakérdéssel kapcsolatban az a véleményünk, hogy a tanácstestületnek minden szinten az általánosabb, elvibb irányítás feladatait kellene ellátnia, a végrehajtó bizottság pedig a szakigazgatási apparátus közvetlenebb, részletesebb szakmai vezetését végezné. Ebből valóban következik, hogy a tanácstestületek tevékenységében a politikai, a végrehajtó bizottságok működésében pedig különösen a szakmai elem erő-

södne, de ezek között szerintünk nem olyan éles a válaszfal, amilyennek ezt néhányan feltételezik. A politikai döntés nem tekinthető egyszerűen laikus döntésnek, mert magába integrál számos szakmai tényezőt is, egyebek mellett azért, mert a jelenlegi feltételek között egyre nagyobb szerepük van a különféle szakterületeken is a politikai, társadalompolitikai összefüggéseknek. Ezért nem az a döntő kérdés, hogy milyen a tanácstestület szakmai összetétele, hanem az, hogy a választott tanácstagok a tevékenységük során megszerzett politikai és gyakorlati tapasztalataik és bizonyos fokú szakmai ismereteik alapján képesek legyenek a társadalmi szempontokat, az érdekviszonyokat is kifejező és egyben szakmailag is megalapozott döntések meghozatalára.

A horizontális szervezettel összefüggő másik jelentős probléma a szakigazgatási apparátus felépítése. Ez azonban az eszmecsere során nem került az érdeklődés középpontjába. Ennek oka elsősorban az, hogy a hozzászólók többnyire a szakigazgatási szervezet egészével (a szakapparátussal) foglalkoztak és ezért főleg a képviseleti testület és az apparátus viszonyát vizsgálták. A szakigazgatási szervezet felépítésével kapcsolatban is találkozhattunk azonban két figyelemre méltó állásfoglalással. Az egyik – a vitaindító cikkhez hasonlóan – az atomizált tanácsi szakigazgatási szervezet (osztályok) összevonásának fontosságát hangsúlyozta. A másik, amely nem áll ugyan ellentétben az előbbivel, de mégis máshová teszi a hangsúlyt: a vertikális munkamegosztás alapján helytelenítette a szakigazgatási apparátus uniformizálására irányuló törekvéseket. Bár továbbra is helyesnek és időszerűnek tartjuk az atomizált szakigazgatási szervezet összevonását célzó törekvéseket, egyetértünk ez utóbbi szemponttal is (ezt már a vitaindító is jelezte). Ezért úgy véljük: a szervezet kialakításánál valóban szükséges a nagyfokú önállóság megadása az egyes tanácsi szerveknek. Ezt egy azóta megjelent kormányhatározat alapjában biztosította is.

A vertikális munkamegosztást illetően nem polarizálódtak annyira az álláspontok, mint a horizontálisnál. Az egyes gazdasági és hatósági jogkörök elhelyezését illetően mutatkoztak ugyan véleménykülönbségek, ezek azonban nem érintették a koncepció lényegét. Bizonyos nézeteltérés kialakult a központi és a helyi szervezet közötti feladatelhatárolás módszereiről. Az egyik álláspont szerint először az állami feladatok összességét kell komplexen felmérni, mert csak ennek alapján lehet megvizsgálni: ezek közül melyek a központi és melyek a helyi jellegűek. Ez – mint a bevezetőben már utaltunk erre – elvileg vitathatatlanul helyes

követelmény; más dolog, hogy az életben az ilyen ideális sorrend abszolút érvényesítése nem azonnali realitás. A másik nézet ezzel szemben azt hangoztatta, hogy a feladatkörök elhatárolása során megvalósításuk körülményeinek tisztázását kell előtérbe helyezni. Úgy véljük, itt inkább hangsúlybeli, nem pedig koncepcionális különbségekről van szó.

Bár a vitaindító cikk felvetette a tanácsok központi irányításának kérdéseit, az eszmecsere résztvevői ezt szinte teljesen figyelmen kívül hagyták. Mivel az előbbit jelentős témának tartjuk, röviden kitérünk egyes vonatkozásaira. A tanácsszervezet egészének legfelsőbb szintű irányítását az eddiginél egyértelműbben a kormánynak kellene ellátnia. Ez azonban – különösen a helyi (községi, városi) tanácsi szerveknél – nem jelent közvetlen operatív irányítást, hanem elvi jellegű, főleg törvényességi felügyeletet. A megyei tanács irányítása direktebb és közvetlenebb. Az alkotmányjogi felügyelet azonban (választások kitűzése, feloszlatás stb.) továbbra is a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsát illetné meg.

A minisztertanács ezzel foglalkozó szervének, a Tanácsszervek Osztályának helyét államjogilag is rendezni kell. Ennek megvalósítása viszonylag könnyebb, mert elhatározástól függ. Emellett, maximálisan figyelembe véve a helyi szervek növekvő és valódi önállóságát, célszerűnek látszik tartalmilag is módosítani és változtatni az irányító munkán. Ez már bonyolultabb feladat és alaposabb átgondolást igényel. Úgy véljük, ennek során indokolttá válhat bizonyos új formák fokozatos kiépítése is. E szervnek állandóan tekintettel kell lennie az önkormányzati elemek további erősödésére a helyi tanácsok tevékenységében, és ezért még kevésbé szabadna „hivatali" típusú szervezetnek lennie, mint eddig volt. A legutóbbi egy-két évben alapjában helyes irányú változás kezdődött meg, de úgy véljük, maradt még számos tennivaló annak érdekében, hogy kialakuljon a tanácsi szervek hatékony irányítása és a jellegükkel is összhangban álló munkastílus.

Szem előtt tartva a tanácsok és szerveik jellegét, az önállóság növelése mellett törekedni kell az állami vonal egyidejű erősítésére is. Nem utolsósorban ezt biztosítaná szervezeti téren mint központi szereplő, a végrehajtó bizottság titkára, aki „az állam embereként", de a helyi lakosság bizalmából irányítaná a tanácsi apparátust. A végrehajtó bizottság titkárának helyzetét erősítenünk kell. Ezt szolgálná az az elképzelés, hogy felsőbb szervek utólagos hozzájárulásával a tanácstestület választaná meg. Mindenképpen az a cél, hogy ne rövid időre szóló megbízás alap-

ján, hanem meghatározatlan ideig töltse be helyét. A végrehajtó bizottság titkárának megbízatása természetesen nem jelenthet semmiféle korlátlan hatalmat, nem jelenti például a végrehajtó bizottság felelősségének csorbítását. A titkár ugyanis a jövőben csak jogszabálysértésre való hivatkozással tagadhatná meg a végrehajtó bizottság bármely határozatának realizálását. De e változás magával hozná a vb-titkár hatáskörének növelését. Ezt helyes tendenciának tartjuk.

A végrehajtó bizottság titkárának helyzetében bekövetkező változás természetesen módosítaná a tanácsi szervezeten belüli viszonyokat is. A tanács elnöke a népképviseleti szerv megbízottjaként továbbra is a végrehajtó bizottság titkárának felettese lenne, de szorosabb kapcsolatba kerülne a végrehajtó bizottsággal. A tanácsszervezet felépítésében tehát a hierarchikus alá-fölérendeltségi viszony a végrehajtó bizottságnál, illetve a titkárnál jelentkezne, a tanácstestületek és a szakigazgatási szervek között pedig nem állna fenn közvetlen hierarchikus kapcsolat.

A jelzett változások – nézetünk szerint – a szükséges területeken elősegítik az államszervezet fentről lefelé meglevő egységét, a központi elképzelések hatékony megvalósulását, ugyanakkor megteremtenék annak a szükséges garanciáit is, hogy a helyi szervek valóban élhessenek a megadott önállósággal.

IV

Mint említettük, az eszmecsere során igen széleskörűen foglalkoztak a vitaindítóban – szándékoltan – szűken érintett gazdasági problematikával. Ezért e rövid megjegyzésekben nem elsősorban a vitaindító álláspontjának értelmezéséről, hanem – ettől bizonyos mértékig függetlenül – néhány, szerintünk fontosabb problémáról szólunk.

A tanácsi gazdálkodás szerepével kapcsolatban az eszmecsere résztvevői egyetértettek abban, hogy önálló és az eddiginél jóval erősebb gazdasági alap nélkül nem fejlődhet ki, nem képzelhető el a tanácsok önállóságának, önkormányzati elemeinek erősítése. Többen hangsúlyozták – és ezt valóban nem lehet túl sokszor ismételni –, hogy ez ilyen szempontból kulcskérdés. E nézőpont meghatározta a tanácsi gazdálkodás konkrét problémáival (például a tanácsok gazdasági profiljával, a tanácsok pénzügyi helyzetével stb.) foglalkozó észrevételeket.

Így a tanácsi gazdálkodás körét megrajzolni kívánó javaslatok a tanácsok gazdasági szerepének megerősítése érdekében a profil kiszélesí-

tését tekintették a legfontosabb lépésnek. E javaslatok többségének értelmében a tanácsi szervek feladatkörébe kell utalni a kommunális szolgáltatás valamennyi ágát, az ipari javító-szolgáltató tevékenységet, valamint az alap- és középfokú szociális, kulturális és egészségügyi feladatokat. Voltak olyan vélemények is, amelyek szerint a túlnyomórészt helyi szükségleteket kielégítő árutermelő vállalatok viszonylag jelentős csoportját is tanácsi irányítás alá kellene helyezni.

A javaslatok irányával kétségkívül egyet kell érteni. Nem árt azonban utalni arra, hogy egyes megfogalmazásokban nemcsak pontatlanságokkal, hanem túlzásokkal is találkoztunk, ezek bizonyos egyoldalúságot, mondhatnánk nem reális „tanács-centrikusságot" tükröznek. Így például az idézett megfogalmazásokban először is szembetűnik, hogy mindenütt szinte kizárólag a profil szélesítéséről van szó, holott köztudomású, hogy akad ellenkező irányú tennivaló is, például a jelenleg a tanácsokhoz tartozó, de funkciójuk vagy profiljuk miatt nem ide való gazdasági egységek átadása más szervnek. Szembetűnő továbbá, hogy az említett tevékenységi körökről írottakban alig esett szó a többi szektor létéről, holott az említett feladatok ellátásában ezek szerepe igen jelentős. Ami pedig az árutermelést illeti, természetes, hogy ez nem tekinthető a tanácsi gazdaság profiljától idegen tevékenységnek, sőt némely esetben valóban indokoltnak tűnik a tárca-vállalatok egy részét tanácsi felügyelet alá rendelni. De az árutermelő vállalatok viszonylag széles körének tanácsi vezetés alá helyezése már problémákat is okozhat. Mindezt éppen a tanácsok érdekében kell felvetni és látni. A helyes törekvések eltúlzása az ellenkező véglethez vezethet, és a könnyítés helyett nehezítheti a tanácsok gazdasági helyzetét. Nem szabad túlbecsülnünk a tanácsi szektor gazdasági lehetőségeit és funkcióját, mert ez a népgazdaság egésze szempontjából kisegítő jellegű. Az elsősorban szolgáltatásokra koncentráló tanácsi gazdaság nem vállalkozhat a területi igények összességének kielégítésére, és ez irányban még kétséget sem szabad hagyni.

Ha nem is fogalmazódott meg ilyen végletesen ez az igény, úgy véljük, a sorok mögött megvolt ennek a nyoma, ezért nem árt utalni rá. Véleményünk szerint ennél fontosabb kiemelni – erről szóltak többen is – a megfelelő szintű tanácsoknak alárendelt gazdasági egységek, a tárca-vállalatok, a különböző típusú szövetkezetek és a különféle társulások közötti együttműködés és gazdasági verseny jelentőségét és hasznosságát, mert elsősorban ezen az úton lehet fokozni a helyi szükségletek kielégítését.

A területi koordináció alapvető kérdéseiben lényegében egyetértés mutatkozott meg. Az eszmecsere résztvevői elismerték: a területi koordinációban igen nagy tartalékok rejlenek; ezért szorosabbá kell tenni a tanácsi és nem tanácsi gazdálkodó szervek közötti együttműködést, különösen a kommunális jellegű ténykedésben és az infrastrukturális beruházásokban. Kiemelték azt is, hogy a területi koordináció elsősorban a kölcsönös érdekeket figyelembe vevő gazdasági kapcsolatok erősítésével és az ezt alátámasztó közgazdasági ösztönző-rendszerrel (például a kommunális adó elengedésével vagy mérséklésével, a közös beruházásoknak a tanácsi fejlesztési alapból vagy az ún. koordinációs alapból való támogatásával stb.) segíthető elő.

Helyesen követelték egyes hozzászólók a tanács (főleg anyagi) lehetőségeinek és szerepének növelését e területen. Ez feltétlenül támogatandó törekvés, ami a tanácsi koordinációs bizottságok munkájának továbbfejlesztését igényli. Ugyanakkor azonban itt is jelentkeztek bizonyos egyoldalú, túlzó álláspontok, például olyan nézetek, hogy a területi koordinációban biztosítsunk a tanácsoknak széles körű hatósági, adminisztratív eszközrendszert. A hatósági jogosítvány csakis a területi gazdasági egységek munkájának a tanácsokat közvetlenül érintő területén (például kapcsolódó kommunális tevékenységben) képzelhető el, másutt teljesen irreális. A közvetlen és hatósági beleszólás jogának megadása a minisztériumi ipar termelőtevékenységét illetően ellenkezne a gazdasági mechanizmus elveivel és megoldhatatlan feladat elé állítaná a tanácsokat, illetve szerveiket. A hatósági adminisztratív hatáskört sürgető nézetek nem vették eléggé figyelembe a vállalatok, a gazdasági egységek önállóságának növekvő jelentőségét, s ezzel – nyilván akaratlanul – utat nyitottak annak a nézetnek, hogy rendeljük alá az általánosabb érdekeket a különféle helyi igényeknek. Ez semmiképpen nem helyeselhető törekvés.

Külön probléma a középtávú területi terv. Ezzel kapcsolatban azzal értünk egyet, hogy a középtávú területi tervezés csak megyei és városi szinten reális, mert elsősorban itt vannak olyan feladatok, amelyek ezt szükségessé teszik. Nyomatékosan hozzátennénk ehhez azt, hogy a területi tervezés módszertani problémáinak kidolgozása nagyon sürgős és fontos, s a megkezdett munkálatoknak nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk.

Több hozzászóló foglalkozott a tanácsok pénzügyi helyzetével. Elsősorban a fejlesztési alap bevételi előirányzatai és a felsőbb szinten meg-

állapított kötöttségek kerültek az érdeklődés középpontjába. Az eszmecsere résztvevőinek álláspontja egységes volt abban, hogy bővíteni kell a fejlesztési alap helyi bevételi forrásainak körét, s csökkenteni a központi előírások számát és súlyát. Amikor azonban a megvalósítás konkrét formáit tárgyalták, a vélemények már eltértek egymástól.

A hozzászólók egy csoportja kissé abszolutizálta a tanácsi önfinanszírozás megvalósításának lehetőségeit. Különösen két dolog vált világossá a vita során, s ez lehetővé teszi a vitaindítóban kifejtettek pontosítását is. Az egyik: a lakáskérdés kezelése (az erre fordítható összegek a fejlesztési alap zömét teszik ki), a másik: a területek között meglevő különbségek helyes figyelembevétele. Ami az előbbit illeti: a lakásépítés elsőrendű társadalompolitikai ügy. Annyira az, hogy – bármennyire kívánatos is volna az a tanácsi önállóság növelése szempontjából – hosszú viták után mégis úgy tűnik, az erre szánt összegeket jelenleg nem lehet tanácsi bevételekké minősíteni. E területen továbbra is fent kell tartani a viszonylag erőteljes központi beavatkozást. Ugyanakkor messzemenően növelni kell a tanácsok érdekeltségét a több lakás építésében és önállóságát az építés lebonyolításában.

A másik kérdés kapcsán megjegyzendő, hogy a hozzászólók egy része figyelmen kívül hagyta a területek közötti fejlettségbeli különbségeket. Az önfinanszírozás gondolatának abszolutizálása nehezítené a területek között meglevő különbségek csökkentését, pedig ezt továbbra is csak központi eszközökkel lehet megoldani. Ezért a tanácsi bevételeket perspektivikusan is ki kell egészíteni állami eszközökkel. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a területek közötti fejlettségbeli különbségek megszüntetését csupán a kommunális, a javító-szolgáltató, a kulturális, a szociális és az egészségügyi alapellátás vonatkozásában tekinthetjük hosszabb távon reális feladatnak, és ez semmiképpen sem irányulhat az ipari fejlesztésben mutatkozó eltérések teljes felszámolására. Ez gyakorlatilag elképzelhetetlen.

A rendelkezésre álló terjedelem korlátozottsága és az eszmecsere sokoldalúsága miatt számos, igen fontos kérdésre sem térhetünk ki, csupán néhány szempont kiragadására törekedhettünk. Úgy véljük, az ilyen vázlatos összegezésből is kitűnik az írások gondolatgazdagsága és az eszmecsere hasznossága. Ez utóbbi kollektív hozzájárulást jelentett a tisztázódáshoz; több tárgyalt vagy részben vitatott ponton előrevitte az ügy

megoldását; más helyeken azzal nyújtott segítséget, hogy világosabbá tette: mit érdemes vagy szükséges mélyebben elemezni. Ezzel azt nyújtotta, amit egy eszmecserétől lényegében elvárhatunk.

A központi bizottság legutóbbi ülése után úgy tűnik, felesleges a téma fontosságát bizonygatni, maga a tény, hogy e kérdés ott napirendre került, ezt megfelelően igazolja. A hozzászólásokból és a vitaírásokból egyetértés és várakozás olvasható ki. S ha nem is gondolhatunk azonnali, nagyarányú változásokra, úgy véljük, a várakozás mégsem alaptalan. A tanácsrendszer továbbfejlesztése nagy tartalékokat tárhat fel, új erőforrásokat nyithat meg. Könnyebbé teheti az emberek mindennapi életét, és éppen ezért fontos állomása a szocializmus felépítésének. Olyan kérdés tehát, amely mindenképpen megérdemelte az olvasók, a hozzászólók és a szerkesztőség megkülönböztetett figyelmét.

Társadalmi Szemle, 1970. 5. sz.

VITAZÁRÓ A SZERKESZTŐSÉG KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉSÉN

A vita fejlődésünk lényeges pontjait érintő kérdéseket vetett fel, ezért igen hasznos és tanulságos volt. A megbeszélésnek nem az volt a célja, hogy a tárgyalt kérdéseket lezárja, hanem inkább az, hogy a további átgondolást serkentse. A következő néhány megjegyzés tehát nem a lezárás vagy az összegezés igényével lép fel.

A vitára ajánlott kérdések a tanácstörvény alapkoncepcióját érintik, ezért a felszólalások egyöntetűen azt hangsúlyozták, hogy a tanácstörvény fő mondanivalója igazolódott, alapvető, lényegbevágó változásokra nincs szükség. Ugyanakkor abban is egyetértés volt, hogy jó lenne mégis továbblépnünk, javítanunk a mostani gyakorlaton, mégpedig egyáltalán nem lényegtelen pontokon.

Valószínűleg nem állunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy a vitatott kérdések egy része túlnő a tanácsi kereteken. A tanácsszervezetben mint cseppben a tenger, társadalmunk nagy összefüggései tükröződnek. Sok olyan probléma, amit tanácsi kérdésként vitattunk – mondjuk, a választott testületek és az apparátusok viszonya, a demokrácia foka és milyensége, az önállóság és az önkormányzat kapcsolata – társadalmunk sok szervezetében jelenlevő probléma. Ezt természetesnek kell tekintenünk. A tanács akkor látja el jól a feladatát, ha munkájában az ország főbb problémái tükröződnek, mert a tanács mintegy keresztmetszete a társadalomnak. Ezért joggal mondhatjuk, hogy a felvetődött kérdéseknek általánosabb érvényű összefüggései, tanulságai is adódnak, amelyeknek elméleti és gyakorlati következményeit érdemes és célszerű alaposabban és mélyebben átgondolni.

Egyetértettünk abban – és ebből a szempontból is változatlanul érvényesnek tekintettük a tanácstörvény megállapításait –, hogy az önkormányzat lényege a gazdasági önállóság, a gazdasági mozgástér. Egyszersmind számot vetettünk azzal, hogy főleg rajtunk kívülálló – elsősorban

külgazdasági – okok miatt eddig nem tudtuk megteremteni e tekintetben azokat a feltételeket, amelyekkel annak idején a tanácstörvény megalkotásakor számoltunk.

Többet kellene annál mondanunk, mint eddig, hogy tudniillik a tanácsok a költségvetés 30 százalékával gazdálkodnak, aminek zöme a célcsoportos beruházás, tehát felhasználását nem a tanács határozza meg. Ami ezen felül megmarad, az minimális, olykor még a saját intézmények folyamatos fenntartására sem elég és nem teszi lehetségessé más elképzelések megvalósítását. Azt kell vizsgálni: van-e reális lehetőség a továbblépésre, és hol, mit lehet javasolni? A központi bizottság határozata és a tanácstörvény is kimondta, hogy nagyobb gazdasági önállóságot kell teremteni, ugyanakkor közbejöttek a világgazdasági negatív hatások; ezek azonban nem indokolják az olyan méretű visszafogást, amilyet olykor tapasztalunk. A mai vitából – gondolok a beruházási szint meghatározására – ugyanakkor az is világossá vált: nem biztos, hogy a tanácsi gazdálkodás esetében megfelelően reagáltunk a megváltozott világgazdasági feltételekre. Nem bizonyos, hogy a gazdálkodás mai formáit, módszereit mindenben szükségszerűnek és elkerülhetetlennek kell tekintenünk. Ezért ismételten át kell gondolnunk gazdasági helyzetünket és a belőle adódó következményeket abból a célból, hogy a tanácsi gazdálkodás önkormányzati elemeit erősíthessük, ha a megváltozott helyzetben nem tudjuk is a törvényben felvázolt fokot rövid időn belül elérni. Mindannyian egyetértettünk abban, hogy a szigorúbb gazdasági feltételekre nem az a megfelelő reagálás, ha visszatérünk a korábbi vezetési módszerekhez. Ez ismét általánosabb – a népgazdaság irányításában is érvényes – megállapítás; a megoldást ott sem ebben az irányban kell keresni, bár ott is tapasztalhatunk hasonló törekvéseket. Az a tény, hogy nehezebbé váltak a világgazdasági feltételek, semmiképpen sem vezethet oda, hogy most kevésbé rugalmas gazdaságirányítási módszereket alkalmazzunk, mert ezzel – feltehetően – éppen a várttal ellentétes hatást érnénk el. Ilyen szempontból kell röviden foglalkozni egy vagy több minisztériumnak ún. területi kisminisztériumok létesítésére irányuló törekvéseivel. Ezek az önállóságot, az önkormányzatot szűkítő vagy keresztező lépések. Elvi indoklásképpen gyakori hivatkozás a szakirányítás és a fenntartó tevékenység közötti különbség és az a vélemény, hogy az előbbi központi hatáskörbe tartozó feladat. Ennek a felfogásnak igazságeleme valószínűleg nem vitatható, a gyakorlati következtetés levonása mégis kellő óvatosságot kíván. Az ún. területi kisminisztériumok dolga

– amennyire én tudom – egyértelműen a szakirányításhoz kapcsolódó kérdés, mert ezeket szakmai jellegű „kisminiszteriális szervként" hozzák létre, és valóban szakirányítást próbálnak megvalósítani velük. Bár szakmai szempontból valószínűleg indokolható a közvetlenebb irányítás, mégis kérdéses, hogy erre van-e szükség. Én afelé hajlok, hogy ez egyelőre nem nagyon támogatandó törekvés, mert visszahozhatja a korábbi helyzetet.

Rendkívül fontosak – ezzel kapcsolatban – azok a megjegyzések, amelyek a nagyobb rugalmasságból, a nagyobb önállóságból adódó többletlehetőséggel vagy tartalékok feltárásával foglalkoztak. Én is úgy vélem, hogy a mai helyzetből a kiút nem valamilyen általános megszorítás, hanem ellenkezőleg, a még határozottabb előrelépés a tanácsi koncepció szellemében.

Teljesen egyetértek azzal – és ez talán hangsúlybeli új mozzanat a tanácstörvényhez és a korábbi koncepciókhoz képest –, hogy az önkormányzat nem gazdasági tényezőinek szerepe nagyobb, mint gondoltuk, s hogy eddig nem kezeltük súlyuknak megfelelően. A mai vitából levonható az a nagyon fontos tanulság, hogy az önkormányzat társadalmi, politikai tényezői nem kisebb jelentőségűek a gazdaságiaknál, és az is fontos mozzanat, hogy a jelek szerint ezen a területen az előrelépés nagyobb méretű volt, mint a gazdasági szférában.

Az értékelés lényegével egyetértve hozzátenném ehhez, hogy az önkormányzat nem gazdasági elemeinek a megítélésénél is helyénvaló a kritikus megközelítés. Itt figyelmet érdemel, hogy gazdasági területen részben rajtunk kívülálló okokkal is magyarázható a kellő ütemű előrehaladás hiánya, de a nem gazdasági tényezőkről ez kevésbé mondható el. Ha pedig az eredményeket a lehetőségekhez viszonyítom, inkább hajlok afelé, hogy itt egyértelműen és nyomatékosan a tennivalókra helyezzem a súlyt. Nem tartom elhanyagolható vagy lebecsülhető dolognak – ami a mai vitában is elhangzott –, hogy a testületi tevékenység nem fejlődött megfelelően, s az aktivitás csökkent. A tanács és az apparátus, a tanács és a lakosság kapcsolata – a fejlődés ellenére – még nem kielégítő, nem elég hatékony. A tanácsi testületek még nem foglalják el az őket megillető helyet; holott ez a demokrácia érvényesülésének, az önkormányzat erősödésének kulcsfontosságú eleme. A tanácsot ért bírálatok zöme éppen ezt teszi szóvá, s azt hiszem, nem alaptalanul. Annak idején úgy fogalmaztunk: még ha rosszabb megoldást választ is valamely lakóközösség, akkor is előnyösebb lehet, ha maga választ, mert ez

esetben inkább a magáénak, a „sajátjának" érzi az ügyet; ezért bátrabban bízzuk a döntést a tömegekre. Ez iskola, mégpedig komoly iskola lesz, amellett joggal feltételezhetjük, hogy az ily módon született döntések pozitívan hatnak a közvéleményre. Úgy tűnik, most berzenkedünk – sok tekintetben a szükségesnél nagyobb mértékben – az ilyenfajta döntésektől, ami nem helyes. Nagyon meggondolandónak tartanék minden ezzel kapcsolatos javaslatot, mert ez az önkormányzati szerep lényegét érintő kérdés.

Ezzel kapcsolatban azt is hangsúlyozni szeretném, hogy az önkormányzati gondolat nem fejlődött megfelelően az elmúlt hét esztendőben. Ha megengedik, analógiát vonnék a szövetkezeti és a tanácsi önkormányzat között. Úgy vélem, hogy az elmúlt hét esztendőben a szövetkezeti mozgalom gyakorlata több új elemet produkált, mint a tanácsi mozgalom, a tanácsi önkormányzat. Pedig itt is volnának, vannak lehetőségek. Gondolok például a társulásos együttműködési kapcsolatok új formáira, új megoldások keresésére, ezirányú javaslatokra. Az önkormányzat maga tulajdonképpen tartalmazza mindezeket a lehetőségeket, de eddig nem éltünk eléggé velük. Szerintem ösztönözni kell az ilyen új megoldások kialakítására, konkrét feladatok esetén tanácsi és nem tanácsi szervek, intézmények sokféle rugalmas szerződéses kapcsolatára. Természetesen nem felelőtlen, hanem komoly, megalapozott kísérletekre gondolok. Az önkormányzati önállóság a tanácsi koncepció lényege, mondhatni lelke volt, és ma – hét esztendő távlatából – még inkább látható, hogy ebben van a fő tartalék, politikai és gazdasági téren egyaránt.

Szeretnék néhány olyan dolgot megemlíteni, ahol bizonyos fogalmak dialektikus kölcsönhatását még nem sikerült kellően megértenünk. Gondolok például a tanácsi és a nem tanácsi szféra kapcsolatára gazdasági és igazgatási szempontból, közelebbről a tanács alá tartozó és a tanács alá nem tartozó területek kérdéseire, az ezzel összefüggő tanácsi hatáskörökre, a befolyásolási lehetőségekre, a területi és tanácsi tervezés viszonyára. Mindez a törvény kidolgozásakor is gond volt, és ezért akkor igen óvatos megfogalmazások születtek. A törvény szerint a tanácsok felelnek a terület szükségleteinek kielégítéséért, de a tanácsok ezt önmaguk nem biztosíthatják. Úgy tűnik, nem sikerült megnyugtatóan megoldani ezt a kérdést. Nagyon nehéz meghatározni, hol húzzuk meg a határt a tanács, az ágazati minisztériumok, a nem ágazati minisztériumok s az egyéb hatóságok felelőssége között.

Azért hívom fel erre a figyelmet, mert ennek a kérdésnek a megoldásában nagy tartalékok rejlenek. Vizsgáltuk a művelődés, az oktatásügy területét, s azt tapasztaltuk, hogy lakóhelyeken, városokban egymástól függetlenül, párhuzamosan több könyvtár, művelődési ház vagy más hasonló típusú, jellegű objektum működik, és gyakorlatilag egyik sincs megfelelően kihasználva. A tanácsnak még sincs lehetősége arra, hogy az erőket e téren – és másutt is – egyesítse.

A tanácsoknak sokszor nincs lehetőségük ilyen összehangoló tevékenységre, holott ez szükséges volna. Az eredeti koncepciót itt tehát nem sikerült eléggé érvényesíteni, ugyanakkor akadhat más irányú tennivaló is. Ide fut ki például az a vita, amely az egészség- és oktatásügyről folyik, és amelyre – véleményem szerint – „kétfrontos" alapon kell megoldást keresnünk. Miközben – helyesen – a művelődés, az oktatás fejlesztésére próbálunk nagyobb társadalmi eszközöket mozgósítani, a merev ágazati elhatárolás miatt ezeket nem elég hatékonyan használják fel. Bizonyos kérdésekben nem kellene mereven ragaszkodni mindahhoz, amit egyszer kimondtunk, különösen ha hatáskörök gyakorlásáról van szó. Más területeken viszont nagyobb hatáskört kellene kérni vagy javasolni a tanácsok részére az ésszerű, okos koordinálás, a népgazdasági eszközök jobb kihasználása végett. Erre a tanácsoknak ma még nincs elegendő hatáskörük, ezért itt keresnünk kell a hathatósabb megoldásokat. A rendelkezésünkre álló, ezzel kapcsolatos számítások elképesztő végeredményt hoztak. Milliárdos nagyságrendű összegek megtakarításáról lehetne szó, csupán ezeken a területeken.

A másik ilyen dialektikus kölcsönhatásban levő látszólagos ellentétpár az ún. gazdasági és gazdaságon kívüli tényező. A kettő ma egyre kevésbé különíthető el. A gazdaságfejlesztésben bővül a nem gazdasági tényezők hatása, velük egyenrangú szerepet játszik; a gazdaságfejlesztéshez közvetlenül hozzá tartozó és „csak" kapcsolódó beruházások hovatovább elavult fogalmakká válnak, mert a termelőtevékenységben sem lehet tovább haladni, ha az ún. kapcsolódó – főleg az infrastruktúrát érintő – beruházások nincsenek meg. Korábban úgy haladtunk, extenzív módon, hogy megépítettük a gyárakat, abban bízva, majd csak lesz valahogy iskola, óvoda, közlekedés. De most, amikor gyakorlatilag elfogytak a munkaerő-tartalékok, egyszerűen nem lehet így továbblépni, másképpen kell dolgozni. Ez világjelenség is, de minket különösen nyomaszt. Ismeretes, milyen jelentős a lemaradásunk az ún. kapcsolódó, többnyire kommunális beruházások terén. Ez gazdasági növekedésünket fékező

tényezővé vált. Meg kell akadályozni, hogy ez így folytatódjék. A gazdasági és nem gazdasági szféra nem értelmezhető a régi módon, egymástól szinte elválasztva. Tévedés azt hinni, hogy a gazdaság fogalma a gyár kapujáig terjed, a gazdaságon kívüli terület pedig csak a lakóhelyet jelenti. A tanácsok munkájának továbbfejlesztését ilyen szempontból is lényegesnek tartom. Mivel felelősek bizonyos szükségletek kielégítéséért, növelni kell szerepüket a komplex területi tervezésben, részvételüket az őket is érintő gazdasági döntések előkészítésében.

A harmadik, fontos összefüggéseket érintő ellentétpár a „központi" és a „helyi". Csak a nyomaték kedvéért húzom alá, hogy itt sem mindig olyan egyértelmű, mit tekinthetünk központinak és mit helyinek; így még azt sem szabad eleve adottnak tekintenünk, hogy az összhang hiánya csak közöttük léphet fel. Itt sem szabad leegyszerűsített sémákban gondolkodni; azt hiszem, hogy az ún. központi elképzelések között sincs meg olykor a kellő összhang, s ezen változtatni kell. Ez a dolog egyik oldala. Azt kérdezhetjük, hogy a tanács szempontjából mi a központi? Főleg a különböző – olykor egymást keresztező – ágazati célok, a központi állami gazdaságirányító szervek különböző elképzelései okozhatnak ezzel kapcsolatban gondot. Kívánatos lenne, hogy a központi szervek jobban, pontosabban és egymással is összehangoltabban fogalmazzák meg saját területük érdekeit, céljaikat, elképzeléseiket. Ugyanakkor a tanácsok a helyi érdekek összefogásában, koordinálásában, a különböző érdekek ütköztetésében lehetnek kezdeményezők, ebben kulcsszerepet játszhatnak, ezzel is elősegítve az össztársadalmi és a csoportérdek helyes egyeztetését. Ez a hatodik ötéves terv előkészítése szempontjából igen fontos.

Az érdekviszonyokról viszonylag kevesebb szó esett vitánkban. A területi, helyi érdekek (melyek a csoportérdekek sajátos formái), valamint az egyéni és a társadalmi érdek összehangolásával jobban kell foglalkoznunk. E tekintetben olykor kissé tartózkodóak vagyunk, nem akarjuk feszegetni, mi a társadalmi érdek. Ezt többnyire valamely központi szerv mondja meg, és általában emiatt tekintjük társadalmi érdeknek.

A dolog természetesen a valóságban nem ilyen egyszerű. A társadalmi érdek alapvető érdekeket jelent, melyeket reálisan a központi és a területi szervek együttes tevékenysége fejez ki. A területi, helyi érdekeknél is az jelenti az egyik problémát, hogy sokan különbözőképpen képviselik azokat. Nemegyszer ebből adódik a helyi érdekeknek a társadalmi érdek rovására történő érvényesítése. Az elmúlt időben ugyanakkor hallottunk

másról is, tapasztaltuk ennek az ellenkezőjét is. Nemcsak a helyi gazdasági, hanem érdekes módon a helyi politikai kérdésekben is előfordult, hogy még egyes pártszervek sem képviselték indokolt esetben a helyi érdeket. Egyszóval nemcsak az a perdöntő, ki képvisel meghatározott érdeket, hanem, hogy megfelelően képviselik-e azt.

A következő kérdéskör, amelyről röviden szólnék, a tanácsok tömegkapcsolata, a demokrácia. Ez igen összetett, sokrétű kérdéskör, amelynek egyik eleméről, a testületek szerepéről már szóltam. A demokrácia erősítése kapcsán a központi bizottság legutóbbi ülésein is többször szóba került ez a kérdés. Jóllehet a párton belül természetesen más a helyzet, Kádár János mégis szükségesnek tartotta felhívni a figyelmet arra, hogy pártunk vezető szervei két kongresszus óta különösen nagy figyelmet fordítanak arra, hogy fontos kérdésekben az előterjesztésekhez az ellenvéleményeket is csatolják a döntést hozó szerveknek. A középső és alsó szinteken ez még nem vált mindennapos gyakorlattá, de fontos, hogy azzá váljék. A tanácsi területeken talán még nagyobb mértékben szükség volna erre. Jó lenne higgadtan átgondolni: mit lehetne ebből megvalósítani, hogy ezáltal is növekedjék a választott testületek szerepe.

Az alternatívákat az apparátusokban felkészült, jót akaró szakemberek dolgozzák ki. Természetes dolog, hogy érvelésük eltérő. Azt hiszem, nem kell félni az alternatíváktól, de csodaszernek sem szabad tekinteni, misztifikálni sem kell azokat. A különböző vélemények létezése önmagában nem jelenti globálisan ellentétes alternatívák megjelenését. Ilyenek kimunkálása a szakapparátusokéval megegyező informáltságot és ismereteket tételezne fel, ami gyakorlatilag nehezen képzelhető el. Tehát többnyire nem globális, hanem részalternatívákról lehet szó. Ezeknek rendszeres megjelenése és érvényesülése a választott szervek munkájában nagy előrelépés lehet. Ezért a lehetséges részvariánsok kidolgozását támogatni kell. A különböző döntési javaslatokról – a hozzájuk csatolt ellenvéleményeket is figyelembe véve – a testületnek kell döntenie. Megfontolandó, mi a célszerűbb: addig „gyötörni" egymást, amíg mindenki betűre egyetért az előterjesztés szövegével, és ily módon egy véleményt kialakítani, vagy inkább olyan gyakorlatot követni, hogy az apparátus felelősen egyfajta elképzelést terjeszt be, viszont csatolni kell minden lényegesebb ellenvéleményt. Nekem úgy tűnik, az utóbbi nemcsak racionálisabb, hanem demokratikusabb eljárás is.

Egyetértek a pártirányításra vonatkozó – a vitánk során elhangzott –

kritikai megjegyzésekkel, és úgy vélem, ezek jogosan vetődnek fel. Világos, hogy a pártirányítás és a pártdemokrácia milyensége kisugárzik a társadalom egészére. Ez és a követelmények növekedése azt diktálja, hogy e téren is tovább kell lépnünk. Egyebekben ez a pártnak dokumentumokban kinyilvánított célja és folyamatos gyakorlata is.

Az igazgatásról, a hatóság és az ügyfél kapcsolatáról azt szeretném elmondani, hogy formailag nagy a fejlődés (fogadóórák, kihelyezett ügyintézés stb.). Nagyot haladtunk előre ezen a vonalon. Attól tartok azonban, hogy nem sikerült a bürokráciát tartalmilag a gyökerénél megragadni. Ami ezzel kapcsolatban elhangzott, az mindenképpen a jelenlegi gyakorlat bírálata is. Végső fokon arról van szó, hogy a jogi szabályozottság hibáit, a felesleges, ésszerűtlen, semmire sem szükséges szabályozásokat – évekig hurcoljuk magunkkal. Javaslom, hogy próbáljuk meg összesíteni a legnyilvánvalóbbakat (azt hiszem, ez elsősorban a Tanácsigazgatási és Szervezési Intézet feladata lehetne), és próbáljunk itt lépésről lépésre előre haladni, nem várva semmiféle nagy központi elrendezésre. Nincs szükség reformokra ahhoz, hogy nyilvánvalóan ésszerűtlen dolgokat kiküszöböljünk, viszont az sem elegendő, ha ezekkel különböző fórumokon, értekezleteken egymást bosszantjuk és felháborodunk. Az effajta dolgokat komolyabban kellene vennünk, mert úgy érzem, a helyzet e tekintetben rosszabb, mint ahogyan ez vitánkból kiviláglott. A közvélemény oldaláról nézve a dolognak feltétlenül nagyobb a súlya. A közvélemény szerint nagyobb a bürokrácia, és hajlok arra, hogy ezt mindenképpen figyelembe veendőnek és egészében véve mérvadónak tekintsem. Ha a közvélemény nagyobbnak érzi a bürokráciát, mint amilyen az valójában, azt kell vizsgálnunk: miért érzi így. Mert a tömegek véleménye mindenképpen figyelmeztet valamire, ha másra nem, arra, hogy javítani kell munkamódszereinken.

Úgy vélem, vitára kell bocsátanunk az ügyintézés, az engedélyezési eljárások módját. Hol, mely területen szükséges vagy felesleges a meglevő szabályozottság. Nyilvánvalóan nem elég (mint elrettentő példát) elmondani, hogy egy budapesti újságárusstand felállításához – ha jók az értesüléseim – kb. 30 engedély szükséges, ha senki sem szól ellene. Nem tudok felelős kezdeményezésről, amely e szám radikális csökkentésére irányulna, és ugyanakkor tudjuk, hogy hasonló példákból meglehetősen sokat lehetne sorolni. Úgy tűnik tehát, hogy e kérdéskomplexummal átfogóbb módon, hatékonyabban kell foglalkozni.

Több oldalról felvetődött a tanácsi gazdálkodás problémája. Úgy vé-

lem, fontosságánál fogva külön is érdemes visszatérni ennek eredményeire és gondjaira. Így például arra a körülményre, hogy igen alacsony a saját bevételi források aránya, és e bevételi források ráadásul nem eléggé biztonságosak. Ezen belül külön figyelmet érdemel, hogy a tanácsok nem érdekeltek saját bevételük (koordinált pénzeszközök) növelésében, mert ez beleszámít az ún. beruházási szintbe. Ez utóbbi azt kívánja szolgálni, hogy a rendelkezésre álló pénzeszközök összhangban legyenek a beruházási kapacitásokkal, s ez kétségkívül szükséges és fontos. E helyes célt viszont úgy kellene szolgálni, hogy ne csökkenjen a tanácsok – ugyancsak szükséges – érdekeltsége bevételeik fokozásában. Ez egyebek mellett azért is szükséges, mert enélkül valóban nehezen valósítható meg – hosszabb távon is – a kívánatos, az önállóságot jobban biztosító, ún. nettó költségvetési kapcsolódás.

Abból következően, hogy a tanácsok közgazdasági szempontból nem érdekeltek saját vállalataik fejlesztésében, fogalmazódik meg az az átgondolásra érdemes kérdés: milyen mértékben indokolt az ún. árutermelői vállalatok tanácsi felügyelet alatti működtetése, mennyiben indokolt meggyorsítani az ezzel kapcsolatos felülvizsgálati munkálatokat.

Még egy megjegyzés. A vitában elhangzott az a vélemény, hogy az intézmények irányításában a szakmai és fenntartói felügyeletet egy helyre, egy szintre kell összpontosítani. Úgy vélem, ez nehezen megvalósítható követelmény (csupán az általános iskolák példájára utalnék). Ez további eszmecserét igényel.

A vita nagyon gondolatébresztő volt. Úgy vélem, ez volt az elsődleges célja. Azt hiszem, önmagunkat kell kicsit jobban biztatni, hogy merjünk bátran kezdeményezni, korábbi jó vagy rossz tapasztalatainkkal és olykor gyengeségeinkkel, hiányosságainkkal is szembenézni.

Társadalmi Szemle, 1978. 8–9. sz.

A KIADÁSÉRT FELEL A KOSSUTH KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA
82.1501/1 – ZRÍNYI NYOMDA, BUDAPEST
FELELŐS VEZETŐ VÁGÓ SÁNDORNÉ VEZÉRIGAZGATÓ
A KÖTETET VINCE GÁBOR SZERKESZTETTE
A BORÍTÓ ÉS A KÖTÉSTERV SZÁNTÓ TIBOR MUNKÁJA
MŰSZAKI VEZETŐ BERECZKI GÁBOR
MŰSZAKI SZERKESZTŐ SZAKOS ZSUZSA
TERJEDELME 18,75 (A/5 ÍV)

37,– Ft